JOSIP BROZ TITO — SABRANA DJELA

ODBOR ZA IZDAVANJE SABRANIH DJELA JOSIPA BROZA TITA

Ljupčo Arsov, predsjednik, dr Vladimir Bakarić, Anka Berus, Rodoljub Čolaković, Radivoj Davidović, Stane Dolanc, Veselin Đuranović, Aslan Fazlija, Slavko Janevski, Lazar Koliševski, Nandor Major, Petar Matić, Miha Marinko, dr Miroslav Pečujlić, dr Ivan Perić, dr Pavle Savić, Petar Stambolić, Lidija Šentjurc, Franc Šetinc, dr Mijat Šuković, dr Marko Šunjić, dr Arif Tanović, Fabijan Trgo, Mihajlo Zvicer, Drago Vukša, sekretar Odbora

REDAKCIJA ZA IZDAVANJE SABRANIH DJELA JOSIPA BROZA TITA

David Atlagić, Ismail Bajra, dr Dušan Bilandžić, dr Drago Borovčanin, mr Milovan Bosić, Slobodan Bosiljčić, dr Velimir Brezovski, dr Pero Damjanović, dr Tone Ferenc, dr Branislav Gligorijević, zamjenik glavnog i odgovornog urednika, dr Danilo Kecić, dr Milan Matić, Veljko Miladinović, Pero Morača, dr Ivan Perić, dr Branko Petranović, dr Nikola Popović, zamjenik glavnog i odgovornog urednika, dr Miljan Radović, dr Stanislav Stojanović, Fabijan Trgo

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK
dr Pero Damjanović

SEKRETAR REDAKCIJE
mr Enes Milak

NAUČNA PRIPREMA
INSTITUT ZA SAVREMENU ISTORIJU
BEOGRAD

TOM 15

*Istraživanja, napomene,
hronologija i priprema
za štampu*

MEHMEDALIJA BOJIĆ

JOSIP BROZ TITO
SABRANA DJELA

TOM PETNAESTI

15. APRIL — 30. JUN 1943.

IZDAVAČKI CENTAR „KOMUNIST", BEOGRAD
BEOGRADSKI IZDAVAČKO-GRAFIČKI ZAVOD, BEOGRAD
IZDAVAČKO KNJIŽARSKO PODUZEĆE „NAPRIJED", ZAGREB

BEOGRAD 1982.

U vrijeme kada su jedinice Operativne grupe divizija u svom nastupanju izbile na rijeku Taru, Tito je 8. maja održao savjetovanje s komandantima divizija, upoznao ih s daljim planom operacija i naredio 1. i 2. proleterskoj diviziji da oslobode Kolašin, Mojkovac, Mateševo, a zatim Andrijevicu i Berane (sada Ivangrad) i time stvore uslove za prodor na Kosovo i u južnu Srbiju. Ostalim snagama — 3. i 7. udarnoj diviziji i Drinskoj operativnoj grupi brigada — naredio je da za to vrijeme obezbjeđuju slobodnu teritoriju i na njoj Centralnu bolnicu.

Izvršavajući Titovo naređenje, jedinice 1. i 2. proleterske divizije ubrzanim maršem krenule su dalje na istok i već sredinom maja izbile na predviđeni prostor i izvršile pripreme za napad na pomenute italijansko-četničke garnizone. Ali, od toga napada se moralo odustati.

Kako se u proljeće 1943. bitka za Afriku bližila kraju, njemačka Vrhovna komanda je, očekujući da će se savezničke armije poslije njemačko-italijanskog sloma iskrcati na Balkan, ocijenila prodiranje Titove grupacije ka istoku — Srbiji i jugu — ka Albaniji kao veoma opasno za odbranu Balkana, te je odlučila odmah poslije neuspješno završene bitke na Neretvi („Weiss Mostar") da, bez obzira na tešku situaciju na sovjetsko-njemačkom frontu i neizvjesnu odbranu južne Evrope, preduzme protiv Titove grupacije novu, po angažovanosti snaga i sredstava još veću ofanzivu — nazvanu operacijom „Švarc" („Schwartz") kako u vrijeme iskrcavanja Saveznika „ne bi imali invazionu armiju spreda, a snažnu Titovu armiju iza leđa".

Njemački štabovi su, mimo znanja italijanskih komandi, koje su okrivljavali za pretrpljene poraze u ranijim ofanzivama, poslije dvomjesečnih temeljnih priprema izvršenih u dubokoj pozadini u najvećoj tajnosti (reorganizovali su svoje postojeće divizije, opremili ih za planinsko ratovanje, popunili, pa i doveli nove snage iz Njemačke i sa sovjetsko-njemačkog fronta) iznenada otpočeli 15. maja operacije sa svih strana, koje su trajale do 19. juna.

Njemačkim trupama, kojima su se pridružile italijanske i bugarske, te ustaške i četničke formacije (ukupno 127 000 vojnika), ovog puta je pošlo za rukom da Vrhovnom štabu, koji je i tada štitio oko 3500 ranjenika, nametnu još jednom jedan od najsloženijih vidova ratnih operacija — bitku u okruženju. Njemački štabovi su planirali da najprije, postepenom i prikrivenom koncentracijom opkole teritoriju na kojoj su se nalazile jedinice Operativne grupe divizija s vrhovnim političkim i vojnim rukovodstvom NOP-a (Vrhovni štab, Centralni komitet KPJ i Izvršni odbor AVNOJ-a), a zatim da ih nabace na planinske masive između donjih tokova Tare i Pive i tu unište. Njemačko komandovanje je, kako se to vidi iz sačuvanih njemačkih ratnih dokumenata, bilo uvjereno u uspjeh, jer se do tada gotovo i

nije dešavalo na evropskim frontovima da se neka armija izvuče ako bi je njemačke trupe uhvatile u svoja „gvozdena kliješta".

Našavši se u jednoj od najtežih situacija u ratu, u kojoj se rješavala i sudbina revolucije, Titov vojni talenat i odlike vrsnog stratega došli su i u ovoj bici do izražaja. Zahvaljujući njegovom znalačkom rukovođenju jedinicama, pravovremenim i pravilnim odlukama koje je donosio u izuzetno složenim uslovima, te ispoljenom masovnom heroizmu boraca i starješina, koji su nepokolebljivo vjerovali u sposobnosti svog vrhovnog komandanta i u ciljeve za koje su se borili — Nijemci su, uprkos višestrukoj nadmoćnosti u ljudstvu i ratnom materijalu, izgubili i tu bitku kao i onu na Neretvi.

I u ovoj bici Tito je svojim odlukama i izvanrednim smislom za primjenu složenih manevrisanja jedinicama nadvisio njemačko komandovanje. Procjenivši već u početnoj fazi bitke na Sutjesci da će neprijatelj težiti da snage Vrhovnog štaba nabaci na plato Pive, s kojeg se, zbog njegovih topografskih uslova, ne bi mogle izvući, Tito je usmjerio dio snaga na visoravan Vučevo sa zadatkom da se na svaki način održe do dolaska pojačanja i proboja ka sjeveru, gdje su uslovi za dalje vođenje operacija bili najpovoljniji. Taj Titov potez je u operativno-taktičkom smislu bio odlučujući, jer je njime od samog početka poremetio njemački operacijski plan. Koliki je značaj tome pravcu pridavao planer operacije „Švarc" vrhovni komandant Jugoistoka (Balkana) general Ler, pokazuje to što je on lično napustio svoj štab u Solunu i došao u okolinu Foče kako bi neposredno rukovodio uspostavljanjem narušenog plana. Ali sav Lerov napor je bio uzaludan i napadač je doživio neuspjeh, jer je Tito preduhitrio njemačko komandovanje pothranjujući jedinicama tu visoravan prije nego što je to neprijatelj uspio da učini.

Tito je i u bici na Sutjesci sagledavao cjelinu bitke i sve svoje odluke donosio s ciljem da se iz niza obruča probiju ne samo operativne jedinice nego i ranjenici, radi čijeg spasa je i prihvatio da vodi bitku u okruženju. Poznato je da su se operativne jedinice mogle relativno brzo izvući iz okruženja, ali to nisu mogli i ranjenici. No baš radi njihovog spasavanja Tito je svjesno usporavao napredovanje nekih divizija. I kada je izgledalo da je gotovo sve izgubljeno, kada se obruč oko grupacije Vrhovnog štaba bio opasno suzio (na planini Zelengori), Tito je sugestiju jednog člana Vrhovnog štaba da izvuče dvije divizije, koje bi ostavile dio ranjenika u planinama i špiljama, odbio s obrazloženjem da on „to ne može narediti ni kao vrhovni komandant, ni kao generalni sekretar Partije, a ni kao čovjek". Zahvaljujući takvom Titovom stavu, spaseno je oko 600 ranjenika i jedna čitava divizija koja ih je nosila.

Uspješno vođenje bitke u okruženju i ishod bitke na Sutjesci još jednom su uvjerili čitav svijet u neuništivost Narodnooslobodilačke

vojske Jugoslavije. U uslovima kakvih je bilo malo u istoriji ratovanja, jedinice i njihov rukovodeći kadar izdržali su sva iskušenja i pokazali besprimjernu borbenu i moralno-političku svijest, hrabrost i ratničku vještinu koja se danas izučava u gotovo svim vojnim školama svijeta.

O visokim borbenim i moralno-političkim kvalitetima boraca i starješina koji su učestvovali u bici na Sutjesci, jedan od stratega njemačkih planova i glavni komandant njemačkih trupa u operaciji „Švarc", poslije završene bitke, 20. juna 1943, u izvještaju svojoj vrhovnoj komandi javio je: „Tok borbi je pokazao da su komunističke snage pod Titovom komandom odlično organizovane, vješto vođene i da raspolažu borbenim moralom koji izaziva čuđenje . . ."

Posljedice bitke na Sutjesci su bile višestruke ne samo za razvoj narodnooslobodilačkog rata u zemlji nego i za afirmaciju narodnooslobodilačkog pokreta u svijetu. Od tada u svim ratnim i političkim planovima i antifašističke koalicije i sila Osovine, snaga i uticaj Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije zauzimaju značajno mjesto.

Pošto je uspješno okončao bitku na Sutjesci, Tito je svoje strategijske snage odmah usmjerio na oslobođenje središnjeg dijela istočne Bosne. U nezadrživom naletu one su u drugoj polovini juna oslobodile više srezova i gradova, među kojima Kladanj, Olovo, Vlasenicu, Srebrenicu, a malo kasnije i Zvornik, i izbile u doline Drine, Spreče i Bosne, držeći neprekidno inicijativu u svojim rukama.

Uz rješavanje izvanredno složenih strategijskih i operativnih problema u vođenju oslobodilačkog rata, Tito je, što se i iz dokumenata i ovog toma vidi, i u proljeće 1943. znatan dio vremena posvećivao spoljnoj politici. On je posebnu pažnju usmjeravao na djelatnost kraljevske jugoslovenske vlade u izbjeglištvu, držanje zapadnih saveznika i SSSR-a prema narodnooslobodilačkoj borbi Jugoslavije i četničkom pokretu Draže Mihailovića, te pomno analizirao sve njihove poteze na ovom planu. Na osnovu vijesti i komentara radio-stanica zapadnih zemalja, posebno britanskih, o burnim događajima koji su se odigravali na jugoslovenskom tlu u zimu i proljeće 1943, Tito je uočavao izvjesne promjene u korist NOB-a, pratio ih i, svjestan uloge i snage NOVJ na balkanskom ratištu, svojom aktivnošću uticao na taj proces.

Budući da su se u nekim zapadnim listovima, osobito u onima koji su bezrezervno podržavali kraljevsku emigrantsku vladu, i dalje proturale vijesti da pored „drugih grupacija" borbu protiv sila Osovine vodi i Mihailović, Tito je napisao sredinom aprila, čime i počinju njegovi dokumenti u ovom tomu, i uputio, u ime AVNOJ-a, Saveznicima još jednu izjavu kojom je tražio od njih da „upute u Jugoslaviju jednu komisiju koja će na licu mjesta provjeriti istinitost naših optužbi i [upoznati] stvarno stanje u Jugoslaviji".

Ova izjava je, pored drugih razloga, ponukala britanske zvanične organe da odluče i upute, u drugoj polovini aprila, svoje prve vojne posmatračke grupe u glavni štab NOV i PO Hrvatske i u istočnu Bosnu. Uskoro je, u maju, uslijedio dolazak drugih grupa i pojedinaca. Pošto su oni stizali bez prethodne najave, štabovi jedinica su o njihovom dolasku odmah obavještavali Tita, koji im je davao uputstva da se prema misijama odnose s puno pažnje, ali i s dovoljno opreznosti dok se bolje ne sazna njihova prava uloga. Kako je u međuvremenu, preko britanskih posmatrača pri glavnom štabu NOV i PO Hrvatske, dobio ponudu britanske Komande za Srednji istok da ona uputi vojnu misiju i u Vrhovni štab NOV i POJ, Tito je 17. maja dao depešom svoju saglasnost.

Pošto je prepiska o uspostavljanju veza sa Saveznicima u početku išla preko GŠ NOV i PO Hrvatske i njihove misije koja je prva tu stigla, a koja je nudila pomoć u sanitetskom materijalu i oružju, Tito je 23. maja upozorio GŠ NOV i PO Hrvatske da bez znanja Vrhovnog štaba „ne pravi nikakve aranžmane".

Od tog vremena počinje Titova zvanična diplomatska aktivnost sa zapadnim saveznicima. Do tada je Tito održavao prepisku samo sa Izvršnim komitetom Kominterne (IK KI), a preko njega s vladom SSSR-a. Kako je Tito u ime Centralnog komiteta KPJ bio zadužen da lično održava radio-vezu sa IK KI i da vodi spoljnu politiku za međunarodno priznanje NOP-a, on je uspostavljanje i održavanje odnosa sa savezničkim komandama od početka uzeo na sebe.

Dolaskom prvih stranih vojnih predstavnika u štabove NOVJ u proljeće 1943. zapadni saveznici su počeli *de facto* da priznaju snagu NOP-a, mada će do njegovog potpunog priznanja proći još prilično vremena. Poslije promjene držanja Saveznika prema NOP-u, u Vrhovnom štabu se smatralo da ni za Crvenu armiju neće biti prepreka da pošalje svog predstavnika, pa je u tom cilju Tito 24. maja uputio radiogram Moskvi.

Odluku o prihvatanju savezničkih vojnih predstavnika Tito je donio konsultujući Politbiro CK KPJ, koji je smatrao normalnim, a i veoma poželjnim da se uspostave veza i saradnja između svih onih koji se bore protiv zajedničkog neprijatelja – sila Osovine. Titova borba i dvadesetomjesečno nastojanje da uspostavi neposredne veze sa zapadnim saveznicima i SSSR-om bili su, u stvari, borba za međunarodno priznanje NOP-a kao jedinog istinskog predstavnika volje i težnja jugoslovenskih naroda.

I u toku najžešće bitke na Sutjesci, Tito je, uz danonoćno usmjeravanje jedinica na probijanje višestrukih neprijateljskih obruča, pratio tok zbivanja u ostalim dijelovima Jugoslavije i uticao na njega. Takođe je pažljivo pratio i procjenjivao događaje van zemlje, a naročito namjere i poteze Saveznika poslije završene kampanje

(polovinom maja) u sjevernoj Africi. Slušajući Radio-London, neočekivano je saznao za vijest o jednom od najznačajnijih događaja u međunarodnom radničkom pokretu – o raspuštanju Kominterne. Izvršni komitet KI nije o toj odluci prethodno konsultovao CK KPJ, već ga je zvanično obavijestio tek 23. maja, na što su Tito i Politbiro CK KPJ sljedećeg dana poslali radiogramom izjavu u Moskvu u kojoj su istakli da se »Centralni komitet KP Jugoslavije potpuno slaže s ovim predlogom . . . duboko uvjeren da će ova istorijska odluka u najskorije vrijeme dati ogromne rezultate u borbi za pobjedu nad zajedničkim neprijateljem čovječanstva – fašističkim osvajačima . . .«

U punom jeku okupatorske ofanzive Tito je primio i britansku vojnu misiju, koja se noću 27/28. maja spustila padobranima kod Žabljaka, u Crnoj Gori. Članovi misije su se odmah neposredno uvjerili u to kakvim velikim snagama raspolaže narodnooslobodilački pokret i ko vodi borbu protiv sila Osovine. Iz dokumenata koje je Tito stavio misiji na raspolaganje, a i neposrednim uvidom na poprištu bitke, njeni članovi su se brzo uvjerili u protivnarodnu djelatnost kraljevske jugoslovenske vlade u Londonu i u otvorenu saradnju Mihailovićevih četničkih formacija s okupatorom. Misija je, kako to potvrđuju nedavno objavljeni britanski ratni dokumenti, korektno izvještavala Komandu za Srednji istok, te je i to doprinijelo bržem i značajnijem mijenjanju stava zapadnih saveznika prema oslobodilačkom pokretu u Jugoslaviji.

Osvjedočivši se u neuništivost NOVJ i cijeneći njen veliki materijalni i moralni doprinos stvari antifašističke koalicije, a posebno s obzirom na predstojeće savezničke operacije u Italiji, vlada Velike Britanije je tada odlučila da najzad materijalno pomogne NOVJ. Prva pomoć Velike Britanije jedinicama NOVJ, poslata vazdušnim putem 30. juna na područje istočne Bosne, kada su jedinice Operativne grupe divizija pod neposrednim Titovim rukovodstvom poslije bitke na Sutjesci bile u ofanzivi, bila je simbolična – izvjesna količina sanitetskog materijala i 1500 kg eksploziva za rušenje pruga. Ona će takva i ostati sve do kraja 1943. godine. No i ta minimalna pomoć značila je prelomni trenutak u borbi za međunarodnu afirmaciju narodnooslobodilačkog pokreta Jugoslavije, jer je to bila prva materijalna pomoć koju je NOP uopšte dobio nakon pune dvije godine natčovječanske borbe u hitlerovskoj evropskoj »tvrđavi«.

Krajem juna, dok je boravio u Kladnju, Tito je i dalje budno pratio i analizirao situaciju na Sredozemlju i razmatrao mogućne poteze zapadnih saveznika. Njemu je bilo poznato da su Saveznici u to vrijeme imali svoje predstavnike ili posmatrače u pokretu otpora u Grčkoj, kao i kod Draže Mihailovića. Kako ni od koga nije dobijao obavještenje o pravim namjerama Saveznika, on je na osnovu opšte procjene situacije i stanja u Sredozemlju i Evropi došao do zaključka da postoji mogućnost da zapadni saveznici napadnu fašističku Italiju

ili da se iskrcaju na Balkan. Radi sigurnije procjene da li će se Saveznici iskrcati na Balkan, pažljivo je pratio njihove poteze prema Grčkoj i njenoj kraljevskoj emigrantskoj vladi, kao i aktivnost te vlade prema Saveznicima i Jugoslaviji, jer je očekivao usklađivanje njihovih politika. Kako je do informacija dolazio samo preko zvaničnih radio-izvještaja, Tito se prema politici Saveznika prema Jugoslaviji odnosio s više opreznosti kada je 26. juna saznao da je obrazovana nova emigrantska vlada u kojoj je Draža Mihailović zadržan na položaju ministra vojske, mornarice i vazduhoplovstva.

Titova djelatnost na spoljnopolitičkom planu u proljeće 1943. može se u znatnoj mjeri sagledati iz njegovih 49 sačuvanih radiograma koje je tada poslao Izvršnom komitetu Kominterne i Radio-stanici »Slobodna Jugoslavija«, a koji se objavljuju u ovom tomu. Tito je i tada, tako reći iz dana u dan, javljao i o borbama u raznim krajevima naše zemlje, uspjesima jedinica Operativne grupe divizija Vrhovnog štaba prilikom prodiranja na istok – u Crnu Goru i Sandžak, i kasnije u istočnu Bosnu, a posebno o toku i bezuspješnim nastojanjima okupatora da unište najbolje snage i vrhovno političko i vojno rukovodstvo narodnooslobodilačkog pokreta u bici na Sutjesci.

Među ovim radiogramima nalaze se i sve depeše koje je Tito slao Moskvi povodom dolaska prvih britanskih posmatračkih grupa i misija u Glavni štab NOV i PO Hrvatske i u Vrhovni štab NOV i POJ, o njihovim zahtjevima za rušenje željezničkih pruga preko kojih se nafta iz Rumunije prebacivala (prugom Beograd – Zagreb – Rijeka) u Italiju i Njemačku, kao i o njihovim željama za međusobnu razmjenu vojnih predstavnika. Tito je tada koristio Radio-stanicu »Slobodna Jugoslavija« i za prenošenje svojih direktiva štabovima i jedinicama širom Jugoslavije. Tim putem je, nemajući duže vrijeme radio i kurirske veze s Glavnim štabom NOV i PO za Srbiju, ovom uputio 5. maja direktivu za rad, a kada je počela njemačka ofanziva na grupaciju Vrhovnog štaba u Crnoj Gori i jugoistočnoj Bosni, poslao je 21. maja Radio-stanici »Slobodna Jugoslavija« zapovijest da je ona objavi svim jedinicama NOV i POJ za pojačana dejstva na okupatorske i kvislinške garnizone i komunikacije u cijeloj zemlji. U vrijeme bitke na Sutjesci, Tito je, pošto je saslušao izvještaj delegata CK KPJ Blaža Jovanovića, po njegovom povratku iz Albanije, poslao IK KI obavještenje o održanoj konferenciji i obrazovanju Centralnog komiteta Komunističke partije Albanije, sa zahtjevom da, na molbu albanskog CK Radio-stanica »Slobodna Jugoslavija« daje emisije na albanskom jeziku »bar nekoliko puta nedjeljno«.

Pošto raspuštanjem Kominterne nije odmah prestao da funkcioniše i sav njen aparat, Tito je i dalje održavao radiovezu s tim aparatom, posebno s Georgi Dimitrovom, i preko njega slao obavještenja radio-stanici »Slobodna Jugoslavija«, koristeći se njime kao vezom i u odnosima s vladom SSSR-a, odnosno sa Staljinom, jer druge

mogućnosti nije ni bilo sve do dolaska u Vrhovni štab sovjetske vojne misije (februara 1944).

S dolaskom britanske vojne misije u Vrhovni štab, koja je imala svoja radio-sredstva veze, Titu se pružila mogućnost da preko ove misije upoznaje britansku vladu i druge oficijelne savezničke krugove s događajima u Jugoslaviji i tako direktno utiče na tok i proces međunarodne afirmacije narodnooslobodilačkog pokreta u cjelini.

Kao vrhovni komandant Narodnooslobodilačke vojske Tito je, uprkos svojoj velikoj zauzetosti planiranjem dejstava jedinica svoje strategijske grupe i njihovim rukovođenjem, i u ovom periodu neprekidno usmjeravao narodnooslobodilačku borbu u cijeloj Jugoslaviji. On je gotovo stalno, čak i u vrijeme krajnje dramatičnih zbivanja u bici na Sutjesci, primao preko radio-veza izvještaje i dostavljao uputstva, naređenja, direktive i obavještenja glavnim štabovima NOV i PO Hrvatske, Slovenije, Crne Gore, štabovima 1. i 2. bosanskog udarnog korpusa, Centralnom komitetu KP Hrvatske i Pokrajinskom komitetu KPJ za Bosnu i Hercegovinu. U ovom tomu se objavljuje takvih 28 njegovih sačuvanih radiograma.

Tito je tada, posebno dok je boravio u jugoistočnoj Bosni (u Govzi) i u Crnoj Gori, intenzivno radio i na daljem izgrađivanju oružanih snaga – formiranju novih divizija i korpusa, na izdavanju uredaba, naredaba, direktiva, rješenja, proglasa i na pisanju članaka čiji se sadržaj odnosio na čitavu NOV i POJ. Tako je u drugoj polovini aprila, poslije izvršenih analiza i izvlačenja iskustava iz protekle četvrte neprijateljske ofanzive i bitke na Neretvi, napisao i objavio, za potrebe svih jedinica NOVJ, u »Biltenu Vrhovnog štaba« članak *Naša Narodnooslobodilačka vojska odlično je položila svoj ispit.* Kako su do tada u NOVJ postojala samo zvanja za pojedine komandne i partijsko-političke funkcije, Tito je izdao *Naredbu o uvođenju u NOVJ oficirskih i podoficirskih činova* (s važnošću od 1. maja 1943. kojom su propisane i oznake za pojedine činove). On je ubrzo objavio i *Ukaz o proizvođenju i unapređenju u NOVJ* (s važnošću od 1. maja) 3699 oficira i generala. Tim povodom Tito je za majski broj »Biltena« napisao i članak *Narodni oficiri i podoficiri.* S uvođenjem činova Tito je u maju izdao i *Uredbu o obrazovanju sudova časti za oficire,* u kojoj je, pored ostalog, navedeno: »Dužnost je svih sudova da bdiju nad ponašanjem, ugledom, držanjem i postupcima svih oficira u svima prilikama ocjenjujući da li je sve to u skladu sa čašću oficira i ciljevima narodnooslobodilačke borbe . . .« Tada je Tito, u svojstvu vrhovnog komandanta NOV i POJ, u Biltenu objavio i tekst *Zakletve* kojom su se morali zakleti svi borci, komandiri i politički komesari NOV i POJ.

Čim je probijen posljednji neprijateljev obruč u bici na Sutjesci i dok su jedinice Operativne grupe divizija Vrhovnog štaba bez predaha

prodirale na sjever – u istočnu Bosnu, Tito je, uz druge višestrane aktivnosti, analizirao proteklu bitku, izvlačio iskustva iz nje, obavještavao depešama štabove u drugim krajevima zemlje o novoj taktici i operatici njemačkih štabova i njihovih jedinica u borbi protiv NOVJ i napisao poznati članak *Peta neprijateljska ofanziva,* kojim se i završava ovaj tom.

Uslovi u kojima je Tito radio u ovom periodu bili su promjenljivi. U vrijeme prodiranja njegove operativno-strategijske grupe na istok i stvaranja prostrane slobodne teritorije, on je s Vrhovnim štabom radio i boravio (poslije bitke na Neretvi) mjesec dana u Govzi, kod Kalinovika, u relativno povoljnim smještajnim i životnim uslovima. To se može reći i za njegov boravak u Crnoj Gori do početka neprijateljske ofanzive. U tom predahu su i nastali mnogi naprijed pomenuti Titovi radovi. Ali životni i radni uslovi u kojima se Tito našao u vrijeme neprijateljske ofanzive bili su za njega i cijelu grupaciju Vrhovnog štaba najteži u toku narodnooslobodilačkog rata.

Našavši se zbog spasavanja ranjenika i teških bolesnika na izuzetno teškim planinskim terenima i okružen mnoštvom okupatorskih divizija, Tito je i u takvim prilikama nalazio adekvatna rješenja. Tito se i u ovoj bici nije pridržavao šablona i bez ustezanja je, kad god je to situacija na ratištu iziskivala, dopunjavao, pa i mijenjao odluke, ali su one uvijek bile u funkciji njegovih operativnih planova.

Jedinice Titove operativno-strategijske grupe su, kao uostalom i sve ostale snage NOP-a, i u ovom sudbonosnom periodu za revoluciju, same, bez ikakve materijalne podrške sa strane, rješavale najsloženije zadatke oslobodilačkog rata. Tito je, istina, u nekoliko navrata zatražio u vrijeme bitke na Sutjesci od Saveznika da bombarduju neprijateljeva mjesta koncentracija i aerodrome u Crnoj Gori i Bosni i Hercegovini, ali u tome nije naišao na razumijevanje i podršku. Umjesto toga dobio je – u jednom od najkritičnijih trenutaka za opstanak cijele grupacije Vrhovnog štaba, kada je njemačko i italijansko vazduhoplovstvo neprekidno vršilo bombardovanje, mitraljiranje i izviđanje položaja i kolona Vrhovnog štaba – od komandanta savezničkih snaga na Bliskom istoku generala Aleksandera samo depešu ohrabrenja, ali i priznanja.

Jedinu i stvarnu pomoć Titovoj Operativnoj grupi divizija za vrijeme bitke na Sutjesci pružile su jedinice NOVJ širom Jugoslavije — od Makedonije do Slovenije. One su, saznavši za Titovu zapovijest od 21. maja, svim snagama prišle rušenju komunikacija kojima je neprijatelj saobraćao, vršile napade na njegove oslabljene garnizone, uništavale mu živu silu, a jedinice NOVJ iz Bosne su pokušavale da pruže Vrhovnom štabu i neposrednu operativnu pomoć. Koliki je tada bio njihov učinak donekle se vidi iz sačuvanog izvještaja vrhovnog komandanta Jugoistoka (Balkana), koji je 20. juna, po završetku

operacije „Švarc", javio svojoj Vrhovnoj komandi: »Na Titov poziv Titove jedinice su u prvoj polovini juna samo na pruzi Zagreb – Beograd uništile 60 vojnih transportnih vozova namijenjenih za Grčku, a u Hrvatskoj i Bosni nanijele njemačkim trupama i ustaškim i domobranskim jedinicama veće gubitke od onih koje su njemačke trupe nanijele Titovoj grupi u operaciji ‚Švarc'«

U kakvoj su prednosti bili njemački štabovi u pogledu ratne tehnike i mogućnosti komandovanja, potvrđuje podatak da su oni održavali radio-vezu sa svakom svojom četom, dok je Tito imao radio-vezu samo sa štabovima divizija. Ali, Titova odlika, koju je ispoljavao od početka oružane borbe, da štabovima i jedinicama prepusti punu inicijativu prilikom izvršavanja zadataka, nadoknadila je i u bici na Sutjesci inferiornost u pogledu tehničke opreme i broja angažovanih snaga.

U kakvim je teškim uslovima Tito kao vrhovni komandant NOV i POJ i vođa revolucije vodio svoju operativno-strategijsku grupu divizija pokazuje i činjenica da je i on, nalazeći se neprekidno sa svojim borcima u središtu bitke, doživljavajući gotovo svakodnevno bombardovanje i mitraljiranje, bio i sam ranjen, a jednom prilikom neposredno učestvovao i u odbijanju neprijateljskog juriša. U takvim uslovima su živjeli, radili i borili se i svi članovi Centralnog komiteta KPJ, Vrhovnog štaba i Izvršnog odbora AVNOJ-a, koje je Tito gotovo sve uputio u štabove i jedinice da se nađu među borcima ili da kao delegati i instruktori pruže pomoć štabovima u rješavanju njihovih složenih operativnih i drugih zadataka.

Pošto Titove radove i u ovom, kao i u prethodnom tomu pretežno čine radiogrami vojne prirode (takvih je depeša sačuvano 155, od kojih je 127 Tito poslao štabovima divizija i brigada kojima je neposredno rukovodio, 20 uputio glavnim štabovima NOV i PO Hrvatske i Slovenije i Centralnom komitetu KP Hrvatske, te 8 štabovima 1. i 2. bosanskog udarnog korpusa), kao i radiogrami koje je Tito slao Izvršnom komitetu Kominterne i radio-stanici »Slobodna Jugoslavija« (sačuvano ih je 49 i svi se objavljuju u ovom tomu), a kako su gotovo svi kratki, priređivač je uz njih davao šira objašnjenja i komentare kako bi ih istraživači i čitaoci mogli lakše razumjeti i koristiti.

Mehmedalija Bojić

JOSIP BROZ TITO — SABRANA DJELA

16. april — 30. jun 1943.

[IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE][1]

U londonskoj novini „Sandej Dispeč" [Sunday Dispatch] objavljen je 4. aprila intervju jugoslovenskog kralja Petra II s političkim komentatorom ovog lista. Povodom tog intervjua mi moramo dati slijedeće saopštenje:[2]

1. Jugoslovenski kralj Petar je rekao da su „u Jugoslaviji ujedinjene sve klase u borbi protiv okupatora". To je stvarno tako što se tiče narodnooslobodilačkog pokreta, Narodnooslobodilačke vojske i Antifašističkog vijeća.[3] Ali kralj Petar je propustio da kaže da je u Jugoslaviji takođe ujedinjena sva reakcija pod rukovodstvom okupatora u borbi protiv svih jedinstvenih patriotskih snaga koje se bore za slobodu i nezavisnost svoje otadžbine. Moramo dodati i to da se na spisku tih izdajničkih, reakcionarnih snaga na čelu s Pavelićem[4] i Nedićem[5] nalazi i Draža Mihailović[6] sa svojim četnicima. To je poznato čitavom jugoslovenskom narodu koji mnogo žali što je ovaj izdajnik ministar vojske jugoslovenske vlade u Londonu i što njega jugoslovenski kralj naziva svojim prijateljem.

2. Kralj Petar je rekao da je Draža Mihailović centralna ličnost u borbi jugoslovenskih naroda protiv okupatora. Na žalost, mi to moramo kategorički odbiti u interesu pravde i iz obaveze prema našim narodima i miroljubivom svijetu. Draža Mihailović nije nikakva centralna figura u borbi protiv okupatora, jer on do sada nigdje nije vodio nikakvu borbu protiv okupatora. Ako treba da se govori o njemu kao o centralnoj figuri, može se govoriti samo kao o centralnoj figuri iz redova onih koji se smatraju saveznicima Engleske i Amerike, a najpodlije obmanjuju te države i sav pošteni svijet i na drugoj strani [on] otvoreno sarađuje s okupatorima u borbi protiv Narodnooslobodilačke vojske i zabija nož u leđa sopstvenom narodu.[7]

3. Kralj Petar je rekao da „osim Mihailovićevih vojnih odreda, u nekim krajevima bore se i druge grupacije". Nama je vrlo neprijatno što moramo i ovo kraljevo tvrđenje da odbijemo kao neadekvatno stvarnom stanju. U Jugoslaviji borbu protiv okupatora vodi samo jedna grupacija u toku dvije godine, a to su partizani i Narodnooslobodilačka vojska stvorena od partizanskih odreda. Ova grupacija obuhvata sve poštene rodoljube Jugoslavije iz svih društvenih slojeva bez obzira na vjersko, nacionalno i političko ubjeđenje. Ona ima svoju organizaciono-političku formu u Antifašističkom

vijeću narodnog oslobođenja. Osim toga, moramo dodati i to da Vrhovni štab Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda daje redovno, svakodnevno vojno-operativne informacije o borbama protiv okupatora. S druge strane, Mihailović za dvije godine nijednu takvu informaciju nije mogao dati zato što on ne vodi borbu protiv okupatora, nego protiv sopstvenog naroda. O tome jasno govori učešće njegovih četnika u opštoj ofanzivi okupatora i ustaša u februaru i martu protiv naše oslobodilačke vojske i oslobođene teritorije.[8]

4. Kralj Petar govori da postoje trvenja među grupacijama koje se bore i da zbog toga on i jugoslovenska vlada mnogo žale. Na to mi odgovaramo: u redovima onih koji se bore vladaju potpuno jedinstvo i sloga. Ali između narodnooslobodilačkog pokreta i Draže Mihailovića stoji nepremostiva provalija koja se stvorila u toku dvije godine ne našom krivicom, već krivicom Mihailovića i njegovih žandarma i oficira, koji iz dna duše mrze pokret za nacionalnu slobodu naroda Jugoslavije i socijalnu pravdu i samo maštaju o velikoj Srbiji, Srbiji žandarma i biča.

5. Između nas i Mihailovićevih četnika postoji otvoreno ratno stanje ne našom krivicom, već krivicom Mihailovića, koji već dvije godine sarađuje s okupatorima u borbi protiv nas svim sredstvima nazivajući narodnooslobodilački pokret komunističkim i u propagandi se služi istim sredstvima kao i fašistički okupatori nazivajući vođe ovog pokreta Jevrejima kao i ceo pokret boljševičko-jevrejskim, mada je dobro poznato da su skoro sve Jevreje u Jugoslaviji istrijebili Nijemci i ustaše.

6. Kralj Petar je dalje izjavio da njegova vlada želi da se sve ove grupacije bar objedine u zajedničkim akcijama. Ako je tako, zašto vlada, a i sam kralj, ne narede Mihailoviću da prestane s borbom protiv partizana i da se bori protiv okupatora. Naprotiv, jugoslovenska vlada u Londonu, kao i Mihailović, stalno pozivaju narod da ne preduzima prije vremena nikakve akcije protiv okupatora. Ovdje jugoslovenska vlada stalno pada u protivrječnost koja svakome čovjeku jasno govori o tome da tu nije sve u redu.

7. Njima i cijelom jugoslovenskom narodu jugoslovenska vlada treba da odgovori zašto je ona lišila čina sve one poštene oficire koji se od prvih dana bore u redovima naše oslobodilačke vojske i partizanskih odreda?

8. Kralj Petar je dalje izjavio da sada postojeća razmimoilaženja onemogućavaju da se sve ove grupacije stave pod jedinstvenu komandu Draže Mihailovića, ali postoji želja da se postigne jedinstvo akcije. Na ovo mi moramo odgovoriti slijedeće: Još u jesen 1941. godine u ime Vrhovnog štaba, dva puta je vodio pregovore Tito, komandant NOV i POJ, s Dražom Mihailovićem, predlagao ne samo jedinstvo akcije nego i jedinstvo komandovanja. Ali Mihailović je ovo kategorički odbio.[9] Zašto je odbio? Zato što on nije htio da se

kompromituje pred okupatorima u vrijeme kad je počela opšta ofanziva Nijemaca i četnika protiv partizana u Srbiji; odbio je zato što to nije bilo u duhu politike »ne stupati prevremeno u neodgovarajuće akcije protiv okupatora da ne bi izazvali okupatora na uništenje Srba«; odbacio je zato što je za vrijeme te ofanzive i sam Mihailović sa svojim četnicima udario u leđa partizanima koji su vodili borbe na život i smrt s njemačkim motorizovanim divizijama i Nedićevim četnicima.[10]

9. Smatramo da je sasvim necjelishodno i štetno po interese jugoslovenskog naroda, kako sada za vrijeme ove borbe tako i za mir u Jugoslaviji u budućnosti, isticati Mihailovića kao centralnu figuru. On se potpuno kompromitovao pred narodom, on će kompromitovati jugoslovensku vladu i kralja pred jugoslovenskim narodom.

D[raža] Mihailović se nalazi na našem spisku zločinaca i izdajnika zbog ubijanja žena, djece i staraca, za spaljivanje sela, za saradnju s okupatorima i njega čeka, kao i mnoge druge, zaslužena kazna narodnog suda.[11]

10. Ako jugoslovenska vlada u Londonu stvarno želi jedinstvo akcije i borbu protiv okupatora — onda neka se odrekne izdajnika Mihailovića i neka naredi četnicima da stupe u borbu protiv okupatora zajedno sa svim ostalim rodoljubima i da obustave borbu protiv naše narodne vojske i partizanskih odreda.

11. Mi takođe, kao što je i Vrhovni štab ranije učinio, molimo saveznike da upute u Jugoslaviju jednu komisiju koja će na licu mjesta provjeriti istinitost naših optužbi i [upoznati] stvarno stanje u Jugoslaviji.[12]

16. april [1943].
[Govza, kod Kalinovika]

AVNOJ

A-CK SKJ, Fond CK KPJ-KI, reg. br. 1943/110.

Prevod s ruskog

[IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

Jedinice našeg Bosanskog korpusa nastavljaju uporne borbe protiv njemačkih jedinica na sektoru [Bosanski] Petrovac–Ključ. Trinaestog aprila [1943] naše jedinice zaplijenile su 8 kamiona s namirnicama.[13] Ubijeno je 30 Nijemaca. Na Petrovačkom polju ubijeno je 100 Nijemaca. Zarobljeno je 8 Nijemaca koji su u stvari Poljaci, stari 18 godina, i svi su oni dobrovoljno stupili u našu vojsku. Zaplijenjeno je mnogo oružja i oboren jedan bombarder.[14]

Na sektoru Pljevlja–Foča, u Sandžaku, borba se nastavlja.[15] Talijani su dovukli nova pojačanja od svojih jedinica i Mihailovićevih četnika. Jedinice naše III divizije vode uporne borbe na sektoru Golije.

16. april [1943].
[Govza, kod Kalinovika]

Valter

A-CK SKJ, Fond CK KPJ-KI, reg. br. 1943/109.

Prevod s ruskog

ŠTABU I [PROLETERSKE UDARNE] DIVIZIJE

Hitno

Odmah uputite u pomoć II diviziji još jednu brigadu i to preko Vikoča.[16] Neprijatelj jakim snagama potiskuje k Drini II diviziju, koja se nalazi u težoj situaciji.[17]

[16. april 1943, Govza, kod Kalinovika]

Tito s.r.[18]

A-VII, Fond NOR, kut. 14, reg. br. 14-4.

ŠTABU III [UDARNE] DIVIZIJE [NOVJ]

Cjelokupnim snagama bacite se na nepr[ijateljsku] grupu koja je na pravcu Plana–Korita.[19] Zatim, pošto ovu razbijete, okrenite se svim snagama na četničku grupu kod Goranska. Držite jedinice prikupljeno. Vi za ove zadatke imate dovoljno snaga. Nastojati da se nepr[ijatelj] uništi i rastroji – ne zadovoljiti se potiskivanjem i odbacivanjem. Čim završite ove zadatke, odmah ćete krenuti k istoku.[20]

16. april [1943].
[Govza, kod Kalinovika]

Tito, s.r.

A-VII, Fond NOR, kut. 14, reg. br. 23-4.

ŠTABU I [PROLETERSKE UDARNE] DIVIZIJE

Druga divizija izvještava da neprijatelj ugrožava Bunove i da se vaše sadejstvo ne osjeća.[21] Izvijestite kad je pošla VII krajiška.[22]

16. april [1943]. Tito, s.r.
[Govza, kod Kalinovika]

A-VII, Fond NOR, kut. 14, reg. br. 25-4.

ŠTABU VII [UDARNE] DIVIZIJE

Zašto ne kontrolišete selo Borci kad vam je naređeno?[23] Odmah uputite tamo jače izviđačke dijelove.

16. april [1943].
[Govza, kod Kalinovika]

Tito, s.r.

A-VII, Fond NOR, kut. 14,
reg. br. 26-4.

ŠTABU II [PROLETERSKE UDARNE] DIVIZIJE

Naredili smo I diviziji da vam uputi u pomoć još jednu brigadu preko Vikoča. Stupite u vezu. Angažujte protiv neprijatelja i dio II dalmatinske, samo da se bande razbiju i unište.

16. april [1943].
[Govza, kod Kalinovika]

Tito, s.r.

A-VII, Fond NOR, kut. 14, reg. br. 27-4.

ŠTAB I [PROLETERSKE UDARNE] DIVIZIJE

Dvije hiljade i pet stotina četnika napada od Čelebića lijevom obalom Ćehotine u pravcu Bunovi. Sandžačka [brigada] bez borbe napustila prostor od Čelebića do Bakić-Brda: njeno stanje teško. Druga proleterska [brigada] drži položaj Potpeć–Bakić. Peko [Dapčević] večeras priprema kontranapad.[24]

Sadejstvo vaših brigada III i VII predviđenim pravcima neophodno.

16. april [1943]. Tito, s.r.
[Govza, kod Kalinovika]

A-VII, Fond NOR, kut. 14, reg. br. 28-4.

ŠTABU II [PROLETERSKE UDARNE] DIVIZIJE

Posljednju vašu depešu nismo razumjeli. Otkud Švabe na položaju prema vama? Hitno odgovorite.[25] Depeše da potpisuje komandant ili komesar.

17. april [1943], u 5.30. Tito, s.r.
[Govza, kod Kalinovika]

A–VII, Fond NOR, kut. 14, reg. br. 33–4.

ŠTABU II [PROLETERSKE UDARNE] DIVIZIJE

Preduzmite energično gonjenje neprijatelja. Povežite se s III i VII krajiškom (brigadom) u cilju uništenja odbačenih bandi.[26] Radovan [Vukanović]* razbio Talijano-četnike kod Plane i Bajove [Stanišić] četnike kod Goranska. Naši su u Goransku i gone Baja.

17. april [1943]. Tito, s.r.
[Govza, kod Kalinovika]

A–VII, Fond NOR, kut. 14,
reg. br. 30–4.

---

* Odnosi se na jedinice 3. udarne divizije u kojoj je R. Vukanović bio komandant.

GLAVNI ŠTAB [NOV I PO] HRVATSKE

Vlado Popović neka odmah krene zajedno s Arsom [Jovanovićem] k nama.[27]

17. april 1943. Tito
[Govza, kod Kalinovika]

A–VII, Fond NOR, kut. 14, reg. br. 31–4.

ŠTABU VII [UDARNE] DIVIZIJE

Četnike kod Glavatičeva morate razbiti. Upućene su dvije čete VIII brigade od Uloga k Čičevu. Odmah pozovite bataljone VI brigade da se iz Umoljana krenu za Glavatičevo i da vam sadejstvuju.[28]

17. april [1943]. Tito s.r.
[Govza, kod Kalinovika]

A–VII, Fond NOR, kut. 14, reg. br. 32–4.

ŠTABU VII [UDARNE] DIVIZIJE

Morate suzbiti neprijateljske dijelove iz Čičeva.[29] U tom cilju angažujte sve sposobno ljudstvo iz VII brigade.

Da ste bili budni, to se ne bi dogodilo. Teren Glavatičevo – Zaborani – Borci morate stalno kontrolisati.

Naredite evakuaciju zarazne bolnice iz Glavatičeva ka Kalinoviku.

17. april [1943].
[Govza, kod Kalinovika]

Tito, s.r.

A–VII, Fond NOR, kut. 14, reg. br. 34–4.

ŠTABU III [UDARNE] DIVIZIJE

DIREKTIVA:

1) Sa IV i V crnogorskom brigadom odmah preduzeti nastupanje pravcem: Goransko – dolina Komarnice – Šavnik, sa zadatkom – izbiti što prije na prostor Šavnik – Boan. Od D[onje] Brezne skrenuti V brigadu preko Javorka i Jasenovog polja za obezbjeđenje desnog boka i s ciljem izbijanja na prostor Gvozd – Ćeranića gora – Komandirovo brdo.

2) Prva dalmat[inska] brigada ostaje za sada u Gatačkom polju za zatvaranje pravaca od juga i jugoistoka ka Gacku. Dok bude na ovom zadatku, ova brigada dobivaće od nas neposredna naređenja ubuduće.

3) Druga proleterska brigada preći će Taru između Tepaca i Lever-Tare i nastupati ka Žabljaku i Jezerima,[30] otprilike jednovremeno s vašim izbijanjem na liniju sela Brezna – Dubrovsko – Vukojev krst. Po vašem izbijanju u rejon Šavnika s ovom brigadom uhvatiti vezu oko G[ornje] Bukovice.

4) Oslobođenim terenom vršite mobilizaciju i uspostavljajte narodnu vlast.

5) S krilašima izbjegavati borbu i staviti im do znanja da mi ne želimo sukobe s njima kako bismo ih neutralisali za izvjesno vrijeme.[31]

6) Obezbjeđenju bokova u toku marša poklonite naročito pažnju.

18. april [1943].
[Govza, kod Kalinovika]
Slažem se s ovim pravcem.*

Vrhovni komandant
Tito

A–VII, Fond NOR, kut. 14,
reg. br. 35–4.

---

* Tu je rečenicu Josip Broz Tito dopisao mastilom. —*Red.*

ŠTABU I [PROLETERSKE UDARNE] DIVIZIJE

Peko [Dapčević] razbio četnike i goni ih ka Čelebiću. Ako imate radio-vezu, upravite III krajišku na Čelebić. Dalmatinci razbili Talijano-četnike na Veležu i odbacili ih k Mostaru. Radovan [Vukanović] razbio četnike i Talijane kod Plane, a četnike Bajove [Stanišić] kod Goranska i goni ih k Pivi.

18. april [1943]. Tito, s.r.
[Govza, kod Kalinovika]

A–VII. Fond NOR, kut. 14, reg. br. 36–4.

ŠTABU I [PROLETERSKE UDARNE] DIVIZIJE

Provjerite podatke o Goraždu.[32] Prva proleterska da bude budna i spremna za angažovanje u tom pravcu i da uhvati vezu sa VI [proleterskom] kod Ustikoline. Sedma [krajiška brigada] neka uhvati vezu s Pekom [Dapčevićem] na pravcu Čelebić – Dobrovo.

19. april [1943]. Tito, s.r.
[Govza, kod Kalinovika]

A–VII, Fond NOR, kut. 14,
reg. br. 2–5.

ŠTABU III [UDARNE] DIVIZIJE

Štab divizije ostaje u Gacku i zadržava pod neposrednom komandom I dalmatinsku i Hercegovačku brigadu. Komandant kolone određene za Šavnik biće Sava Kovačević, a njegov zamjenik Vako Đurović.[33] S ovom kolonom ide i radio-stanica. Vaš štab održavaće vezu s nama preko telefona i radio-stanice Dalmat[inske] divizije.

19. april [1943]. Tito, s.r.
[Govza, kod Kalinovika]

A–VII, Fond NOR, kut. 14, reg. br. 3–5.

ŠTABU I [PROLETERSKE UDARNE] DIVIZIJE

1) Pod vašom komandom, s III krajiškom i Sandžačkom [brigadom] odmah preduzeti nastupanje pravcem Čelebić – Kovren sa zadatkom: izbiti na Kovren. Ovaj pokret izvršiti u dvije naporedne kolone, i to Sandžačka pravcem Čelebić – Bobovo – Glibaći – Krupice – Kovren, a III krajiška pravcem Čelebić – Meljak – Hoćevina – Potpeć – Maoče – Vrulja – Kovren. Obje kolone u toku pokreta da budu u stalnoj međusobnoj vezi. S brigadama zadržati se na prostoru Vrulja – Kozice – Kovren – Bliškovo. Očistiti sva sela južno od linije Pljevlja – Mihajlovići, izvršiti mobilizaciju i uspostaviti narodnu vlast.[34]

2) Prva proleterska brigada ostaje na prostoru Čajniče – Kovač s tim što pored obezbjeđenja od Pljevalja i Goražda čisti jačim dijelovima sela sjeverno od Čajniča, kao i ona zapadno i sjeverno od Pljevalja. Obezbijediti radio-vezu s I proleterskom.

3) Sedma krajiška – pod komandom Peka [Dapčevića] – prelazi Taru i dejstvovaće prema Žabljaku i Jezerima sadejstvujući IV crnogorskoj, koja nastupa pravcem Goransko – Šavnik.

4) Foča u blokadi i dalje od II dalmatinske. Druga prolet[erska] brig[ada] pokušaće prelazak preko Uzlupa u Pivu da olakša VII krajiškoj.

19. april [1943].
[Govza, kod Kalinovika]

Tito, s.r.

A–VII, Fond NOR, kut. 14, reg. br. 4–5.

ŠTABU II [PROLETERSKE UDARNE] DIVIZIJE

1) Sedma krajiška, pod vašom komandom, ima zadatak da pređe Taru između Tepaca i Lever-Tare i zauzme Žabljak i Jezera. Kod G[ornje] Bukovice da uhvati vezu s IV crnogorskom, koja s V crnogorskom nastupa pravcem Goransko – Komarnica – Šavnik – Boan. Sa VII brigadom da ide vaš načelnik štaba.

2) Drugu proletersku privremeno zadržati na prostoru Uzlup – Čelebić. Pokušati prelazak bilo kod Uzlupa ili Šćepan-Polja i s pojedinim bataljonom prebaciti se u Pivu, očistiti prostor Crkvice, vezati četničke snage i olakšati prelazak VII krajiškoj. Obavezno zadržati iz II proleterske jedan bataljon kod Uzlupa, a jedan prema Šćepan-Polju.

3) Treća krajiška i Sandžačka pod komandom Koče [Popovića] polaze odmah prema Kovrenu.[35] To saopštiti štabovima ovih brigada.

19. april [1943]. Tito, s.r.
[Govza, kod Kalinovika]

A–VII, Fond NOR, kut. 731, reg. br. 9–9.

ŠTABU I [PROLETERSKE UDARNE] DIVIZIJE

Bolnice ćemo smjestiti na prostoru Vrbnica – Tjentište – Ćurevo; šaljite nam što više hrane na taj prostor.

19. april [1943]. Tito, s.r.
[Govza, kod Kalinovika]

A–VII, Fond NOR, kut. 14, reg. br. 37–4.

ŠTABU II [PROLETERSKE UDARNE] DIVIZIJE

Hitno provjerite i javite da li ima u Pivi – oko Crkvica – četničkih snaga.[36]

19. april [1943]. Tito, s.r.
[Govza, kod Kalinovika]

A–VII, Fond NOR, kut. 14, reg. br. 38–4.

NAREDBA [O UVOĐENJU PODOFICIRSKIH I OFICIRSKIH ČINOVA U NOV JUGOSLAVIJE][37]

Prema odluci Vrhovnog štaba Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije ustanovljavaju se podoficirski i oficirski činovi u Narodnooslobodilačkoj vojsci.

Uvode se slijedeći podoficirski činovi: desetar, podnarednik, narednik.

Oficirski činovi: zastavnik, potporučnik, poručnik, kapetan, major, potpukovnik, pukovnik, general-major, general-lajtnant, general-pukovnik.

Podoficirski činovi jesu: desetar – dvije šestokrake zvijezde od crvenog materijala; podnarednik – tri šestokrake zvijezde od crvenog materijala prišivene u obliku trokuta; narednik – tri šestokrake zvijezde prišivene u obliku trokuta i jedan širit ispod zvijezda, vodoravno, 5 cm dužine i 1 cm širine, sve od crvene materije.

Oficirski činovi jesu: zastavnik – jedan širit žute boje, odnosno materije boje zlata, 5 cm dužine i 1 cm širine; potporučnik – jedan širit žute boje, odnosno materije boje zlata, a iznad širita jedna šestokraka zvijezda iste boje; poručnik – jedan širit žute boje, odnosno boje zlata, a iznad širita dvije šestokrake zvijezde iste boje; kapetan – jedan širit žute boje, odnosno boje zlata i tri šestokrake zvijezde iznad širita iste boje; major – dva širita žute boje, odnosno boje zlata i jedna šestokraka zvijezda iste boje iznad širita; potpukovnik – dva širita žute boje, odnosno boje zlata i dvije šestokrake zvijezde iste boje iznad širita; pukovnik – dva širita žute boje, odnosno boje zlata i tri šestokrake zvijezde iste boje iznad širita; general-major – tri širita žute boje, odnosno boje zlata i jedna šestokraka zvijezda iste boje iznad širita; general-lajtnant – tri širita žute boje, odnosno boje zlata i dvije šestokrake zvijezde iste boje iznad širita; general-pukovnik – tri širita žute boje, odnosno boje zlata i tri šestokrake zvijezde iste boje iznad širita.

Široti kod svih činova moraju biti 5 cm dužine i 1 cm širine. Zvijezde i široti moraju biti prišiveni na rukavu lijeve ruke iznad lakta.

Ova naredba stupa na snagu 1. maja 1943. godine.

Aprila, 1943. Vrhovni komandat NOV i POJ
[Govza, kod Kalinovika] Tito

»Bilten Vrhovnog štaba NOV i POJ«, br. 23–27, za decembar 1942 – april 1943.

ŠTABU I [PROLETERSKE UDARNE] DIVIZIJE

IZMJENA DIREKTIVE:*

1) Prva brigada ostaje na prostoru Čajniče – Metaljka s naslonom na III krajišku.

2) Treća krajiška ostaje na prostoru Brvenica – Glisnica – Boljanići.

3) Treća sandžačka nastavlja pravcem: Čelebić – Bobovo – Hoćevina – Potpeć – Maoče. Zadržati se oko Maoča, vršiti mobilizaciju i uspostaviti narodnu vlast. Oslanja se na III krajišku.

4) Brdski topovi 75 mm kod III krajiške, a jedan brdski top 65 mm kod I brigade.

5) Bolnicu i sve magacine i spremu prebaciti za Meljak. Štab divizije da bude kod III krajiške. Koča [Popović] stigao i danas odlazi.

20. april 1943. Tito s.r.
[Govza, kod Kalinovika]

A–VII, Fond NOR, kut. 14, reg. br. 1–5.

* Odnosi se na direktivu navedenu na str. 22 (o razlogu njene izmjene vid. nap. 34). – Red.

ŠTABU II [PROLETERSKE UDARNE] DIVIZIJE

Spremite u selima Bunovi, Zavajit i Čelebić kuhinje za ishranu ranjenika, dnevno za po 250, počev od 21. aprila [1943].

20. april [1943]. Tito s.r.
[Govza, kod Kalinovika]

A–VII, Fond NOR, kut. 14, reg. br. 5–5.

ŠTABU II [PROLETERSKE UDARNE] DIVIZIJE

Četvrta crnogorska [brigada] nastupa objema obalama Komarnice k Šavniku. Pavle Đurišić razbijen kod Čelebića i prebačen u Pivu, ugrožava lijevi bok IV crnogorske.[38] Brzo sadejstvo pojedinih bataljona vaše II proleterske u Pivi i VII krajiške prema Žabljaku neophodno i dragocjeno.

20. april [1943]. Tito, s.r.
[Govza, kod Kalinovika]

A–VII, Fond NOR, kut. 14, reg. br. 6–5.

ŠTABU II [PROLETERSKE UDARNE] DIVIZIJE

1) Odmah saopštite III krajiškoj [brigadi] da se zadrži na prostoru Brvenica – Glisnica – Boljanići, a Sandžačkoj da se krene pravcem Bobovo – Hoćevina – Potpeć – Maoče, gdje da se zadrži, izvrši mobilizaciju i uspostavi narodnu vlast.

2) Da vratite top I diviziji.

3) Slažemo se da Štab divizije ide sa VII krajiškom, a načelnik da bude kod II brigade.

4) Nijemci u Goraždu preduzeli nastupanje objema obalama Drine k Ustikolini.

20. april [1943]. Tito, s.r.
[Govza, kod Kalinovika]

A–VII, Fond NOR, kut. 14, reg. br. 7–5.

ŠTABU VII [UDARNE] DIVIZIJE

Saopštite bataljonima VI brigade [istočnobosanske] da smijene vašu VII brigadu na tome sektoru.* Štab grupe tih bataljona da bude u Bjelimiću, a bataljoni – jedan kod Glavatičeva, a jedan u Bjelimiću. Po izvršenoj smjeni vašu VII brigadu prebacite na prostor Ulog – Romani, a vaš štab u Obalj.

20. april [1943]. Tito, s.r.
[Govza, kod Kalinovika]

A–VII, Fond NOR, kut. 14, reg. br. 8–5.

* Odnosi se na 7. banijsku NO udarnu brigadu koja se tada nalazila u rejonu Glavatičeva. – *Red.*

ŠTABU II [PROLETERSKE UDARNE] DIVIZIJE

Ne održavate vezu s I divizijom iako je to neophodno. Svakodnevno se obavještavajte i javljajte I diviziji bar tri puta dnevno.

20. april [1943]. Tito, s.r.
[Govza, kod Kalinovika]

A–VII, Fond NOR, kut. 14,
reg. br. 9–5.

ŠTABU VII [UDARNE] DIVIZIJE

Osmu brigadu povući na Ulog.[39]

21. april [1943].
[Govza, kod Kalinovika]

Tito, s.r.

A–VII, Fond NOR, kut. 14, reg. br. 11–5.

[IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

Nastavljajući nastupanje k Nikšiću i Sandžaku, naše jedinice očistile svu Pivu. Jedna naša kolona koja je nastupala kroz Lever--Taru, 21. aprila zauzela Žabljak[40] u Crnoj Gori, a druga kolona koja je nastupala iz Hercegovine preko Golije, zauzela Bajovo polje [kod Šavnika] i prešla Komarnicu,* a treća kolona nastupa iz Pive preko Durmitora.** Dvadeset prvog aprila crnogorski partizani zauzeli grad Šavnik. S približavanjem naših jedinica u Crnoj Gori partizanski pokret se snažno razvija.

Na sektoru Trebinje–Gacko naše jedinice već dva dana vode uporne borbe s talijanskim jedinicama, koje pokušavaju da pomoću tenkova prodru prema Gacku. Borba se vodi kod mjesta Plana.[41] U Lici su naše jedinice zauzele Prokike i Žutu Lokvu.[42] Talijani se povukli u Senj.

22. april 1943. Valter
[Govza, kod Kalinovika]

A–CK SKJ. Fond CK KPJ–KI. reg. br. 1943/113. *Prevod s ruskog*

---

* Odnosi se na jedinice 3. udarne divizije. — *Red.*

** Odnosi se na jedinice 4. proleterske (crnogorske) brigade. — *Red.*

I DIVIZIJA [ŠTABU PRVE PROLETERSKE UDARNE DIVIZIJE]*

Zauzeli smo Žabljak i Šavnik. Gonimo razbijene četnike.

22. april [1943]. Tito
[Govza, kod Kalinovika]

A–VII, Fond NOR, kut. 14, reg. br. 12–5.

* Tito je poslao depešu iste sadržine i Štabu 7. banijske divizije NOVJ, ali ovdje objavljujemo samo ovu — 1. diviziji. — *Red.*

ŠTABU I [PROLETERSKE UDARNE] DIVIZIJE

Zašto ranjenike, bolesnike i tifusne šaljete na ovu stranu Drine?* To je skroz pogrešno. Sve vaše bolesne i ranjene upućujte k Meljaku i Čelebićima. To važi i za zarazne.

22. april [1943]. Tito, s.r.
[Govza, kod Kalinovika]

A–VII, Fond NOR, kut. 14,
reg. br. 13–5.

* Odnosi se na lijevu stranu rijeke Drine. – *Red.*

ŠTABU II [PROLETERSKE UDARNE] ĐIVIZIJE

Zauzet je Šavnik. Pavle Đurišić sa svojim četnicima zadržao se u Pivi. Zatvorite prelaze Nedajno i Dobri Do, dok će IV crnogorska Komarnicu, a II proleterska, koja nastupa preko Crkvice, držaće Uzlup kako bi opkolili i uništili ovu bandu.[43]

22. april [1943]. Tito, s.r.
[Govza, kod Kalinovika]

A-VII, Fond NOR, kut. 14, reg. br. 14-5.

ŠTABU III [UDARNE] DIVIZIJE

Zauzet je Žabljak. Naredili smo II diviziji da zatvori Nedajno i Dobri Do kako bi presjekla odstupnicu Pavlu Đurišiću. Vi držite čvrsto Komarnicu i prilaze oko Pivskog manastira; II proleterska brigada prešla je Taru kod Uzlupa i nastupa preko Crkvica, povežite se s njom.

22. april [1943]. Tito, s.r.
[Govza, kod Kalinovika]

A-VII, Fond NOR, kut. 14,
reg. br. 15-5.

ŠTABU I [PROLETERSKE UDARNE] DIVIZIJE

Jutros poslali direktivu. Treba da preuzmete komandu po izdatoj direktivi,[44] te ako nije neophodno ne bi trebalo da dolazite da se ne gubi vrijeme. Mi smo u Govzi.

22. april [1943].
[Govza, kod Kalinovika]

Tito, s.r.

A-VII, Fond NOR, kut. 14, reg. br. 18-5.

ŠTABU I [PROLETERSKE UDARNE] DIVIZIJE

Izvjijestite nas o situaciji kod Sandžačke brigade; ona treba da izbije prednjim dijelovima na Kovren.[45] Na sektorima prema Gacku i Nevesinju vode se žestoke borbe. Pomjerili smo VI i Majevičku brigadu na liniju: Paljika – Uhotica Brdo – Hrast – Grabić – Stolac – Jabuka – Mazlina.

23. april [1943]. Tito, s.r.
[Govza, kod Kalinovika]

A–VII, Fond NOR, kut. 14,
reg. br. 19–5.

[IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

Naše jedinice su 22. aprila vodile borbu kod Goražda s jedinicama takozvane »Vražje« divizije. Neprijatelj odbačen nazad, ostavivši 22 ubijena. Zaplijenjena 2 teška mitraljeza, 6000 metaka, 15 konja, 5 motocikla i drugo.[46]

Jedinice IV crnogorske brigade razbile talijansko-četničke jedinice na desnoj obali Komarnice. Neprijatelj ostavio 60 leševa, 40 ljudi zarobljeno. Zaplijenjeno: 2 minobacača, 1 mitraljez, nekoliko hiljada metaka i drugo. Partizanski odredi do sada su u neprijateljskoj pozadini razoružali mnogo Mihailovićevih četnika.

Jedinice III divizije nastavljaju uporne borbe s talijanskim jedinicama kod sela Plane u blizini Bileće.

Bosanski korpus izvještava: Jedinice Bosanskog korpusa nastavljaju uporne borbe protiv njemačkih jedinica[47] na Oštrelju.* Nijemci stalno upućuju krupne jedinice pravcem Krupa – Ključ – Jajce – Sarajevo.

23. april 1943. Valter
[Govza, kod Kalinovika]

A–CK SKJ, Fond CK KPJ–KI, reg. br. 1943/114. *Prevod s ruskog*

* Omaška; treba da piše: na Grmeču. – *Red.*

[IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

Povjerljivo

Glavni štab Hrvatske javlja: Na oslobođenu teritoriju u Lici, kod mjesta Brinje, spustila su se padobranima tri predstavnika vlade Engleske i Amerike.[48] Oni su poreklom Jugosloveni. Da li nešto znate o toj misiji i šta vi mislite o tome? Molimo odgovorite da bismo znali da se ravnamo.[49]

23. april 1943. Valter
[Govza, kod Kalinovika]

A-CK SKJ, Fond CK KPJ-KI, reg. br. 1943/114. *Prevod s ruskog*

GLAVNI ŠTAB [NOV I PO] HRVATSKE

Takozvane delegate zadržite kod sebe dok mi ne ispitamo o čemu se ovdje radi.[50] Nemojte ih nikuda pustiti da im se štogod ne dogodi ili naprave opet neku provokaciju kao prošle godine Aterton, da nas kompromituju pred svjetskom javnošću.[51] Oni su vaši gosti i vi ih dobro čuvajte dok ne dobijete od nas daljnje upute.

Šaljite nam stalno njihove izjave i eventualne namjere.

23. april 1943. Tito

(Govza, kod Kalinovika)

A-VII, Fond NOR, kut. 11, reg. br. 44-1.

ŠTABU II [PROLETERSKE UDARNE] DIVIZIJE

Izvjijestite o situaciji u Crnoj Gori i stanju kod četnika. Kako teče mobilizacija?[52] Dajte nešto detaljnije o bombardovanju Pljevalja.[53]

23. april [1943]. Tito, s.r.
[Govza, kod Kalinovika]

A-VII, Fond NOR, kut. 14, reg. br. 20-5.

ŠTABU III [UDARNE] DIVIZIJE NOVJ*

Talijane na pravcu Javorka morate razbiti.[54] Pored V brigade angažujte i potrebne snage IV brigade. Javorak mora biti čvrsto u našim rukama. Svaki pokušaj prodora od Nikšića k Javorku i Šavniku morate bezuslovno suzbiti. Zato i rasporedite vaše snage da možete izvršiti ovaj zadatak. Izviđajte dublje k Nikšićkoj župi i Barama Bojovića.

24. april [1943].
[Govza, kod Kalinovika]

Tito, s.r.

A-VII, Fond NOR, kut. 14,
reg. br. 21-5.

---

* Ovu depešu Tito je poslao Štabu Grupe crnogorskih brigada kod koje se nalazila radio-stanica 3. udarne divizije NOVJ. – *Red.*

ŠTABU II [PROLETERSKE UDARNE] DIVIZIJE

Magacin hrane u Žabljaku neka ostane za bolnice.[55] Obratite pažnju na pravac od Nikšića. Rušite cestu kod Krnova. Jačim dijelovima izviđajte ka Gornjoj Morači, Vratlu i Mojkovcu.

24. april [1943]. Tito, s.r.
[Govza, kod Kalinovika]

A–VII, Fond NOR, kut. 14.
reg. br. 21–5.

ŠTABU III [UDARNE] DIVIZIJE

Odmah upotrebite IV crnogorsku s V [brigadom] za razbijanje neprijatelja na Javorku. Ubuduće bićete pod komandom Štaba II divizije. O ovome izviješten Štab II divizije.

24. april [1943]. Tito, s.r.
[Govza, kod Kalinovika]

A–VII, Fond NOR, kut. 14, reg. br. 22/1–5.

ŠTABU II [PROLETERSKE UDARNE] DIVIZIJE

1) Za sada se ne angažovati ka Kolašinu. Uzmite pod svoju komandu IV i V Crnogorsku brigadu. Talijansko-četničke snage na Javorku morate razbiti po svaku cijenu, zato orijentišite glavninu svojih snaga prema Gvozdu u cilju pariranja svakog neprijateljskog prodora od Nikšića bilo prema Javorku bilo prema Šavniku. Za nas je najosjetljiviji pravac Gornje Polje – Javorak i Gornje Polje – Šavnik. Vi snosite punu odgovornost za bezbjednost oba pravca.

2) Vršite mobilizaciju, uspostavite vlast i učvrstite postignute uspjehe.

3) Druga proleterska s tri bataljona neka krene za Šavnik, a dva bataljona da ostanu na prostoru Uzlup – Šćepan-Polje za sada.

24. april [1943]. Tito, s.r.
[Govza, kod Kalinovika]

A–VII, Fond NOR, kut. 14,
reg. br. 23–5.

[IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

Naše jedinice u Crnoj Gori nastavljajući nastupanje zauzele mjesto Boan.[56] Zaplijenjeno 80 000 metaka i ogromna količina drugog materijala. U Hercegovini se vode žestoke borbe s talijanskim jedinicama kod mjesta Plana, blizu Bileće.

24. april [1943]. Valter
[Govza, kod Kalinovika]

A–CK SKJ, Fond CK KPJ–KI, reg. br. 1943/115 *Prevod s ruskog*

ŠTABU VII [UDARNE] DIVIZIJE

Najhitnije uputite za Kalinovik jedan bataljon VI brigade koji je bio u Bjelimiću, a onaj drugi bataljon da ostane u Bjelimiću i da kontroliše pravac ka Glavatičevu.[57]

24. april [1943]. Tito, s.r.
[Govza, kod Kalinovika]

A–VII, Fond NOR, kut. 14,
reg. br. 24–5.

GLAVNOM ŠTABU [NOV I PO] HRVATSKE

Hitno dajte podatke o daljim namjerama Nijemaca i Talijana u Jugoslaviji i na Balkanu i njihovom novom pregrupisavanju snaga.[58]

25. april [1943]. Tito, s.r.
[Govza, kod Kalinovika]

A–VII, Fond NOR, kut. 14, reg. br. 25-5.

ŠTABU II [PROLETERSKE UDARNE] DIVIZIJE

Snosite punu odgovornost za rokiranje IV brigade s pravca Javorka, gdje vam neprijatelj ugrožava pozadinu. Odmah s glavninom vaših snaga okrenite se prema Javorku i Gornjem polju, razbijte te neprijateljske snage i odbacite ih k Nikšiću. Zabranjujem svako vaše angažovanje u pravcu Kolašina u ovoj situaciji.[59]

25. april [1943].
[Govza, kod Kalinovika]

Tito, s.r.

A–VII. Fond NOR, kut. 14, reg. br. 27/1-5.

ŠTABU III [UDARNE] DIVIZIJE

Najhitnije uputite kurire u pravcu Crkvica u Pivskoj planini da susretnu tri bataljona II proleterske brigade i da ih skrenu na pravcu Javorka. Štab II divizije izvijestite da rokira glavninu svojih snaga prema Gornjem polju i Javorku za likvidaciju tih neprijateljskih snaga, pošto danas nemamo vezu s njima.

25. april [1943].
[Govza, kod Kalinovika]

Tito, s.r.

A–VII, Fond NOR, kut. 14,
reg. br. 28–5.

[IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

Povjerljivo

Naš provjereni drug[60] koji je ovih dana putovao željezničkom prugom Zagreb – Brod javlja:

Ovim putem stalno se kreću, noću i danju, vozovi s njemačkom vojskom i tenkovima. Vojnici su većinom mladi, u novoj uniformi i govore da idu na Siriju. Primjećuje se da su mnogi obučeni u tropska odijela za Afriku. Na žalost, drug nije uspio da sazna numeraciju i nazive ovih jedinica. Čak i na pitanja Nijemaca s kojima se sreću, ovi Nijemci koji putuju ne daju odgovor kojim jedinicama pripadaju – svi odgovaraju da ne znaju.[61]

General Ler se sada nalazi u Brodu sa štabom.[62] Nastavljamo prikupljanje podataka.

25. april [1943].
[Govza, kod Kalinovika]

Valter

A–CK SKJ, Fond CK KPJ-KI, reg. br. 1943/116.

Prevod s ruskog

[IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

Molimo hitno provjeriti preko KP Kanade, Jugoslovenska sekcija, da li je tačno da su Pavle Pavlić, Aleksandar Simić i Petar Erdeljac upućeni u Jugoslaviju kao engleska misija s odobrenjem CK KP Kanade.[63] Erdeljca znaju drugovi Kosta [Nađ], Rukavina [Ivan] i drugi drugovi koji su bili u Španiji. Svi se o njima izražavaju pozitivno kao borcima u Španiji. Oni se nalaze u Glavnom štabu Hrvatske. Slijedeći put izvijestićemo o tome šta oni govore i zašto su došli.*

26. april [1943].
[Govza, kod Kalinovika]

Valter

A–CK SKJ, Fond CK KPJ-KI, reg. br. 1943/118.

Prevod s ruskog

---

* O tome vidi Titov radiogram na str. 67. – *Red.*

[IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

Konačan rezultat borbe [I] hrvatskog korpusa i V operativne zone u Lici od 15. marta do 20. aprila: Zauzeto 150 kilometara željezničke pruge Zagreb – Split, oslobođeno preko 3000 kvadratnih kilometara teritorije s preko 100 sela i gradova, među kojima: Gračac, Otočac, Brinje, Plaški, Vrhovine i još 8 drugih mjesta, 19 željezničkih stanica. Zarobljeno 937 domobrana i 30 oficira, 831 četnik, 44 ustaše, 60 talijanskih vojnika i 2 oficira. Zaplijenjeno: 2800 pušaka, 2 topa, 58 teških mitraljeza i 62 puškomitraljeza, preko 3 miliona metaka, 5000 ručnih granata, 3 vagona mina i granata, 15 000 litara benzina, mnogo namirnica i drugo. Uništeno: 2 voza sa 72 vagona, jedan bombarder, vijadukt Bender itd.

Naše jedinice u Lici* zauzele su željezničke stanice Bilaj, Ribnik, Medak, Perušić, Teželj i Lički Osik. Zarobljeno 200 domobrana i 100 četnika.

Dvadeset trećeg aprila naše jedinice vodile borbe kod Goražda s jedinicama 369. njemačke divizije, koju većinom čine Hrvati.[64] Ubijena 104 neprijateljska vojnika. Zarobljeno 6 Nijemaca. Zaplijenjeno 50 konja s ratnim materijalom, 2 minobacača s 300 mina, 2 mitraljeza, 15 000 metaka i drugo. Neprijatelj odbačen nazad u Goražde.

U Crnoj Gori naše jedinice približile se Kolašinu i Nikšiću. Talijani uputili jednu svoju diviziju iz Nikšića i nekoliko hiljada četnika protiv naših jedinica. U Hercegovini naše jedinice vode uporne borbe s talijanskim i četničkim jedinicama kod mjesta Plana.

Već nekoliko dana ustaško-domobranska i njemačka avijacija zvjerski bombarduje naše bolnice u mjestu Jeleč, blizu Foče, koje su 24. aprila zapalili zapaljivim bombama. Ubijeno nekoliko naših ranjenika i 6 seljaka. Prilikom povlačenja iz Čajniča, po naređenju Talijana poznati četnički bandit Bodiroga [Vasilije] zapalio je sa svojim četnicima grad i srušio najljepšu crkvu u Sandžaku. Talijanska avijacija je poslije bombardovala ostatke ove pravoslavne crkve.

Vazdušni pirati okupatora i ustaša razrušili su već mnogo crkava i džamija u Bosni, Lici, Hercegovini i drugim mjestima, a poslije njihova propaganda, putem štampe i filma, bezobrazno prikazuje slike

* Odnosi se na 2. i 9. NOU brigadu 6. (ličke) divizije NOVJ. – Red.

tih porušenih crkava, govoreći da su to učinili partizani. Tako oni u bioskopu prikazuju crkve koje je njihova avijacija porušila u Bihaću, Petrovcu, Krupi, Prozoru itd. Ovi banditi ovim hoće da obmanu narod u gradovima, ali im to malo ko vjeruje.

* * *

Molimo da se više govori o ovim svinjarijama ustaša i okupatora kako bi ta podla laž bila razotkrivena.

26. april [1943]. Valter
[Govza, kod Kalinovika]

A–CK SKJ, Fond CK KPJ-KI, reg. br. 1943/119. *Prevod s ruskog*

ŠTABU I [PROLETERSKE UDARNE] DIVIZIJE

Ranije smo vam naredili da magacine Centralne bolnice prebacite za Čelebić. Zarobljenih 6 Nijemaca kod Goražda uputite za Kalinovik.*

26. april [1943]. Tito
[Govza, kod Kalinovika]

A-VII, Fond NOR, kut. 14, reg. br. 29–5.

* O borbama i zarobljavanju njemačkih vojnika kod Goražda vid. prethodni dokument. – *Red.*

[SANITETSKOM ODSJEKU VRNOVNOG ŠTABA NOV I POJ]

NAREDBA

U vezi s bolešću dr Gojka Nikoliša i po potrebi službe postavlja se za pomoćnika referenta Saniteta pri Vrhovnom štabu Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije dr Herbert Kraus, dosadašnji referent Centralne bolnice.

Ovu naredbu odmah izvršiti.

26. aprila 1943.
[Govza, kod Kalinovika]

Vrhovni komandant NOV i POJ
Tito

A–VII, Fond NOR, kut. 10, reg. br. 59–1.

[IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

Jedinice naše Treće slavonske operativne zone od 12. februara do 1. marta [1943] vodile su slijedeće operacije:

Jedna partizanska grupa 12. februara uništila fabriku špiritusa u Senkovcu – Podravina. Uništeno 8000 litara špiritusa određenog za Nijemce. Četrnaestog februara partizani su digli u vazduh voz natovaren njemačkim tenkovima i artiljerijom. Uništeni lokomotiva i 5 vagona.[65] Jedan partizanski bataljon Drugog NOP odreda 15. februara zauzeo naseljeno mjesto Sopje (kod Osijeka), blizu mađarske granice. Zarobljeno 8 žandarma i 5 finansa. Zaplijenjeno 30 pušaka, 20 ručnih granata, 3000 metaka i drugo. Istovremeno, Drugi bataljon tog odreda zauzeo naseljeno mjesto Košku, blizu Osijeka. Zaplijenjeno: 6 pušaka, jedna tona žita i drugo.

Jedna jedinica istog [Drugog] bataljona 17. februara zauzela njemačku pustaru Kestbaum, blizu Osijeka. Zaplijenjeno: 8 konja, 45 svinja, 48 komada rogate stoke, 200 litara petroleja, 1500 kukuruza i drugo. Četrnaestog februara Osamnaesta NOU brigada[66] zauzela Mandićevac, zaplijenjeno 9 pušaka, 1 puškomitraljez itd.

Prvi moslavački odred 15. februara zauzeo mjesto Šarampov [kod Ivanić-Grada]; zaplijenjeno: 108 pušaka, 2 puškomitraljeza, 9000 metaka, 1 sanduk ručnih granata itd. Devetnaestog februara jedinice Osamnaeste NOU brigade zauzele utvrđeno mjesto Levanjsku Varoš. Ubijeno 30 ustaša i zaplijenjeno 30 pušaka i drugi ratni materijal. 500 domobrana i 300 Nijemaca došli u pomoć ovom garnizonu, ali su bili razbijeni; tom prilikom je zarobljeno 24 domobrana, 2 domobranska i 2 njemačka oficira. Ubijena 22 njemačka vojnika, 4 njemačka oficira, 3 domobranska oficira, 9 domobrana. Zaplijenjeno: 55 pušaka, 3 puškomitraljeza i 3 automata, 7000 metaka i mnogo drugog materijala.

Prvi bataljon Drugog NOP odreda 19. februara napao domobransku stražu na mostu kod Čačinaca. Zarobljeno 25 vojnika, 25 pušaka, municije i drugog. Most je uništen.

Jedna udarna partizanska grupa ovog bataljona uništila 18. februara fabriku jute kod Forkuševaca, blizu Osijeka, koja vrijedi oko 40 000 000 kuna.

Jedna partizanska grupa Drugog NOP odreda pod komandom druga Ružičke [Josipa] 19. februara uništila jedan kamion i ubila 9

ustaša i jednog oficira. Zaplijenjeno 9 pušaka, 2 puškomitraljeza i drugi ratni materijal.

Osim toga, za 14 dana bilo je još 6 raznih akcija na uništavanju željezničke pruge, mostova itd. i zaplijenjeno svega: 285 pušaka, 8 puškomitraljeza, 3 automata, 20 000 metaka i mnogo drugog materijala.

Jedinice Dvanaeste i Osamnaeste brigade su 15. marta uništile neprijateljsko uporište Veliku [kod Slavonske Požege]: zarobljeno 105 neprijateljskih vojnika i oficira, 122 puške, 3 puškomitraljeza, 2 minobacača i mnogo drugog materijala.

Devetnaestog marta počela je ofanziva na našu oslobođenu teritoriju u Slavoniji. Za vrijeme ove ofanzive naše jedinice zaplijenile 300 pušaka, 7 teških mitraljeza i 18 puškomitraljeza, 8 minobacača, 20 automata, jedan top 37 mm, 290 granata, 250 000 metaka, 2 kamiona s artiljerijskim granatama i mnogo drugog materijala. Uništeni 2 tenka i 5 kamiona. Neprijatelj imao preko 400 mrtvih i oko 600 ranjenih vojnika i oficira.[67]

27. april 1943. Valter
[Govza, kod Kalinovika]

A–CK SKJ, Fond CK KPJ–KI, reg. br. 1943/120. *Prevod s ruskog*

GLAVNOM ŠTABU [NOV I PO] HRVATSKE

Hitno javite koje su njemačke i talijanske divizije – poimenično, učestvovale u ofanzivi protiv nas u januaru – martu ove godine.[68]

27. april [1943].
[Govza, kod Kalinovika]

Tito

A–VII, Fond NOR, kut. 14, reg. br. 30–5.

ŠTABU I [PROLETERSKE UDARNE] DIVIZIJE

Danas smo naredili da VI bosanska brigada smijeni vašu I proletersku.[69] Čim ova smjena bude izvršena, odmah krenite I vašu brigadu pravcem: Maoče – Kovren – Šahovići – Ravna rijeka, s tim da što prije izbije na liniju: Ravna Rijeka – Lepešnica – selo Siga, gdje će dobiti naređenje za dalji rad. Prva brigada treba da u toku pokreta očisti sela Krupice i Barice. Vaša Sandžačka i III krajiška ostaju na dosadašnjem prostoru.[70] Šesta bosanska biće privremeno pod vašom komandom. S I brigadom da krene i vaša brdska baterija. Da Štab I brigade ispita uslove za likvidaciju Bijelog Polja. – Nastojati da I [brigada] zauzme most na Ribarevini – ušće Ravne Rijeke i presiječe vezu Berane – Bijelo Polje.

27. april [1943]. Tito, s.r.
[Govza, kod Kalinovika]

A-VII, Fond NOR, kut, 14, reg. br. 31–5.

ŠTABU II [PROLETERSKE UDARNE] DIVIZIJE

Javite situaciju. Zašto [je] slabo fizičko stanje VII [krajiške] brigade? Povucite je u rezervu. Da li su stigla tri bataljona II proleterske?[71]

27. april [1943]. Tito, s.r.
[Govza, kod Kalinovika]

A-VII, Fond NOR, kut. 14, reg. br. 32–5.

GL[AVNI] ŠTAB [NOV I PO] HRVATSKE

Radio-stanica se ne smije oduzeti [britanskoj] misiji. Može ih se zamoliti, ako oni baš ne trebaju dvije stanice, da nam jednu pozajme. Ali podvlačim – samo ako oni to dadu sasma dobrovoljno, bez ikakvog pritiska.[72]

Vezu s Engleskom možete im dozvoliti, ali pod našom kontrolom šifre i depeše. Dajte im potreban materijal o izdaji četnika, o snagama okupatora, ali nikakvih podataka o našim snagama i naoružanju ne smijete im davati dok vam mi ne damo za to odobrenje.

28. april 1943. Tito
[Govza, kod Kalinovika]

A–CK SKJ, Fond CK KPJ,
reg. br. 18140-II, 4-5(43).

ŠTABU II PROL[ETERSKE UDARNE] DIVIZIJE

Javite situaciju. Što je s likvidacijom neprijatelja na Javorku?[73]

[28. april 1943,
Govza, kod Kalinovika]

Tito, s.r.

A–VII, Fond NOR, kut. 14, reg. br. 34–5.

[IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

Engleska misija iz Kanade pored ostalog izjavljuje slijedeće: U Kanadi je na upućivanju za Jugoslaviju radio član C[entralnog] k[omiteta] Kanade Filipo, a od strane engleske vlade Lesbrič, ranije inženjer u Trepči.

Dalje govore da je na organizaciji upućivanja dobrovoljaca u Jugoslaviju takođe radio neki delegat Kominterne Tomić, koji je u Španiji bio poznat kao Uvuri. On je takođe pošao u Afriku, ali je podvodni čamac potopio brod i on je poginuo. Mnogi su već upućeni u Grčku, najviše Grka i Norvežana. Ovi koji su došli k nama, uzletjeli su u Derni, u Libiji.

Pavlić [Pavle] takođe kaže da je bio član Izvršnog komiteta naše sekcije u KP Kanade, ali je smijenjen. Oni, dalje, govore da je engleska vlada iskoristila nekog Stankovića iz HSS i od njega tražila ljude koji bi radili na izmirenju Mihailovića i partizana. To je bilo krajem prošle godine. Ali pošto to nije uspjelo, Intelidžens servis se obratio na drugu stranu. Posredovanjem nekih antifašista iz Intelidžens servisa došlo je do mobilizacije ljudi po partijskoj liniji za ovaj posao. Zbog toga je došlo do rascjepa u Partiji. U Školi[74] su, tobože, optuživali Mihailovića za sukob s partizanima i poslali njih u našu zemlju s tim da se povežu s partizanima i tim grupama koje se bore, jer poslije debate u engleskoj vladi o ovom pitanju njih nisu htjeli da upute Mihailoviću. Oni dalje izjavljuju da je osim njih jedna grupa bila upućena Mihailoviću da bi ga otrgla ispod uticaja okupatora, a druga grupa, sastavljena od samih oficira, trebalo je istovremeno da se spusti kod Bihaća i ona je imala ovlašćenje za pregovore s nama.

Oni nam govore da je engleska vlada saglasna da nam da pomoć čim mi to zatražimo. Njihov zadatak je: davati informacije o okupatorskim jedinicama, o našoj vojsci i komandnom sastavu. Šifre nam daju radi kontrole itd.

Molimo hitno javite vaše mišljenje o svemu ovome, jer nam je tu mnogo štošta nejasno i sumnjivo.[75]

28. april 1943. Valter
[Govza, kod Kalinovika]

A-CK SKJ, Fond CK KPJ-KI, reg. br. 1943/121. *Prevod s ruskog*

ŠTABU I [PROLETERSKE UDARNE] DIVIZIJE

Danas smo vam uputili Gavriljčenka [Aleksija].* Krenite odmah I brigadu čim bude smijenjena.

29. april [1943]. Tito
[Govza, kod Kalinovika]

A-VII. Fond NOR. kut. 14. reg. br. 35-5.

* Gavriljčenko Aleksije tada je bio zamjenik komandanta artiljerijskog diviziona Vrhovnog štaba NOV i POJ. – *Red.*

[IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

Naše jedinice 28. i 29. marta* vodile borbe u Sandžaku na Kovrenu,[76] u Crnoj Gori na Javorku, u Hercegovini kod Plane i kod Nevesinja na Bišini.[77] U Sandžaku naše jedinice razbile fašiste i produžavaju nastupanje u pravcu Kolašina. Zarobljeno 37 neprijateljskih vojnika. Ubijeno i ranjeno oko 70. Zaplijenjen jedan minobacač s nekoliko desetina mina, municije i drugog materijala.

U Crnoj Gori na našu stranu prešlo 600 seljaka, koje su četnici naoružali, zajedno s oružjem.

Zaplijenjena 2 minobacača, 384 mine, 60 000 metaka, 2 puškomitraljeza, 600 pušaka, 4500 kilograma brašna, 40 000 makarona, 6000 žitarica, 1700 litara ulja, jedan vagon duvana i 1500 kilograma konzervi.

Bosanski korpus javlja: Naše jedinice vode uporne borbe kod Glamoča; naši napali Glamoč i tom prilikom ubijeno preko 100 ustaša i mnogo više ranjeno.[78] Borba se vodi i kod Mrkonjić-Grada.

U Lici naše jedinice vode borbu kod Gospića. Nijemci nastoje da ubijede talijansku komandu da preduzme napad na našu oslobođenu teritoriju u Lici. Zato 2 [talijanska] armija koja je trebalo da ode, ponovo koncentriše svoje snage zajedno s ustašama i četnicima – s ovim ciljem. Jedna njemačka divizija iz Bosne takođe će učestvovati u ovoj ofanzivi.**

30. april 1943. Valter
[Govza, kod Kalinovika]

A–CK SKJ. Fond CK KPJ-KI, reg. br. 1943/122. *Prevod s ruskog*

* Omaškom napisano marta; treba aprila. – *Red.*

** Vid. nap. 81. – *Red.*

[IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

Od 17. do 19. aprila [1943] vodile su se uporne borbe na sektoru Čelebić, na našem desnom krilu, gdje su Talijani bacili nova pojačanja od svojih jedinica i oko 3000 Mihailovićevih četnika. Ta kolona imala je zadatak da s juga dođe u pomoć garnizonu okruženom u tvrđavi kod Foče. U neodoljivom protivnapadu naših jedinica ova neprijateljska kolona bila je 18. aprila razbijena i odbačena nazad. Sada naše jedinice energično gone razbijenog neprijatelja. Trideset njemačkih i talijanskih bombardera stalno su u vazduhu i bombarduju naše položaje na sektorima Čelebića, Pljevalja i Foče.[79] Naša Prva [proleterska] divizija zaplijenila, od Drine do Čajniča, pored ostalog, 6 topova 75 mm, 700 granata, 2 minobacača, 8 radio-stanica, 30 000 metaka, 220 mina, 1700 [ćebadi], 400 čaršava, 85 cerada itd. Materijal se još prebrojava.

[30. april 1943, Govza, kod Kalinovika] — Tito

A–CK SKJ, Fond CK KPJ-KI, reg. br. 1943/123. — *Prevod s ruskog*

BOSANSKI KORPUS [ŠTABU PRVOG BOSANSKOG UDARNOG KORPUSA]

Hrvatski štab javlja da ste povukli sve jedinice s Grmeča i oko Une i prekinuli s njima vezu. Ostavili ste im svoje ranjene i otvoreno zaleđe baš sada kada se na njih opet sprema ofanziva. To niste smjeli učiniti. Javite odmah u čemu je stvar.[80] Morate im pružiti pomoć u slučaju ofanzive.[81]

Javite odmah gdje se sada nalaze vaše snage, i s koliko brigada krećete u centralnu Bosnu. Pokret za istočnu Bosnu morate izvršiti čim prije. Znanja radi javljamo vam da se ozrenski četnici nalaze u borbi protiv Nijemaca i ustaša i da su uništili njemački voz s vojskom. Pridobijte ih usput za nas.

30. april 1943. Tito
[Govza, kod Kalinovika]

A-VII, Fond NOR, kut. 7-A, reg. br. 7-1.

PRVA DIVIZIJA [ŠTABU PRVE PROLETERSKE UDARNE DIVIZIJE]

Morate pod svaku cijenu odmah saznati u kome se pravcu prevozi vojska, da li u Pljevlja ili obratno.[82] Pošaljite sigurne mještane da to ispitaju u Pljevljima i Prijepolju.

Vaša III krajiška moći će krenuti u pravcu Sandžačke čim stigne na njeno mjesto III dalmatinska.

Jakić [Velimir][83] se ne smije suviše udaljavati dok ne stigne Krajiška.

Javite kako ide s mobilizacijom.[84]

30. april 1943. Tito
[Govza, kod Kalinovika]

A–VII, Fond NOR, kut. 7-A, reg. br. 5–1.

DRUGA DIVIZIJA [ŠTABU DRUGE PROLETERSKE UDARNE DIVIZIJE]

Dva proleterska bataljona još ne mogu otići.[85] Kočine [Popović] 3 brigade u pokretu prema Vasojevićima. Napad ćemo izvršiti koncentričan, čim stignu snage I divizije.[86]

30. april 1943. Tito
[Govza, kod Kalinovika]

A–VII, Fond NOR, kut. 7-A, reg. br. 6–1.

NARODNI HEROJI

Na osnovu rješenja Vrhovnog štaba daje se naziv narodnog heroja[87] drugovima:

Drugu *Živku Bronziću*, komandantu bataljona VII brigade VII banijske divizije, koji se od samog početka narodnooslobodilačke borbe istakao kao organizator partizanskih odreda i neustrašiv vojni rukovodilac u mnogim bojevima. Drug Živko Bronzić poginuo je herojskom smrću kod Bosanskog Petrovca za vrijeme velike zimske ofanzive neprijatelja, februara mjeseca ove godine.[88]

Drugu *Aleksi Dejoviću*, politkomesaru II proleterske brigade. Drug Aleksa Dejović, kao borac i politički radnik, istakao se svojim junaštvom u mnogim borbama. On je bio primjer ostalim borcima i rukovodiocima, i kao takav poginuo je herojskom smrću u borbi na Drini, aprila mjeseca o.g.[89]

Drugu *Peru Ćetkoviću*, komandantu II udarne divizije. Drug Pero Ćetković, kapetan bivše jugoslovenske vojske, od prvog je dana narodnooslobodilačke borbe u redovima partizana i istakao se svojim junaštvom i umješnim rukovođenjem, kao komandant Lovćenskog bataljona u borbi kod Pljevalja u jesen 1941. god., onda kao komandant I bataljona I proleterske brigade, kasnije kao komandant I dalmatinske brigade i konačno kao komandant III udarne divizije. Drug Pero Ćetković pokazao se u svim borbama kao neustrašivi komandant, dokraja odan narodnoj borbi, u kojoj je dao i svoj život.[90]

Drugu *Zariji Vujoševiću*, vodniku u 1. četi IV bataljona V crnogorske brigade, koji se u toku svih borbi kroz dvije godine isticao svojim junaštvom i odanošću narodnoj borbi. Drug Vujošević bio je žandarm u bivšoj Jugoslaviji, ali je od prvog dana prišao narodnoj borbi, u kojoj je dao svoj život za slobodu naroda. Drug Vujošević poginuo je herojskom smrću u borbi kod Konjica, marta mjeseca o.g.[91]

30. april 1943.
[Govza, kod Kalinovika]

Vrhovni komandant NOV i POJ
Tito

»Bilten Vrhovnog štaba NOV i POJ«, br. 23–27, za decembar 1942 – april 1943.

NAREDBA [SVIM JEDINICAMA NOV I PO JUGOSLAVIJE]

Ispravka naredbe
*o podoficirskim činovima od aprila mjeseca 1943. god[ine]**

1. Uvode se slijedeći podoficirski činovi u Narodnooslobodilačkoj vojsci, i to:
   a) desetar,
   b) mlađi vodnik,
   c) vodnik,
   d) stariji vodnik.
2. Pravo proizvodstva i unapređivanja podoficira pripada štabovima divizija.
3. Podoficire unapređuje u čin oficira Vrhovni komandant na predlog pretpostavljenih starješina.

1. maja 1943. — Vrhovni komandant NOV i POJ
[Govza, kod Kalinovika] — Tito

»Bilten Vrhovnog štaba NOV i POJ«, br. 28, od maja 1943.

---

* Naredbu o podoficirskim i oficirskim činovima vidi na str. 26. – *Red.*

[IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

Predsjedništvu Drugog sveslovenskog mitinga u Moskvi

U ime Vrhovnog štaba NOV i POJ, u ime boraca, komandanata i politkomesara šaljemo naš plameni bratski pozdrav Drugom sveslovenskom mitingu u Moskvi.[92]

U Jugoslaviji, na malom evropskom ostrvu okruženom sa svih strana neprijateljima, porobljenom od krvavih nemačkih, talijanskih, mađarskih i bugarskih pljačkaša, već dvije godine bijesni rat naroda Jugoslavije na život i smrt protiv ovih mrskih neprijatelja i njihovih saveznika – ustaša i četnika.

U ovom teškom i krvavom ratu naša narodna vojska i partizanski odredi bore se isto tako uporno za bratstvo i jedinstvo svih naroda Jugoslavije kao što se bore protiv okupatora. Bratstvo i jedinstvo naroda Jugoslavije – to je naša borbena lozinka u borbi protiv okupatora. S ovom lozinkom mi smo uspjeli da stvorimo takvu snagu kao što je naša narodna vojska. Srbi, Hrvati, Crnogorci, Slovenci* i Muslimani sačinjavaju našu vojsku, u kojoj svaki borac i komandant zna svoju ulogu u ovim teškim časovima – ulogu borca vojske oslobođenja, ulogu borca vojske cijelog naprednog čovječanstva protiv fašističkih zvijeri.

U ovom teškom ratu nadahnjuje nas heroizam slavne Crvene armije, nadahnjuju nas besprimjerna upornost i jedinstvo naroda Sovjetskog Saveza u njihovom velikom otadžbinskom ratu; nadahnjuje nas to što je velika slovenska porodica jedinstvena u cijelom svijetu u borbi protiv fašističkih zvijeri, najgorih neprijatelja Slovena; nadahnjuje nas to što u Americi i u drugim zemljama naša braća po krvi znaju za našu tešku borbu.

Mi uvjeravamo Drugi sveslovenski miting u Moskvi da ćemo dokraja ispuniti svoj dug pred našom napaćenom zemljom i pred našim saveznicima.

Živio Drugi sveslovenski miting!**

Smrt fašizmu – sloboda narodu!

2. maj 1943.
[Govza, kod Kalinovika]

Vrhovni komandant NOV i POJ
Tito

A–CK SKJ, Fond CK KPJ-KI, reg. br. 1943/125.

Prevod s ruskog

---

* U originalu su omaškom izostavljeni Makedonci. – *Red.*

** Telegram CK KPJ Predsjedništvu II sveslovenskog mitinga u Moskvi vid. na str. 80. – *Red.*

ŠTABU II DALMATINSKE [NARODNOOSLOBODILAČKE UDARNE] BRIGADE II PROLET[ERSKE] DIVIZIJE

Obaviješteni smo da su neprij[ateljski] tenkovi iz Goražda prodrli do stanice u Foči, iz čega se vidi da je neprijatelj riješio spasti garnizon u Foči preko Goražda.[93] U vezi s tim naređujem da vaša II brigada uporno štiti pravac eventualnog neprijateljskog nadiranja preko Ćehotine s ciljem zaposijedanja Crnog Vrha, Broda i ugrožavanja naših bolnica na prostoriji Čelebići. Jedinice VI bos[anske] brigade dužne su sadejstvovati ovoj vašoj odbrani. U istom cilju biće iskorišćene i jedinice koje se nalaze s lijeve obale Drine. Most na Drini u Foči stavite pod vašu mitraljesku i bacačku vatru u slučaju neprijateljskog prodiranja preko njega. No to ne znači da vi morate po svaku cijenu spriječiti bjekstvo garnizona iz Foče, već je jedini vaš zadatak da branite prilaze na lijevu obalu Ćehotine, a isto tako i u zajednici sa VI bos[anskom] brigadom da spriječite pokret neprijatelja preko Slatine i Čajniča u pravcu Pljevalja.

Pošto izgleda da zajedno s Talijanima nadiru i ustaše, vjerovatno će to biti u cilju ostajanja ustaša u Foči. Ako se ta pretpostavka obistini, onda ustaše treba onemogućiti da zaposjednu utvrde i da se u njima zadrže. Ako to bude nemoguće iz bilo kojih razloga, onda ćete vi imati i dalje isti zadatak koji ste i do sada imali.

Prvog maja izvojevale su naša II prolet[erska], IV i V crnogorska kod Javorka na pravcu Nikšića jednu veliku pobjedu. Razbijeni su Talijani i četnici i prema grubim dosadašnjim podacima ubijeno je i zarobljeno preko 1000 Talijana. Zaplijenjen je ogroman ratni materijal, koji još nije prebrojan. Do sada se zna za 4 brdska topa 75 mm s velikom količinom granata, 10 teških bacača s velikom količinom mina, 30 mitraljeza i p[uško]mitraljeza, 25 motornih vozila — kamiona, tenkova i motocikla, 200 konja i mazgi sa cijelom ratnom spremom, 3 radio-stanice itd.[94] Saopštite ovo borcima vaše brigade.

3. maj 1943. Vrhovni komandant
[Zelengora] Tito

A-VII, Fond NOR, kut. 7-A, reg. br. 8-1.

ŠTABU II PROL[ETERSKE UDARNE] DIVIZIJE

Peko [Dapčević] da najhitnije dođe kod nas na Šćepan-Polje radi savjetovanja.[95]

[5. maj 1943,
Šćepan-Polje]

Tito

A-VII, Fond NOR, kut. 731,
reg. br. 3-4/9.

ŠTABU II PROL[ETERSKE] DIVIZIJE

Novomobilisane rasporedite u IV i V crnogorsku brigadu.[96] Od zadobivenog plijena odmah pošaljite I dalmatinskoj brigadi preko Štaba III divizije pomoć u odijelu, oružju i municiji.[97]

[5. maj 1943,
Šćepan-Polje]

Tito

A-VII, Fond NOR, kut. 731/9, reg. br. 3-4.

PREDSJEDNIŠTVU DRUGOG SVESLOVENSKOG MITINGA U MOSKVI

Centralni komitet Komunističke partije Jugoslavije šalje svoj plameni pozdrav predstavnicima bratskih slovenskih naroda.

Uvjereni smo da će Sveslovenski miting učiniti sve za ujedinjenje svih slovenskih naroda u svijetu u borbi protiv fašističkih zavojevača, najopasnijih neprijatelja Slovena, i da će rad Sveslovenskog mitinga dati našim narodima novi polet i nove snage u ovim najtežim danima borbe na život i smrt.

Komunisti Jugoslavije dali su sve svoje snage ne samo u borbi na frontovima već i za stvar stvaranja bratstva i jedinstva naroda Jugoslavije kako bi ova teška narodnooslobodilačka borba bila pobjedonosna.

S dubokom vjerom gledaju naši porobljeni narodi u blisku buduću pobjedu nad fašističkim zavojevačima i istovremeno s bezgraničnom bratskom ljubavlju prema velikom Sovjetskom Savezu, koji nosi ne samo svim Slovenima već i cijelom naprednom čovječanstvu spas od fašističkog ropstva.

Živjela bratska porodica slovenskih naroda u borbi za uništenje fašističkog mračnjaštva!

Živio Sveslovenski miting!

Živjeli naši saveznici – Sovjetski Savez, Engleska i Amerika!

5. maj 1943.
[Šćepan-Polje]

Centralni komitet
Komunističke partije Jugoslavije

A-CK SKJ, Fond CK KPJ-KI, reg. br. 1943/126.

Prevod s ruskog

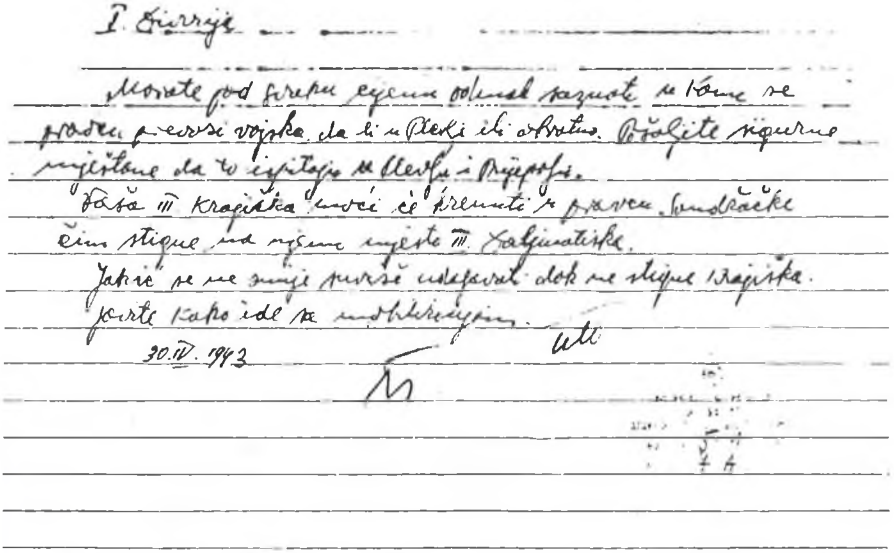

I. Divizije

Morate pod hitno ... odmah saznati u kome se pravcu ... vojska da li u Plevlje ili obratno. Pošaljite sigurne mještane da to ispitaju u Plevlju i Prijepolju.

Vaša III Krajiška moći će krenuti u pravcu ... čim stigne na njeno mjesto III Dalmatinska.

Jakšić se ne smije ... dok ne stigne Krajiška.

Javite kako ide sa mobilizacijom.

30.IV.1943

Tito

FAKSIMIL TITOVOG NAREĐENJA ŠTABU 1. PROLETERSKE UDARNE DIVIZIJE, OD 30. APRILA 1943.

СМРТ ФАШИЗМУ — СЛОБОДА НАРОДУ

★Билтен

ВРХОВНОГ ШТАБА

НАРОДНООСЛОБОДИЛАЧКЕ ВОЈСКЕ И ПАРТИЗАНСКИХ ОДРЕДА ЈУГОСЛАВИЈЕ

МАЈ 1943

НАРОДНИ ОФИЦИРИ И ПОДОФИЦИРИ

Увођење официрских и подофицирских чинова у нашу Народноослободилачку војску Југославије јесте велик и важан догађај у развитку наше народне армије. Увођење официрских и подофицирских чинова јесте логична посљедица тога развитка, као што је била логична посљедица то што смо прије 6 мјесеци, када су за то сви услови били сазрели, из развијених партизанских одреда, који су прерасли сами себе, створили НОВ.

У наше партизанске одреде и послије у Народноослободилачку војску дошао је релативно врло мали број официра бивше југословенске војске. Дошли су само они најчеститији, некорумпирани официри-родољуби, који су остали вјерни своме народу, а велика већина ступила је у службу окупатора и домаћих издајника. Велики дио тих официра, нарочито око издајника Драже Михаиловића, омастио је своје руке народном крвљу, чинио је и чини нечувена злочинства, која им народ неће никада заборавити, и за које ће кад тад одговарати народном суду, уколико избјегну осветничкој руци бораца НОВ.

Према томе, наша НОВ и ПОЈ, поред многобројних других тешкоћа, имала је потешкоће и због недостатка командног кадра. Водећи двије и по године тешку и крваву борбу на живот и смрт, народи Југославије, уједињени у народноослободилачкој борби, нису могли, нити су за то имали прилике, да стварају себи дуготрајне војне школе и академије, из којих би НОВ добивала командни кадар. Командни кадар наше народне армије и партизанских одреда стварао се у процесу борбе са окупаторима и домаћим издајницима. Радници и сељаци, студенти и остала поштена интелигенција учили су се ратној вјештини у свакодневним љутим борбама. Полако, али сигурно, стварао се командни кадар наше јуначке НОВ и ПОЈ.

255

FAKSIMIL PRVE STRANE „BILTENA VRHOVNOG ŠTABA NARODNOOSLOBODILAČKE VOJSKE I PARTIZANSKIH ODREDA JUGOSLAVIJE", BR. 28, OD MAJA 1943, SA TITOVIM UVODNIKOM.

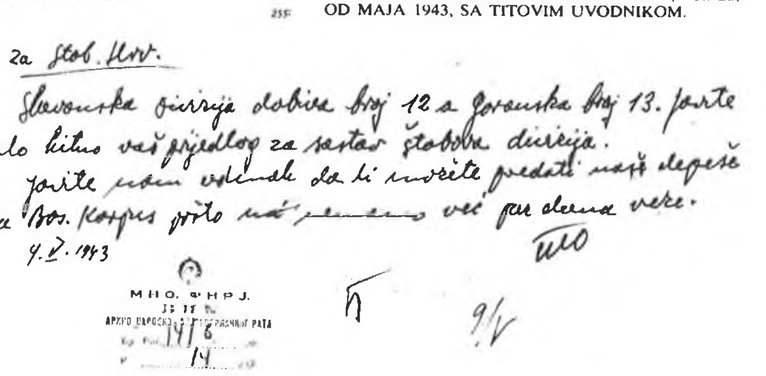

Za Štab Hrv.

Slavonska divizija dobiva broj 12 a Goranska broj 13. Javite vrlo hitno vaš prijedlog za sastav štabova divizija.

Javite nam odmah da li možete predati naše depeše za Bos. Korpus pošto nam ... već par dana veze.

9.V.1943

Tito

МНО. ФНРЈ

АРХИВ НАРОДНО-ОСЛОБОДИЛАЧКОГ РАТА

14/6

14

9/V

FAKSIMIL TITOVOG NAREĐENJA GLAVNOM ŠTABU NOV I PO HRVATSKE, OD 9. MAJA 1943.

Za G. Š. H. 1.

Saopštite u naše ime engleskoj misiji sledeće: smatramo logičnim saradnju sa saveznicima. Neka pošalju jednog oficira za vezu u naš štab. Može se spustiti odmah u Crnoj Gori kod Durmitora. Uslove ćemo ugovoriti koje će oni predložiti. Mi tražimo da engleska avijacija odmah bombarduje Berane, Belo Polje, Plevlje, Andrejevicu, Mostar, Podgoricu i Nikšić. [illegible] prema našim informacijama...

Uskoro ćemo dati ime za Kom. Divizija i Korpusa.

Uveli smo oficirske i podoficirske činove u vojsci. Šaljite odmah imena i karakteristike za oficirske činove

Tito

17. V. 1943.

МНО ФНРЈ ... 9-9 ... 13

FAKSIMIL TITOVOG NAREĐENJA GLAVNOM ŠTABU NOV I PO HRVATSKE, OD 17. MAJA 1943.

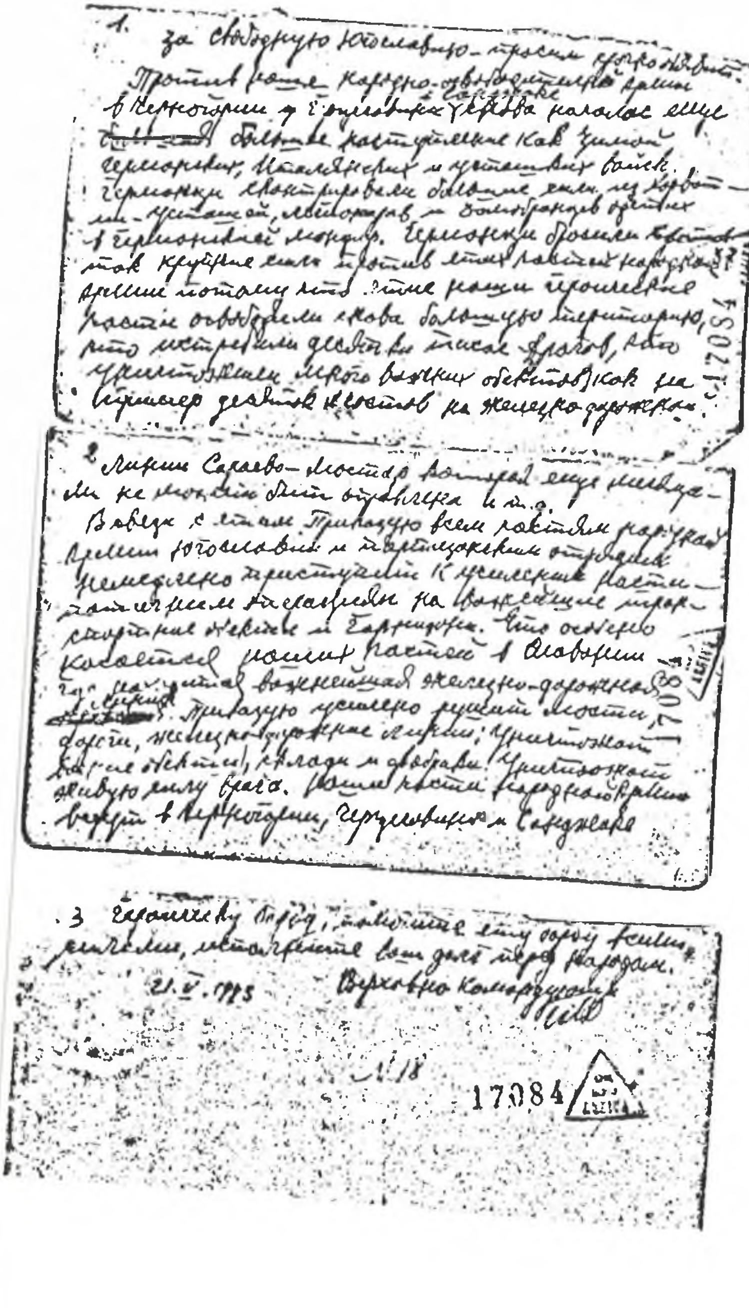
1. За свободную Югославию — прошу передать.

Против нашей народно-освободительной армии в Черногории и Герцеговине и Санджаке началось еще более сильное наступление как чисто германских, итальянских и усташских войск. Германцы сконцентрировали большие силы из хорватов-усташей, четников — [illegible] в германской форме. Германцы бросили так крупные силы против этих частей народной армии потому что эти наши пролетарские части освободили снова большую территорию, что истребили десятки тысяч врагов, что уничтожили много важных объектов как например десятки мостов на железных дорогах.

2. Линия Сараево—Мостар которая еще месяцами не может быть отремонтирована и т.д.

В связи с этим приказываю всем частям народной армии Югославии и партизанским отрядам немедленно приступить к усиленным систематическим нападениям на важнейшие транспортные линии и гарнизоны. Что особенно касается наших частей в Славонии где находится важнейшая железно-дорожная линия. Приказываю усиленно рушить мосты, дороги, железнодорожные линии, уничтожать важные объекты, склады и фабрики. Уничтожать живую силу врага. Наши части народной армии ведут в Черногории, Герцеговине и Санджаке

3. героическую борьбу, помогите эту борьбу всеми силами, исполните ваш долг перед народом.

21.V.1943 Верховно командующий
Тито

№ 18

17084

FAKSIMIL ZAPOVIJESTI JEDINICAMA NOV I POJ OD 21. MAJA 1943, KOJU JE UPUTIO POVODOM PETE NEPRIJATELJSKE OFANZIVE. VRHOVNI KOMANDANT NOV I POJ JOSIP BROZ TITO RADIO--STANICI „SLOBODNA JUGOSLAVIJA".

FAKSIMIL TITOVOG RADIOGRAMA OD 24. MAJA 1943. IZVRŠNOM KOMITETU KOMINTERNE O PRIJEMU DEPEŠE POVODOM RASPUŠTANJA KOMINTERNE.

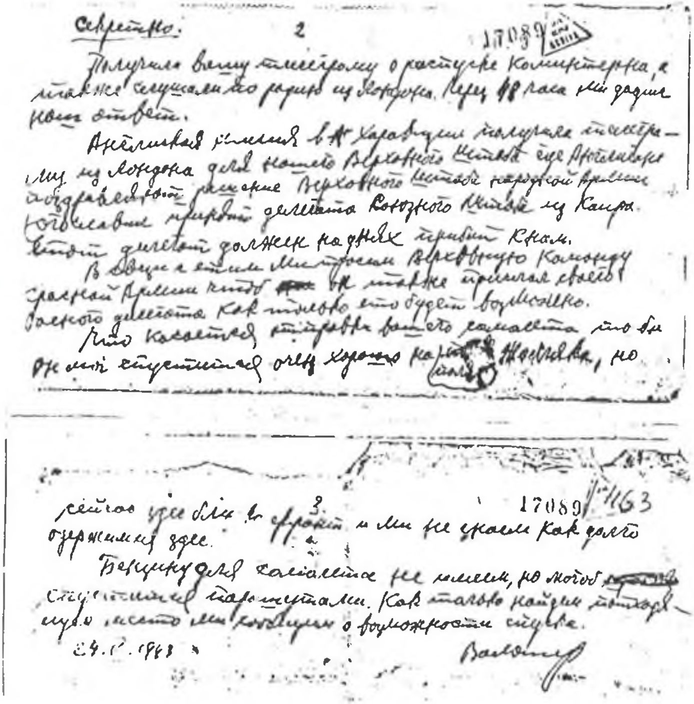

Секретно. 2 17089

Получили вашу телеграмму о роспуске Коминтерна, а также слушали это радио из Лондона. Через 48 часов мы дадим наш ответ.

Английская миссия в Хорватии получила телеграмму из Лондона для нашего Верховного Штаба где Английское [illegible] поздравляет решение Верховного Штаба народной армии [illegible] прибытие делегата Союзного Штаба из Каира. Этот делегат должен на днях прибыть к нам.

В связи с этим мы просим Верховную Команду Красной Армии чтобы она также прислала своего военного делегата как только это будет возможно.

Что касается отправки вашего самолета то бы он мог спуститься очень хорошо [illegible] Жабляка, но

сейчас здесь бои в фронте и мы не знаем как долго задержимся здесь. 3. 17089/463

[illegible] для самолета не имеем, но могут спуститься парашютами. Как только найдем подходящее место мы сообщим о возможности спуска.

24.V.1943.

Вальтер

FAKSIMIL TITOVOG RADIOGRAMA OD 25. MAJA 1943. IZVRŠNOM KOMITETU KOMINTERNE O PRVOJ KONFERENCIJI KP ALBANIJE I IZBORU CK KP ALBANIJE.

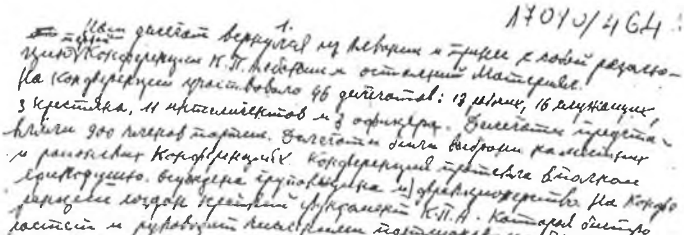

1. 17090/464

Наш делегат вернулся из Албании и принес с собой резолюцию Конференции К.П. Албании и остальной материал.

На конференции участвовало 46 делегатов: 13 рабочих, 16 служащих, 3 крестьяна, 11 интеллигентов и 3 офицера. Делегаты представили 900 членов партии. Делегаты были выбраны на районных конференциях. Конференция [illegible] Обсуждена [illegible] На конференции [illegible] К.П.А. которая быстро растет и руководит [illegible] партизанскими батальонами и народно-освободительной борьбой в Албании.

На конференции выражена благодарность Коминтерну за помощь К.П.Ю. Приняты приветственные телеграммы тов. Сталину, Г. Димитрову, Красной Армии, Коминтерну. 17090

На конференции выбран Ц.К. К.П. Албании в которого вошли следующие товарищи: в Политбюро: [illegible] секретарь,

2/ [illegible], 3/ 4/ Стафри[?], 5/ Озман, 6/ [illegible] 7/ Спиру[?], 8/ Хасан, 9/ [illegible] 10/ Али, 11/ Надин[?] 12/ Тануш[?] 13/ Бело[?] 14/ [illegible], [illegible].

Наш делегат принес также информацию о многочисленных акциях партизан в течение 6 месяцев которые будут давать для «Свободной Югославии». В Южной Албании настоящее восстание и «партизаны стали очень сильными».

Товарищи Албании просят чтобы «Свободная Югославия» давала передачи на Албанском языке хоть несколько раз в неделю. Мы считаем что это было бы очень полезно для дальнейшего развития народно-освободительной борьбы в Албании.

25.V.1943. № 14 [illegible] 17090

18147/1465а

1.

Обсудив предложение И.К.К.И. о роспуске Коминтерна Центральный Комитет К.П. Югославии полностью согласен с этим предложением, а также и с мотивировкой этого предложения. Центральный Комитет К.П.Ю глубоко убежден что это историческое решение даст в ближайшее время огромные результаты в борбе для победы над смертельными врагами человечества – фашистскими завоевателями.

Благодаря помощи Коминтерна К.П.Ю. выросла в мощную массовую партию, которая в этие роковые дни руководит народно-освободительной борбой и этим завоевала симпатии большинства народных масс Югославии.

Под знаменем Маркса, Энгельса, Ленина, Сталина будет

2.

продолжать исполнять свой долг перед своим народам, не смотря на все жертвы в борбе против фашизма для освобождения порабощенных народов Югославии.

18147

К.П.Ю останется верна принципам интернационализма.

За Центральный Комитет
Коммунистической Партии Югославии
Генеральный Секретарь: Тито
Члены Полит. бюро: Александр Ранкович
Милован Джилас
Эдуард Кардель
Иван Милутинович
Франц Лескошек

№25

18147

3.

Если считаете возможным, то для нас было бы целесообразно опубликовать это наше заявление по радиостанции „Свободная Югославия".

Тито

№26

FAKSIMIL RADIOGRAMA POLITBIROA CK KPJ OD 26. MAJA 1943. IZVRŠNOM KOMITETU KOMINTERNE O SAGLASNOSTI CK KPJ ZA RASPUŠTANJE KOMINTERNE

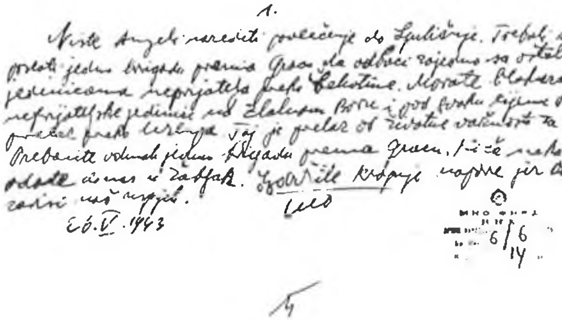

FAKSIMIL TITOVOG NAREĐENJA ŠTABU 1. PROLETERSKE UDARNE DIVIZIJE, OD 26. MAJA 1943.

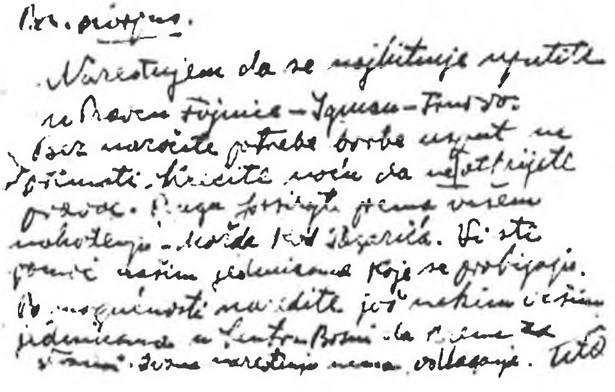

FAKSIMIL TITOVOG NAREĐENJA ŠTABU 1. BOSANSKOG UDARNOG KORPUSA, OD 5. JUNA 1943.

FAKSIMIL TITOVOG RADIOGRAMA GEORGI DIMITROVU, OD 12. JUNA 1943.

N A R E D J U J E M :

1. Svaku pojavu pljačke i nasilja ima se temeljito ispitati najhitnije i u slučaju nepobitno utvrdjene krivice krivci se moraju pred strojem kazniti streljanjem.

2. Treba najhitnije održati po četama i vodovima konferencije, na kojima će se u vezi sa naredbom ove stvari pretresati i vojnicima protumačiti tako da svaki postane svestan svoje odgovornosti i težine takvih pojava. Putem takvih konferencija treba izvršiti najhitniju mobilizaciju za borbu protiv svih tih pojava, koje mogu da ugroze sve one tekovine koje smo do sada sa toliko krvi i muka stekli.

3. Pitanje ishrane vojske, pitanje prikupljanja hrane mora se vršiti organizovano, tačno kao što je to već u ranijim naredbama rečeno. [illegible] mora opskrbiti sa hranom, ali ne putem pljačke i nasilnog otimanja, već putem dobrovoljnih priloga, rekvizicijama i konfiskacijama preko za to odredjenih organa.

4. Preduzeti sve mjere da se u našim jedinicama uspostavi ona disciplina koja je do sada vladala, da se bez pogovora izvršuju sva naredjenja pretpostavljenih starešina.

5. S obzirom na sadašnju fazu naše borbe, kada je neprijatelj preduzeo sve snage da uništi našu narodno-oslobodilačku vojsku, potrebno je razviti do maksimuma našu opreznost, tajnost pokreta i pravaca. U vezi s tim zabranjuje se svako loženje vatri, glasno pričanje, pušenje u noći itd. Vatre [illegible] se ložiti uglavnom radi kuhanja hrane u zatvorenim prostorijama ili napolju samo onde gde to budu odredili štabovi. Ova mjera trajaće nekoliko dana dok se ne izadje iz opasne zone. Pokreti se mogu vršiti samo noću

od 8 časova do 4 časa ujutro. Svaki dnevni pokret najstrožije se zabranjuje. Po dolasku na odredjeno mjesto jedinice koje nisu na položaju imaju se dobro razrediti i skloniti i preko dana držati tako da neprijatelj uopšte ne može da primeti gde su.

Krivce za kršenje naredbe o zabrani loženja vatre kazniće se istom kaznom kao što je predvidjena pod tačkom 1.

Mi smo u poslednje vreme pretrpeli velike i teške gubitke. Palo je stotine naših najboljih boraca, komandira, komandanata i polit. komesara i to najviše zbog neopreznosti i neodgovornih postupaka pojedinaca i grupica a naročito iz redova bolesnika i zbegova. Prema tome, nužne su najstrožije mjere da bi se zaštitili dragoceni životi naših boraca.

Ovu naredbu nahitnije umnožiti i pročitati pred četama i vodovima.

Smrt fašizmu – sloboda narodu

Vrhovni Komandant,

Tito

FAKSIMIL TITOVOG NAREĐENJA JEDINICAMA OPERATIVNE GRUPE DIVIZIJA VRHOVNOG STABA NOV I POJ, OD 16. JUNA 1943.

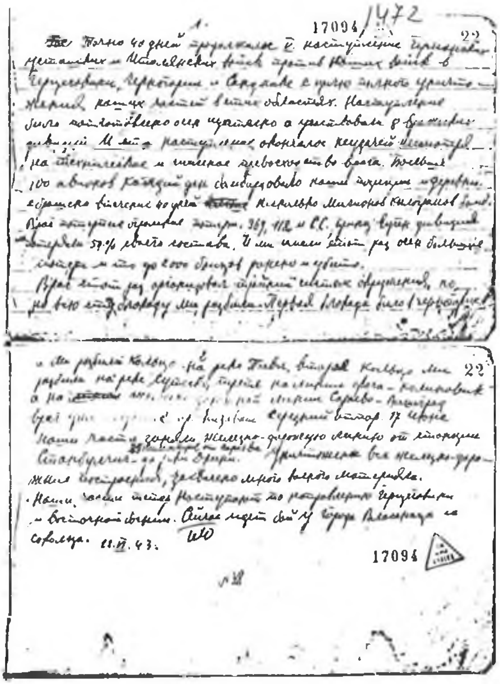

FAKSIMIL TITOVOG RADIOGRAMA GEORGI DIMITROVU, OD 22. JUNA 1943.

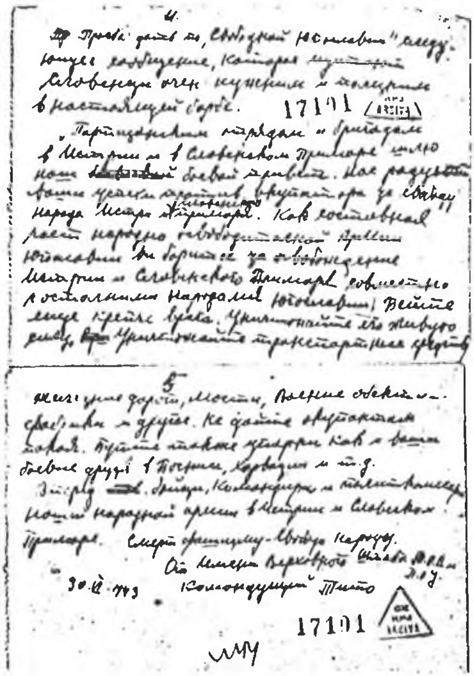

FAKSIMIL ČETVRTE I PETE STRANE TITOVOG RADIOGRAMA RADIO-STANICI „SLOBODNA JUGOSLAVIJA" O ISTRI I SLOVENSKOM PRIMORJU, OD 30. JUNA 1943.

[IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

Prvog maja naše jedinice su u čast ovog praznika u Crnoj Gori izvojevale veliku pobjedu. Četvrta i Peta crnogorska brigada i nekoliko bataljona Druge srpske proleterske brigade razbili su talijanske i četničke jedinice na Javorku i Gvozdu, na pravcu Nikšića. Ubijeno 470 talijanskih vojnika i oficira. Zarobljeno je 500 talijanskih vojnika i oficira i 200 četnika. Zaplijenjeno 7 tenkova, 20 kamiona, 5 automobila i motocikla, 5 vagona artiljerijske, minobacačke i puščane municije, 20 minobacača, 4 topa 75 mm, 70 teških mitraljeza i puškomitraljeza, 200 konja i mazgi s raznim ratnim materijalom i drugo. Naše jedinice gone neprijatelja, koji u panici bježi.

5. maj 1943. Valter
[Šćepan-Polje]

A-CK SKJ, Fond CK KPJ-KI, reg. br. 1943/128. *Prevod s ruskog*

ŠTABU II PROL[ETERSKE] DIVIZIJE

Najhitnije

Za razmjenu uzmite prvenstveno mlađe ljude borce.[98] Pošaljite nam odmah 300 kila duvana za nas.

Ljubiša [Urošević] da pošalje sekcije Nikšića i Novog Pazara, jer ih nemamo. Šta je s lampama za radio?

6. maj 1943. Tito
[Šćepan-Polje]

A-VII, Fond NOR, kut 731, reg. br. 3-5/9.

DRUGU VITI [CVETKOVIĆU], KOMESARU CENTRALNE BOLNICE

Za evakuaciju ranjenika u slučaju potrebe dobićete blagovremeno naređenje. Za sada nema nikakvih razloga uznemirenju s obzirom na neko neprij[ateljsko] nadiranje.[99] Nove rekonvalescente koji stižu uputićete malo dalje od Čelebića, oko sela Uništa, Ravna i Velenići.

Smrt fašizmu – sloboda narodu!

6. maj 1943.
[Šćepan-Polje]

Vrhovni komandant
Tito

A-CK SKJ, Fond CK KPJ, reg. br. 5800/II, 1-9 (43).

ŠTAB [NOV I PO] HRVATSKE

Petrović [Vladimir Velebit] zaista bio u Slavoniji za vrijeme razmjene zarobljenika u vrijeme velikih bojeva kod Konjica i Kalinovika.[100] Napad na prugu bilo riješeno privremeno obustaviti u slučaju prebacivanja Slavonske divizije u Bosnu u vezi s njemačko-ustaškom ofanzivom u Slavoniji ili zbog vojnih potreba u Bosni.[101] On ugovorio znake s drugovima u štabu III oper[ativne] zone preko [radio-stanice] »Slobodne Jugoslavije«.[102] Akcije na prugu moraju se svim silama nastaviti i o tome ćemo odmah izdati naređenje preko »Slobodne Jugoslavije«. Vaše snage neracionalno u Slavoniji iskorištene. One žive više radi sebe no što vezuju neprijateljskih snaga za sebe. Za rušenje pruga dovoljni su partizanski odredi i diverzione grupe, a za mobilizaciju jedna ili dvije brigade najviše.

Glavna bitka se vodi sada ovdje radi uništenja Dražine [Mihailović] vojske. Naše jedinice blizu Nikšića silno razbile Talijane i četnike. Ubijeno 470 Talijana, zarobljeno 500 Talijana i 200 četnika. Zaplijenjeno 4 brdska topa 75 mm, 70 mitraljeza i puškomitraljeza, 20 teških bacača, 7 tenkova, 20 kamiona, 5 automobila i motocikle, 5 vagona mina, topovske i puščane municije, 200 konja i mula.

7. maj 1943. Tito
[Donje Kruševo]

A-VII, Fond NOR, kut. 7-A, reg. br. 9-1.

[ŠTABU PRVE PROLETERSKE UDARNE DIVIZIJE]

I

Talijani napustili Foču i ostavili 1000 ustaša iz Vražje divizije.* Naredite VI brigadi da obrati pažnju na Goražde i da čuva desnu obalu Drine od Ustikoline do Goražda.

Neka mobiliše što više Srba za borbu protiv ustaša.

II

Sandžačku, po završenom gonjenju,[103] rokirati na cestu Pljevlja–Prijepolje s tim da presiječe vezu i onemogući neprij[atelju] saobraćaj, a zatim i da krstari oko Pljevalja, naročito prema selima Bučju i Tocima. Zarobljenog kapetana Nikića [Baja][104] pod jakom stražom sprovesti Štabu I diviz[ije]. Vezati ga dobro [i] čuvati da ne pobjegne.

III

Odmah krenite III krajišku pravcem Krupice – Barice – Burenj – s[elo] Lepenac da izbije na liniju Ravna Rijeka – Lepešnica – Siga s tim da zauzme most na Limu kod sela Kislici i prekine vezu B[ijelo] Polje – Berane. Prva prolet[erska] da nastupa pravcem Kovren – Šahovići – B[ijelo] Polje i istočno od ove ceste sa zadatkom da izbije na liniju Orahovica – Pape i presiječe vezu Brodarevo – B[ijelo] Polje.

7. maj 1943.
[Donje Kruševo]

A-VII, Fond NOR, kut. 706, reg. br. 1/3-15.

---

* Odnosi se na pripadnike njemačke 369. legionarske »vražje« divizije. – *Red.*

ŠTABU II PROL[ETERSKE] DIVIZIJE

Hitno izvjestite o situaciji i što ste preduzeli protiv četničkog istupa.[105]

[7. maj 1943,
Donje Kruševo]

Tito

A-VII, Fond NOR, kut. 731,
reg. br. 3-5/9.

ŠTABU II PROL[ETERSKE] DIVIZIJE

Najhitnije uputite jedan najjači bataljon Druge prolet[erske] br[igade] na Šćepan-Polje.[106] Prethodna depeša od 16 h ne važi.*

[7. maj 1943, Donje Kruševo]

Tito

A-VII, Fond NOR, kut. 731, reg. br. 3-6/9.

* U pomenutoj depeši Tito je naredio Štabu 2. proleterske udarne divizije da čitavu 2. proletersku brigadu uputi u rejon Šćepan-Polja. – *Red.*

[IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

Naša Slavonska divizija 16. aprila uništila jedan legionarski zdrug. Ubijeno 119 ustaša i oko 170 ranjeno. Zarobljeno 10 oficira, pukovnik Bosnić i 600 legionara: zaplijenjene 3 haubice 100 mm, 13 teških mitraljeza, 20 automata, 500 pušaka, 4 minobacača, 300 000 metaka i drugo.[107]

U Sandžaku i Crnoj Gori naše jedinice produžavaju nastupanje. Na Kovrenu, u Sandžaku, razbijena talijansko-četnička kolona. Ubijeno 130 četnika i fašista. Zarobljeno nekoliko desetina vojnika i zaplijenjeni trofeji.[108]

U Hercegovini borba se nastavlja i od 1. do 6. maja ubijeno 350 četnika i talijanskih vojnika. Pod prilikom udruženih talijanskih, ustaških i četničkih jedinica naše jedinice napustile Gacko, a iz taktičkih razloga napustile Nevesinje.[109]

Kod Nikšića, na Javorku i Gvozdu ubijeno 560 talijanskih vojnika, a 550 zarobljeno, a ne kao što je ranije javljeno 450. Među ubijenim Talijanima nađeno 11 oficira. Draža Mihailović napustio Kolašin i predao talijanskim jedinicama 600 mladih Crnogoraca koje je godinu dana držao u zatvoru. U Kolašinu ima 800 grobova partizana i njihovih porodica, koje su četnici pobili i mučili. Četnici su u Crnoj Gori vršili užasan teror. Oni su hvatali partizane i njihove porodice i predavali ih Talijanima za municiju. Na taj način je u koncentracione logore u Albaniji i u Italiji upućeno 20 000 ljudi. U Crnoj Gori i Hercegovini Mihailovićevi četnici uveli su batinjanje. Za dvije godine u Crnoj Gori svaki drugi Crnogorac bio je isprebijan.

7. maj 1943. — Valter

[Donje Kruševo]

A-CK SKJ, Fond CK KPJ-KI, reg. br. 1943/130. — *Prevod s ruskog*

ŠTABU II PROL[ETERSKE] DIVIZIJE

Drug Blažo [Jovanović] da hitno dođe kod nas.[110]

[8. maj 1943,
Donje Kruševo]

Tito

*A-VII, Fond NOR, kut. 731,
reg. br. 3-6/9.*

[IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

II

Molimo, objavite preko »Slobodne Jugoslavije«:
»Pero treba da produži po starom.«

III

»Predložite Mihajlu [Blagoje Nešković] da može sprovesti u djelo [?]«

IV

Ako postoji mogućnost, molimo saopštite drugu Mihailu da preda sve poslove drugu Ćori [Momi Markoviću], a sam da pođe k nama istim kanalom.

V

Molimo obratite pažnju na to da u našoj knjizi nedostaje 29. i 30. strana.[111]

8. maj 1943. Valter
[Donje Kruševo]

A-CK SKJ, Fond CK KPJ-KI, reg. br. 1943/132. *Prevod s ruskog*

ŠTAB [NOV I PO] HRVATSKE – ZA HEBRANGA [ANDRIJU][112]

Stevo [Ivan Krajačić] iz Zagreba[113] javlja da poslije pada profeso[ra – Ivo Marinković] u Zagrebu nema vašeg povjerenika i da on sada vrši privremeno tu dužnost.[114] Pošaljite čim prije jednog dobrog druga da preuzme tu dužnost, jer Stevo ima druge zadatke.

9. maj 1943. Tito
[Donje Kruševo]

A-CK SKJ, Fond CK KPJ-KI, reg. br. 1943/133 (18142). *Prevod s ruskog*

ZA ŠTAB [NOV I PO] HRV[ATSKE]

Slavonska divizija[115] dobiva broj 12, a Goranska[116] broj 13. Javite vrlo hitno vaš prijedlog za sastav štabova divizija.

Javite nam odmah da li možete predati naše depeše za Bos[anski] korpus, pošto mi nemamo već par dana veze.

9. maj 1943. Tito
[Donje Kruševo]

A-VII, Fond NOR, kut. 14,
reg. br. 14–6.

ŠTABU II PROLETERSKE, MAJEVIČKE I VI [ISTOČNOBOSANSKE] BRIGADE

Prema predviđenom planu operacija, II proleterska, Majevička i VI brigada obrazuju zasebnu operativnu grupu pod neposrednom komandom Štaba II proleterske brigade.

1. Zadatak je ove operativne grupe da obezbjeđuje zapadni dio Sandžaka i zatvori pravce koji s lijeve obale Drine vode k Sandžaku, a naročito da spriječi ispade neprijateljskih garnizona iz Foče i Goražda u pravcu naše slobodne teritorije, tj. ka Čajniču, Čelebiću i Šćepan-Polju.

2. U cilju izvršenja prednjeg zadatka vaša grupa treba da zauzme slijedeći raspored: VI brigada na prostoru Metaljka – Čajniče – Isar – s[elo] Miljeno, s glavnim snagama prema Goraždu, istovremeno kontrolišući desnu obalu Drine od Ustikoline do Goražda, ne dozvoljavajući neprijatelju prebacivanje na ovostranu obalu. Druga proleterska i Majevička brigada rasporediće se na prostoru: s[elo] Boljoradina – s[elo] Brusna – s[elo] Dragočava – s[elo] Bunovi, s glavnim snagama na lijevoj obali Čehotine, sa zadatkom da spriječava ispade neprijatelja iz fočanskog garnizona, bilo u pravcu Han-Soha i Vikoča, bilo u pravcu s[ela] Zavajita i Bastasa. Na Šćepan-Polju trebate redovno kao stalnu posadu držati jedan bataljon kombinovan od četa II proleterske i Majevičke brigade. Zadatak je ovog bataljona da ne dozvoli neprijateljskim snagama da pređu Pivu na prostoru oko Šćepan-Polja, kao i da kontroliše i budno pazi na sve prelaze preko Pive od Šćepan-Polja pa uzvodno do prema Mratinju zaključno, gdje će kod s[ela] Paklišta hvatati patrolnu vezu s jedinicama X hercegovačke brigade. Na Bastasima trebate takođe postaviti jednu četu za kontrolisanje desne obale Drine od Šćepan--Polja pa do Čelikovog polja.

Prilikom rasporeda jedinica II proleterske i Majevičke brigade trebate nastojati da iste budu tako raspoređene da pored bataljona Majevičke brigade budu zajedno s istima i bataljoni II proleterske brigade. U ovom smislu možete i za pojedine čete iz obiju brigada kombinovati zajedničke zadatke, samo da budu zajedno i u neposrednoj blizini jedni drugima. Ovim se postižu sigurnost i bezbijednost u službi, kao i sticanje međusobnog povjerenja i upoznavanja boraca jednih s drugima.

3. Službi izviđanja i obezbjeđenja posvetite naročitu pažnju. Neprijatelj koji se nalazi u Foči i Goraždu je lukav i prepreden, a pored toga drzak i nasrtljiv. Ovo stavite do znanja vašim borcima i starješinama. Pri rasporedu vaših snaga vodite računa da vaša glavnina bude po mogućstvu van dejstva neprijateljske artiljerije, na pogodnim i zaklonjenim mjestima, gdje će se odmarati i odakle može brzo intervenisati u kom bilo pravcu kao pokretna udarna rezerva. Na predstražnim položajima – za izviđanje i osmatranje – držati manja odeljenja s automatskim oruđima i za iste izraditi bunkere na pogodnim vatrenim položajima, kao i sigurne zaklone za streljačke grupe. Na Bastasima, a tako isto i na Šćepan-Polju, gdje su uslovi za odbranu izvanredno povoljni, imate mogućnosti da izradite veoma solidne bunkere. Smjenu jedinica redovno vršiti.

4. U rejonu Pljevalja, na prostoru: Boljanići – Lisnica – Brvenica – Hoćevina – Potpeće, nalaziće se brigada VII hrvatske divizije, s kojom treba da održavate neprekidnu vezu. Kod Goranska, za zatvaranje pravca Gacko – Goransko, nalaziće se bataljoni X hercegovačke brigade, s kojima trebate održavati stalnu vezu preko Šćepan-Polja. Na tom pravcu postoji i telefonska linija, zato je trebate koristiti.

5. Imajte u vidu da se oko Čelebića i u Pivi – na Rudinama – nalaze naše bolnice. Naročito oko Čelebića grupisan je gro naših bolesnika i ranjenika. Vaša operativna grupa u stvari i zaštićuje ove naše bolnice na označenoj prostoriji, kao što vidite iz datog vam zadatka.

6. Na vašem operativnom području nastojte da mobilišete što više za borbu sposobnog ljudstva. Ovo naročito sada možete postići kada su sela na desnoj obali Drine ugrožena od ustaških bandi. Zato na bazi odbrane od ustaša moći ćete postići uspjehe u pogledu mobilizacije. Na vašem području nastojte da učvrstite narodnu vlast.

7. Snabdijevanje vaših jedinica biće prikupljanjem hrane s terena, u duhu već izdatih naređenja od strane ovoga štaba. Pošto je teren sjeverno od puta Foča – Čajniče – Boljanići znatno bogatiji i ima više hrane, to ćete i vi u tom pravcu redovno upućivati vaše intendante.

8. Održavanju zdravlja i čistoće kod boraca posvetiti naročitu pažnju. Borbu protiv pjegavog i trbušnog tifusa sprovoditi i dalje svim sredstvima koja vam stoje na raspolaganju. Parenje odjeće boraca neprekidno vršiti. Za stanovanje izbjegavati sela, odnosno kuće. Ako se na to odlučite, onda kuće prethodno dobro dezinfikovati i očistiti, pa se tek onda nastaniti. Danju, po lijepom vremenu, trupe ne smiju biti po selima, već razrijeđene u okolnim šumarcima i voćnjacima.

9. Na cijelom rječnom toku Drine od Šćepan-Polja pa do ušća Lima neprekidno kontrolisati ovostranu obalu i ne dozvoliti neprijatelju da nesmetano i nekažnjeno prelazi rijeku, a još manje da pokuša da pravi neke mostove i prelaze. Šestoj brigadi narediti da prostor

između Drine i donjeg toka Lima i ceste Čajniče – Goražde budno kontroliše.

10. Šaljemo vam radio-stanicu za održavanje veze s nama, sa šifrom i karakteristikama. Prijem šifre i radio-stanice potvrdite nam pismeno. Dobro pazite radio-stanicu i držite je uvijek u ispravnom stanju. Pored toga, vezu s nama održavajte i s kuririma, koje ćete nam uputiti odmah po prijemu ovog naređenja.

Mjesto štaba vaše operativne grupe treba da bude bilo s[elo] Zavajit, bilo s[elo] Tvrdaci.

Prijem ove direktive potvrdite nam pismeno.

10. maj 1943, 15 časova
[Donje Kruševo]

Vrhovni komandant
Tito

A-VII, Fond NOR, kut, 7-A, reg. br. 10–1.

ŠTAB [NOV I PO] HRVATSKE

Vaša Slavonska divizija dobiva br. 13, a Goranska 14, a ne kao što smo ranije javili.* Ako ste numeraciju već objavili, onda nam odmah saopćite, da možemo promijeniti broj jedne bosanske divizije.[117]

Kosta [Nad] javlja da su vaši navodi netačni da je on povukao sve snage iz Krajine. Tamo su ostale dvije divizije i nekoliko odreda, a VIII brigada stavljena je operativno pod vašu komandu. Pravac Drvar – Oštrelj – Grahovo drže naše snage.

10. maj 1943. Tito
[Donje Kruševo]

A-VII, Fond NOR, kut. 14,
reg. br. 36–5.

---

* Vid. str. 92. – *Red.*

BOS[ANSKI] KORPUS
[ŠTABU PRVOG BOSANSKOG UDARNOG KORPUSA]

Slažemo se [da se] formira II bosanski korpus i da Rodić [Slavko] bude komandant, a Stojnić [Velimir] politkom*, ako je to u sporazumu s Oblasnim komitetom.[118]

Vi ćete formirati I korpus u istočnoj Bosni pomoću tamošnjih jedinica: Sremski odred – 700 boraca, Šakovički [Birčanski] odred, novomobilisano ljudstvo i VI [istočnobosanska] i Majevička brigada, koje su sada kod nas.[119]

Naređujem vam da najhitnije izvršite vaš pokret u istočnu Bosnu.[120] Usput uništite prugu ako možete.

Na Majevicu će doći neki ljudi iz Beograda i vi ih morate prihvatiti.[121] To je javio Djeda.**

Javljajte se stalno gdje ste.

10. maj 1943. Tito
[Donje Kruševo]

A-VII, Fond NOR, kut. 14, reg. br. 36–5.

* O formiranju, sastavu jedinica i postavljenju komandnog kadra u 1. i 2. bosanskom korpusu NOVJ vid. na str. 100. – *Red.*

** Uobičajen naziv za Komunističku internacionalu, odnosno za njen Izvršni komitet u Titovoj ratnoj prepisci. – *Red.*

UREDBA O SUDOVIMA ČASTI ZA OFICIRE NARODNOOSLOBODILAČKE VOJSKE I PARTIZANSKIH ODREDA JUGOSLAVIJE[122]

I

Ustanovljuju se sudovi časti za oficire Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije kod svih štabova brigada, divizija i korpusa.

II

Ovi se sudovi sastoje od 3 člana, i to: političkog komesara brigade, odnosno divizije, odnosno korpusa – kao stalnog člana, i dvojice oficira kao povremenih članova, koji se biraju iz redova svih oficira koji potpadaju pod nadležnost toga suda.

III

U nadležnost suda časti kod štaba brigade ulaze svi oficiri dotične brigade, a u nadležnost suda časti kod štaba divizije, odnosno korpusa, ulaze svi oficiri štaba i oficiri jedinica, ustanova i partizanskih odreda koji neposredno potpadaju pod štab divizije odnosno korpusa.

IV

Dužnost je svih sudova časti da bdiju nad ponašanjem, ugledom, držanjem i postupcima svih oficira u svima prilikama ocjenjujući da li je sve to u skladu sa čašću oficira i ciljevima narodnooslobodilačke borbe.

Sudovi časti sastaju se i uzimaju djela u postupak na poziv i predlog štaba brigade odnosno divizije i korpusa.

Svaki oficir dotične jedinice može dati inicijativu da sud uzme u postupak djela koja narušavaju oficirsku čast.

V

Kazne suda časti su slijedeće:
1. Uklanjanje s položaja,
2. Lišenje čina,
3. Smrtna kazna.
Ove kazne postaju izvršne tek po osnaženju Suda časti pri Vrhovnom štabu NOV i POJ.

VI

Pri Vrhovnom štabu Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije postoji Sud časti koji se sastoji od 5 članova.
Dužnost je ovoga suda časti da razmatra i donosi odluke po presudama sudova časti brigada, divizija i korpusa, kao i da sudi oficirima koji se nalaze pri Vrhovnom štabu NOV i POJ.

VII

Po stupanju ove uredbe na snagu oficiri Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije izuzimaju se ispod suđenja postojećih vojnih sudova.

VIII

Ova uredba stupa na snagu s danom obnarodovanja.

[Maj 1943,
Crna Gora]

Vrhovni komandant NOV i POJ
Tito

»Bilten Vrhovnog štaba NOV i POJ«,
br. 28, od maja 1943.

NAREDBA

Po naređenju vrhovnog komandanta Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije formira se Drugi bosanski narodnooslobodilački udarni korpus.

1. Za komandanta Drugog bosanskog NOU korpusa postavlja se drug Slavko Rodić, dosadašnji komandant Pete divizije Prvog bosanskog NOU korpusa.

2. Za političkog komesara Drugog bosanskog NOU korpusa postavlja se drug Velja Stojnić.

3. Da bi štab Drugog bosanskog NOU korpusa pravilno funkcionisao, popuniti ga najhitnije ostalim potrebnim osobljem

4. U sastav Drugog bosanskog NOU korpusa ulaze slijedeće jedinice:

Četvrta NOU divizija, koju sačinjavaju Šesta, Osma i Deseta krajiška NOU brigada, Ribnički odred i Grmečki odred;

Dvanaesta NOU divizija,[123] koju sačinjavaju Peta i Dvanaesta NOU brigada, Banjalučki i Kozarački odred;

Deseta NOU divizija, koju sačinjavaju Deveta krajiška NOU brigada, Kupreško-janjski, Glamočko-livanjski i Travnički odred.

5. U sastav Prvog bosanskog NOU korpusa ulaze slijedeće jedinice: Peta NOU divizija, koju sačinjavaju Prva, Druga i Četvrta krajiška brigada, Četvrta majevička brigada, Sremski, Birčanski i Šekovački odred.

6. Do daljeg naređenja štabovi korpusa biće neposredno podređeni Vrhovnom štabu NOV i POJ.

Ova naredba stupa odmah na snagu.

Smrt fašizmu – sloboda narodu!

11. maj 1943. Vrhovni štab NOV i POJ
[Donje Kruševo]

»Bilten Vrhovnog štaba NOV i POJ«, br. 28, od maja 1943.

ZAKLETVA[124]

Zaklinjem se čašću svoga naroda da ću u redovima Narodnooslobodilačke vojske vjerno služiti svome narodu boreći se protiv okupatora i svih domaćih izdajnika – neprijatelja narodne slobode i narodnih prava. Zaklinjem se da ću disciplinovano i savjesno vršiti svoje dužnosti i izvršavati naredbe svojih pretpostavljenih. Kunem se da neću ispustiti oružje iz svojih ruku dok naša zemlja ne bude očišćena od okupatora, dok narodu ne budu osigurani njegova prava i sloboda.

Spreman sam primiti svaku kaznu za prekršaj ove moje zakletve.

Smrt fašizmu – sloboda narodu!

Ovom se zakletvom moraju zakleti svi borci, komandiri, komandanti i politički komesari Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije koji još nisu položili zakletvu, kao i oni borci ili oficiri koji stupaju u redove Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije. Zakletva se polaže pred štabom brigade, divizije i korpusa, odnosno štabovima partizanskih odreda.

Smrt fašizmu – sloboda narodu!

Vrhovni komandant NOV i POJ
Tito

[Maj 1943,
Donje Kruševo]

»Bilten Vrhovnog štaba NOV i POJ«, br. 28, od maja 1943.

BOS[ANSKI] KORPUS
[ŠTABU DRUGOG BOSANSKOG KORPUSA]

Potvrđujemo sastav komandnoga i političkoga rukovodstva koji ste vi predložili u vašim depešama od 10. i 11. maja.[125] Isto tako slažemo se da drug Đuro [Pucar] s ostalim drugovima ide u centralnu Bosnu.[126]

Javljajte nam o svim vašim akcijama da bismo mogli objavljivati preko »Slob[odne] Jugoslavije«.

12. maj 1943. Tito
[Rejon sela Uništa]

A–VII, Fond NOR, kut. 10, reg. br. 52–1.

ŠTABU II PROL[ETERSKE] DIVIZIJE

Javite situaciju. Koča [Popović] traži izvještaj gdje ste.[127] Stupite s njim u vezu.

Prva [divizija] razbila talijansku kolonu na cesti Bijelo Polje – Prijepolje.[128] Zadobijen velik plijen, ima zarobljenika, sadejstvovala muslimanska milicija.

[12. maj 1943,
rejon sela Uništa]

A–VII, Fond NOR, kut. 732,
reg. br. 3–7.

[IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

U srednjoj Bosni naše jedinice razbile jednu neprijateljsku kolonu.[129] Zaplijenjeni trofeji, pored ostalog jedan minobacač s minama, puške i drugo.

Jedan bataljon Kozarske brigade upao je u grad Prijedor i oslobodio iz koncentracionog logora sve zatvorenike – ukupno nekoliko stotina ljudi.[130]

Protiv nas započela njemačka i talijansko-ustaška ofanziva iz Hercegovine i istočne Bosne. Sada se vode naročito žestoke borbe na sektoru Foča – Kalinovnik.[131] Neprijatelj trpi velike gubitke.

Prema provjerenim podacima Nijemci zauzimaju primorsku oblast u Dalmaciji i Hercegovini.[132] Takođe, njemačke jedinice počele da stižu u Sandžak.[133] Osim toga, Nijemci namjeravaju da nas izbace iz Crne Gore.

12. maj 1943. — Tito
[Rejon sela Uništa]

A–CK SKJ, Fond CK KPJ-KI,
reg. br. 1943/133. — *Prevod s ruskog*

[IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

Engleska misija koja je došla u Glavni štab Hrvatske[134] primila je iz Kaira slijedeću depešu:

Prodiskutujte o ovakvom planu: neposredni napad na liniju Ogulin – Rijeka, da bi se spriječilo transportovanje nafte iz Rumunije i ratnog materijala u oba pravca. U tom cilju šaljemo ovog mjeseca dva engleska oficira iskusna u sabotažama,[135] a drugi avion će donijeti oružje i eksplozivni materijal i još jednog telegrafistu. Redovno ćemo slati materijal koji vam je potreban. Smatramo logičnim korak u razvijanju engleskog sporazuma s partizanima. Uništavanje željezničke pruge sada je vrlo važno u vezi sa sjevernoafričkim frontom i mogućim daljim proširenjem. Ova grupa će se spustiti tamo gdje odredi partizanski štab. Diskutujte o pripremanju bezbjednog mjesta za spuštanje Josipa [Šarića], Bože [Prpića] i Simičića [Petra] na Papuku u Slavoniji – takođe u ovom mjesecu.[136] Ostavljamo vama da odredite tačno mjesto. S nestrpljenjem očekujemo uspostavljanje [veze] s partizanskim štabom južnog sektora.* Javljajte se svakodnevno. Ovi planovi su vrlo hitni. Odgovorite hitno.

II

Drugi telegram:

Diskutujte, osim toga, o mogućnosti što bržeg dolaska engleskih sabotažnih jedinica za saradnju s lokalnim partizanskim komandantima za Gorski kotar, za liniju Ogulin – Rijeka, Papuk, za liniju Sisak – Brod, i treća grupa za sektor koji odredi partizanski štab na liniji Zidani Most: četvrta – za Goricu na liniji Zagreb – Ljubljana: peta – za Bilogoru na liniji Koprivnica – Zagreb – Zidani most. Ovo prije svega hitno izvršiti i štab ne želi od toga da odustane. Ovi naši neposredni predlozi mogu da postave čvrst temelj za našu saradnju u budućnosti. Osim ovih jedinica, štab takođe predlaže Štabu za Bosnu da prihvati engleske jedinice.[137]

---

* Odnosi se na Vrhovni štab NOV i POJ koji se u to vrijeme nalazio u Crnoj Gori.– *Red.*

Molim hitno javite vaše mišljenje o svemu ovom. Naše mišljenje je: primiti saradnju i pomoć Engleza, jer ćemo na taj način politički dobiti. Ovi predlozi Engleza došli su sada kad smo mi skoro likvidirali Mihailovića s njegovim četnicima.

13. maj 1943. Valter
[Meštrovac]

A-CK SKJ, Fond CK KPJ-KI, *Prevod s ruskog*
reg. br. 1943/134.

ŠTABU II PROL[ETERSKE] UDARNE DIVIZIJE

Druga dalmat[inska] pošla juče pravcem Tepci, Žabljak, Boan.[138]

Koča [Popović] javlja: 140 Nijemaca došlo u Andrijevicu[139] i razoružavaju četnike,[140] koji se koncentrišu na liniji – planina Bjelasica – Mateševo – Lijeva Rijeka.

[13. maj 1943,
Meštrovac]

Tito

A–VII, Fond NOR, kut. 731,
reg. br. 3–7/9.

ŠTABU II PROL[ETERSKE UDARNE] DIVIZIJE

Nalazimo se u Đurđevića Tari, koje mjesto držite u najvećoj tajnosti.

Uputite odmah kurire i Pera Vukovića da nas spoji telefonom.

[14. maj 1943, Tito
Đurđevića Tara]

A–VII, Fond NOR, kut. 731, f. 9, reg. br. 3–7.

[ŠTABU PRVE PROLETERSKE UDARNE DIVIZIJE]

Peko Dapčević javlja da je spreman za 17. o[vog] m[jeseca].* Vi treba da požurite. Ne čekajte III dalmatinsku, koja neće biti smijenjena do 20. o[vog] m[jeseca].[141] Ako je neophodno za zaštitu od B[ijelog] Polja i Ribarevine, možete rokirati jedan do dva bataljona Sandžačke privremeno. Vi treba da pođete 17. u ofanzivu,[142] s Pekom jednovremeno, objema vašim brigadama.**

Šta je s napadom na Ribarevinu? Da li možete likvidirati B[ijelo] Polje? Koordinirajte s Pekom akciju na Vasojeviće. Ne treba čekati Dalm[atinsku] brig[adu]. Dovoljne su vaše 2 [brigade]. Sandžačka da bude na prost[oriji] Podpeće – Maoče – Kovren, da vam čuva leđa.

Zbog spore evakuacije bolesnika Jakšić [Pavle] se još nalazi na lievoj obali Drine, na prostoru Vrbnica – Đeđevo.***

14. maj [1943].
[Đurđevića Tara]

A-VII, Fond NOR, kut. 706, f. 15, reg. br. 1/5.

* Riječ je o napadu na Kolašin. – *Red.*

** Odnosi se na 1. proletersku i 3. krajišku NOU brigadu. – *Red.*

*** Odnosi se na 7. (banijsku) diviziju NOVJ, čiji je komandant bio P. Jakšić. – *Red.*

ŠTABU II PROL[ETERSKE UDARNE] DIVIZIJE

Obrazujemo stočnu farmu za teške bolesnike i ranjenike u Pivi, zato konfiskovanu mlječnu stoku šaljite za Pivu preko Mitra Vujovića, šefa Ek[onomskog] odsjeka V[rhovnog] š[taba] u Šavniku.

[14. maj 1943, Đurđevića Tara]

Tito

A-VII, Fond NOR, kut. 731, f. 9, reg. br. 3–8.

ŠTABU II PROL[ETERSKE UDARNE] DIVIZIJE

Izvijestili smo Koču [Popovića] da bude spreman za 17. maj. Vi spremite plan u detalje.

Vodite računa da Mojkovac, Mateševo, Bioče (D[onje] Mrke) treba jednovremeno likvidirati.[143]

[14. maj 1943,
Đurđevica Tara]

A-VII, Fond NOR, kut. 731, f. 9, reg. br. 3–8.

[ŠTABU PRVE PROLETERSKE UDARNE DIVIZIJE]

Teške ranjenike i bolesnike prebacite po mogućstvu u selo Dobrilovinu i u sela Vaškovo i Prenćani. Provjerite podatke o neprijatelju.[144] Izvijestite Peka [Dapčevića]. Nikića [Baja] dobro čuvajte, dajte nam iz saslušanja najvažnije podatke.

15. maj [1943].
[Đurđevića Tara]

A-VII, Fond NOR, kut. 706, f. 15, reg. br. 1/7.

ŠTABU II PROL[ETERSKE UDARNE] DIVIZIJE

Poslije likvidacije ovih uporišta,* obezbjeđujući se od pravca Berane, Šiško jezero, Mojkovac i pravca Andrijevica, Mateševo, tvoja [tj. Peka Dapčevića] i Kočina [Popovića] kolona,[145] prilikom pokreta i napada na Kolašin moraju imati svoje glavne snage na desnoj obali Tare, kako radi udara i obuhvata neprijatelja tako i radi zaštite svojih bokova od Berana odnosno Andrijevice. Koordinaciji napada na Kolašin posvetiti naročitu pažnju.

[15. maj 1943,
Đurđevića Tara]

Tito

A-VII, Fond NOR, kut. 731, f. 9,
reg. br. 3–9.

* Riječ je o uporištima Bioče, Mateševo i Mojkovac. – *Red.*

[ŠTABU PRVE PROLETERSKE UDARNE DIVIZIJE]

Slažem se s Pekom [Dapčevićem] da se prvo likvidira Kolašin jednovremenim napadom vaših divizija*. Vi treba prvo da likvidirate Mojkovac, a onda zajedno s Pekom Kolašin.[146] Ovdje su bitne jednovremenost i koordinacija.

15. maj [1943].
[Đurđevića Tara]

A-VII, Fond NOR, kut. 706, f. 14, reg. br.1/7

* O pripremama za napad na Kolašin vidi i naredni dokument. – *Red.*

ŠTABU II PROL[ETERSKE UDARNE] DIVIZIJE

Najhitnije

Slažemo se da se najprije likvidira Kolašin, s tim da napad na njega bude jednovremen vaš i Kočin [Popović]. To je bitno u ovoj operaciji. Zato Koča mora prethodno odmah likvidirati Mojkovac i jednovremeno s vama poći u napad na Kolašin. Ovo javite Koči.

15. maj 1943.
[Đurđevića Tara]

Tito

A-VII, Fond NOR, kut. 731, f. 9, reg. br. 3–10.

[IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

Naše jedinice vodile su 14. i 15. maja uporne borbe na sektoru Kalinovik – Foča,[147] na sektoru Bijelog Polja[148] i u Crnoj Gori. Na lijevoj obali rijeke Drine jedinice Šesnaeste brigade Sedme [banijske] divizije razbile su njemačku kolonu i odbacile je na polazne položaje. Neprijatelj je imao znatne gubitke u mrtvim i ranjenim. Kod grada Foče, na rijeci Ćehotini, jedan bataljon 369. njemačke divizije pokušao iznenadnim manevrom s boka napasti jednu našu jedinicu, ali su ga iznenada napali dijelovi Majevičke i Druge dalmatinske brigade. Neprijatelj je bio razbijen i odbačen nazad u grad ostavivši 15 mrtvih i 30 ranjenih. Zarobljena su 3 vojnika i zaplijenjena 3 puškomitraljeza, automati, 10 000 metaka, nekoliko desetina pušaka i drugo.

Na liniji Foča – Goražde jedinice Šeste istočnobosanske brigade uništile su nekoliko kamiona i ubile nekoliko Nijemaca.[149] Kod grada Pljevalja naše jedinice su razbile i potisnule u grad 2000 Talijana koji su pokušali nastupanje.[150]

U Crnoj Gori naše jedinice Druge [proleterske] divizije nastupaju i potisnule su fašiste s planine Sinjajevine i spustile se u dolinu Morače.

II

U Crnu Goru počele da stižu njemačke jedinice, a takođe i u Sandžak. Sada se vrši opšte pregrupisavanje njemačkih i talijanskih snaga. Krupne njemačke i talijanske jedinice koncentrišu se u Beranama, Andrijevici i drugim mjestima protiv naših jedinica koje nastupaju.[151] U Pljevljima Nijemci osmatrali polje radi pripremanja aerodroma.

15. maj 1943. Valter
[Đurđevića Tara]

A-CK SKJ, Fond CK KPJ-KI, reg. br. 1943/135. *Prevod s ruskog*

NARODNI OFICIRI I PODOFICIRI[152]

Uvođenje oficirskih i podoficirskih činova u našu Narodnooslobodilačku vojsku Jugoslavije jeste velik i važan događaj u razvitku naše narodne armije.[153] Uvođenje oficirskih i podoficirskih činova jeste logična posljedica toga razvitka, kao što je bila logična posljedica to što smo prije 6 mjeseci, kada su za to svi uslovi bili sazreli, od razvijenih partizanskih odreda, koji su prerasli sami sebe, stvorili NOV.

U naše partizanske odrede i poslije u Narodnooslobodilačku vojsku došao je relativno veoma mali broj oficira bivše jugoslovenske vojske. Došli su samo oni najčestitiji, nekorumpirani oficiri – rodoljubi, koji su ostali vjerni svome narodu, a velika većina stupila je u službu okupatora i domaćih izdajnika. Veliki dio tih oficira, naročito oko izdajnika Draže Mihailovića, omastio je svoje ruke narodnom krvlju, činio je i čini nečuvena zločinstva, koja im narod neće nikada zaboraviti i za koje će kad-tad odgovarati narodnom sudu, ukoliko izbjegnu osvetničkoj ruci boraca NOV.

Prema tome, naša NOV i POJ, pored mnogobrojnih drugih teškoća, imala je teškoće i zbog nedostatka komandnog kadra. Vodeći dvije i po godine tešku i krvavu borbu na život i smrt, narodi Jugoslavije, ujedinjeni u narodnooslobodilačkoj borbi, nisu mogli, niti su za to imali prilike, da stvaraju sebi dugotrajne vojne škole i akademije, iz kojih bi NOV dobijala komandni kadar.[154] Komandni kadar naše narodne vojske i partizanskih odreda stvarao se u procesu borbe s okupatorima i domaćim izdajnicima. Radnici i seljaci, studenti i ostala poštena inteligencija učili su se ratnoj vještini u svakodnevnim ljutim bojevima. Polako ali sigurno stvarao se komandni kadar naše junačke NOV i POJ.

Taj se komandni kadar stvarao i pomoću samih boraca. Borci su iz svoje sredine izdvajali i pomagali da na njihovo čelo dođu najsposobniji u ratnoj vještini. To su danas novi oficiri naše narodne vojske koji su proizvedeni dekretom Vrhovnog štaba NOV i POJ od 1. svibnja 1943. god.[155] To su ljudi prokušani u mnogim teškim borbama, to su ljudi iz naroda, to su seljaci, radnici, studenti, inteligencija i onaj mali broj poštenih oficira-rodoljuba koji su došli u svoju narodnu vojsku da se zajedno s narodom bore za veliku stvar,

za slobodu i nezavisnost svoga naroda, da se zajedno s narodom bore protiv okupatora i svih domaćih izdajica.

Eto takvi su naši oficiri i podoficiri. U njih imaju povjerenja borci, u njih ima povjerenja narod, i zato su to pravi narodni oficiri i podoficiri.

Pred našim mladim, ali iskusnim narodnim oficirima-rodoljubima stoje još velike i teške zadaće kako u borbi protiv okupatora tako i protiv domaćih izdajnika. Zato naši narodni oficiri i podoficiri moraju napregnuti sve svoje sile da opravdaju povjerenje boraca Narodnooslobodilačke vojske, da opravdaju povjerenje Vrhovnog štaba, da opravdaju povjerenje naroda. Rat je surova, ali najbolja škola za sticanje vještine komandovanja. Ali to ne znači da ne treba učiti i izučavati teoriju strategije i taktike. Naprotiv, potrebno je izučavati teoriju ratne vještine, vještine modernog ratovanja. Naša NOV sve je veća, i to nam nameće dužnost da se spremimo za veće i komplikovanije operacije ofanzivnog karaktera. I za takve zadaće naš oficirski kadar mora biti spreman da ih sigurno i s uspjehom izvrši.

[Sredina maja 1943,
Đurđevića Tara] Tito

»Bilten Vrhovnog štaba NOV i POJ«,
broj 18, od maja 1943.

ŠTABU II PROL[ETERSKE UDARNE] DIVIZIJE

Koča [Popović] javlja da su po neprovjerenim podacima stigli u Kolašin dva bataljona Talijana, a u Mojkovac pet tenkova i nekoliko kamiona Talijana. Provjerite ove podatke. Saobraćaj Berane – B[ijelo] Polje živ.

15. maj 1943.
[Đurđevića Tara]

A–VII, Fond NOR kut. 731, f. 9, reg. br. 3–10.

[GLAVNOM ŠTABU NOV I PO ZA HRVATSKU]

Od materijala potrebno: zavoji, serum protiv pjegavog i trbuš[nog] tifusa, aparat za transfuziju krvi, serum protiv tetanusa i [d]r. Pitajte ih* i hitno odgovorite.[156] Nemojte reći da čekamo Djedin [rukovodstvo komunističke internacionale] odgovor.

16. maj 1943. Tito
[Đurđevića Tara]

A–VII, Fond NOR, mikroteka; Depeše VŠ NOV i POJ i GŠ Hrvatske, Bakarić, film 1, snimak 22.

* Odnosi se na savezničku Vrhovnu komandu za Srednji istok (vid. o tome naredni dokument). – *Red.*

[GLAVNOM ŠTABU NOV I PO HRVATSKE]

Vaše depeše javio sam Djedi [Izvršnom komitetu Komunističke internacionale] i tražio njegovo mišljenje.* Mi se u principu slažemo sa saradnjom s Brit[anijom] ali ćemo još . . .** odgovor Djede. Postavite odmah misiji naš zahtjev u pogledu slanja sanitetskog materijala. Mi predlažemo da nam [t]a[j] materijal spuste padobranom [u] [Ž]ablj[ak] k[od] Dur[mitora].

16. maj 1943. Tito
[Đurđevića Tara]

A–VII, Fond NOR, mirkoteka; Depeše VŠ NOV i POJ i GŠ Hrvatske, Bakarić, film 1, snimak 23.

* Vid. o tome Titovu depešu na str. 105–106. – *Red.*

** Na ovom mjestu tačkice se nalaze u originalu. Očigledno je da je u pitanju riječ »sačekati«. – *Red.*

[GLAVNOM ŠTABU NOV I PO ZA HRVATSKU]

Odlučili smo uvesti činove u našoj vojsci.* Hitno dostavite karakteristike komandanata korpusa, divizija i brigada u slijedećem: ime i prezime, godine starosti, od kada je u partizanima, na kojim je dužnostima bio, koje je vojne škole svršio, za koji se čin predlaže.

16. maj 1943. Tito, s.r.
[Đurđevića Tara]

A–VII, Fond NOR, mikroteka; Depeše VŠ NOV i POJ i GŠ Hrvatske, Bakarić, film 1, snimak 22.

* Vid. i članak na str. 117–118. – *Red.*

ŠTABU II PROL[ETERSKE UDARNE] DIVIZIJE

Najhitnije

Talijani s nešto Nijemaca izvršili jak napad s linije Brodarevo – Ribarevina k Šahovićima i potisli I diviz[iju] na liniju Sokolac – Burenj. Dok se ne razbiju ove nepr[ijateljske] snage prema B[ijelom] Polju, Koča [Popović] ne može poći na Mojkovac.*

Naredite opravku telefonske linije.

16. maj 1943. Tito
[Đurđevića Tara]

A–VII, Fond NOR, kut. 731, f. 9, reg. br. 3–11.

---

* O tom napadu okupatorskih snaga na jedinice NOVJ vid. više u narednom dokumentu i u nap. 158. – *Red.*

[IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

Talijanske i njemačke krupne jedinice preduzele 15. maja bezuspješan napad protiv jedinica naše Prve [proleterske] divizije na liniji Bijelo Polje – Brodarevo – Ribarevine, u Sandžaku. Borba još traje. Neprijatelj je do sada imao nekoliko stotina mrtvih i mnogo ranjenih. Neprijatelj dejstvuje svim vrstama oružja i brojnom avijacijom. Jedinice naše Pete udarne i Četvrte proleterske [crnogorske] brigade nastavljaju nastupanje u pravcu Podgorice i 15. maja razbile su u blizini Spuža, u Piperima, kolonu od 4000 četnika i Talijana. Četnici su se potpuno razbježali po kućama. Ubijeno 140 četnika i Talijana i 80 zarobljeno. Trofeji se prebrojavaju.[157]

U blizini Kolašina jedinice Sedme krajiške NOU brigade razbile neprijateljsku kolonu i tom prilikom ubile 50 neprijateljskih vojnika. Dobijeni su trofeji i zarobljenici.[158]

16. maj 1943. Valter
[Đurđevića Tara]

A–CK SKJ, Fond CK KPJ-KI,
reg. br. 1943/136.

Prevod s ruskog

[IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

U vezi s tim što Mihailovićevi četnici sve češće prelaze na stranu naše vojske ili odbijaju da se bore protiv nas, Nijemci su ovih dana u Kolašinu razoružali 1000 četnika Mihailovićevih i poslije ih, s oružjem, poslali u nepoznatom pravcu. Istovremeno Nijemci su poveli sa sobom u automobilu poznatog izdajnika Đurišića [Pavla], komandanta vasojevićkih četnika.*

16. maj 1943. Valter
[Đurđevića Tara]

A–CK SKJ, Fond CK KPJ-KI, reg. br. 1943/136. *Prevod s ruskog*

* O razoružanju četnika u Kolašinu vid. više na str. 107. i nap. 140. – *Red.*

[IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE I RADIO-STANICI »SLOBODNA JUGOSLAVIJA«]

Molimo radite s nama, osim noću, još i uveče u 6 1/2, tj. u 18 1/2 časova. To nam je potrebno zato što se mi većinom krećemo noću.

16. maj 1943.
[Đurđevića Tara]

A–CK SKJ, Fond CK KPJ-KI, reg. br. 1943/136.

Prevod s ruskog

[IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

Molimo da objavite preko »Slobodne Jugoslavije« slijedeće: »Iz Sandžaka u Beograd otputovao u svojstvu gestapovskog agenta student univerziteta »Ćira« koji je do sada bio u Sandžačkoj brigadi i bio otkriven kao špijun Gestapoa. Skrećemo pažnju svim patriotima da se čuvaju tog bandita.[159]

Drug Mahin [Fjodor] kod nas prevodi s ruskog razne članke iz »Pravde«, ili prevodi na ruski razne dokumente koje mi šaljemo. On je već mnogo oslabio i star je da bi se mogao koristiti za neki naporan posao.[160]

16. maj 1943. Tito
[Đurđevića Tara]

A–CK SKJ, Fond CK KPJ-KI, reg. br. 1943/136. *Prevod s ruskog*

[ŠTABU PRVE PROLETERSKE UDARNE DIVIZIJE]

Izvijestili smo Peka [Dapčevića] o situaciji kod vas.* Ne dozvolite da vas nepr[ijatelj] razvlači na širokom frontu. Pregrupišite snage da možete što prije izvesti kontranapad s obje brigade.[161]

Radite brzo i odlučno.

16. maj 1943. Tito
[Đurđevića Tara]

A–VII, Fond NOR, kut. 706, f. 15, reg. br. 1/8.

---

* Vid. o tome Titovu depešu upućenu štabu II proleterske udarne divizije na str. 123. – *Red.*

ZA G[LAVNI] Š[TAB] H[RVATSKE]

*

Saopštite u naše ime engleskoj misiji slijedeće: Smatramo logičnim saradnju sa Saveznicima.[162] Neka pošalju jednog oficira za vezu u naš štab. Može se spustiti odmah u Crnoj Gori, kod Durmitora. Znakove ćemo ugovoriti koje će oni predložiti. Mi tražimo da engleska avijacija odmah bombarduje Berane, Bijelo Polje, Pljevlja, Andrijevicu, Mostar, Podgoricu i Nikšić. Dalje prema našim informacijama.

Znakove ćemo dati mi za kom[ande] divizija i korpusa.[163]

Uveli smo oficirske i podoficirske činove u vojsci. Šaljite odmah imena i karakteristike za oficirske činove.

17. maj 1943. Tito
[Đurđevića Tara]

A–VII, Fond NOR, kut. 13, reg. br. 9–9.

* O dolasku britanske misije u Vrhovni štab NOV i POJ vid. str. 171. i nap. 196, 197, i 198. – *Red.*

[ŠTABU PRVE PROLETERSKE UDARNE DIVIZIJE]

Peko [Dapčević] rokira II dalmatinsku [brigadu] prema Mojkovcu sa zadatkom presijecanja saobraćaja Kolašin – Mojkovac i pritiska na sam Mojkovac.

Rušite cestu Šahovići – Kovren.

Javite jačinu i sastav neprijatelja: ima li Nijemaca i četnika.

Mi smo u*

17. maj 1943.
[Đurđevića Tara]

A–VII, Fond NOR, kut. 706, f. 15, reg. br. 1/100.

---

* U originalu nedostaje nastavak teksta. Tada su se Tito i Vrhovni štab NOV i POJ nalazili u Đurđevića Tari. – *Red.*

ŠTABU II PROL[ETERSKE UDARNE] DIVIZIJE

Neprijatelj ušao u Šahoviće.[164] Koča [Popović] drži liniju Prošćenje – Burenj – Sokolac s prikupljenim snagama. Pritisak na Mojkovac i cestu Mojkovac – Kolašin što prije neophodan.[165] Koča kod nas na razgovoru.

17. maj 1943.
[Đurđevića Tara]

A–VII, Fond NOR, kut. 731, f. 9, reg. br. 3/12.

ŠTABU VII [UDARNE] DIVIZIJE

Hitno!

Odmah zauzmite slijedeći raspored: jednu brigadu na prostor Kovren – Maoče, a dvije u Podpeće.[166] Vaše mjesto u Podpeću. Odmah smijenite Sandžačku [brigadu], koja ide na novi zadatak.[167] Vi u takvom rasporedu zatvarate pravce od Pljevalja ka Kosanici i Kovrenu i štitite leđa I diviziji, koja će preći u kontranapad sa zadatkom da razbije nepr[ijatelja], koji nadire pravcem Bijelo Polje – Šahovići.

17. maj 1943. Tito
[Đurđevića Tara]

A–VII, Fond NOR, kut. 14, reg. br. 1–6.

[IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

Naše jedinice vodile su 16. maja uporne borbe s krupnim njemačkim i talijanskim jedinicama na liniji Bijelo Polje – Mojkovac.[168] U ovoj borbi ubijeno je i ranjeno 250 neprijateljskih vojnika. Ovdje se vode borbe već četiri dana i Nijemci dovlače sve nove i nove snage i mnogobrojnu artiljeriju. U gradu Pljevlja koncentrisani su jedna talijanska divizija i nekoliko njemačkih bataljona,[169] čiji je cilj da s leđa napadnu naše jedinice kod Bijelog Polja. Jedna veća jedinica 369. njemačke divizije, koja broji 20 000 vojnika, odbacila naše jedinice od Goražda i zauzela Čajniče.

Na liniji Bijelo Polje bilo je ubijeno 220 talijanskih vojnika, a ne 150, kako je ranije javljeno.

Njemački avioni bacali su letke u Sandžaku i Crnoj Gori i pozivaju narod da mirno dočeka njemačke jedinice. Prema Crnoj Gori Nijemci i Talijani koncentrišu sa svih strana krupne jedinice i nama predstoje teške borbe. Potrebna nam je pomoć engleske avijacije za bombardovanje gradova u Sandžaku i Crnoj Gori.

17. maj 1943. Tito
[Đurđevića Tara]

A–CK SKJ, Fond CK KPJ-KI, reg. br. 1943/137. *Prevod s ruskog*

[ŠTABU PRVE PROLETERSKE UDARNE DIVIZIJE]

Odmah zauzeti slijedeći raspored:

Sandžačka na položaju: Kovren – Bliškovo – Slatka.

Krajiška na položaju: Vaškovo – Reljin Kam – Prisoje, s jednom četom u Dobrilovini na lijevoj obali Tare prema mostu, koji da poruši.

Prva proleterska na prostoriji: Vrulja – Podkrajci – Maoče, u rezervi.

II

Ovo pregrupisavanje izvršiti u toku noći 18. na 19. s tim da se prema nepr[ijatelju] ostave jači izviđački dijelovi s automatskim oruđima. Seljake sa svom stokom prebaciti na lijevu obalu Tare. O ovome izvijestite Sedmu diviziju u Podpeću. Vaše [komandno] mjesto u Maoču. Preduzmite sve da saznate prave namjere neprijatelja. Koča [Popović] stiže danas u Maoče.

18. maj 1943.
[Đurđevića Tara]

A–VII, Fond NOR, kut. 706, f. 15, reg. br. 1/11.

ŠTABU II PROL[ETERSKE UDARNE] DIVIZIJE

Neprijatelj se koncentriše u Poljima, ima ofanzivne namjere lijevom obalom Tare k Bistrici. Hitno rokirajte Krajišku* na taj pravac a u G[ornje] Lipovo jedan bataljon Četvrte crnogorske. Strugar Niko da dođe u vaš sastav.[170]

18. maj 1943.
[Đurđevića Tara]

A–VII, Fond NOR, kut. 73, f. 9,
reg. br. 3/13.

---

* Odnosi se na 7. krajišku NOU brigadu. — *Red.*

[ŠTABU I PROLETERSKE DIVIZIJE]

Odmah u toku noći krenite I brigadu pravcem Čelebići – Zavajit – Bunovi, gdje će stupiti u vezu sa Štabom Drinske grupe. Izvršenju ovog naređenja pristupite odmah.[171]

[18. maj 1943,
Đurđevića Tara]

Tito

A–VII, Fond NOR, kut. 705-A,
reg. br. 20–4.

[ŠTABU PRVE PROLETERSKE UDARNE DIVIZIJE]

I

Sve muško i žensko stanovništvo sposobno za rad i vojsku treba da se skloni od Nijemaca. . .* prvenstveno što je za borbu da stupi u naše redove, a ostalo u šume, odnosno sa stokom s one strane Tare.

Ovo sprovesti u saradnji sa n[arodno]o[slobodilačkim] odborima. To je u interesu seljaka.

II

Peko [Dapčević] javlja da su Talijani s nešto građanstva evakuisali Kolašin za Podgoricu.[172]

Sava [Kovačević][173] javlja: živ saobraćaj Skadar – Podgorica.

Stiglo iz Skadra 150 praznih kamiona.

Jedna tal[ijanska] div[izija] kod Grahova, a jedna njemačka u Bileći.[174]

18. maj 1943.
[Đurđevića Tara]

A-VII, Fond NOR, kut. 706, f. 15, reg. br. 1/12.

---

* Dokumenat je na tom mjestu oštećen i zato nečitljiv. – *Red.*

ŠTABU II PROL[ETERSKE UDARNE] DIVIZIJE

Nepr[ijatelj] preduzeo koncentričnu ofanzivu od Pljevalja, Foče i Gacka u pravcu slobodne teritorije. Prva i Treća brigada upućene za Foču.* Vi odmah uputite jednu krajišku pravcem Šavnik – Pivski manastir – Ravno da pojača Hercegovačku.[175]

20. maj 1943. Tito
[Žabljak]

A–VII, Fond NOR, kut. 731, f. 9, reg. br. 3–13.

---

* Odnosi se na 1. proletersku i 3. krajišku NOU brigadu 1. proleterske udarne divizije. – *Red.*

ŠTABU II PROL[ETERSKE UDARNE] DIVIZIJE

Drugu dalmatinsku rokirajte na lijevu obalu Tare da brani prelaze kod Dobrilovine, Prenćana, Đurđevića Tare, Lever–Tare i Tepaca s manjim snagama, a glavninu brigade da drži na prostoru Krš – Negobuđe, zatvarajući pravac od Sandžaka k Žabljaku. IV crnogorsku rokirajte na prostor Krnja Jela – Boan, s manjim snagama na Vratlu i Gornjoj Morači. Kod Mojkovca da ostane Bistrički odred.

20. maj 1943. Tito
[Žabljak]

A–VII, Fond NOR, kut. 731, f. 9, reg. br. 3–13.

[ŠTABU I PROLETERSKE UDARNE DIVIZIJE]

S glavninom vaših snaga povucite se na liniju Potreće – Kosanica – Đurđevića Tara,[176] zauzimajući dominantne položaje sa čvrstom vezom sa VII divizijom.

21. maj 1943.
[Crno jezero, kod Žabljaka]

A–VII, Fond NOR, kut. 706, reg. br. 1/15.

[RADIO-STANICI »SLOBODNA JUGOSLAVIJA«]

Za »Slobodnu Jugoslaviju« molimo hitno objaviti:

Protiv naše Narodnooslobodilačke vojske u Crnoj Gori, Hercegovini i Sandžaku opet je započela još veća ofanziva nego zimus – njemačkih, talijanskih i ustaških jedinica. Nijemci su koncentrisali jake snage iz Hrvatske – ustaše, legionare i domobrane, obučene u njemačke uniforme. Nijemci su bacili tako velike snage protiv jedinica narodne vojske zato što su ove naše herojske snage ponovo oslobodile veliku teritoriju, što su istrijebile desetine hiljada neprijatelja, što su uništile mnoge važne objekte – na primjer desetak mostova na željezničkoj pruzi Sarajevo – Mostar, koja još mjesecima ne može biti popravljena itd.

U vezi s ovim naređujem svim jedinicama narodne vojske Jugoslavije i partizanskim odredima da odmah preduzmu usiljene ofanzivne operacije na najvažnije transportne objekte i garnizone.[177] To se naročito odnosi na naše jedinice u Slavoniji, gdje se nalazi najvažnija željeznička pruga. Naređujem: forsirano rušiti mostove, puteve, željezničke pruge; uništavati vojne objekte, skladišta i fabrike; uništavati neprijateljsku živu silu. Naše jedinice narodne vojske vode u Crnoj Gori, Hercegovini i Sandžaku herojsku borbu. Pomognite ovu borbu svim snagama, ispunite vaš dug pred narodom!

21. maj 1943.
[Crno jezero, kod Žabljaka]

Vrhovni komandant
Tito

A–CK SKJ, Fond CK KPJ–KI, reg. br. 1943/138.

Prevod s ruskog

[IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

Molimo objavite preko radio-stanice »Slobodna Jugoslavija«: »Drug Šipka [Ranko] treba da preduzme predviđeni pokret.«[178]

Javi Veljku [Dragićeviću][179] da ovu depešu najprije otpravi!*

[21. maj 1943,
Crno jezero, kod Žabljaka]

Tito

A-CK SKJ, Fond CK KPJ-KI, reg. br. 1943/138.

Prevod s ruskog

---

* Ovu rečenicu je Tito naknadno dopisao na srpskohrvatskom jeziku. – *Red.*

IZMJENA O OZNAČAVANJU OFICIRSKIH I PODOFICIRSKIH ČINOVA NOV I POJ*

1. Oznake za oficirske i podoficirske činove nose se na objema rukama, 10 cm iznad početka rukava.

2. Kod viših oficira širiti su dugački 10 cm, a široki 2 cm. Širiti se postavljaju na rastojanju od pola cm. Zvijezde se postavljaju iznad širita za 1 cm. Kod nižih oficira širiti su dugački 7, a široki 1 cm.

3. Niži oficiri imaju na reverima koporana odnosno šinjela srmeni trougao sa stranama od 3 cm.

Viši oficiri imaju na reverima koporana odnosno šinjela srmeni romb sa stranama od 3 cm.

Generali imaju isti takav romb, prišiven na jednom crvenom rombu, čije su strane za pola cm šire od srmenog.

4. Svi dosadašnji oficirski komandni znaci ukidaju se.

5. Ljekari i sanitetsko osoblje nose iznad lakta lijeve ruke uobičajeni sanitetski znak (ljekari zmiju, a osoblje krst).

6. Intendantski oficiri imaju na reverima koporana odnosno šinjela srmeni trougao, prišiven na zelenom trouglu, čije su strane pola cm šire.

7. Starješine motorizovanih jedinica nose iznad lakta lijeve ruke automobilski znak.

8. Artiljerci nose na lijevoj ruci iznad lakta znak – točak s unakrsnim topovskim cijevima preko točka.

Podoficirski znakovi činova jesu:

a) desetar — jedna šestokraka zvijezda od srebrnastog materijala;

b) mlađi vodnik – 2 šestokrake zvijezde od istog materijala;

c) vodnik — 3 šestokrake zvijezde od istog materijala;

d) stariji vodnik — 3 šestokrake zvijezde i jedan širit 7 cm dug i 1 cm širok, prišiven ispod zvijezda.

Oznake su prišivene kao i kod oficira, na rukavima obadvije ruke 10 cm odozdo.

21. maj 1943.
[Crno jezero, kod Žabljaka]

Vrhovni komandant NOV i POJ
Tito

»Bilten Vrhovnog štaba NOV i POJ«, br. 28. od maja 1943.

---

* O uvođenju oficirskih i podoficirskih činova u NOV i POJ vidi na str. 26. i 75. i nap. 37. – *Red.*

[GLAVNOM ŠTABU NOV I PO ZA HRVATSKU]

Saopštite Englezima:[180] Nijemci skoncentrisali u Sarajevu veliku količinu vojske i trista aviona. Isto tako u Pljevljama, Kolašinu, Peći, Trebinju, Mostaru itd. Oni nadiru protiv Crne Gore i Sandžaka: u pravcu Golije, [Maglića] i [V]olujaka; iz Pljevalja u pravcu [Đurđevića Ta]re; iz Foče, sa obje strane Drine, u pravcu Pive; iz Trebinja i iz Bijelog Polja u pravcu [Nikšića, Šavnika i Žabljaka].

Naše trupe vode teške i krvave bojeve s Nijemcima koji hoće očistiti pozadinu i organizovati odbranu u Crnoj Gori i Hercegovini protiv invazije saveznika.

Molimo da se hitno bombarduju aerodrom u Sarajevu[181] i garnizoni u navedenim gradovima. Smatramo da je to u interesu Saveznika. Neka hitno pošalju predstavnika* i eksploziv za rušenje objekata, pruge i tunela. Javite to u naše ime.

21. maj 1943. Tito
[Crno jezero, kod Žabljaka]

A-VII, Fond NOR, Depeše Vrhovnog štaba NOV i POJ i Glavnog štaba NOV i PO Hrvatske, Bakarić, film 1, snimak 25–26.

---

* O dolasku prve britanske vojne misije u Vrhovni štab NOV i POJ vid. na str. 171. i nap. 198. – *Red.*

[ŠTABU PRVOG BOSANSKOG UDARNOG KORPUSA]

Vaša slaba aktivnost i neefikasnost operacija za posljednji mjesec i po dana dovela je do toga da je neprijatelj poslao protiv nas ne samo svoje njemačke no i ustaške trupe i »Vražju diviziju«. Na nas je počela vrlo velika ofanziva sa svih strana. Naređujem da najhitnije uništite prugu Sarajevo–Brod i da krenete u pravcu Olovo–Han-Pijesak–Rogatica–Goražde radi sadejstva našim operacijama i udaranja neprijatelju u leđa.[182]

Za hitnost izvršenja ove naredbe odgovaraju Kosta [Nađ] i Arso [Jovanović].

21. maj 1943. Tito
[Crno jezero, kod Žabljaka]

A-VII, Fond NOR, kut. 7-A, reg. br. 13-1.

[GLAVNOM ŠTABU NOV I PO ZA HRVATSKU]

Javite Englezima: Slažemo se s datumom.[183] Biće sve spremno. Koordinate: geografska širina: 43 stepena, 09 minuta, 30 sekundi; geogr[afska] dužina: istočno od Grinviča 19 step[eni], 07 minuta, 40 sekundi. Azimut: Durmitor, vrh Bobotov kuk (kota 2522). Mjesto za spuštanje: 61 stepen, orijentac[iona] linija: rijeka Tara.

Međuprostor: Pljevlja–Nikšić. Vrijeme za spuštanje: noću od 22 do 02 čas.

21. maj 1943. Tito
[Crno jezero, kod Žabljaka]

A-VII, Fond NOR, mikroteka: Depeše Vrhovnog štaba NOV i POJ i Glavnog štaba NOV i PO Hrvatske, Bakarić, film 1, snimak 26.

ŠTABU I [PROLETERSKE UDARNE] DIVIZIJE

Vrlo hitno

Štab divizije s III krajiškom [brigadom] najhitnije da krene preko Čelebića za Zavajit.[184] Komandu svih jedinica na fočanskom sektoru primiće Koča [Popović]. Zadatak: razbiti nepr[ijateljske] snage na pravcu Foča–Šćepan-Polje,[185] odbaciti ih što dalje k sjeveru, ovladati lijevom obalom Drine na prostoru: Suha–Ljubina–Zakmur–Bistrica. Na pljevaljskom sektoru komandu da primi Jakšić [Pavle][186], s tim da rokira jednu brigadu udesno; mjesto III krajiške, držeći položaj: Potpeće–Kosanica–Đurđevića Tara, sa Sandžačkom na desnom krilu. Pokrete vršiti samo noću.

21. maj 1943.
[Crno jezero, kod Žabljaka]

Tito, s.r.

A-VII, Fond NOR, kut. 706A, f. 5, reg. br. 11/1.

ŠTABU II PROLET[ERSKE] BRIGADE

Hitno

Odmah javite situaciju.[187] Dolazi Koča [Popović] s III krajiškom i preuzima komandu svih jedinica na fočanskom sektoru. Na ostalim pravcima situacija povoljna.

22. maj 1943. Tito
[Crno jezero, kod Žabljaka]

A-VII, Fond NOR, kut. 14, reg. br. 2-6.

G[LAVNI] Š[TAB] H[RVATSKE]

Za Hebranga

Sporazumjeli smo se s Djedom [Izvršnim komitetom Komunističke internacionale]. Pomoć od Engleza primite, ali sve s našim znanjem i odobrenjem. Primite obuću i odijelo, eksploziv i protuavionske puške. Ne saopštavajte misiji naše unutarnje stvari i planove. Delegata za Kairo ćemo mi odrediti i kad bude moguće. Vi ne možete slati svoga posebnog delegata. Imajte to u vidu. Bez našeg znanja nemojte praviti nikakve aranžmane.[188]

Saopštite Englezima da se sada ovdje vode žestoke borbe već 10 dana s Nijemcima, Talijanima i ustašama, koji hoće da zaposjednu Crnu Goru, Sandžak i Hercegovinu. Do sada Nijemci su bacili protiv nas svega 8 divizija. Neke njemačke divizije sastavljene od Nijemaca, Poljaka, Srba, Hrvata i Čeha, moral nije baš velik. Borba se vodi kod Foče, Pljevalja, Mojkovca, Nikšića i Gacka.

23. maj 1943. Tito
[Crno jezero, kod Žabljaka]

A-VII, Fond NOR mikroteka; Depeše VŠ NOV i POJ i GŠ Hrvatske, Bakarić, film 1, snimak 27.

[ŠTABU PRVE PROLETERSKE UDARNE DIVIZIJE]

Štab diviz[ije] s III kraj[iškom] brig[adom] najhitnije da krene preko Čelebića za Zavajit. Komandu svih jedinica na fočanskom sektoru primiće Koča [Popović]. Zadatak je razbiti nepr[ijateljeve] snage na pravcu Foča–Šćepan-Polje, odbaciti ih što dalje k sjeveru, ovladati lijevom obalom Drine na prostoru Suha–Ljubina–Zakmur–Bistrica.

S 5 brigada koje imate[189] najhitnije preduzmite protivnapad na nepr[ijatelja] na pravcu Foča–Šćepan-Polje. Težište našeg napada lijevom obalom Ćehotine, podsijecajući nepr[ijateljske] snage koje se istakle k Šćepan-Polju, nabacujući ih na Drinu.

Po potrebi prebaciti na desnu obalu Ćehotine 1 do 2 bat[aljona] za pritisak na tvrđavu.* Odmah zatim prebacite II prolet[ersku] brig[adu] na lijevu obalu Drine, koja će ovladati prostorom Vučevo–Suha–Zakmur–Bistrica. Nastojati da zauzmete Foču. Nikakvog čekanja ne smije biti. Radite brzo i energično.[190] Već sada 1. bat[aljon] da bude na lijevoj obali Drine.

23. maj [1943] – 10,45. Tito
[Crno jezero, kod Žabljaka]

A-VII, Fond NOR, kut. 706, f. 15, reg. br. 1/14.

* Odnosi se na stara utvrđenja oko Foče. – *Red.*

[IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

Naše jedinice vodile su 21. i 22. maja uporne borbe s Nijemcima, ustašama i Talijanima na sektorima Gacko–Golija, Mojkovac–Pljevlja, Gornje Polje–Nikšić, Foča–Čelebić. Naročito se sada vode uporne borbe na sektoru Foče, gdje su Nijemci bacili krupne snage. Naše jedinice su odstupile od Čelebića i Bastasa. Mi smo bacili naročito pojačanje i otpočeli kontranapad na tom sektoru. Na ovom sektoru neprijatelj trpi velike gubitke. Nijemci primjenjuju brojnu avijaciju koja neprekidno bombarduje naše položaje, sela i šume. Samo Žabljak je za jedan sat bombardovao 21 bombarder 20. maja, bacivši oko 800 bombi od 12 do 500 kilograma.[191] Nijemci pale sela, za šta se koriste hrvatske ustaše i legionari. Neke njemačke divizije sastavljene su od raznih nacija: Nijemaca, Poljaka, Čeha, Srba, Hrvata itd. Svi oni imaju njemačke uniforme, a oficiri i podoficiri su Nijemci.

23. maj 1943. Valter
[Crno jezero, kod Žabljaka]

A-CK SKJ, Fond CK KPJ-KI, reg. br. 1943/139 *Prevod s ruskog*

[IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

Povjerljivo

Englezi su ovih dana obećali da pošalju 1500 kilograma medikamenata i obećavaju da će dati i oružje ako je potrebno.* Dalje, oni traže da mi pošaljemo svog vojnog predstavnika u Kairo u štab. Molimo vaše mišljenje po ovom pitanju što je moguće prije.

23. maj 1943. Tito
[Crno jezero, kod Žabljaka]

A-CK SKJ, Fond CK KPJ-KI, reg. br. 1943/142. *Prevod s ruskog*

* O ovome vid. i Titovu depešu na str. 149. kao i nap. 183. i 188. – *Red.*

[IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

Naše jedinice su 23. maja vodile uporne borbe na sektorima Foča – Pljevlja, Mojkovac – Kolašin i Gacko – Javorak. Na sektoru Foče naše jedinice su razbile neprijatelja kod Čelebića i odbacile ga 20 kilometara prema Foči.[192] Ubijeno je mnogo Nijemaca i ustaša. Zarobljeno je 20 legionara, 40 oficira, među kojima 2 Nijemca. Zaplijenjen jedan top 75 mm, 30 000 metaka, nekoliko mitraljeza, zastava jednog puka »Vražje divizije« i mnogo drugog materijala. Neprijatelj neprekidno koristi veliki broj aviona i bombarduje, pored naših položaja, razna sela i mjesta. Strašno su bombardovani nekoliko puta Žabljak, Šavnik, Maoče, Rudine i drugo. U prvom bombardovanju na Žabljak je bačeno oko 20 000 kilograma bombi. Na sektoru Kolašina i na sektoru Javorka naši su se povukli pred nadmoćnošću neprijatelja na nove položaje.

24. maj 1943. Valter
[Crno jezero, kod Žabljaka]

A–CK SKJ, Fond CK KPJ-KI, reg. br. 1943/144. *Prevod s ruskog*

[IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

Povjerljivo

Primili smo vašu depešu o raspuštanju Kominterne,[193] a i slušali smo preko Radio-Londona. Kroz 48 sati daćemo naš odgovor.*

Engleska misija u Hrvatskoj dobila je depešu iz Londona za naš Vrhovni štab, u kojoj Englezi pozdravljaju odluku Vrhovnog štaba narodne vojske Jugoslavije da primi savezničkog delegata iz Kaira. Taj delegat treba ovih dana da stigne kod nas.[194]

U vezi s tim, molimo Vrhovnu komandu Crvene armije da ona takođe pošalje svog vojnog predstavnika čim to bude moguće.

Što se tiče upućivanja vašeg aviona – on bi mogao da se spusti vrlo lijepo na poljima kod Žabljaka, ali sada je tu blizu front i mi ne znamo koliko ćemo se dugo ovdje zadržati.

Benzina za avione nemamo, ali bi se on [vojni predstavnik] mogao da spusti padobranom. Čim nađemo odgovarajuće mjesto – obavijestićemo o mogućnosti spuštanja.[195]

24. maj 1943. Valter
[Crno jezero, kod Žabljaka]

A–CK SKJ, Fond CK KPJ-KI, reg. br. 1943/144. *Prevod s ruskog*

[GLAVNOM ŠTABU NOV I PO ZA HRVATSKU]

I

Čekamo Engleze i materijal 25. V noću u Njegovućkom polju, gdje oni traže.[196] Neka više ne odlažu, jer Nijemci s većim snagama hoće da prodru od Kolašina preko Sinjajevine i nije isključeno da će tu biti za nekoliko dana poprište borbe. U slučaju nevremena čekamo ih drugu večer.

24. maj 1943. Tito
[Crno jezero, kod Žabljaka]

Čekamo Engl[eze] danas 24. ov[og] m[jeseca] na našem i njihovom mjestu,[197] a sutra po depeši od 117 grupa.*[198]

Tito, s.r.

A-VII, Fond NOR, kut. 13, reg. br. 13-9.

* Ovu rečenicu i Titov potpis dopisala je mastilom, latinicom, šifrant šifrantskog odsjeka Vrhovnog štaba NOV i POJ Darinka Puškarić. – *Red.*

I DIVIZIJA [ŠTABU PRVE PROLETERSKE UDARNE DIVIZIJE]

Jedna neprijateljska kolona prodrla preko Ćehotine kod Gradca.[199] Naredili smo depešom u 15 sati danas [VII diviziji] da odmah uputi tamo III dalmatinsku brigadu radi odbacivanja neprijatelja preko Ćehotine.[200] Pazite i vi da vam ne dođu iza leđa.

25. maj 1943. Tito
[Crno jezero, kod Žabljaka]

A–VII, Fond NOR, kut. 14, reg. br. 3–6.

ŠTABU VII [UDARNE] DIVIZIJE

Odmah uputite III dalmatinsku brigadu prema Gradcu da odbaci neprijatelja preko Ćehotine i obezbijedi lijevu obalu.[201] Na pravac koji je do sada držala III dalmatinska pošaljite jednu svoju brigadu.

25. maj 1943. Tito
[Crno jezero, kod Žabljaka]

A-VII. Fond NOR. kut. 14.
reg. br. 4-6.

[IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

Naš delegat se vratio iz Albanije i donio sa sobom rezoluciju Prve konferencije KP Albanije i ostali materijal.[202] Na konferenciji učestvovalo 46 delegata: 13 radnika, 16 službenika, 3 seljaka, 11 intelektualaca i 3 oficira. Delegati su predstavljali 900 članova Partije. Delegati su izabrani na mjesnim i rejonskim konferencijama. Konferencija je protekla u potpunoj jednodušnosti. Osuđeni su grupašenje i frakcionaštvo. Na konferenciji je stvoren čvrst temelj KPA, koja brzo raste i rukovodi brojnim partizanskim bataljonima i narodnooslobodilačkom borbom u Albaniji.

Na konferenciji je izražena zahvalnost Kominterni i KPJ za pomoć. Prihvaćen tekst pozdravnih telegrama za druga Staljina, G. Dimitrova, Crvenu armiju, Kominternu.

Na konferenciji je izabran CK KP Albanije, u koji su ušli slijedeći drugovi: Politbiro – Shpati [Enver Hodža] sekretar, 2) Mogilu, 3) Stavri,* 5) Osman, 6) Riza, 7) Sphendin, 8) Hasan, 9) Guri, 10) Ali, 11) Nadži, 12) Banuš, 13) Balo, 14) Gošovi Njazi.[203] Naš delegat je takođe donio informacije o mnogobrojnim akcijama partizana za šest mjeseci, koje ćemo davati za »Slobodnu Jugoslaviju«. U južnoj Albaniji je pravi ustanak i partizani su postali vrlo jaki.

Drugovi Albanci mole da »Slobodna Jugoslavija« daje emisije na albanskom jeziku bar nekoliko puta nedjeljno. Smatramo da bi to bilo veoma korisno za dalji razvoj narodnooslobodilačke borbe u Albaniji.

25. maj 1943. Tito
[Crno jezero, kod Žabljaka]

A–CK SKJ, Fond CK KPJ-KI, *Prevod s ruskog*
reg. br. 1943/145.

---

* U originalu depeše ispred imena *Stavri* na broj 3 stavljen je i broj 4. – *Red.*

[IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

Razmotrivši predlog IK KI o raspuštanju Kominterne,[204] Centralni komitet KP Jugoslavije potpuno se slaže s ovim predlogom, kao i s motivacijom tog predloga. Centralni komitet KPJ duboko je uvjeren da će ova historijska odluka u najskorije vrijeme dati ogromne rezultate u borbi za pobjedu nad zajedničkim neprijateljem čovječanstva – fašističkim zavojevačima.

Zahvaljujući pomoći Kominterne, KPJ je izrasla u jaku masovnu pratiju, koja u ovim sudbonosnim danima rukovodi narodnooslobodilačkom borbom, čime je osvojila simpatije većine stanovništva narodnih masa Jugoslavije.

Pod zastavom Marksa, Engelsa, Lenjina i Staljina nastaviće da ispunjava svoj dug prema svom narodu, bez obzira na sve žrtve u borbi protiv fašizma za oslobođenje porobljenih naroda Jugoslavije.

KPJ će ostati vjerna principima internacionalizma.

Za Centralni komitet
Komunističke partije Jugoslavije
generalni sekretar: Tito
članovi Politbiroa: Aleksandar Ranković
Milovan Đilas
Edvard Kardelj
Ivan Milutinović
Franc Leskošek

Ako smatrate da je moguće, nama bi bilo u interesu da se ova naša izjava objavi preko Radio-stanice »Slobodna Jugoslavija«.

Tito

[26. maj 1943,
Crno jezero, kod Žabljaka]

A–CK SKJ, Fond CK KPJ-KI, reg. br. 1943/147.

Prevod s ruskog

[IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

Naše jedinice 25. i 26. maja vodile uporne borbe na sektorima Foča – Pljevlja, Kolašin – Sinjajevina, Nikšić – Javorak i na sektoru Gacko – Golija. Na sektoru Foče naročito su se vodile uporne borbe. Ubijeno je preko 500 njemačkih vojnika i oficira i zaplijenjeni trofeji.[205] Nijemci bacaju nova pojačanja na sektoru . . .* Na sektoru Nikšić – Javorak naše jedinice . . .** neprijatelja kod Jasenovog polja i pripustivši jednu neprijateljsku [borbenu] kolonu na [30] koraka, otvorile jaku topovsku, mitraljesku i minobacačku vatru.[206] Zarobljeno 300 neprijateljskih vojnika i oficira i zaplijenjeni trofeji. Kod Kolašina jedna njemačka kolona uspjela je prodrijeti na Sinjajevinu i sada se [tu] vodi borba s [njemačkim] jedinicama.[207]

Na sektoru Pljevalja vodi se borba na rijeci Ćehotini, i kod sela Gradca neprijatelj uspio da pređe rijeku Ćehotinu, gdje se sada vodi žestoka borba.[208]

U Lici naše jedinice ponovo zauzele Ličko Petrovo Selo i Slunj. Protiv naših jedinica u Lici takođe počela ofanziva okupatorskih i ustaških jedinica.[209]

26. maj 1943. Tito
[Crno jezero, kod Žabljaka]

A–CK SKJ, Fond CK KPJ-KI, reg. br. 1943/146. *Prevod s ruskog*

---

* Na tom mjestu tekst je nečitak. Vjerovatno bi trebalo da stoji: »na sektoru Foče«. – *Red.*

** Na tom mjestu tekst je oštećen i nečitak. Vjerovatno bi trebalo da piše riječ: »napale«. – *Red.*

NARODU CRNE GORE, BOKE I SANDŽAKA! SELJACI, RADNICI I GRAĐANI!

Poslije dvije godine nasilja i pljačke [od strane] talijanskih okupatora, poslije godinu dana najcrnjeg terora, ubistava, batinjanja i pljačke [od strane] četnika Draže Mihailovića, Đurišića [Pavla], Stanišića [Baja], Lašića [Đorđija] i mnogih drugih narodnih izdajnika i izroda, sada se pojavio u Crnoj Gori najsvirepiji neprijatelj Slavenstva: krvave njemačke fašističke horde.

Tko je omogućio dolazak u Crnu Goru ovim najsvirepijim krvnicima naroda Jugoslavije, a naročito srpskog naroda? Omogućili su dolazak njemačkih hordi u Crnu Goru izdajnici Draža Mihailović i njegovi krvoločni oficiri, koji su dali poubijati hiljade najvjernijih sinova i kćeri crnogorskog naroda, koji su vas godinu dana najbezočnije lagali o uništenju vaših crnogorskih brigada koje su se s neviđenim junaštvom borile u [Bosanskoj] krajini, Lici i Dalmaciji. Izdajnik Draža Mihailović i njegovi oficiri organizovali su zajedno s Nijemcima, Talijanima i ustašama ofanzivu protiv nas da bi nas uništili. Oni su vas nasilno mobilisali i potjerali na Neretvu da se zajedno s vašim najvećim neprijateljima: Nijemcima, Talijanima i ustašama borite protiv svoje braće. Što ste vidjeli tamo na Neretvi? Vidjeli ste da ste prevareni, da se morate boriti rame uz rame s ustašama i okupatorima, protiv onih koji su osvijetlili lice crnogorskog naroda i ostalih naroda Jugoslavije, vidjeli ste nepobjedivu narodnu vojsku, koja je kod Konjica, Prozora, Vakufa, Jablanice itd. razbila Nijemce, Talijane, ustaše i četnike, vidjeli ste Kalinovik, čija je okolica zalivena vašom krvlju, vidjeli ste burnu Drinu, koju je u neodoljivom naletu pregazila naša nepobjediva narodna vojska, vidjeli ste konačno da je sve bilo bezočna laž što su govorili gore pomenuti izdajnici.

Narode Crne Gore, Boke i Sandžaka!
Braćo iz četničkih redova koji ste bili zavedeni!

Njemački okupator više ne može iskoristiti od naše vojske razbijenog izdajnika Dražu Mihailovića i njegove oficire. Lukavi Švaba sada vas mami raznim obećanjima da vas razoruža i pošalje u

Njemačku na rad ili nasilno mobiliše na istočni front protiv braće Rusa.

Nijemci dolaze u Crnu Goru da hvataju ljude, kao što to čine po cijeloj Evropi, da ih pošalju u svoje fabrike u Njemačku, koje su neprestano bombardovane od strane engleske i sovjetske avijacije.

Nijemci i Talijani pretrpjeli su u Africi strašan poraz. Njihova armija je uništena i zarobljena u Tunisu. Naši saveznici Engleska i Amerika spremaju se na Balkan, i Nijemci sada hoće da u Crnoj Gori organizuju otpor protiv iskrcavanja, zato se oni boje naoružanog naroda iza leđa i hoće vas razoružati, opljačkati i otjerati iz vaše kršne Crne Gore kao svoje roblje u fabrike i rudnike.

Narodu u Crnoj Gori i Sandžaku prijeti isto takva sudbina kao i narodu u Srbiji ako se na vrijeme ne ujedine sve narodne snage za borbu protiv okupatora. Nijedan sposoban muškarac, žena ili djevojka ne smije dočekati Nijemce kod kuće. Radije svi u goru zajedno sa svojom stokom i pokretnom imovinom. Svi sposobni muškarci treba da stupe u Narodnooslobodilačku vojsku bez obzira na to da li su bili do sada u redovima četnika ili ne.

Ne dajte se prevariti ni od Krsta Popovića, koji vas zove u svoje redove, jer i on će vas jednog dana prodati Nijemcima da vas razoružaju i pošalju u Njemačku na rad i na front.[210] Svaka pomisao na to da je moguće izbjeći ovu borbu i biti pošteđen od okupatora jeste uzaludna i varava. Njemački i talijanski okupatori doživljavaju svoje posljednje dane i hoće da uvuku zajedno sa sobom u propast sve narode koje su pokorili. No, mi se moramo boriti zajedno sa Saveznicima da potučemo ove krvoločne zvijeri.

Narode Crne Gore, Boke i Sandžaka!

Neka nam ovi sudbonosni dani, kada se krvava fašistička aždaja nalazi pred konačnom propašću, budu podstrek da si pružimo bratske ruke i rame uz rame pođemo smjelo u boj za svoj opstanak i svoju slobodu. Znajte da su sva obećanja njemačkih okupatora obična prevara. To je svirep i bezdušan neprijatelj, koji ima za cilj uništenje svega što je slavensko. Zvjersko ubistvo 140 vaših sinova i kćeri u Kolašinu koje je predao izdajnik Đurišić Nijemcima, jasno pokazuje što čeka svakog onog koji padne u šake ovih krvoloka.[211] Neka ovo zvjersko ubistvo najboljih crnogorskih sinova u Kolašinu zapali sveti plamen mržnje protiv ovih ogavnih njemačkih krvnika. Na osvetu, Crnogorci; dignite se u sveti i najpravedniji boj protiv našeg vjekovnog neprijatelja!

Da živi naša Narodnooslobodilačka vojska!

Da žive naši veliki saveznici – Sovjetski Savez, Engleska i Amerika!

Da živi borbeno jedinstvo svih naroda Jugoslavije!

Smrt fašizmu – sloboda narodu!

[26. maj 1943,
Crno jezero, kod Žabljaka]

Vrhovni štab
Narodnooslobodilačke vojske
i partizanskih odreda Jugoslavije

A–CK SKJ, Fond CK KPJ, reg. br. 5696/IV, 1–14(43).

ŠTABU I [PROLETERSKE UDARNE] DIVIZIJE

Odmah uputite cijelu II proletersku brigadu na lijevu obalu Drine sa zadatkom da izbije na liniju Suha – Vrbnica – Zakmur – Trbušće. Po mogućstvu uputiti s II proleterskom i Majevičku [brigadu].

26. maj [1943]. Tito, s.r.
[Crno jezero, kod Žabljaka]

A–VII, Fond NOR, kut. 14, reg. br. 5–6.

[ŠTABU PRVE PROLETERSKE UDARNE DIVIZIJE]

Niste smjeli narediti povlačenje do Ljubišnje. Trebali ste poslati jednu brigadu prema Gradcu da odbaci zajedno s ostalim jedinicama neprijatelja preko Ćehotine. Morate blokirati neprijateljske jedinice na Zlatnom boru i pod svaku cijenu osigurati prelaz preko Uzlupa. Taj je prelaz od životne važnosti za nas. Prebacite odmah jednu brigadu prema Gradcu.[212] Koča [Popović] neka odmah dođe do nas u Žabljak.[213] Izdržite krajnje napore jer od toga zavisi naš uspjeh.

26. maj 1943. Tito
[Crno jezero, kod Žabljaka]

A–VII, Fond NOR, kut. 14, reg. br. 6–6.

ŠTABU I [PROLETERSKE UDARNE] DIVIZIJE

Dolazi Terzić [Velimir] kod vas preko Rudina i Uzlupa.[214]

26. maj [1943]. Tito, s.r.
[Crno jezero, kod Žabljaka]

A–VII, Fond NOR, kut. 14,
reg. br. 7/6.

ŠTABU I [PROLETERSKE UDARNE] DIVIZIJE

Hitno

Hitno uputite Majevičku brigadu na lijevu obalu Drine, za II proleterskom.

27. maj [1943]. Tito
[Crno jezero, kod Žabljaka]

A-VII, Fond NOR, kut. 14, reg. br. 8-6.

ŠTABU I [PROLETERSKE UDARNE] DIVIZIJE

Hitno

Odmah što više snaga prebacite preko Uzlupa u Pivu. Ostatak snaga koji ne bude u mogućnosti da se prebaci – da zatvara pravac Čelebić – Meštrovac. Ovo izvršiti organizovano. Po završenom prebacivanju u Pivu porušiti most kod Uzlupa. Mostobran kod Uzlupa držati što duže da bi se prebacilo što više trupa organizovano. Na lijevoj obali Tare organizovati odbranu.

27. maj [1943]. Tito, s.r.
[Crno jezero, kod Žabljaka]

A–VII, Fond NOR, kut. 706–A, f. 5, reg. br. 12/1.

ŠTABU VII [NARODNOOSLOBODILAČKE UDARNE] DIVIZIJE

Hitno

S vašim snagama povucite se na liniju: Popov Do – Vrba – Zahum – Višnjica – Draševo* – Kosanica – Đurđevića Tara, sa zadatkom zatvaranja pravaca k Slatini – Bobovu i Đurđevića Tari. Prelaze na Tari kod Tepaca, Lever-Tare i Đurđevića Tare morate držati u svojim rukama po svaku cijenu. Pravac Čelebići – Slatina, odnosno Uništa – Slatina zatvaraće snage I divizije koje ne stignu da se prebace kod Uzlupa. Svakako na ovom pravcu treba da bude III krajiška brigada, koja je angažovana s Dalmatinskom kod Popova Dola – Gradac. Ovome pravcu pokloniti naročitu pažnju i po potrebi rokirati jednu svoju brigadu. Nepr[ijatelj] je izbio na pravcu Čelebića na liniju: Laništa – Štetići.

Bolnice prebacite preko Tepaca za selo Crna Gora. Da štab haubičkog diviziona zakopa haubice, a sa sobom da ponese zatvarače i nišanske sprave. Odmah izvijestiti o situaciji.[215]

27. maj [1943]. Tito, s.r.
[Crno jezero, kod Žabljaka]

A–VII, Fond NOR, kut. 14, reg. br. 7–6.

---

* Na geografskoj karti takvog naziva nema. Vjerovatno se odnosi na selo Kruševo. – *Red.*

ŠTABU VII [NARODNOOSLOBODILAČKE UDARNE] DIVIZIJE

Hitno javite situaciju.* Izvijestite o borbi kod Gradca. Nepr[ijatelj] se povukao sa Zlatnog bora i od pravca Čelebića k Foči.[216]

27. maj 1943. Tito, s.r.
[Crno jezero, kod Žabljaka]

A–VII, Fond NOR, kut. 6-I, reg. br. 7–2.

---

* O položajima koje je tada držala 7. banijska divizija vid. str. 174. i nap. 215. – *Red.*

[GLAVNOM ŠTABU NOV I PO HRVATSKE]

Dvadeset sedmog [maja] naveče u OO čas[ova] sretno se spustilo 6 Engleza sa stvarima, ali ne [i sa] sanitetskim materijalom.* Oni će sami . . .** uspostaviti vezu sa svojima. One grupe kod vas pustite da idu svojim poslom i budite im naruku.***

Neka misija kod vas javi onima kod Zvornika da se probiju k našim jedinicama na Majevicu ili [u Š]eko[viće] i da tamo čekaju dalje direktive.[217] Javiću i Kosti [Nađu] da ih prihvati. Neka tamo kažu da su upućeni od nas i da im naši ukažu pomoć.

28. maj 1943. Tito
[Crno jezero, kod Žabljaka]

A–VII, Fond NOR, mikroteka, Depeše VŠ NOV i POJ i GŠ NOV i PO Hrvatske, Bakarić, film 1. snimak 28. i 29.

* O dolasku prve vojne misije V. Britanije u Vrhovni štab NOV i POJ vidi više u nap. 198. – *Red.*

** Tri tačkice su iz originala depeše. – *Red.*

*** Odnosi se na grupu posmatrača koja je spuštena na Krbavsko polje s namjerom da bude upućena u Slavoniju. O tome vidi više u nap. 136. – *Red.*

ŠTABU I [PROLETERSKE UDARNE] DIVIZIJE

Hitno

Odmah postupite po slijedećem:

1) VI brigadu* uputiti za II proleterskom brigadom na lijevu obalu Drine.

2) I brigadu uputite da zaposjedne položaj Zlatni bor i one tačke koje je nepr[ijatelj] napustio.[218]

3) III krajišku zadržati u rejonu Čelebića.

Javite situaciju kod Gradca i Vikoča.[219]

28. maj [1943]. Tito, s.r.
[Crno jezero, kod Žabljaka]

A–VII, Fond NOR, kut. 6-I, reg. br. 2–2.

---

* Odnosi se na 6. istočnobosansku NOU brigadu koja je 28. maja 1943, zajedno sa 1. proleterskom brigadom, razbila dijelove domobranske 4. lovačke brigade, držala položaje na desnoj obali Skakavca. Ona se noću 28/29. maja prebacila kod Uzlupa i produžila pokret ka Šćepan-Polju. – *Red.*

I DIVIZIJA [ŠTABU PRVE PROLETERSKE UDARNE DIVIZIJE]

Hitno

Odmah prebacite I proletersku, III krajišku i III dalmatinsku na lijevu obalu Tare – na Uzlup. Po završenom prebacivanju ostaviti na liniji Šćepan-Polje – Uzlup I bataljon I proleterske i 2 bataljon III dalmatinske, a sve ostale snage hitno prebaciti na lijevu obalu Drine na mostu kod D[onjeg] Kruševa.[220] VII banijska divizija prebaciće se kod Tepaca.

28. maj [1943]. Tito, s.r.
[Crno jezero, kod Žabljaka]

A–VII, Fond NOR, kut. 14, reg. br. 10–6.

ŠTABU VII [NARODNOOSLOBODILAČKE UDARNE] DIVIZIJE

Hitno

Odmah krenite s vašim brigadama i III dalmatinskom prema Uzlupu, sa zadatkom da se prebacite kod Uzlupa na lijevu obalu Tare. Mostobran kod Uzlupa drži I proleterska. Pokret preduzeti odmah s padom mraka. Sandžačka brigada da se prebaci kod Đurđevića Tare, Lever-Tare i da odmah smijeni II dalmat[insku] brigadu, budno čuvajući prelaze kod Tepaca, Lever-Tare i Đurđevića Tare. Po ovom odmah popustiti. Sa sobom povesti što više stoke. Sandžačka sutra do zore da bude na lijevoj obali Tare.

[28. maj 1943,
Crno jezero, kod Žabljaka]

Tito, s.r.

A–VII, Fond NOR, kut. 6-I, reg. br. 6–2.

ŠTABU VII [NARODNOOSLOBODILAČKE UDARNE] DIVIZIJE

Vrlo hitno

Najhitnije javite situaciju. Snosite odgovornost za nepodnošenje izvještaja o stanju na tome sektoru.[221]

28. maj [1943]. Tito, s.r.
[Crno jezero, kod Žabljaka]

A–VII, Fond NOR, kut. 14, reg. br. 12/6.

ŠTABU I [PROLETERSKE UDARNE] DIVIZIJE

Hitno

Hitno uputite III krajišku za II proleterskom na lijevu obalu Drine.[222] Prva proleterska da drži mostobran kod Uzlupa i omogući prebacivanje VII divizije i Dalmatinske brigade kod Uzlupa.[223] Odmah uhvatite vezu sa VII divizijom, čiji je štab u Bobovu. Sa sobom Krajišnici da povedu stoku. Uputite kurire Ljubi [Đuriću]* da se obezbijedi od Mratinja –Trnovačkog jezera i Suhe.

28. maj [1943].
[Crno jezero, kod Žabljaka]

Tito, s.r.

A-VII, Fond NOR, kut. 14, reg. br. 13-6.

* Ljubodrag Đurić je tada bio komandant 2. proleterske brigade. – *Red.*

ŠTABU I [PROLETERSKE UDARNE] DIVIZIJE

Hitno

Situaciju kod Jakšića* ne poznajemo.[224] Zašto niste u vezi s Jakšićem? Javite nam situaciju kod Ljuba [Đurića].[225] Kod Uzlupa osigurajte što širi mostobran. S Jakšićem održavajte najtešnju vezu i koordinaciju dejstva.

28. maj [1943]. Tito, s.r.
[Crno jezero, kod Žabljaka]

A-VII, Fond NOR, kut. 14, reg. br. 15-6.

* Misli se na 7. banijsku NOU diviziju, čiji je komandant bio Pavle Jakšić. – *Red.*

ŠTABU VII [NARODNOOSLOBODILAČKE UDARNE] DIVIZIJE

Hitno

S vaše tri brigade hitno se prebacite na lijevu obalu Tare kod Tepaca. Treća dalmatinska prebaciće se kod Uzlupa.[226] Sandžačka* da se prebaci kod Đurđevića Tare i Lever-Tare sa zadatkom da odmah smijeni II dalmatinsku, čiji je štab u Njegovođu. Po završenom prebacivanju krenuće s vaše tri brigade preko Štulca i Nedajna za Rudine. Po ovome postupiti najhitnije.

[28. maj 1943,
Crno jezero, kod Žabljaka]

Tito, s.r.

A-VII, Fond NOR, kut. 14, reg. br. 27-6.

---

* Odnosi se na 3. proletersku (sandžačku) NOU brigadu. – *Red.*

[ŠTABU PRVE PROLETERSKE UDARNE DIVIZIJE]

I

Odmah po prebacivanju vaših snaga preko Pive kod Kruševa, iste preko Vučeva uputiti na Mratinje, Trnovačko jezero (i Suhu) sa zadatkom da se zatvore svi pravci i spriječi neprijatelju nadiranje k Vučevu i Sutjesci.[227]

Vezu s Ljubom [Đurićem]* na lijevoj obali [Sutjeske] odmah uspostaviti i koordinirati rad.[228]

Radite brzo i energično.

II

Sedma divizija prebaciće se kod Tepaca.

28. maj 1943.
[Crno Jezero, kod Žabljaka]

A-VII, Fond NOR, kut. 706, f. 15, reg. br. 1/19.

---

* Odnosi se na 2. proletersku brigadu, čiji je komandant bio Ljubodrag Đurić. – *Red.*

G[LAVNOM] Š[TABU] H[RVATSKE]

Predajte za Bos[anski] korpus, ako imate vezu, slijedeću depešu:

»Javljajte se preko Glav[nog] štaba Hrvatske, jer vas ne čujemo. Ako je Kosta [Nađ] prešao preko pruge, neka hitno krene prema Rogatici i Goraždu.[229] U slučaju da nije prešao, onda neka odmah krene preko Fojnice za Igman prema Trnovu i Kalinoviku. Ovo izvršite po svaku cijenu jer se nalazimo u teškoj situaciji. Protiv nas su ovdje snage Nijemaca iz Hrvatske i iz zapadne Bosne: 718. divizija (118. lovačka divizija), Vražja divizija, 6 hrvatskih pukova i druge njemačke i hrvatske jedinice.[230] Intervencija vaša hitno potrebna.«

29. maj 1943. Tito

[Sušičko jezero]

A-VII, Fond NOR, kut. 6-I, reg. br. 1-2.

ŠTABU II PROLETERSKE BRIGADE

Hitno

Hitno odgovorite da li ste izbili na prostor Vučevo – Suha – Zakmur – Trbušče – Drina. Ako niste, nastojte da što prije izbijete i stvorite nam što širi mostobran.[231] Sinoć tamo na lijevu obalu Pive i Drine uputili I proletersku i III krajišku brigadu sa zadatkom da zatvore pravce koji od Mratinja, Trnovačkog jezera i Suhe vode k Vučevu i Sutjesci.[232] Uspostavite vezu s njima i koordinirajte rad, one će vam štititi leđa. Majevička i VI* pod vašu komandu.[233]

[29. maj 1943,
Sušičko jezero]

A-VII, Fond NOR, kut. 14, f. 7, reg. br. 4/1.

---

* Misli se na 1. majevičku i 6. istočnobosansku NOU brigadu. – *Red.*

TREĆA DIVIZIJA [ŠTABU TREĆE UDARNE DIVIZIJE]

Da li na lijevoj obali Pive i Drine* ima neka naša jedinica i gdje se nalazi![234]

29. maj [1943].
[Sušičko jezero]

A-VII, Fond NOR, kut. 14, reg. br. 36/17.

---

* O upućivanju jedinica NOV na lijevu obalu Pive i Drine vidi str. 184. – *Red.*

ŠTABU I I II [PROLETERSKE] DIVIZIJE

Hitno javite situaciju.[235]

29. maj [1943]. Tito
[Sušičko jezero]

A-VII, Fond NOR, kut. 14-A,
reg. br. 36/17.

ŠTABU III [NARODNOOSLOBODILAČKE UDARNE] DIVIZIJE

Hitno

Na lijevoj obali Pive i Drine nalaze se II proleterska, Majevička i VI bos[anska] brigada sa zadatkom stvaranja mostobrana: Vučevo – Suha – Vrbnica – Zakmur – Trbušče. Tamo, na lijevu obalu ovih rijeka, upućene su danas I prolet[erska] i III krajiška brigada sa zadatkom da zatvore pravce od Vučeva, Trnovačkog jezera i Suhe k Vučevu. Javite situaciju. Osigurajte sa Savom [Kovačevićem] telefonsku vezu.*

29. maj [1943]. Tito, s.r.
[Sušičko jezero]

A-VII, Fond NOR, kut. 14, reg. br. 16-6.

---

* S. Kovačević je bio tada komandant 5. crnogorske NOU brigade, koja je u rejonu Šavnika vodila teške borbe protiv SS-dobrovoljačke brdske divizije »Princ Eugen«. – *Red.*

ŠTABU VII [NARODNOOSLOBODILAČKE UDARNE] DIVIZIJE

Hitno

1) Jednu vašu bolju brigadu odredite da posjedne lijevu obalu Sušice i to [planinske] prelaze: Dobri do – Todorov do, zatim Sušičko jezero – Nedajno, s glavninom u Nedajnu i jednom pobočnicom na Presjeci, sjeveroistočno od Nikovića.[236]

2) Potvrđujemo promjene u XVI brigadi.[237]

30. maj [1943]. Tito, s.r.
[Sušičko jezero]

A-VII, Fond NOR, kut. 14, reg. br. 17-6.

ŠTABU VII [NARODNOOSLOBODILAČKE UDARNE] DIVIZIJE

Vi treba da budete 2. juna do mraka u Rudinama.* Kad ste već u pokretu ka Sušičkom jezeru, onda vam do Rudina treba maksimum 2 dana od danas. Nastojte da svakako budete 2. juna na Rudinama.

30. maj [1943].   Tito, s.r.
[Sušičko jezero]

Teleg[ram] 96 ponovi 2-70.**

A-VII, Fond NOR, kut. 14, reg. br. 19-6.

---

* Sedma banijska NOU divizija stigla je u Rudine 1. juna 1943. O tome vidi str. 196. – *Red.*

** Na originalu dopisano mastilom, latinicom. Vjerovatno se radi o radiogramu koji se nije mogao dešifrovati. Priređivač nije ustanovio na koji se to radiogram odnosi. – *Red.*

ŠTABU VII [NARODNOOSLOBODILAČKE UDARNE] DIVIZIJE

Hitno

Izvjestite jeste li se prebacili preko Tare.[238] Pohitajte da se prebacite što prije jer možete doći u opasnost od nepr[ijatelja] koji od Šavnika nadire ka Žabljaku.[239]

30. maj [1943]. Tito, s.r.
[Sušičko jezero]

A-VII, Fond NOR, kut. 14, reg. br. 26-6.

ŠTABU VII [NARODNOOSLOBODILAČKE UDARNE] DIVIZIJE

1) Ubrzajte pokret. To nalaže opšta situacija.

2) Odmah naredite III dalmatinskoj [brigadi] i bataljonu I proleterske [brigade] da idu u sastav I [proleterske] divizije pravcem Barni do – Mratinje. Vučevo, prelazeći Pivu na mostu kod Mratinja.

31. maj [1943]. Tito, s.r.
[Podmilogora]

A-VII. Fond NOR. kut. 14. reg. br. 21/6.

ŠTABU II [PROLETERSKE UDARNE] DIVIZIJE

Javite odmah situaciju: rezultat borbi kod Štirna.[240] Javite koje ste jedinice prebacili na lijevu obalu Pive.[241] Zašto je toliko zakasnila II dalmatinska? Radite brzo i energično, vrijeme ne čeka. Druga prolet[erska] brigada drži Suhu.

31. maj [1943]. Tito, s.r.
[Podmilogora]

A-VII, Fond NOR, kut. 14, reg. br. 22-6.

ŠTABU II PROL[ETERSKE UDARNE[DIV[IZIJE]

Sa Četvrtom crnogorskom. Sedmom krajiškom. Hercegovačkom i Drugom dalmatinskom razbiti neprijatelja koji nadire pravcem Plužine, Javorak. Mratinje i odbaciti ga što dalje k jugozapadu, oslobađajući pravac Krstac. Plužine, Miloševići, Stabna, Izgori, Grab.[242]

31. maj 1943.
[Podmilogora]

Nastavak

Ovu akciju preduzeti što prije ne čekajući Drugu dalmatinsku, koja je u pokretu. Radite brzo i energično.

31. maj 1943.
[Podmilogora]

A-VII, Fond NOR, kut. 731, f. 9, reg. br. 3-15.

ŠTABU I [PROLETERSKE UDARNE] DIVIZIJE

1) Naredili Jakšiću [Pavlu] da hitno smijeni Karana [Nikolu Karanovića] s 2 brigade, kao i da Lekićev [Danilo] bataljon i III dalmatinsku odmah uputi preko Mratinja na Vučevo, uputite im u susret vezu.

2) Hercegovačka i VII brigada razbile nerp[ijatelja] kod Javorka, ovladale Štirnom i Katinim kukom. Za sutra naveče pripremaju naši napad cjelokupnim snagama na tom sektoru. Vaše sadejstvo preko Trnovačkog jezera u pravcu Volujaka i manjim dijelovima poželjno.

31. maj [1943]. Tito, s.r.
[Podmilogora]

A-VII, Fond NOR, kut. 14,
reg. br. 23-6.

ŠTABU VII [NARODNOOSLOBODILAČKE UDARNE] DIVIZIJE

Hitno

Ubrzajte pokret. Vašu VII brigadu rasporedili smo na lijevoj obali Sušice. Vi s VIII i XVI brigadom imate zadatak da posjednete Taru od Uzlupa do Šćepan-Polja smjenjujući III krajišku. Važne tačke za odbranu su Uzlup, Šćepan-Polje i D[onje] Kruševo, na kojima izraditi bunkere s automat[skim] oruđima. Tok rijeke neprekidno izviđati i patrolirati. Vaše rezerve držati kod Rudina i Šćepan-Polja. Sve dobro maskirati. Vaše mjesto na Rudinama. Ovaj položaj posjesti 1. maja do 24 časa, neizostavno, pošto III krajiška hitno odlazi na lijevu obalu Drine.[243] Treću dalmat[insku] odmah uputiti preko Rudina na lijevu obalu Drine pod komandu I divizije.[244]

31. maj [1943]. Tito, s.r.
[Podmilogora]

A-VII, Fond NOR, kut. 14, reg. br. 24-6.

KUĆA U SELU DONJE KRUŠEVO U KOJOJ JE BORAVIO JOSIP BROZ TITO OD 7. DO 12. MAJA 1943.

KUĆA JANJE RAONIĆ U SELU ĐURĐEVIĆA TARA U KOJOJ JE BORAVIO JOSIP BROZ TITO OD 14. DO 20. MAJA 1943.

JOSIP BROZ TITO MAJA 1943.

VRHOVNI KOMANDANT JOSIP BROZ TITO MAJA 1943.

CRNO JEZERO, KOD ŽABLJAKA, GDJE JE BORAVIO JOSIP BROZ TITO OD 20. DO 28. MAJA 1943.

PEĆINA KOD CRNOG JEZERA, KOD ŽABLJAKA, U KOJOJ JE RADIO JOSIP BROZ TITO KRAJEM MAJA 1943.

PROLETERSKE JEDINICE NA ZASTANKU NA MARŠU PREKO SUHE GORE, ISPOD MAGLIĆA, POČETKOM JUNA 1943.

KATUN MRKALJ-KLADE U KOJEM JE JOSIP BROZ TITO BORAVIO SA VRHOVNIM ŠTABOM NOV I POJ OD 4. DO 7. JUNA 1943.

PRIPREMA MOSTA NA RIJECI SUTJESCI ZA PRELAZ KOMORE 2. PROLETERSKE UDARNE DIVIZIJE, POČETKOM JUNA 1943.

ŠTAB 1. PROLETERSKE UDARNE DIVIZIJE — KOČA POPOVIĆ, FILIP KLJAJIĆ I VASO JOVANOVIĆ — IZMEĐU LUČKIH KOLIBA I BALINOVCA, NA PLANINI ZELENGORI, OKO 10. JUNA 1943.

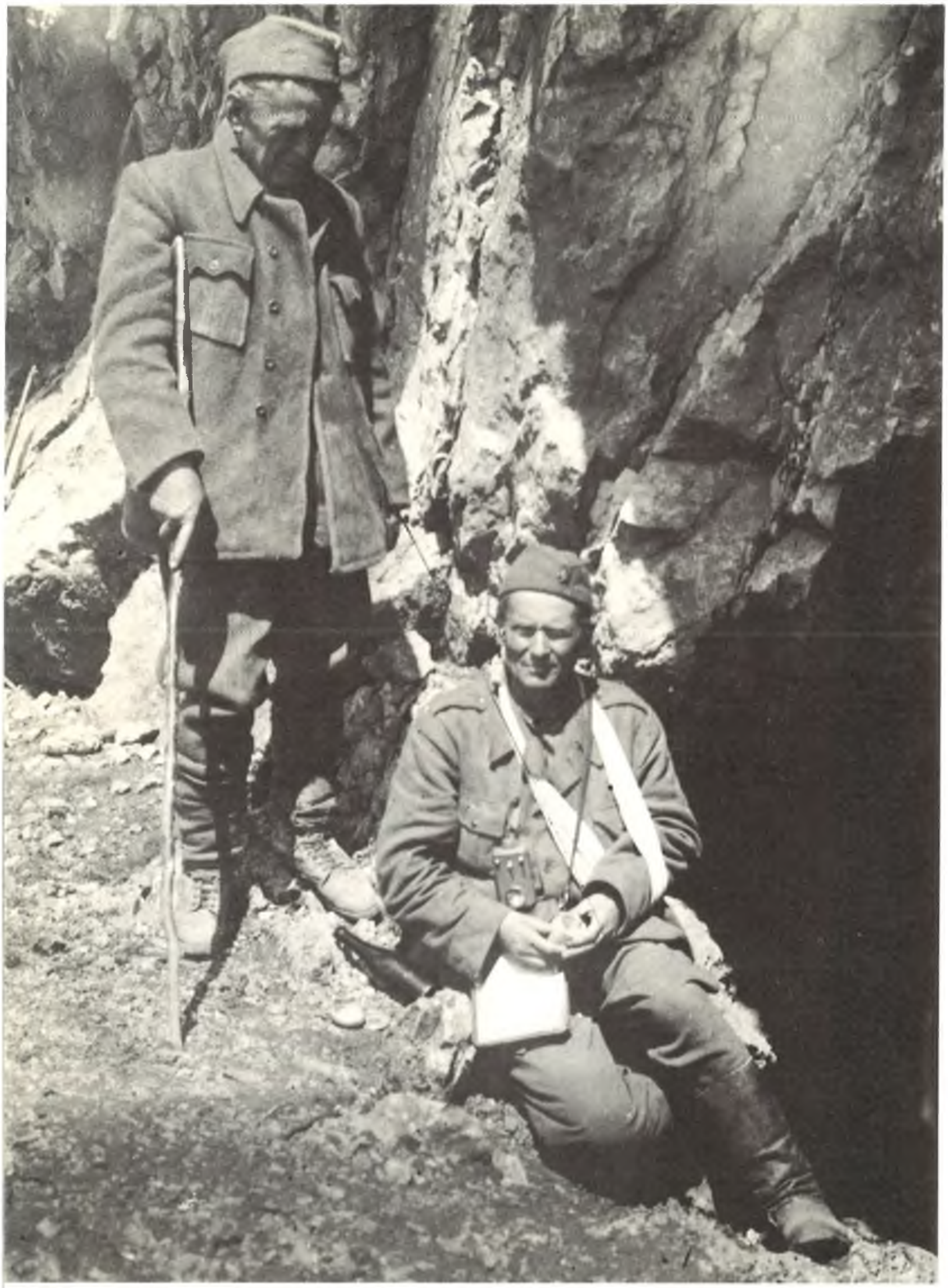

JOSIP BROZ TITO SA DR IVANOM RIBAROM PRED PEĆINOM ZA VRIJEME BORAVKA U SELU BOGOVIĆI, NA ROMANIJI, OD 18. DO 20. JUNA 1943.

KUĆA U SELU BOGOVIĆI (NA ROMANIJI) U KOJOJ JE JOSIP BROZ BORAVIO NOĆU OD 18. DO 20. JUNA 1943.

Ministero dell'Interno
DIREZIONE GEN. DELLA P.S.
18 giugno 1943-XXI

Divisione A.G.R.-Sez.3ª
-Allog.1-
N.443/205263

RISERVATISSIMA
URGENTE

ALTO COMMISSARIATO LUBIANA
ER. PREFETTURE REGNO
R. QUESTURA DI ROMA
e per conoscenza:
COMANDO SUPREMO SIM P.M.21

OGGETTO:- Broz Iosip (detto Tito) di Franjo.

Di seguito alla lettera n.443/203175 in data 6.5.a.c., si trasmette altra copia della fotografia del nominato in oggetto.

Pel CAPO DELLA POLIZIA

548
BROZ Iosip
detto Tito

NAGRADA
100.000.- NJEMACKIH MARAK
(U ZLATU)

Tko na ovoj slici desno prikazanog komunističkog poglavicu

zvanog »TITO«

izruči njemačkim oblastima živog ili mrtvog, dobit će nagradu od

100.000.-RM

Ona mu, bio on tko mu drago, zajamčuje svaku zaštitu.

Osim toga jamči mu njemačka oružana sila život i slobo

On kao boljševi
Moskve pretvoriti
i uništiti u Hrvatskoj svaki narodni i
samosvojni život.

DOKUMENAT ITALIJANSKOG MINISTARSTVA UNUTRAŠNJIH POSLOVA OD 18. JUNA 1943. I PLAKAT KOJE SU IZDALE NJEMAČKE KOMANDE U HRVATSKOJ O UCJENI JOSIPA BROZA TITA.

SNIMAK JOSIPA BROZA TITA (FOTOMONTAŽA) KOJU SU ZA POTREBE POPULARIZACIJE NOP-A NAPRAVILI JUGOSLOVENSKI ISELJENICI U JUŽNOJ AMERICI

ŠTABU II PROLET[ERSKE] BRIGADE

Hitno

1) Suhu držati po svaku cijenu.

2) Uputite jake čete pravcem: Suha – D[onje] Bare – G[ornje] Bare – Dobra – Koljeno, sa zadatkom da neopaženo izbiju na položaj Koljeno – Ninkovići i tu ostanu u zasjedi u najvećoj tajnosti.[245]

3) Morate spriječiti svaki ispad nepr[ijatelja] na desnu obalu Sutjeske.

4) S I proleterskom i s vaše tri brigade preduzmite prodor k Vrbnici.[246] Javljajte se svakog dana.

[31. maj 1943.]
[Podmilogora]

Tito

A-VII, Fond NOR, kut. 14, reg. br. 26-6.

[ŠTABU PRVE PROLETERSKE UDARNE DIVIZIJE]

I

Odmah smijenite VI brigadu kod Ćureva da bi se ona mogla što prije rokirati na pravcu Tjentište – Vrbnica i omogućiti brzi prodor Ljubine [Ljubodraga Đurića] grupe.[247]

II

Treća dalmatinska će noću 1. [juna] stići na Vučevo.[248] Dajte joj vezu. Karan[ović Nikola] će 2. [juna] noću biti na lijevoj obali Pive, pješake će prebaciti kod Kruševa, a konjanike kod Mratinja.[249]

III

Prikupite vaše snage na prostoru Ćurevo – Popov Most i držite čvrsto desnu obalu Sutjeske. Tu se prikupite za prodiranje k sjeveru.

IV

Peko [Dapčević] će napadati sa IV [proleterskom] i II dalmat[inskom] pravcem Izgori – Grab – Jabuka – Žand[armerijska] stanica Zelengora – Konjske Vode. Naši su izbili u selo Miloševići.

1. jun [1943].
[Podmilogora]

A-VII. Fond NOR. kut. 706. f. 15. reg. br. 1/24.

[ŠTABU PRVE PROLETERSKE UDARNE DIVIZIJE]

I

Naredili Peku [Dapčeviću] da krene s IV crnog[orskom] za Mratinje, preko Trnovačkog jezera i grebena Volujaka za Grab i dalje za Jabuku i žand[armerijsku] st[anicu] Zelengora, a II dalmat[insku] da uputi preko Suhe, D[onjih] i G[ornjih] Bara za Hrčavu, odakle da dejstvuje prema Todjevcu, odnosno Vrbnici, u bok i pozadinu nepr[ijatelja] na Sutjesci.[250]

II

S I proleterskom potpomoći napad grupe Đurića [Ljubodraga]* da se neprijatelj razbije na Sutjesci i odbaci k sjeveru.
U ovom smislu angažujte cijelu I proletersku.

III

Radovan (Vukanović)** će zatvarati pravce: Plužine, Javorak, Stabna, Katin Kuk.

IV

Hitno uputite povjerenika za Kalinovik i Miljevinu da bi saznali nerpijateljske namjere. Prikupite što više podataka i uputite i borce preobučene u seljačko odijelo.

1. jun 1943. Tito
[Podmilogora]

A-VII, Fond NOR, kut 706, f. 15, reg. br. 1/23.

* Vid. str. 179. – *Red.*
** Odnosi se na jedinice 3. udarne divizije, čiji je komandant bio R. Vukanović. – *Red.*

[ŠTABU PRVE PROLETERSKE UDARNE DIVIZIJE]

Jakšić [Pavle] stigao na Rudine da smijeni Karana [Nikolu Karanovića]. Javite kada i gdje da dođe.*

1. jun 1943.
[Podmilogora]

A-VII, Fond NOR, kut. 706, f. 15, reg. br. 1/23.

* Misli se na 7. banijsku NOU diviziju, kojom je komandovao P. Jakšic, a koja je noću 2/3. juna 1943. smijenila jedinice 3. krajiške NOU brigade (komandant N. Karanović) koje su držale položaje na lijevoj obali Tare. – *Red.*

[GEORGI DIMITROVU][251]

Naše jedinice uporno i dalje daju otpor na sektoru Žabljak – Šavnik – Komarnica.[252] Na sektoru Goransko – Volujak – Tjentište – Ćurevo naše jedinice prešle u napad i odbacile neprijatelja preko rijeke Sutjeske.[253] Naše jedinice prešle rijeku Sutjesku i produžavaju nastupanje.[254] Neprijatelj trpi vrlo velike gubitke. Tako, na primjer, 30. maja jedna neprijateljska kolona uspjela je da se popne na planinu Vučevo, naše jedinice su odsjekle ovu kolonu od jedinog puta i nabacile Nijemce na stijene visoke 600 metara; većina je pobijena ili su se sami bacili niz stijene. Tu je zaplijenjeno 100 konja i mnogo ratnog materijala. Ubijeno i ranjeno nekoliko stotina Nijemaca. Ovdje su vrlo dobro dejstvovale Šesta istočnobosanska i jedinice Prve majevičke brigade.[255] Druga velika njemačka kolona bila je 1. juna razbijena kod sela Miloševići, gdje je Sedma krajiška NOU brigada potpuno istrijebila jedan njemački bataljon i zaplijenila cijelu komoru bataljona.[256]

2. jun 1943.
[Barni Do]

Valter

A-CK SKJ, Fond CK KPJ-KI,
reg. br. 1943/148.

Prevod s ruskog

ŠTABU II PROLET[ERSKE] BRIGADE

Hitno

Odmah uputite jedan bolji bataljon preko Prijevora na Trnovačko jezero sa zadatkom da zatvori pravac Volujak – Trnovačko jezero.[257] Primiiećena juče jedna nepr[ijateljska] kolona od 150–200 boraca na tome pravcu.[258]

3. jun [1943]. Tito
[Mratinje]

A-VII. Fond NOR. kut. 14. reg. br. 25/6.

[ŠTABU PRVE PROLETERSKE UDARNE DIVIZIJE]

I

Miladin Ivanović određen za komandanta V crnogorske brigade, da krene odmah preko Kruševa za Rudine i da se javi drugu Điđu [Milovanu Đilasu].[259] Sava Brković, iz politodjela III krajiške, da krene s Miladinom i da se javi P. Ka. [Pokrajinski komitet KPJ za Crnu Goru i Boku][260] IX (?)* Koča [Popović] da dođe kod nas na Suhu goru, gdje ćemo biti 5. o. m. izjutra.[261]

II

Obavijestite nas da li su Moma [Momčilo Stanojlović] i Boža [Miletić] upućeni u Sandžačku na novu dužnost.[262]

4. jun 1943.
[Prepeličje]

A-VII, Fond NOR, kut. 706, f. 15,
reg. br. 1/25.

---

* Rimski broj IX i znak (?), što nismo uspjeli da dešifrujemo, nalaze se u originalu depeše. – *Red.*

BOS[ANSKI] KORPUS
[ŠTABU PRVOG BOSANSKOG UDARNOG KORPUSA]

Naređujem da se najhitnije uputite u pravcu Fojnice – Igman – Trnovo. Bez naročite potrebe borbe usput ne primati. Krećite noću da ne otkrijete pravac. Prugu forsirajte prema vašem nahođenju – možda kod Pazarića. Vi ste pomoć našim jedinicama koje se probijaju. Po mogućnosti naredite još nekim vašim jedinicama u centr[alnoj] Bosni da krenu za vama. Ovom naređenju nema odlaganja.*

[5. jun 1943,
Mrkalj Klade]

Tito

A–VII, Fond NOR, kut. 14,
reg. br. 36–6.

* O maršu 5. krajiške NOU divizije ka istočnoj Bosni više vid. u nap. 182, 303. i 305. – *Red.*

[GEORGI DIMITROVU]

Naše jedinice nastavljaju uporne borbe na sektoru Šavnik – Žabljak – Komarnica, na sektoru Gacko – planina Volujak i Tjentište – Foča.[263] Neprijatelj ima ogromne gubitke u mrtvim i ranjenim. Našim kontranapadima na sektoru Tjentište – Foča neprijatelj odbačen nazad i tom prilikom ubijeno 109 vojnika i 4 oficira i oko 200 ranjeno.[264] Na sektoru Volujaka za posljednja tri dana ubijeno preko 200 i ranjeno 350 njemačkih vojnika divizije SS »Princ Eugen«. U ovim borbama zaplijenjeno 40 puškomitraljeza i mnogo drugog materijala. Neprijatelj je uporan i ne predaje se do posljednjeg časa. Na sektoru Žabljak – Đurđevića Tara u Crnu Goru su se prebacile bugarske i ustaške jedinice.

U srednjoj Bosni jedinice Pete [krajiške] divizije razbile ustašku kolonu kod Teslića. Ubijeno 80 ustaša.

Peta kozaračka NOU brigada uništila jedan voz kod Brezičana; zarobljeno u vozu 120 domobrana, 16 Nijemaca i mnogo ratnog materijala. Ova brigada zauzela i Klašnice, razbivši njemačku kolonu kod Prnjavora. Zaplijenjeno: 3 haubice, jedan minobacač i 2 teška mitraljeza.[265]

5. jun 1943. Tito
[Mrkalj Klade]

A–CK SKJ, Fond CK KPJ-KI, reg. br. 1943/149. *Prevod s ruskog*

[ŠTABU PRVE PROLETERSKE UDARNE DIVIZIJE]

Polazimo za vama večeras opštim pravcem: Vrbničke Kolibe – Balinovac – Mrčin-planina – Zavračeni Do – Zagorice – Rataj sa svim preostalim brigadama.[266]

Uputite jedan bataljon prema Donjem Budnju i karauli Vratlo.

Jakšić [Pavle]* nije stigao.[267]

10. jun [1943].
[Potok Treskavac, na Zelengori]

A–VII, Fond NOR, kut. 706, f. 15, reg. br. 1/26.

* Misli se na 7. banijsku NOU diviziju, čiji je komandant bio P. Jakšić. – *Red.*

[GEORGI DIMITROVU]

Posljednjih dana vode se veoma uporne i krvave borbe na sektoru Piva – Volujak – Foča. Dobivši silno pojačanje, neprijatelj je uspio da zauzme Pivu.[268] Naše jedinice uspjele da probiju blokadu na rijeci Sutjesci i suzbijaju neprijatelja na Zelengori. Nijemci svakodnevno primjenjuju stotine aviona i neprekidno bombarduju naše položaje. Naročito su jako bombardovali 8, 9. i 10. juna, kada su na nas bacali po nekoliko stotina hiljada kilograma bombi.[269]

Jedinice Prvog [i Drugog] bosanskog korpusa u Bosanskoj krajini razbile njemačke dijelove kod Bravska, Oštrelja, Risovca, Ljubijc, Turbeta. U ovim borbama ubijeno 350 Nijemaca. Dalje, jedinice ovog korpusa razbile četnike kod [Bosanskog] Grahova, kod Livanjskog polja i Mrkonjić-Grada. Naše jedinice u Lici od 3. do 11. maja uništile nekoliko neprijateljskih garnizona.[270] Uništen ustaški garnizon Voćin. Zarobljena 162 vojnika, komandant bataljona satnik Duić i 3 oficira. Ubijeno i ranjeno 695 vojnika i oficira i zaplijenjeno mnogo ratnog materijala.[271] Naše jedinice 3. juna ponovo oslobodile grad Slunj.[272] Zaplijenjeno 100 pušaka, 30 000 metaka i drugog materijala. Od 9. do 16. maja na željezničkoj pruzi Zagreb – Beograd uništeno 12 brzih, jedan putnički i 9 teretnih vozova, pri čemu je uništeno 11 lokomotiva i 172 vagona. Saobraćaj je obustavljen 348 časova.[273] Na željezničkoj pruzi Zagreb – Koprivnica uništena 2 oklopna voza i jedan teretni s municijom, saobraćaj obustavljen 20 časova.

U Lici Osma NOU divizija 31. maja na pruzi Zagreb – Sušak uništila 8 mostova i željezničku prugu; od 30. maja do 4. juna jedinice Trinaeste divizije uništile 4 voza.

Prilikom likvidacije garnizona u Voćinu zaplijenjen slijedeći materijal: 2 brdska topa 75 mm i 760 granata, 4 minobacača i 150 mina, 5 teških mitraljeza i 14 puškomitraljeza, 80 000 metaka, 80 konja i mnogo drugog materijala.

12. jun 1943. Valter
[Jablanovo brdo]

A–CK SKJ, Fond CK KPJ-KI, reg. br. 1943/152. *Prevod s ruskog*

[GEORGI DIMITROVU]

Povjerljivo

Mi smo još u teškom položaju. Neprijatelj ponovo pokušava da nas okruži. Na pravcu našeg nastupanja, prema srednjoj i istočnoj Bosni, neprijatelj je zauzeo i utvrdio sva uzvišenja, gdje je postavio artiljeriju, mitraljeze i manje garnizone, a s glavnim snagama pokušava da nas okruži i stalno napada sa svih strana.[274] Neprijatelj trpi veoma velike gubitke, a takođe i mi, naročito od avijacije. Posebno 9. i 10. juna mi smo imali velike gubitke. Toga dana [9. juna] poginuo je od avijacije engleski kapetan [V. F.] Stjuart, a kapetan Dikin i ja smo lakše ranjeni. Ja sam ranjen u ruku od šrapnela.[275] Kapetan Stjuart je bio na čelu engleske misije pri našem štabu. Englezi govore da oni nisu mogli da zamisle kakvu mi tešku borbu vodimo. Oni vide da su naše jedinice danju u borbi, a noću na maršu. Ne spavaju i ne jedu. Sada jedu konje bez hljeba. Naš položaj je težak, ali mi ćemo se izvući iz te situacije, mada s teškim gubicima. Neprijatelj čini maksimalne napore da bi nas uništio, ali neće uspjeti.

Molimo vašu podršku u ovom najtežem iskušenju.[276]

12. jun 1943. Valter
[Jablanovo brdo]

A–CK SKJ, Fond CK KPJ-KI, reg. br. 1943/152. *Prevod s ruskog*

ŠTABU I PROL[ETERSKE UDARNE] DIVIZIJE

Ja sam na putu srio kurira i otvorio pismo.[277] U vezi sa svim tim što ti [Koča Popović] pišeš odgovoriću ti usmeno. Ovdje napominjem samo to da su se skoro sve naše jedinice primakle komunikaciji i da će u toku ove noći biti raspoređene na izvršenje svojih zadataka.[278] Ukoliko bude danas potrebna pomoć III krajiškoj, ona se može dati, jer su jedinice blizu položaja te brigade.[279]

Mi smo takođe juče naveče krenuli u ovom pravcu, ali smo u šumi kod Čardačine zalutali, tako da sam ovamo stigao samo ja s drugom Markom [Aleksandrom Rankovićem]. Nalazimo se sat daleko od tebe, ukoliko nisi već otišao u Budanj. Ovdje ću se zadržati cio dan, a naveče idemo na drugu stranu.[280] Ako imaš na raspolaganju, pošalji mi desetinu za obezbjeđenje, jer je sa mnom samo Rade [Ristanović]. Ako možeš dođi k meni.

S[mrt] f[ašizmu] – s[loboda] n[arodu]

13. jun 1943.
[Glavica, južno od sela Rataja]

Stari

A–VII, Fond NOR, kut. 7-A,
reg. br. 18–1.

[ŠTABU PRVE PROLETERSKE UDARNE DIVIZIJE]

I

Javite situaciju.

II

Gdje da dođe Veljko [Pavle Ilić]?[281]

III

Javite je li Peko [Dapčević] kod vas. Ako je tamo, da hitno dođe k nama u Dugu njivu. Peko i Jakšić [Pavle] takođe idu za istočnu Bosnu. Naređeno grupisanje njihovih brigada na prostoru Kiprovice – Mazlina – Modro polje – Duga njiva.[282]

IV

Javite gjde ste. Nepoznata nam vaša situacija.[283] Danas vam upućene III i VII brigada [krajiška]. Nastojte da izbijete što prije na liniju Modro polje – Podgrađe – Previla – Sešin vrh – Grabić, izviđajući k dolinama rijeka Osjenice i Prače.

V

Peku naređeno da izbije na liniju Mazlina – Pijevac – Kolakovići – Varoš. Ostavite zaštitnice na pravcu Ustikolina – Previla. Jakšić će zatvarati pravac Miljevina – Mrežica, pozadi Peka.

15. jun [1943].
[Duga njiva, kod sela Jabuke]

A-VII, Fond NOR, kut. 706, f. 15, reg. br. 1/29.

[ŠTABU PRVE PROLETERSKE UDARNE DIVIZIJE]

I

Obratite pažnju na šifrovanje i taster. Ponovite jučer[ašnji] telegram od 27 gr[upa].

II

Peko [Dapčević] prelazi prugu između Sjetline i Podgraba i nadire preko Bogovića k Romaniji.

III

Prelazak pruge jednovremen [za] obje grupe, i to 17. na 18. obavezno na širokom frontu izabranog sektora.

IV

Naša odluka i zapovijest: Koča [Popović] prelazi prugu između Renovice i Mesića, na najpogodnijem mjestu, i nadire kroz međuprostor Rogatica – Ustiprača k sjeveru. Odmah rokirajte tamo vaše snage.[284]

16. jun [1943].
[Duga njiva, kod sela Jabuke]

A-VII, Fond NOR, kut. 706, f. 15, reg. br. 1/31.

[ŠTABOVIMA DIVIZIJA I BRIGADA][285]

Naša Narodnooslobodilačka vojska u toku dvije godine teških i napornih borbi stekla je ne samo u našoj zemlji već i pred cijelim svijetom veliku slavu i priznanje ne samo po svojoj hrabrosti i otporu protiv neprijatelja našeg naroda već i po tome što je do sada bila istinski zaštitnik interesa našeg naroda – njegove svojine i njegovog života. Baš zbog toga mi smo u toku ove dvije godine imali velikih uspjeha i pobjeda, jer smo na taj način sticali povjerenje i podršku naroda, bez čega je nemoguće zamisliti opstanak naše Narodnooslobodilačke vojske.

Na žalost, u posljednje vrijeme događaju se takve pojave u nekim našim jedinicama koje su nedostojne svakog onog koji se nalazi u redovima te vojske. Putem nasilnog otimanja hrane i stoke od seljaka, kako od pojedinaca tako i odgovornih organa, ruši se ugled naše vojske kao narodne vojske, a takođe se stvara kod naroda i neprijateljsko raspoloženje protiv naše vojske, što može, u najkraće vrijeme, za nas imati katastrofalne posljedice. Takva djela idu naruku krvnim neprijateljima našeg naroda i naše vojske i pomažu im na taj način da postignu svoje ciljeve koje nisu postigli do sada nikakvim oružjem.

Uzroci tome jesu slijedeći: 1. Štabovi divizija, brigada, bataljona ispustili su jedinice iz svojih ruku, nemaju nadzor i kontrolu nad svojim podređenim organima, bilo da pasivno posmatraju ove nemile pojave ili da, što je vrlo žalosno, idu u nekim slučajevima i naruku tome. 2. Disciplina je popustila toliko da pojedini štabovi nisu više kadri da ispolje svoj starješinski uticaj i sprovođenje viših i svojih zapovijesti. I baš zbog toga, kao posljedica, pojavljuju se pojave kakve su naprijed navedene.

No ne samo štabovi kao cjeline nego i politički komesari, njihovi zamjenici i drugi organi nisu se snašli, nisu preduzeli sve mjere, nisu pokazali inicijative da spriječe sve te nemile pojave i da očuvaju onaj duh narodne vojske kakav je do sada u njoj vladao.

Ovo što se sada događa ako bi se produžilo dovelo bi u pitanje opstanak naše Narodnooslobodilačke vojske, dovelo bi u pitanje uspjeh naše narodnooslobodilačke borbe. Stvar je ozbiljna i vrlo hitna i treba preduzeti sve mjere da se te pojave spriječe i u našoj vojsci

uspostavi duh koji je do sada vladao. Na sreću ove su pojave još pojedinačne, nisu masovne i njihovo širenje se može spriječiti. U vezi s tim

NAREĐUJEM

1. Svaka pojava pljačke i nasilja ima se temeljito ispitati najhitnije i u slučaju nepobitno utvrđene krivice krivci se moraju pred strojem kazniti strijeljanjem.

2. Treba najhitnije održati po četama i vodovima konferencije na kojima će se, u vezi s naredbom, ove stvari pretresati i vojnicima protumačiti tako da svaki postane svjestan svoje odgovornosti i težine takvih pojava. Putem takvih konferencija treba izvršiti najhitniju mobilizaciju za borbu protiv svih tih pojava, koje mogu da ugroze sve one tekovine koje smo do sada s toliko krvi i muka stekli.

3. Pitanje ishrane vojske, pitanje prikupljanja hrane mora se vršiti organizovano, onako kao što je to već u ranijim naredbama rečeno. Naša se vojska mora opskrbiti hranom, ali ne putem pljačke i nasilnog otimanja, već putem dobrovoljnih priloga, rekvizicijama i konfiskacijama preko za to određenih organa.

4. Preduzeti sve mjere da se u našim jedinicama uspostavi ona disciplina koja je do sada vladala, da se bez pogovora izvršuju sva naređenja pretpostavljenih starješina.

5. S obzirom na sadašnju fazu naše borbe, kada je neprijatelj napregnuo sve snage da uništi našu Narodnooslobodilačku vojsku, potrebno je razviti do maksimuma našu opreznost, tajnost pokreta i pravaca. U vezi s tim zabranjuje se svako loženje vatri, glasno pričanje, pušenje noću itd. Vatre će se ložiti uglavnom radi kuhanja hrane u zatvorenim prostorijama, ili napolju samo ondje gdje to budu odredili štabovi. Ova mjere trajaće nekoliko dana, dok se ne izađe iz opasne zone. Pokreti se mogu vršiti samo noću od 8 časova do 4 časa ujutro. Svaki dnevni pokret najstrože se zabranjuje. Po dolasku na određeno mjesto jedinice koje nisu na položaju imaju se dobro razrijediti i skloniti i preko dana držati tako da neprijatelj uopšte ne može da primijeti gdje su.

Krivce za kršenje naredbe o zabrani loženja vatre kazniće se istom kaznom kao što je predviđena pod tačkom 1.

Mi smo u posljednje vrijeme pretrpjeli velike i teške gubitke. Palo je stotine naših najboljih boraca, komandira, komandanata i polit[ičkih] komesara i to najviše zbog neopreznosti i neodgovornih postupaka pojedinaca i grupica, a naročito iz redova bolesnika i zbjegova. Prema tome, nužne su najstrože mjere da bi se zaštitili dragocjeni životi naših boraca.

Ovu naredbu najhitnije umnožiti i pročitati pred četama i vodovima.

Smrt fašizmu — sloboda narodu!

16. jun 1943.
[Duga njiva, kod sela Jabuke]

Vrhovni komandant
Tito

A-VII, Fond NOR, kut. 10, reg. br. 4-2.

[ŠTABOVIMA DIVIZIJA I BRIGADA]

U vezi s pojavama koje se događaju posljednjih dana u odnosu prema stanovništvu i njegovoj imovini

NAREĐUJEM

1. Zabranjuje se svako oduzimanje stoke i hrane od seljaka, kako je to činjeno do sada neorganizovano i bez odobrenja za to odgovornih organa — ekonomskog odsjeka i intendantskih organa pojedinih divizija i brigada.

2. Štabovi divizija i brigada odgovorni su za pravilno prikupljanje hrane za vojsku u smislu izdatih naredbi od strane ovoga štaba, te su u vezi s tim dužni strogo kontrolisati rad svojih intendantura pri izvršenju ove naredbe.

3. Prikupljanje hrane vrši se komisijskim putem i to: dobrovoljnim prikupljanjem, rekvizicijom i konačno konfiskacijom imovine narodnih neprijatelja.

4. Sve brigade moraju odmah obrazovati pri svojim bataljonima po jedno kontrolno odjeljenje koje će unaprijed po selima kroz koja se prolazi preduzeti sve mjere da se spriječe pljačka i otimanje hrane i stoke od strane pojedinaca i grupica. Krivce koji se uhvate treba najhitnije predati brigadnim sudovima, koji će hitno stvar ispitati i po kratkom postupku donijeti odluku. Ako se utvrdi djelo pljačke, prisilno otimanje hrane i dr., krivce se ima smjesta pred strojem strijeljati i to objaviti drugima kao primjer.

5. Štabovi divizija i brigada snose punu odgovornost za tačno izvršenje ovog naređenja. U vezi s tim, oni će pri tome kontrolisati rad štabova bataljona. O svakom pojedinom slučaju treba smjesta obavijestiti ovaj štab. Nikakvog kolebanja i odstupanja pri izvršenju ove naredbe ne može biti, jer je to u interesu očuvanja naše vojske, u interesu naše narodnooslobodilačke borbe.

16. jun 1943.
[Duga njiva, kod sela Jabuke]

Vrhovni komandant
Tito

A-VII, Fond NOR, kut. 10, reg. br. 5-2.

[ŠTABU PRVE PROLETERSKE UDARNE DIVIZIJE]

I

Hitno javite gjde će večeras biti na pruzi vaše krajnje lijevo zapadno krilo.[286] Ovo radi veze s Pekom [Dapčevićem].* Odmah po prelasku pruge na sektoru Podgrab–Renovica vi ćete skrenuti s tim brigadama kroz međuprostor Sokolovići–Rogatica, u pravcu Brložnika.

II

Prostor u istočnoj [Bosni] dovoljan za daleko veće snage nego što su ove dvije grupe.[287]

17. jun [1943.] Tito
[Mrkodo, na Jahorini]

A-VII, Fond NOR, kut. 706, f. 15, reg. br. 1/32.

* Odnosi se na jedinice 2. proleterske i 7. banijske NOU divizije koje su imale zadatak da pređu komunikaciju Sarajevo–Višegrad na odsjeku selo Sjetlina–Vitez. – *Red.*

[ŠTABU PRVE PROLETERSKE UDARNE DIVIZIJE]

I

Odmah se rokirajte sa svim vašim brigadama na prostor Srebrenica–Drinjača–Vlasenica–Kraljeva gora–Drina.[288]

II

Zašto ste promijenili pravac i izbili ispred Peka [Dapčevića] na njegov pravac?[289]

III

Pekova grupa prešla juče prugu bez naročitih žrtava i teškoća; bilo je nešto plijena. Uništena 2 tenka. Prethodnički bataljoni ove grupe su već na Romaniji. Večeras i sutra prelazimo Romaniju.[290]

IV

Stigli [su] i dijelovi III divizije, i to skoro cijela I dalmatinska i neki bataljoni V crnogorske i Sandžačke [brigade]. Za Đida [Milovana Đilasa] i Radovana [Vukanovića] ne znaju. V crnogorska i Sandžačka pretrpjele veoma teške gubitke, desetkovane.[291]

V

Javite gdje ste. Promijenite onog koji šifrira.

20. jun [1943].
[Romanija]

A-VII. Fond NOR. kut. 706. f. 15. reg. br. 1/35.

[PUNOMOĆ ZA POVJERENIKE VRHOVNOG ŠTABA PRI ŠTABOVIMA DIVIZIJA I BRIGADA]

PUNOMOĆ[292]

za druga* koji se postavlja kao povjerenik ovoga štaba za regulisanje pitanja ishrane i snabdijevanja Narodnooslobodilačke vojske. Imenovani će posredovati po svim pitanjima ishrane i smještaja vojske u selima u koja će dolaziti odnosno prolaziti Narodnooslobodilačka vojska. Nijedna jedinica ne može vršiti nikakve nabavke bez prethodnog znanja i odobrenja povjerenika. Zadatak je povjerenika i svih njegovih punomoćnih organa da po svaku cijenu spriječi nepravilno pribiranje hrane kao i svaki samovoljni pojedinačni pokušaj nabavke hrane i ostalih potreba.**

Povjerenik ovoga štaba ima pravo u svako doba sprovesti kontrolu nad radom svih intendantskih organa kao i pojedinaca određenih od istih za snabdijevanje vojske gore navedenim potrebama. Isto tako ima pravo kontrolisati i način ishrane i količinu sljedovanja za dnevni obrok.

Pozivaju se svi štabovi na obavezno konsultovanje s povjerenicima i striktno pridržavanje gornjeg naređenja.

Smrt fašizmu — sloboda narodu!

21. jun 1943. Tito
[Romanija]

A-CK SKJ, Fond CK KPJ-KI, reg. br. 5606/IV, 1-4(43).

---

* Prazan prostor je popunjavan imenima povjerenika. Ovo je jedna od sačuvanih kopija originala.

** Titova naređenja o regulisanju načina prikupljanja životnih namirnica i drugih potreba za jedinice Operativne grupe divizija Vrhovnog štaba NOV i POJ vid. na str. 208. i 211. – *Red.*

[ŠTABU PRVE PROLETERSKE UDARNE DIVIZIJE]

I

Direktive za daljnji rad dobićete naknadno. Učvrstite jedinice i u duhu naše naredbe preduzmite sve mjere da se spriječi pljačka seljaka i stvara [u] narodu neprijatelje.* U Bogoviće pristigli dijelovi III divizije, koja je bila teško razbijena kod Tjentišta.

II

Nalazimo se na prostoriji Šahbegovići–Knežina s II [proleterskom] divizijom. Na prostoriji Olovo odmorićemo se par dana. Tu ćemo odrediti daljnje naše i vaše zadatke. Vi odmorite vaše trupe, ako ste se otkačili od neprijatelja.[293]

III

Došli su čitavi svega 3 bataljona I dalmat[inske] i 150 boraca V crnogorske.[294] Jedan bataljon I dalmat[inske] išao je preko pruge za vama i trebao je biti kod vas. Javite o tome.[295] Jedan dio V crnog[orske] s nešto Sandžačke razdvojio se s Điđom [Milovanom Đilasom] i Milutinom [Ivanom Milutinovićem] i krenuo u pravcu Hercegovine, ali ne znamo je li se probio.[296]

22. jun [1943].
[Meljine]

A-VII, Fond NOR, kut. 706, f. 15, reg. br. 1/37.

* Odnosi se na naredbu o načinu pribavljanja životnih namirnica. Vid. str. *208. i 211. – Red.*

[GEORGI DIMITROVU]

Tačno 40 dana trajala je V ofanziva njemačkih, ustaških i talijanskih jedinica protiv naših jedinica u Hercegovini, Crnoj Gori i Sandžaku sa ciljem potpunog uništenja naših jedinica u ovim krajevima. Ofanziva je bila pripremljena vrlo pažljivo, a učestvovalo je 8 njemačkih divizija.[297] I ova ofanziva se završila neuspjehom, i pored tehničke i brojne nadmoćnosti neprijatelja.[298] Preko 100 aviona svakodnevno je bombardovalo naše položaje i sela. Za 40 dana bačeno je nekoliko miliona kilograma bombi. Neprijatelj pretrpio ogromne gubitke; 369, 118, i SS »Princ Eugen« divizije izgubile su 50% svog sastava.[299] I mi smo ovog puta imali vrlo velike gubitke, i to oko 2000 boraca ranjeno je i ubijeno.[300]

Neprijatelj je ovog puta organizovao trostruki sistem okruženja, ali svu tu blokadu mi smo razbili. Prva blokada bila je u Crnoj Gori i mi smo probili obruč na rijeci Pivi, drugi obruč probili smo na rijeci Sutjesci, treći na liniji Foča–Kalinovik, a na željezničkoj pruzi Sarajevo–Višegrad neprijatelj već nije uspio da organizuje ozbiljan otpor. Naše jedinice su 17. juna zauzele željezničku prugu od stanice Stambulčić, 20 km od Sarajeva, do rijeke Drine. Uništena sva željeznička postrojenja, zaplijenjeno mnogo ratnog materijala. Naše jedinice sada nastupaju prema Hercegovini i istočnoj Bosni. Sada se vodi borba kod mjestâ Vlasenica i Sokolac.

22. jun 1943. — Tito
[Meljine]

A-CK SKJ, Fond CK KPJ-KI,
reg. br. 1943/154.

Prevod s ruskog

[ŠTABU PRVE PROLETERSKE UDARNE DIVIZIJE]

I

1. Hitno uputite Tošu Vujasinovića kod nas u selo Meljine, gdje ćemo biti, odn[osno] veza.
2. Ispitajte situaciju s one strane Drine i mogućnost prebacivanja naših trupa tamo.
3. Porušite prugu Han-Pijesak–Olovo.

II

4. Pekova [Dapčević] grupa je južno od linije Olovo–Nevačka.
5. Uputite hitno bataljon I dalmatinske ako je kod vas.
6. Javite kako se vrši snabdijevanje, da li ima pojava pljačke.

22. jun [1943].
[Meljine]

A-VII. Fond NOR. kut. 706, f. 15, reg. br. 1/38.

ŠTABU PRVE RPOLETERSKE UDARNE DIVIZIJE

I

Odmah javite gdje ste da pošaljemo dinamo.[301] Radio-vezu održavati po svaku cijenu.

II

Uhvatili smo radio-vezu s korpusom.[302] Arso [Jovanović] s dvije brigade kod Kreševa i biće 25. o.m. na pruzi Sarajevo–Konjic.[303] Vode se žestoke borbe u centr[alnoj] Bosni.

III

Spremite svoje jedinice za pokret. Danas ćete dobiti direktivu.*

23. jun 1943.
[Slemenska planina]

A-VII, Fond NOR, kut. 706, f. 15, reg. br. 1/38.

* Direktivu za rad 1. proleterske udarne divizije vid. u prilogu na str. 258. – *Red.*

[GEORGI DIMITROVU]

U srednjoj Bosni 12 000 legionara i Nijemaca krenulo u napad na našu oslobođenu teritoriju. Naša Dvanaesta NOU divizija uspješno odbija neprijatelja.[304] Peta kozarska NOU brigada uništila voz kod Brezičana. Ubijeno 5 njemačkih viših oficira, zarobljeno 120 domobrana i 6 oficira, zaplijenjeno mnogo ratnog materijala. Kod Prnjavora uništena jedna njemačka kolona, ubijeno i ranjeno 300 neprijateljskih vojnika i oficira. Zaplijenjeno: 3 haubice, 2 minobacača, 2 teška mitraljeza i 5 puškomitraljeza, nekoliko automata, jedna radio-stanica i drugo. Kod Teslića oboren jedan bombarder »junkers«, poginula 2 avijatičara. Peta [krajiška] divizija razbila na Bitovnju jednu njemačku kolonu — ubijeno 30 Nijemaca i 22 zarobljeno. Zaplijenjeno: 2 minobacača, 6 puškomitraljeza, jedna radio-stanica i komora.[305] Kod sela Jošavke uništen jedan neprijateljski bataljon – ubijeno i ranjeno 300 i zarobljeno 20 legionara. Zaplijenjena 4 teška mitraljeza, jedan minobacač i drugo. Kod Kotor-Varoša razbijena jedna neprijateljska kolona, ubijeno i ranjeno 200 vojnika i oficira. Borbe u srednjoj Bosni nastavljaju se i do sada naše jedinice razbile neprijatelja na svim sektorima.

U istočnoj Bosni naše jedinice očistile teritoriju do Han-Pijeska. Na željezničkoj pruzi Sarajevo–Višegrad uništeno nekoliko većih tenkova, zaplijenjeno 6 minobacača, magacin s konzervama, skladište artiljerijske municije, jedan voz s konjima i stokom i mnogo drugog materijala. Naše dvije vojvođanske [1. i 2. vojvođanska NOU] brigade zauzele grad Srebrenicu i očistile svu teritoriju do Drine. Naše jedinice produžavaju nastupanje u istočnoj Bosni.

Naše jedinice u Slavoniji do 5. juna očistile dolinu Požege, likvidirale neprijateljske punktove Nešići i Kutjevo i 6 sela.[306] Uništena željeznička pruga Osijek-Zagreb na 5 mjesta po 500 metara. Kod Suhopolja uništen oklopni voz.

Banijski NOP odred 29. maja zarobio između Gline i Topuskog pukovnika Karla Ralića, komandanta V gorskog zdruga i pukovnika Vjekoslava Klišanića, načelnika štaba I korpusa, s 28 domobrana;

ovdje je još teško ranjen poznati ustaški general Ivan Brozović, komandant I korpusa. Na željezničkoj pruzi Zagreb–Beograd uništen most kod Šaša; straža na mostu od 8 vojnika zarobljena.

23. jun 1943.
[Slemenska planina]

Valter

A-CK SKJ, Fond CK KPJ-KI,
reg. br. 1943/155.

Prevod s ruskog

ŠTABU BOS[ANSKOG PRVOG UDARNOG] KORPUSA

1) Naredili smo Peku [Dapčeviću] da likvidira Olovo i Kladanj,[307] a Koči [Popoviću]* – H[an]-Pijesak i Vlasenicu.**

2) Naše brigade, obiju grupa, iscrpene i gladne – uslijed toga slabe borbene sposobnosti. Potrebni su im odmor i hljeb.

3) Budno motrite na prugu Zenica – Doboj. Pošto nepr[ijatelj] već prazni garnizone s tog sektora pruge i upućuje te snage protiv nas, vi treba da izvršite pritisak sa zapada na te garnizone i onemogućite im manevrovanje.

Mi se nalazimo oko Olova.

24. jun [1943]. Tito
[Selo Petrović, kod Kladnja]

A–VII, Fond NOR, kut. 7A, reg. br. 20–1.

---

* Titovu naredbu K. Popoviću o zauzeću Han-Pijeska i Vlasenice vid. na str. 222. – *Red.*

** O oslobođenju Han-Pijeska i Vlasenice vid. u nap. 308. – *Red.*

[ŠTABU PRVE PROLETERSKE UDARNE DIVIZIJE]

I

Vi likvidirajte [Han]-Pijesak, a vojvođanske brigade Vlasenicu, jednovremeno.[308]

Peko će likvidirati Olovo i Kladanj.

II

Šaljemo vam kurire za Džimrije.[309] Obratnom poštom pošaljite nam naše kurire na pravcu Petrovići – Kladanj. Radio-vezu održavajte neprekidno.

24. jun [1943].
[Selo Petrović, kod Kladnja]

A–VII, Fond NOR, kut. 706, f. 15, reg. br. 1/40.

ŠTABU I [PROLETERSKE UDARNE] DIVIZIJE

Hitno

1) Poslije likvidacije H[an]-Pijeska hitno uputite III i VII krajišku brigadu pravcem: [Han]-Pijesak – Milan-planina – Kleštani – Tupanari – Stupari – Djedina – Omazići, s tim da se zadrže na prostoru Omazići – Repnik – Banovići – Grivice, stavljajući se pod Pekovu komandu.

Ove brigade da se kreću zajedno, pod jednom komandom.[310]

2) Po padu Olova odmah ćemo vam uputiti II proletersku brigadu najkraćim pravcem ka H[an]-Pijesku.

24. jun [1943]. Tito
[Selo Petrović, kod Kladnja]

A–VII, Fond NOR, kut. 14, reg. br. 28–6.

[GLAVNOM ŠTABU NOV I PO ZA HRVATSKU]

Mi smo primili sve vaše depeše.[311] Nalazimo se sad u istočnoj Bosni – Olovo i Vlasenica. Izvještaje za »Sl[obodnu] Jugoslaviju« šaljite preko nas, a ne preko Slovenije.

25. jun [1943]. Tito
[Olovo]

A-VII, Fond NOR, mikroteka, Depeše VŠ NOV i POJ i GŠ NOV i PO Hrvatske, Bakarić, 1/28.

[GEORGI DIMITROVU]

Jedinice naše Majevičke brigade 14. juna uništile jedan domobranski puk. Zarobljeno 1200 vojnika i 30 oficira. Zaplijenjeno 1200 pušaka, 100 puškomitraljeza i teških mitraljeza, 5 topova, 700 ćebadi, oko 150 000 metaka i mnogo drugog materijala.[312] Jedinice ove iste brigade 18. juna zauzele rudnik Ugljevik, zarobile garnizon od 400 domobrana.[313]

Prilikom zauzimanja Srebrenice vojvođanske brigade ubile 50 ustaša; zarobljeno 110 vojnika, zaplijenjeno 160 pušaka, 76 000 metaka, jedan minobacač i 118 mina, 9 puškomitraljeza i 2 teška mitraljeza.

26. jun 1943. Valter
[Selo Kovačići, kod Kladnja]

A–CK SKJ, Fond CK KPJ–KI,
reg. br. 1943/156.

Prevod s ruskog

ŠTABU I [PROLETERSKE UDARNE] DIVIZIJE

Hitno

1) Vaša grupa dovoljno jaka za predviđene operativne ciljeve. Sem I i II proleterske vi za sada zadržavate Majevičku i VI [istočnobosansku brigadu] pod svojom komandom uz sadejstvo grupe vojvođanskih brigada.

Zato III i VII krajišku [brigadu] uputite odmah predviđenim pravcem po datom vam naređenju.*

2) Peko [Dapčević] napada Kladanj 27. juna noću.

3) Roćko [Rodoljub Čolaković] i operativni [štab NOV i PO] Vojvodine da dođu preko sela Ravne u selo Kovačiće kod Kladnja.[314]

26. jun [1943]. Tito
[Selo Kovačići, kod Kladnja]

A–VII, Fond NOR, kut. 706, reg. br. 1–5.

---

* Vidi više u nap. 310. – *Red.*

[GLAVNOM ŠTABU NOV I PO ZA HRVATSKU]

U vrijeme velikih borbi kod Tjentišta, prije 15 dana, poginuo nam je od avijacije engl[eski] kapetan Stjuart, a kapetan Dikin i ja smo lakše ranjeni. Mi smo tih dana preživjeli najtežu borbu u toku ovog rata. Ogromne žrtve.

Preko sto aviona bilo je neprekidno u vazduhu i bombardovalo nas. Izgubili smo mnogo partij[skog] i komand[nog] kadra. Poginula su tri k[oman]d[anta] brigada, među njima Sava Kovačević.[315]

Mi smo se, uprkos trostrukom obruču i velikoj nadmoći nepr[ijatelja], organizovano probili i spasli glavninu vojske. Ovo je bila najvještije organizovana ofanziva do sada. Upozoravamo vas na te (činjenice) da budete na oprezu.

Nepr[ijatelj] stvara ne samo obruč frontalno nego i zasjede po dubini i zaposjeda po dubini sve iole istaknutije tačke i puteve. Nepr[ijatelj] se popeo na vrh Durmitora, Maglića i na sve visove od Crne Gore do Romanije. Vodite o tome računa.

27. jun 1943. Tito
[Selo Kovačići, kod Kladnja]

A–VII, Fond NOR, mikroteka, Depeše VŠ NOV i POJ i GŠ NOV i PO Hrvatske, Bakarić, 1/30–31.

[GLAVNOM ŠTABU NOV I PO ZA HRVATSKU] ZA BEVCA [EDVARDA KARDELJA]

U Sloveniji stvorite od postoj[ećih] brigada divizije.[316] Treba postaviti sposobne štabove i k[oman]d[an]te divizija . . .* Uzeti u kombin[aciju] one koje smo mi poslali.[317]

27. jun 1943. Tito
[Selo Kovačići, kod Kladnja]

A–VII, Fond NOR, mikroteka, Depeše VŠ NOV i POJ i GŠ NOV i PO Hrvatske, Bakarić, 1/29.

* Tačkice su iz originala depeše. – *Red.*

[GLAVNOM ŠTABU NOV I PO HRVATSKE]

Zauzeli smo od 24. do 28. juna gradove: Han-Pijesak, Olovo, Vlasenicu, Srebrenicu, Bratunac. Nepr[ijatelj] ima velike gubitke. Uzeli smo prilično ratnog materijala kao i zarobljenika. Podrobno sve kasnije.

28. jun 1943. Tito
[Selo Kovačići, kod Kladnja]

A–VII, Fond NOR, mikroteka, Depeše VŠ NOV i POJ i GŠ NOV i PO Hrvatske, Bakarić, film 1, snimak 33.

[GEORGI DIMITROVU]

Poslije uporne borbe od nekoliko sati naše jedinice 24. juna zauzele u istočnoj Bosni Han-Pijesak i grad Olovo. Naše jedinice 25. juna [1943] zauzele grad Vlasenicu i očistile teritoriju do Drine. Kod Vlasenice i Han-Pijeska neprijatelj je bio potpuno razbijen i u panici se povlači.[318] Zaplijenjeni su trofeji i ratni materijal, koji se još prebrojava. Bilo je mnogo zarobljenih, neprijatelj imao teške gubitke. Detalji o ovim borbama slijede.

28. jun 1943. Tito
[Selo Kovačići, kod Kladnja]

A–CK SKJ, Fond CK KPJ–KI, reg. br. 1943/157. *Prevod s ruskog*

[ŠTABU PRVE PROLETERSKE UDARNE DIVIZIJE]

I

Zauzeli Kladanj.[319] Ima plijena. Hitno uputite 15 konja za eksploziv. Uputite ih na Kladanj.

II

Ljubica Đorđević, iz Politod[jela] III krajiške, da se stavi na raspolaganje drugu Crnom (Sretenu Žujoviću). Marko (Ranković Aleksandar)*.

III

Zadržite III krajišku pod vašom komandom u rejonu Vlasenice, a VII krajišku uputite na prostor Stupari – Djedina, gdje će da se zadrži i uhvati vezu s nama na Kladanj.

IV

Peko [Dapčević] zadržava i dalje II prolet[ersku brigadu]. Roćko [Rodoljub Čolaković], engleska grupa sa Serdarom [Stevanom][320] i Operativni [štab NOV i PO] Vojvodine da dođu hitno u Kladanj.[321]

V

Na konjima koje upućujete za eksploziv u Kladanj pošaljite puščane, bacačke i protivkolske municije i za top 36 [mm].

28. jun 1943. Tito
[Selo Kovačići, kod Kladnja]

A–VII, Fond NOR, kut. 706, f. 15, reg. br. 1/46.

* Tekst ove rečenice je napisao član Politbiroa CK KPJ i Vrhovnog štaba NOV i POJ A. Ranković. – *Red.*

[GEORGI DIMITROVU]

Produžavajući nastupanje u istočnoj Bosni naše jedinice 28. juna u upornoj noćnoj borbi zauzele grad Kladanj. Zaplijenjeno mnogo namirnica i ratnog materijala. Neprijatelj se u panici razbježao u pravcu Tuzle. Ubijeni i ranjeni se prebrojavaju.

Poslije zauzimanja grada Vlasenice ubijeno je 200 ustaša, zarobljeno 200 domobrana i 7 oficira; zarobljen je, takođe, pukovnik Kopačin, komandant XV puka. Zaplijenjeno: 3 minobacača, 100 000 metaka, 2000 kg šećera, 1000 kg masti, 3000 kg pasulja, mnogo marmelade, sanitetskog materijala, jedan auto i drugo.

Jedinice I hrvatskog korpusa zauzele 17. juna mjesto Cetingrad;[322] 18. juna zauzele ponovo Slunj.[323] Zarobljeno 217 vojnika i 4 oficira; zaplijenjena 2 protivtenkovska topa i 150 granata, 150 mina, 14 teških mitraljeza i 15 puškomitraljeza, 200 pušaka, mnogo municije i drugo. Ubijeno 70 ustaša. Jedinice Slavonske divizije uništile željezničku stanicu Petrovo Selo i Vrbovac; uništeni svi objekti i 34 vagona i nekoliko vagona s naftom. Zarobljeno 17 dobobrana, zaplijenjeno 100 pušaka, 4000 metaka i drugo. Jedna njemačka kolona iz Gradiške odbačena nazad; zaplijenjeni trofeji.

29. jun 1943. Valter
[Selo Kovačići, kod Kladnja]

A–CK SKJ, Fond CK KPJ–KI, reg. br. 1943/158. *Prevod s ruskog*

[GEORGI DIMITROVU I RADIO-STANICI »SLOBODNA JUGOSLAVIJA«]

Molimo objavite preko (Radio-stanice) »Slobodna Jugoslavija« slijedeće saopštenje,[324] koje Slovenci smatraju veoma potrebnim i korisnim u sadašnjoj borbi:

»Partizanskim odredima i brigadama u Istri i u Slovenačkom primorju šaljemo naš borbeni pozdrav. Radujemo se vašim uspjesima u borbi protiv okupatora za slobodu naroda Istre i Slovenačkog primorja. Kao sastavni dio Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije, vi se borite za oslobođenje Istre i Slovenačkog primorja zajedno s ostalim narodima Jugoslavije. Udrite još jače po neprijatelju! Uništavajte njegovu živu silu! Uništavajte prevozna sredstva, željezničke pruge, mostove, vojne objekte, fabrike i drugo! Ne dajte mira okupatorima! Budite isto tako uporni kao vaši ratni drugovi u Bosni, Hrvatskoj itd.!

Naprijed, borci, komandanti i politički komesari naše narodne vojske u Istri i Slovenačkom primorju!«

Smrt fašizmu – sloboda narodu!

30. jun 1943.
[Selo Plahović, kod Kladnja]

U ime Vrhovnog štaba NOV i POJ
komandant
Tito

A–CK SKJ, Fond CK KPJ–KI, reg. br. 1943/160.

Prevod s ruskog

[GEORGI DIMITROVU]

Produžavajući nastupanje u istočnoj Bosni naše jedinice zauzele Drinjaču blizu Zvornika.[325] Petnaesti domobranski puk, koji je razbijen kod Vlasenice, bio je prilikom povlačenja napadnut od jedinica jedne vojvođanske brigade, pri čemu je ubijeno i ranjeno još oko 250 vojnika i oficira.[326]

Naše jedinice u Lici napale Raduč. Zarobljeno 90 talijanskih vojnika, zaplijenjeni 2 teška mitraljeza i jedan puškomitraljez. Ubijeno 550 talijanskih vojnika i oficira.[327]

30. jun 1943. — Valter
[Selo Plahović, kod Kladnja]

A–CK SKJ, Fond CK KPJ–KI, reg. br. 1943/159. — *Prevod s ruskog*

ŠTABU VII UDARNE BRIGADE*
Drugu politkomu

U vezi s reorganizacijom vaše divizije[328] i novim rasporedom vojnih i političkih kadrova izvršili smo izvjesne izmjene u sastavu politodjela[329] vaših brigada. Tako će od danas Politodjel VII banijske brigade sačinjavati drugovi:

Sava Vukčević
Bili [Stjepan Debeljak]
Kaja Garibović

Politodjel VIII banijske brigade sačinjavat će drugovi:
Dobrivoje Vidić
Dušan Kostić
Vera Majer

Ove promjene saopštite svim zainteresovanim drugovima, a politodjele u ovom sastavu uputite u pomenute brigade i obavijestite štabove o našoj odluci.

Čim primite ovo pismo uputite odmah u V[rhovni] Š[tab] ove drugove: Stefana Mitrovića, Maksima Goranovića, Ivu Frola i Belku [Milevu Jovičić] koji su određeni na novu dužnost. U svemu ostalom postupite onako kako smo usmeno utvrdili. Drugarica Vanda [Novosel] ostaje još uz Politodjel VIII brigade.

Obavijestite nas da li se kod vas nalazi drug Arsenije Mijović, koji je trebao doći zajedno s Vidićem radi organizovanja kurseva u vašoj diviziji.

Smrt fašizmu – sloboda narodu!

30. jun 1943. Tito
[Selo Plahović, kod Kladnja]

A-VII, Fond NOR, kut. 706, f. 15. reg. br. 1/49.

* U originalu dokumenta omaškom napisana riječ brigade, umjesto: divizije. – *Red.*

[GEORGI DIMITROVU]

Povjerljivo

Englezi su nam poslali, s dva aviona, 1500 kilograma eksploziva i dva aviona sanitetskog materijala.[330] Obećali da daju odjeću i oružje. U istočnoj Bosni spustili se padobranci engleske vojske i tri lica iz Kanade, među kojima i Serdar [Stevan], koji je bio u Španiji. Svi su oni članovi KP Kanade i sada se dobro drže kao takvi.

30. jun 1943. Tito
[Selo Plahović, kod Kladnja]

A–CK SKJ, Fond CK KPJ–KI, reg. br. 1943/161. *Prevod s ruskog*

PETA NEPRIJATELJSKA OFANZIVA[331]

Peta neprijateljska ofanziva u proljeće i ljeto 1943. protiv naše oslobođene teritorije u Crnoj Gori i Sandžaku ući će u historiju kao najslavnija epopeja naše narodnooslobodilačke borbe. Analizu naše strategije i taktike, kao i neprijateljske, daće Vrhovni štab na drugom mjestu iscrpno. Zadatak ovog uvodnika jeste da se dotakne samo ukratko nekih najbitnijih stvari iz ove najteže i najkrvavije borbe u kojoj su se slavom ovjenčale naše četiri divizije Narodnooslobodilačke vojske – Prva i Druga proleterska, Treća i Sedma udarna divizija i brigade – Šesta istočnobosanska i Prva majevička.

Peta neprijateljska ofanziva bila je samo nastavak Četvrte ofanzive,[332] koja je počela u januaru 1943, a koja se potkraj marta svršila porazno po neprijatelja u dolini Neretve i na gornjem toku rijeke Vrbasa, na gori Raduši, Makljenu i kod Gornjeg Vakufa. Zato je potrebno osvrnuti se s nekoliko riječi i na tok Četvrte neprijateljske ofanzive na oslobođenu teritoriju Bosanske krajine, Like i Banije i na ulogu koju su u toj ofanzivi odigrale, pored Prvog bosanskog i Prvog hrvatskog korpusa, i naprijed navedene jedinice. Te su jedinice primile kasnije na sebe sav teret Pete neprijateljske ofanzive. Ove su jedinice za vrijeme Četvrte ofanzive bile raspoređene na ogromnom prostoru od 300 km. Prva i Treća divizija u crntralnoj Bosni do rijeke Save, Druga divizija u Dalmaciji na Dinari i oko Knina, Sedma banijska bila je kod Petrinje i nosila je na svojim leđima sav teret one neprijateljske grupe koja je nastupala od Petrinje,[333] kasnije i divizije »Princ Eugen«, koja je nastupala od Slunja prema Bihaću.

Neprijatelj je načinio krupnu grešku što je Četvrtu ofanzivu započeo linijskim potiskivanjem naših jedinica, Prvog bosanskog i Prvog hrvatskog korpusa sa zapada prema istoku, prije nego što je završio strategijsko opkoljavanje cijele naše oslobođene teritorije.

Vrhovni štab je znao da je to opkoljavanje u toku. Dobiveni su podaci da je Draža Mihailović načinio sporazum s Nijemcima još u decembru za zajedničku akciju;[334] da Talijani pripremaju svoje baze u dolini Neretve i Prozora. Ali je Vrhovni štab imao toliko vremena da koncentriše Prvu, Drugu i Treću diviziju na tome terenu i da preduzme ofanzivne operacije prije nego što neprijatelj završi opkoljavanje i preduzme svoju ofanzivu s toga sektora. Prva i Treća divizija izvršile su sjajno svoj marš iz centralne Bosne i stigle za

rekordno vrijeme na određeni prostor kod Gornjeg Vakufa, Prozora i Ivan–Sedla. Druga divizija zauzela je u naletu Imotski i sva okolna mjesta i brzo stigla na željezničku prugu kod Drežnice blizu Mostara. Talijanska divizija »Murđe« našla se u kotlu, odrezana sa svih strana, s ogromnim ratnim materijalom. Ona je bila uništena, a sav materijal i naoružanje pali su u naše ruke. Zauzeta su utvrđena mjesta: Prozor, Rama, Jablanica, Ostrožac, Bradina, Ivan–Sedlo i druge stanice. Konjic je bio opkoljen i naše su trupe već zauzele dio grada na lijevoj obali Neretve. Svi uslovi za brzo napredovanje naših jedinica i izbjegavanje frontalnih borbi s neprijateljem bili su stvoreni, ali je jedna druga stvar, i to presudna, ukočila sposobnost manevriranja naših jedinica – ranjenici. Tri hiljade ranjenika iz Bosanske krajine, Like, Dalmacije itd. preuzela je ova naša udarna grupa na svoja leđa, i njih je trebalo spasti da ne padnu u ruke okrutnog neprijatelja. Evakuacija ranjenika preko 200 kilometara do Prozora i Neretve išla je sporo. Neprijatelj je dobio u vremenu i privukao kod Bugojna i Konjica 3 njemačke divizije,[335] nekoliko domobranskih i ustaških pukova i oko 12 000 četnika* Draže Mihailovića. Zametnula se najveća bitka za ranjene, koja je trajala 40 dana. Visoka svijest i besprimjerna hrabrost boraca spasla je naše ranjenike. Nijemci, Talijani i ustaše bili su razbijeni. Ranjenici su prebačeni na lijevu obalu Neretve i dalje, pod okolnostima kakvih je bilo malo u historiji ratova.

Nastupila je druga faza ove velike borbe. Nijemci i ustaše obustavili su dalju borbu zbog velikih gubitaka i potrebe pregrupacije. Četnici izdajnika Mihailovića bili su strahovito razbijeni, i naše jedinice nastavile su ih nemilosrdno goniti prema Crnoj Gori.

U borbi na Neretvi palo je u naše ruke mnogo raznih četničkih dokumenata i u njima je bila potpuno otkrivena jedna od najpodlijih izdaja Draže Mihailovića. Iz tih se dokumenata također vidjelo neosporno učešće londoske izbjegličke vlade u toj izdaji. Cilj je bio: uz pomoć Nijemaca, Talijana i ustaša uništiti našu Narodnooslobodilačku vojsku i osigurati sebi, uz pomoć okupatora, ubuduće vladavinu žandarma i kundaka nad narodima Jugoslavije. Imajući u svojim rukama sve dokaze ove odvratne izdaje, Vrhovni štab je donio rješenje: uništiti brzim nastupanjem prema Crnoj Gori četničke bande Draže Mihailovića i na taj način ih likvidirati kao neku značajniju politički i vojnički snagu. Taj zadatak su naše slavne divizije odlično izvršile. U nekoliko velikih okršaja, kao kod Kalinovika, kod Foče, kod Nevesinja, kod Mojkovca, na Sinjajevini, četničke bande Draže Mihailovića bile su razbijene i razbježale su se, demoralizirane, po svojim selima. Crna Gora, Sandžak, veliki dio Hercegovine i Bosne bili su očišćeni i oslobođeni od četnika i njihovog terora, a sam Draža Mihailović pobjegao je sa 100 žandarma u Srbiju.

---

* U bici na Neretvi bilo je angažovano preko 20 000 četnika. – *Red.*

Planovi Vrhovnog štaba bili su ostvareni. Četvrta ofanziva je propala. Opkoljavanje naše slobodne teritorije i uništavanje naših snaga nije uspjelo zahvaljujući kontramanevru naše udarne grupe kod Neretve i Gornjeg Vakufa. Ranjenici su bili spaseni. Draža Mihailović je bio likvidiran baš u onim krajevima gdje je bio najjače zasio, kao, na primjer, u Crnoj Gori, Sandžaku i Hercegovini. Otada on više ne predstavlja ništa u vojničkom pogledu, a politički se potpuno raskrinkao. Rezultat toga bio je dolazak engleskih misija u naš štab i početak slanja pomoći našoj Narodnooslobodilačkoj vojsci od strane Saveznika.

Peta neprijateljska ofanziva protiv naših jedinica u Crnoj Gori i Sandžaku bila je pripremana mnogo pametnije, u dalekoj pozadini, potpunim strategijskim opkoljavanjem s ciljem kasnijeg taktičkog stezanja obruča oko naših jedinica u Crnoj Gori. Takvo strategijsko opkoljavanje odmah u početku urodilo je tim uspjehom za neprijatelja što nam je bio osujećen naš plan za dalje ofanzivne operacije prema Metohiji i Kosovu i prisililo nas je da primimo odbrambene bojeve na vrlo nepovoljnom terenu za nas. Mnogi bi mislio da terenske teškoće i prirodne prepreke imaju uvijek prvenstvenu važnost u odbrambenim bojevima za našu Narodnooslobodilačku vojsku. Ali to nije tačno, naročito to nije bio slučaj u Crnoj Gori. Terenske teškoće i prirodne prepreke ovdje su se pokazale kao minus za nas a plus za neprijatelja. Zbog tih prirodnih prepreka silno je bilo onemogućavano manevriranje naših jedinica i baš te prirodne prepreke bile su velika opasnost za našu cijelu udarnu grupu u Crnoj Gori pri našem probijanju neprijateljskog obruča. Velika tehnička nadmoćnost: dalekometni topovi, mnogobrojna avijacija i specijalno izvježbane jedinice za brdsko ratovanje na strani neprijatelja dali su mu veliku prednost u borbi protiv nas i u savlađivanju tih prepreka.

Dalje, treba imati na umu da faktori koji kod običnih vojski, koje posjeduju sve što je potrebno za ratovanje, imaju drugostepenu, pa čak i trećestepenu važnost, u našoj vojsci imaju prvostepenu važnost. Na primjer, za našu Narodnooslobodilačku vojsku od prvostepene je važnosti ekonomsko stanje naroda na onom prostoru gdje se vode operacije. Mi u dubokoj pozadini nemamo magazina s hranom i fabrika za preradu hrane, kao što to ima neprijatelj, i zato smo često prisiljeni da stvaramo svoje strateške planove prvenstveno uzimajući u obzir taj faktor. Drugo, mi nemamo fabrika oružja i municije, i zato smo često prisiljeni udešavati svoju operativnu taktiku u vezi s tim faktorom, bilo da se brane ili ne brane neki položaji ili teritorija, već prema tome koliko ima municije, ili da se napadne neko mjesto ili grad bez neke strateške važnosti za nas, samo da se osvoji oružje i municija. Treće, politički faktor također ima u našoj borbi prvostepenu važnost. Mi smo narodna vojska i nije nam svejedno kakvo je raspoloženje naroda prema nama na prostoru gdje vodimo operacije. Mi se ne oslanjamo grubo na našu vojnu silu, već u prvom

redu na sam narod, pa onda na vojnu silu. Eto, svi ti i još mnogi drugi faktori uvjetuju našu strategiju i taktiku. Ovo sam ovdje spomenuo radi toga da naš komandni kadar i borci lakše shvate sve ono što se zbivalo za vrijeme Četvrte, a naročito Pete neprijateljske ofanzive.

Kao što sam već naprijed spomenuo, naš položaj u Crnoj Gori i Sandžaku nimalo nije bio zavidan. Neprijatelj je izvršio sve svoje pripreme dok su bile u toku naše borbe s četnicima Draže Mihailovića. Osim toga, naše su operacije bile vezane, kao, na primjer, kod Foče, za naše ranjenike, kojih je bilo još uvijek veliki broj i zbog toga se ranije nije moglo izbjeći opkoljavanje, iako je Vrhovni štab već znao šta neprijatelj smjera.

Neprijatelj je ovog puta, osim velike tehničke nadmoćnosti, imao i veliku brojčanu nadmoćnost. Protiv naših 20 000 boraca bilo je koncentrirano 120 000 Nijemaca, ustaša, Talijana i Bugara. Ali je i ovog puta neprijatelj načinio jednu grešku, naime: on je svoje glavne snage koncentrisao u pravcu našega nastupanja i na bokove, tj. kod Kolašina, Nikšića i Pljevalja, a kod Gacka, Foče i Kalinovika imao je u početku slabije snage. Na takav raspored ga je navelo to što su i naše snage bile koncentrisane na pravcu tih tačaka i što smo mi svc naše snage prebacili preko Drine i Pive, a na lijevoj obali tih rijeka nije ostala nijedna naša jedinica.

Ali predvidjevši mogućnost toga da neprijatelj zaposjedne i lijevu obalu tih rijeka, odnosno planine Maglić, Vučevo i Volujak i na taj način potpuno onemogući probijanje tim pravcem, mi smo odlučili prebaciti odmah jednu manju jedinicu na Vučevo kao mostobran za slučaj potrebe. U ovom predviđanju mi se nismo prevarili: u isto vrijeme kada je stigao jedan bataljon Druge proleterske brigade na Vučevo, stigla je s druge strane jedna njemačka jedinica, koja je u oštroj borbi bila zbačena s brda u dolinu. Sada je sva ozbiljnost položaja bila nama potpuno jasna, a neprijatelj je shvatio da mi namjeravamo da se probijemo u tome pravcu. Mi smo sada prebacivali na to brdo sve nove i nove snage sa zadatkom ofanzivnih operacija i izbacivanja neprijatelja s položaja u dolini rijeke Sutjeske. S druge strane, preduzeli smo ofanzivne operacije prema Gacku i uputili brzim maršem Drugu dalmatinsku brigadu na jednu od najvažnijih tačaka, tj. na Gornje bare, brdo u trouglu gornjeg toka rijeke Sutjeske i Neretve. Ova je brigada kasnije odigrala presudnu ulogu u povlačenju naše glavnine preko tjesnaca rijeke Sutjeske i pokazala divne primjere upornosti i herojstva. Ali je i neprijatelj brzo uvidio svoj propust. On je sada hitno dovlačio velika pojačanja i zaposijedao, utvrđivao sva brda i istaknute tačke u pravcu našeg namjeravanog povlačenja. U dolini rijeke Sutjeske razvila se ogorčena i dugotrajna bitka između neprijatelja i naših jedinica, koje su probijale obruč njemačkih trupa.

No glavni momenat je neprijatelj propustio. Najopasnije, tj. zaposijedanje Maglića, Volujaka i Vučeva bilo je osujećeno. Moguć-

nost probijanja naše glavnine bila je stvorena. Dok je naša Treća divizija kao zaštitnica vodila krvave borbe još uvijek kod Šavnika i na rijeci Komarnici, dotle su Prva i Druga divizija razbijale neprijateljski obruč na rijeci Sutjesci, a njihove prethodnice uporno prodirale sve dalje naprijed, preko Zelengore, u pravcu glavnog druma Foča – Kalinovik. Te su jedinice stvarale u teškim borbama jedan koridor kroz dubinski neprijateljski raspored, kroz koji se povlačila naša glavnina. Tri neprijateljska obruča, na rijeci Sutjesci, na drumu Foča – Kalinovik i na željezničkoj pruzi Sarajevo – Višegrad bila su probijena, a neprijateljski plan o potpunom uništenju naše herojske udarne grupe propao je.

I u Četvrtoj i u Petoj neprijateljskoj ofanzivi neprijatelj je učinio krupne propuste, koje smo mi u punoj mjeri iskoristili. Da je njemačka grupa *»Anaker«*, koja je prodirala od Gacka i prema gornjem toku Neretve, kada naših snaga uopće još nije bilo na lijevoj strani rijeka Pive i Drine, brzo zaposjela naprijed navedene planine, bio bi, vjerovatno, makar djelimično, uspio neprijateljski plan.

Besprimjerno herojstvo naših boraca i snalažljivost našeg komandnog kadra savladali su skoro nemoguće zapreke. Peta neprijateljska ofanziva i njen krah podigli su pred cijelim svijetom ugled naše slavne Narodnooslobodilačke vojske na visoki stepen. Borci, komandiri, komandanti i politički komesari Prve, Druge, Treće i Sedme divizije ispunili su sjajno svoju dužnost prema narodu i u šestomjesečnim neprekidnim bojevima pokazali sve one osobine koje moraju da posjeduju vojnici i komandni kadar Narodnooslobodilačke vojske. Moje priznanje i zahvalnost borcima, komandirima, komandantima i politkomesarima Prve, Druge, Treće i Sedme divizije i Prve majevičke i Šeste bosanske brigade.

Slava palim herojima u toj velikoj i slavnoj borbi!

[Kraj juna 1943]

Vrhovni komandant
Tito

»Bilten Vrhovnog štaba NOV i POJ«, br. 29–31/1943.

PRILOZI

[ŠTABOVIMA DIVIZIJA OPERATIVNE GRUPE VRHOVNOG ŠTABA NOV I POJ][336]

ŠTABU . . .

Ovogodišnja epidemija pjegavca zadala je našoj N[arodno] O[slobodilačkoj] vojsci ozbiljne udarce. Od početka zime do danas oboljelo je od ove bolesti oko 3500 boraca. Kad se uzme u obzir kako strašnu iznurenost ostavlja pjegavac, koja traje po 4–6 i više nedjelja, jasno je kakav gubitak po n[arodno]o[slobodilačku] borbu predstavlja ovaj broj oboljelih. Čitava jedna divizija bila je izbačena iz stroja i onesposobljena za duži period za ma kakvu vojnu akciju. Evakuacija zaraznih bolnica, pored mnogobrojnih ranjenika, predstavljala je izvanredno opterećenje za naše jedinice. Borbene jedinice bile su sputavane u svom napredovanju, morale su gubiti dragocjeno vrijeme i snagu u davanju zaštitnice, a sam prenos oboljelih drugova krio je u sebi veliku opasnost zaraze onih koji su nosili.

Epidemija pjegavca nije došla iznenada; ona nije smjela da iznenadi ni sanitet ni štabove divizija. Još mnogo prije izbijanja zaraze već su postojali gotovi objektivni uslovi za nju. Ti uslovi bili su jasni i uočljivi. Ali i pored toga divizijama je blagovremeno skrenuta pažnja na opasnost putem cirkulara, naređenja i štampe, izdata su jasna uputstva za borbu protiv bolesti.

Međutim, razvoj epidemije pokazao je da niti trupni sanitet, a još manje štabovi i niži komandni kadar nisu shvatili ozbiljnost ove opasnosti, pa nisu ni preduzimali plansku i upornu borbu. Mjere, sasvim površne, bile su preduzimane tek pošto je zaraza izbila. Štabovi nisu ukazivali dovoljnu pomoć sanitetu, nisu postavljali zdravstvenu službu kao svoj stalni problem, kao problem očuvanja borbene sposobnosti jedinica. Sanitet je činio krupne greške i prestupe po pitanju dijagnostike, izolacije i transporta zaraznih bolesnika. Neuspjeh u borbi protiv pjegavca morao je da uslijedi već i zbog toga što divizije, s malim izuzecima, nisu se ni organizaciono pripremile za tu borbu. Štabovi i sanitet ostavili su neriješene osnovne organizacione zadatke jasno postavljene u Statutu sanitetske službe,[337] i to baš one zadatke koji se odnose na higijensku službu (higijeničari, konačari, higijenske mobilne ekipe, burad za parenje, bolničarske čete), ili su te zadatke rješavali površno i formalistički (upućivanje nesposobnih u sanitetsko osoblje).

Stojimo pred ljetom, što znači pred sezonom opasnih bolesti – trbušnog tifusa i dizenterije. Opasnost od njih još je veća nego od

pjegavca. Prvo zato što se stotine naših boraca nalaze u stanju teške iznurenosti, drugo zato što su ove bolesti dugotrajnije i zahtijevaju stabilniji bolnički sistem. Borba protiv njih je mnogo zamršenija i postavljena s više odgovornosti nego što se to činilo do sada. Greške počinjene ove zime i proljeća više ne smiju da se ponove. Ne zapostavljajući ni jednoga trenutka budnost i borbu protiv pjegavca, ima se odmah otpočeti s mjerama protiv trbušnog tifusa i dizenterije.

1) Štabovi treba da razviju aktivnost na polju saniteta, da ukažu svestranu pomoć sanitetu u izvršenju zdravstvenih mjera i, istovremeno, da provode brižljiviju kontrolu nad radom i postupcima sanitetskih referenata.

2) Provesti, popuniti i učvrstiti organizaciju saniteta. Obezbijediti potrebno osoblje.

3) Podići autoritet sanitetskog osoblja pred borcima.

4) Potpomoći sanitet u izdavanju stručnih i propagandnih spisa.

5) Sprovoditi najšire higijensko prosvjećivanje boraca.

6) Zbog opasnosti kliconoštva, kuhinjsko osoblje koje je bolovalo makar kada trbušni tifus mora smjesta da napusti posao u kuhinjama. Isto tako, isključuje se oporavak tifusnih rekonvalescenata pri kuhinjama i intendanturama. Provoditi najsavjesniju čistoću bivaka i kantonmana s naročitim obzirom na higijenu nužnika. Kopati nužničke jame. Kontrola i odgovornost za vršenje ovih mjera padaju na štabove i komandni kadar.

7) Kuhinje i intendature da vode najveću pasku nad čistoćom hrane, naročito je zaštićujući od muva. Organi intendantura će snositi odgovornost za nemar u borbi protiv muva – prenosilaca zaraze – ako ne budu sakupljali i pokapali u zemlju otpatke od hrane (drobove).

8) Intendanture da snabdijevaju sanitet negašenim krečom kad se za to ukaže potreba.

16. maj 1943.
[Đurđevića Tara]

Vrhovni komandant
NOV i PO Jugoslavije
Tito

A-VII, Fond NOR, kut. 13, reg. br. 21–7.

ŠTABU II PROL[ETERSKE UDARNE] DIVIZIJE[338]

Od danas, do prijema ovoga, s nama u telefonskom saobraćaju upotrebljavati slijedeću šifru:

Prva divizija	15 – Stanko
Druga divizija	20 – Mrgud
Treća divizija	25 – Gojko
Sedma divizija	33 – Slavko
Sanitet V.Š.	9 – Merkur

Brigade:

I proleterska	Jastreb
II proleterska	Orao
III krajiška	Vuk
VII krajiška	Golub
IV crnogorska	Soko
V crnogorska	Ris
I dalmatinska	Galeb
II dalmatinska	Lasta
III dalmatinska	Roda
Majevička	Proleće
VI [istočnobosanska]	Starina Novak
VII banijska	Oktobar
VIII banijska	Februar
XVI banijska	Maj
Hercegovačka	Ajkula

21. maj 1943.
[Crno jezero, kod Žabljaka]

V[rhovni] š[tab]

Nastavak

Mjesta:

Nikšić 105	Piva 130
Gacko 111	Rudo 140
Foča 155	Sarajevo 150
Pljevlja 120	Kalinovik 115
Kolašin 170	Goražde 135
Šćepan-Polje 190	

Vrhovni štab 305 – Mladen. Ovo upotrebljavati u međusobnom telefonskom saobraćaju obavezno.

21. maj 1943. Tito
[Crno jezero, kod Žabljaka]

A–VII, Fond NOR, kut. 731, f. 9, reg. br. 3–14.

ŠTABU VII DIVIZIJE[339]

Najhitnije

Jutros i danas po podne spremili smo za vas dve depeše. Ali, po izveštaju radio-telegrafiste, niste ih primili.

Situacija je sljedeća:

Neprijatelj je izbio na Maglić i vrši pritisak k Prijevoru.

Takođe, nepr[ijatelj] je poduzeo ofanzivu ka G[ornjim] i D[onjim] Barama s ciljem da izbije u Suhu i preseče vezu – pravac naših jedinica koje se prebacuju preko Suhe. Još nije izbio u Suhu, ali će verovatno izbiti u toku 9. juna tek[uće] godine.[340]

Sa severa nepr[ijatelj] drži još Košur, i pored nekoliko napada, nismo uspeli da ga zauzmemo. Danas je nepr[ijatelj] povratio položaj Borovno na desnoj obali Sutjeske, između Mrkalja i Tjentišta. Drug Đido [Milovan Đilas] javlja da se pivske snage i ranjenici neće prebacivati na *levu obalu Pive*, već ostaju tamo.[341]

U vezi s ovakvom situacijom odmah postupite po sledećem:

1) Odmah krenite usiljenim maršem celokupnom divizijom (sa sve tri brigade) i pokretnim ranjenicima pravcem: Vučevo – Suha Gora – Lokva – Dernečište – Mrkalj Klade – Dragoš Sedlo, zatim dalje potokom koji teče istočno od Skakavca – na Sutjesku, koju ćete preći negde oko ušća ovog potoka, tj. jugozapadno od Tjentišta 2–3 k[ilo]m[etra].

Pošto neprijatelj drži *Borovno*, vi ćete uputiti još od Lokve Dernečište označenim pravcem jednu brigadu, koja će blokirati nepr[ijateljski] položaj Borovno i omogućiti vam brz prelazak Sutjeske, sprečavajući nepr[ijatelju] da izvrši ispad u pravcu Tjentišta, odnosno mesta prelaska.

Pokret izvršite s punim obezbeđenjem, naročito bokova.

Dalji vaš pravac, po prelasku Sutjeske:

Drekovi – Milinklada – Hrčava – Lučke Kolibe – Vrbnica.

2) Na Sutjesci, jugozapa[dno] od Tjentišta, radi se *brvno* koje će služiti za prebacivanje.

3) Ako niste u stanju da prebacite ranjenike pešake, vratite i njih u Pivu. Ne smete imati – nositi *uopšte teških* ranjenika.

4) Komoru svu *rasteretiti*, tj. teška oruđa zakopati. Poneti sa sobom samo puške i laka autom[atska] oruđa – radi lakšeg probijanja – sve puškomitraljeze s dovoljno municije.

5) S obzirom na *tešku situaciju* tvoje divizije zbog zakašnjenja, najbolje je da po *mogućstvu vratite sve ranjenike pešake* u Pivu, pošto oni neće moći pratiti brzi pokret vaše divizije.

6) Naše brigade sve su u pokretu:

– X hercegovačka u pokretu k Tjentištu, tj. istom mestu prelaza i istim pravcem koji ste vi dobili; uhvatiti vezu s njima.

– Jedinice koje su bile na Prijevoru i Suhoj, D[onjim] i G[ornjim] Barama povlače se ka Krekovima, s tim što će II dalmatinska držati položaj Siljevica – Stoca – k[ota] 1168, zatvarajući pravac dolinom Sutjeske k Tjentištu.

Vaš prelazak treba da bude kod *Ravnog Borja*, gde vas očekuje jedna pionirska četa koja treba [da] izradi u toku noći brvno.

Napominjemo da morate usiljenim maršem ići, s potpunim obezbeđenjem – po bokovima naročito, marširajući i danju i noću. Ukoliko brvno ne bude gotovo, gazite Sutjesku.

Za Vrh[ovni] štab
Terzić [Velimir]

P.S. Do 9/10. VI noću morate
preći Sutjesku – *Bezuslovno.*
Terzić [342]

8. jun 1943.
[Brdo Kazani, kod Tjentišta]

A–VII, Fond NOR, kut. 812, reg. br. 7–1/1–I.

ŠTABU VII HRVATSKE DIVIZIJE

Vrlo hitno

Povodom vašeg pristizanja u Lučke Kolibe, s obzirom na razvoj situacije, vrhovni komandant naredio je:

1) Da se vaša divizija još večeras krene – nastavi pokret za našom kolonom, i to u zasebnom marševskom poretku s potpunim obezbeđenjem u sve strane.

2) Vaš pokret uslediće večeras u 23 časa, pravcem koji vam je poznat – određen, tj. za nama.[343] Do tog vremena odmorite ljudstvo – nešto spremite za ishranu i organizujte marš. Naročitu pažnju obratite na obe pobočnice, [desna] treba da bude blagovremeno, tj. do 22 časa, isturena na Košuti, a leva u isto vreme na Ljubinom Grobu, pošto nepr[ijatelj] baš s tih pravaca može najbrže ugroziti bokove vaše kolone.

Odstojanje od našeg začelja da bude 300–500 m[etara]. Na našem začelju biće [X] Hercegovačka brigada, s kojom vaša prethodnica mora biti u neprekidnoj vezi.

I ako [je] vaše ljudstvo premoreno, predočiti mu hitnost i neodložnost večerašnjeg pokreta.

Pred polazak zapaliti što više lažnih vatri da biste obmanuli nepr[ijatelja] o našem pokretu i njihovoj avijaciji dali mogućnost da besciljno troši municiju. Ugovorene znake za noćni pokret tražite od štaba II divizije – odnosno Hercegovačke brigade. Učinite sve da se marš pravilno organizuje i izvrši u potpunoj tajnosti.

Za V[rhovni] štab
Terzić [Velimir]

P. S. Nazora [Vladimira] i Veće[344]
predajte našem pratećem
bataljonu

Terzić [Velimir]

10. jun 1943.
[Potok Treskavac, na Zelengori]

A–VII, Fond NOR, kut. 812, reg. br. 9–1/1.

ŠTABU I PROLETERSKE [UDARNE] DIVIZIJE

Vrlo hitno

S obzirom na razvoj situacije na našim sektorima, a u vezi s našim daljim operativnim namerama, vrhovni komandant naredio je:

1) Vaša I divizija – u sastavu operativne grupe: I prolet[erska], III krajiška, VII krajiška, VI [istočno]bos[anska] i Majevička – izvršiće neizostavno 11. juna – oko 21 čas* opšti napad na nepr[ijatelja] na sektoru Jeleč – Rataj – Trebičina, sa ciljem razbijanja tih nepr[ijateljskih] snaga i vašeg brzog prodora k severu – na Miljevinu, odnosno ovladavanje sektorom Jabuka – Mrežica, hvatajući se grebena Jahorine.[345]

2) Danas vam u zoru upućujemo VI, VII i Majevičku brigadu, tako da će moći blagovremeno stići i uzeti učešća u ovome napadu. One su upućene [u] selo Zađevice.**

3) Istog dana, u isto vreme, II divizija će likvidirati Pliješ i Konjske Vode, koordinirajući svoje dejstvo s ovim.

4) Posle uspešnog napada na oba pravca vaša grupa produžiće odmah nadiranje k Miljevini, a Peko [Dapčević] preko Lelije – Oblja – Bjelimića za Umoljane.

Zato treba pripremiti napad da prodor bude osiguran.

Za prodor – proboj – birati onaj deo položaja kuda se najlakše probiti s obzirom na taktičke i tehničke mogućnosti povoljne za brz i siguran prelaz.

Sadašnji naš plan treba da uspe na oba pravca kako [bismo] ovim uspehom stvorili preduslov za naše dalje prodiranje.[346]

5) Drug Jakšić [Pavle] stigao s divizijom i 600 ranjenika.

[. . .][347]

11. jun 1943.
[Jablanovo brdo, na Zelengori]

A-VII, Fond NOR, kut. 7A, reg. br. 15–1

---

* Pogrešno, treba da piše 12. jun, oko 21 čas. – *Red.*

** Pogrešno, treba da piše Zagorice – *Red.*

ŠTABU I PROLETERSKE [UDARNE] DIVIZIJE

1) Napad s vašim brigadama preduzeti večeras 11. juna [1943] oko 21 čas.* Pogrešno je jutros naveden datum.**

2) Niste trebali izdavati nikakva naređenja brigadama koje nisu pod vašom neposrednom komandom i koje su već dobile zadatke od svoga pretpostavljenog štaba II divizije. Vi ste u ovom slučaju izdavali neposredno naređenja – zapovesti – brigadama II divizije: X hercegovačkoj, II proleterskoj, IV crnogorskoj i VII krajiškoj – koje su već bile u toku zadataka dobivenih od svoga divizijskog štaba – a prema postavljenom planu Vrhovnog štaba. Možete zamisliti koliko ovo može uneti zabune u komandovanju i negativnih posledica uopšte. U ovakvim situacijama možete tražiti od ovih brigada uopšte saradnju – sadejstvo, ukoliko to dozvoljava njihov osnovni zatadak, a nikako menjati njihov zadatak.[348] Molimo ubuduće da se ovakvo nešto u komandovanju ne ponovi, jer je u osnovi pogrešno i opasno.

3) Mi nećemo dolaziti k vama niti nameravamo da se krećemo u vašem pravcu.

4) Vrhovni štab kretaće se sa Štabom II divizije i VII banijske divizije, tj. grupom koja će biti orijentisana prema centralnoj Bosni.[349] Ta vam je odluka odranije poznata.

5) Danas u 5 časova prošle su za selo Zađevice*** Majevička i VI brigada. Molimo da ih prihvatite i date zadatak.

6) Vi ne treba da dolazite k nama. Vi imate jasnu direktivu za rad i zadatak. Snage za izvršenje postavljenog zadatka su već danas u vašoj ruci – sad samo ostaje izvršenje. Mi ćemo s vama biti u stalnoj kurirskoj i radio-vezi i možemo se blagovremeno o svemu obavestiti i orijentisati uopšte.

7) Mi se sada nalazimo na jugoistočnim padinama Jablanovog brda i tu ćemo ostati 11. i 12. juna, kada ćemo se krenuti dalje napred, što [zavisi] od izvršenja zadataka postavljenih za večeras pred vašom i Pekinom [Dapčević] grupom.

8) Svi ranjenici i bolesnici pokretni iz Pive biće za svojim brigadama upućeni.[350] Prihvatite blagovremeno ove ranjene drugove i pripremite im nešto za ishranu.

---

* Pogrešno; treba da piše 12. VI oko 21 čas. – *Red.*

** I u tom dokumentu je pogrešno napisano 11. jun (vidi str. 252. – *Red.*).

*** Pogrešno: treba da piše Zagorice. – *Red.*

9) Za III diviziju, koja je u kritičnoj situaciji na Vučevu, izdali smo naređenje da se raščlani u bataljone i čete i da se kroz šume i noću prebacuje na Borač kroz međuprostor Avtovac – Bare. Dali smo Điđu [Milovanu Điasu] detaljno uputstvo šta da radi i način ovakvog probijanja i kasnijeg grupisanja prebačenih grupa.[351]

10) Primljeno je oko 1/4 l[itara] rakije i nešto malo putera za druga Starog [Josipa Broza Tita].

S[mrt] f[ašizmu] – s[loboda] n[arodu]!

Za Vrhovni štab
Terzić [Velimir]

P.S. Pošaljite ob[aveštajni] izveštaj – naročito detaljnije o jačini i rasporedu nepr[ijateljskih] snaga na sektoru: Ulog – Kalinovik i Kalinovk – Foča. Dobili smo od nekih seljaka [obaveštenje] da u Miljevini imaju jače snage. Proverite i javite.

11. jun 1943.
[Jablanovo brdo, na Zelengori]

A–VII, Fond NOR, kut. 7A, reg. br. 16–1.

ŠTABU I PROLET[ERSKE UDARNE] DIVIZIJE

Primili smo vaš izveštaj od 8.45 časova.[352] Drug Veljko [Pavle Ilić] nije imao pravo da upotrebljava i zadržava IV crnogorsku brigadu,[353] koja je već dobila sasvim drugi zadatak i koja se nalazi u Pekovoj grupi, pod neposrednom komandom Štaba II divizije. Drug Stari [Josip Broz Tito] izrično je naredio da nijedan komandant grupe (odnosi se na Kočinu i Pekovu grupu), niti ma ko drugi, nema prava i ne sme dodeljivati zadatke brigadama druge grupe bez znanja i izričnog odobrenja Vrhovnog štaba odnosno vrhov[nog] komandanta. Molim vas saopštite ovo drugu Veljku. Drug Veljko može i treba u vašoj grupi – odnosno brigadama vaše grupe – da izdaje naređenja i zapovesti, jer tu blizu njih poznaje situaciju, dok je u odnosu na brigade Pekove grupe udaljen i nije upoznat s planovima i već dodeljenim zadacima ovim brigadama, pa zato ne treba da im izdaje nikakva naređenja, sem u krajnjem izuzetnom slučaju ako bi to zahtevala neka osobita situacija.

Već je sada poremećen plan II divizije[354] i stvorena zabuna u komandovanju ovakvim zadržavanjem i dodeljivanjem novih zadataka IV crnogor[skoj] brigadi, koja predstavlja jezgro Pekove grupe i stoji pred drugim važnijim zadatkom.

S[mrt] f[ašizmu] – s[loboda] n[arodu]!

Za V[rhovni] štab
Terzić [Velimir]

P.S. Drug Stari naredio je da odmah oslobodite IV crnogorsku brigadu i stavite na raspolaganje Peku, a da [na] njeno mesto postavite neku vašu brigadu. Ovo da učinite odmah.

12. jun 1943.
[Jablanovo brdo, na Zelengori]

A–VII, Fond NOR, kut. 7A, reg. br. 17–1.

ŠTABU VII DIVIZIJE

Najhitnije

Najhitnije postupite po sledećem:

1) Odmah se rokirajte na pravac Mrežica – Mazlina i Mrežica – Jabuka. U tom cilju prikupite vaše brigade – da 16. juna [1943] do zore *obavezno* budu na položaju Oštri rat – Borovac – Pantelija – Kolunsko brdo, ostavljajući prema nepr[ijatelju] male izviđačke delove.

Pokret vršiti samo noću, i to od 29 č[asova] uveče do 5 č[asova] ujutro. Ovo se striktno mora izvršiti.

2) Vaš pravac je takođe istočna Bosna, zajedno s Pekovom divizijom.[355] Zato žurite da se najhitnije grupiše[te] na označenom položaju, jer odmah krećemo dalje.

3) Zašto ste prekinuli vezu s nama, zašto ništa nas ne izveštavate? Za ovu vezu snosite punu odgovornost. Šaljite nam hitno kurire na Dugu njivu.

15. jun 1943.	Za Vrhovni štab
[Duga njiva, kod sela Jabuke]	Terzić [Velimir]

A–VII, Fond NOR, kut. 812, reg. br. 12–1/1.

ŠTABU VII HRVATSKE DIVIZIJE

Najhitnije

Odmah postupite po sledećem:

1) Celu vašu diviziju – sve tri brigade – grupišite još u toku ove noći 15/16. juna – do zore na prostor: selo Zabor – Jabuka – selo Poplatići.

Pokret otpočeti u 20 čas[ova] i mora biti završen do 4 časa 16. juna.

Prema nepr[ijatelju] ostaviti samo slabe izviđačko-zaštitne delove koji će vas osiguravati od neposrednog iznenađenja.

Spremite hranu za tri dana, pošto će 16. juna u 20 čas[ova] vaša divizija imati zajednički pokret s II divizijom. Vi ćete ići kao jedna nastupna-ofanzivna kolona u sastavu grupe druga Peka [Dapčević].

2) Po dolasku na označenu prostoriju odmah stupite u vezu sa Štabom II divizije – grupa Pekova – od kojeg ćete *dobiti* jasan zadatak i pod čijom ćete komandom biti u toku ovog marševanja. – Štab II divizije nalazi se u selu Kozarevići, gde treba hitno uputiti kurire za vezu i zadatak, a još bolje da lično komandant Jakšić [Pavle] pođe kod druga Peka i primi zadatak za 16. jun.

Izvršenju ovog naređenja pristupiti odmah – neizostavno.

3) Za komandanta VII vaše brigade imenovan je drug Sredoje Urošević, dosad[ašnji] načel[nik] štaba II prolet[erske] brigade.[356]

4) Brigade II divizije nalaze se na prostoru: Kozarevići – Mazlina – Modro Polje: uhvatiti vezu s njima.

15. jun 1943.
[Duga njiva, kod sela Jabuke]

Za Vrh[ovni] štab
zamenik nač[elnika] štaba
Terzić [Velimir]

A–VII, Fond NOR, kut. 812, reg. br. 13–1/I.

ŠTABU I PROLETERSKE DIVIZIJE

1) Šaljemo vam kurire s dinamom. Nastojte svim silama da s nama obezbedite neprekidnu radio-vezu. U ovoj situaciji neophodno je da budemo u stalnoj vezi.

2) Situacija:

– Pekova [Dapčević] grupa nalazi se južno od linije Olovo – Nevačka i dobila je zadatak da likvidira Olovo i Kladanj. Posle ovoga Pekova grupa krenuće se ka severu u pravcu međuprostora reka Bosna – Tuzla, hvatajući se Ozrena i Trebave naročito. O ovome ćemo vas naknadno obavestiti radio-depešom.

– Arsina [Jovanović] grupa od 2 brigade nadire preko Fojnice i Kreševa za prugu Sarajevo – Ivan Sedlo.[357] Dvadeset petog juna ova grupa biće na ovoj pruzi.

– Kostina [Nađ] grupa vodi žestoke borbe u centralnoj Bosni – oko Kotor-Varoša i Prnjavora. Tamo je, po Kostinom izveštaju, nepr[ijatelj] razbijen na svim sektorima. Nepr[ijatelj] je imao velike gubitke i zadobijen je znatan plen.[358]

– Kosta izveštava:

Da su nepr[ijateljeve] garnizonske snage iz Teslića, Maglaja i Doboja krenule za Bijeljinu i Brčko. Verovatno je da je namera nepr[ijatelja] da pojača ove garnizone u dolini Spreče, oko Majevice i Save.

Mi smo još juče naredili Kosti da, u slučaju pokreta nepr[ijatelja] iz garnizona na pruzi Zenica – Doboj kaističnoj Bosni, interveniše udarom na prugu i na pomenute garnizone.

Deseta hercegov[ačka] brigada je već od prelaza ceste Kalinovik – Foča upućena preko Treskavice i Bjelimića za Hercegovinu.

Za Đidu [Milovana Đilasa] i Radovana [Vukanovića] nemamo još nikakvih podataka.

3) Vi treba da se sa vašim snagama nađete na prostoru: reka Drinjača – Šekovići – Vlasenica – Han-Pijesak – Kraljeva gora – Srebrenica – Drina, s tim da uhvatite vezu s našim jedinicama na Majevici kroz međuprostor Tuzla – Zvornik.

4) Vi trebate što pre saznati situaciju s one strane Drine – u Šumadiji. Trebate uspostaviti vezu s našim tamošnjim jedinicama. Uputite sigurne i pouzdane ljude – iz Valjevskog kraja, koji dobro

poznaju teren i prilike – ako za ove postoje uslovi prebacivanja preko Drine. Ovo prethodno dobro ispitajte, pa tek onda uputite vezu.

Ispitajte mogućnosti za prebacivanje (preko) Drine naših snaga – većih jedinica.

O svemu ovome nas detaljno izvestite.

5) Krajiške brigade – III i VII – trebate rokirati na krajnje vaše levo krilo i bok, tj. na prostor Šekovići – Vlasenica, bliže k nama, pošto će ove brigade ući u sastave Pekove grupe, dok će II srpska prolet[erska] brigada ući u sastav vaše grupe i blagovremeno biti rokirana tamo. Ovo shvatite kao avizo-naređenje.

Vi blagovremeno rokirajte ove dve krajiške brigade: III i VII – na označeni prostor, da bi na vreme mogle ući u sastav Pekove grupe. Vi zadržite pod svojom komandom I prolet[ersku], Majevičku, VI [istočnobosansku], vojvođanske brigade i II proletersku. Toliko radi znanja i upravljanja.

Vaša grupa ostaje do daljeg naređenja u istočnoj Bosni, zadržavajući pod svojom komandom pomenute brigade.

Pekova grupa zadržaće se što duže u zapadnom delu istočne Bosne, a kad to bude situacija nalagala verovatno će se prebaciti u centralnu Bosnu. Ovo svakako [tek] pošto se brigade ove grupe dobro nahrane i odmore u međuprostoru reka Bosna – Tuzla.

6) Nastojte da što bolje odmorite i nahranite vaše jedinice i da ih što pre osposobite za nove zadatke. Obezbedite borcima hleba.

7) Pošto su nam propale sekcije u našoj komori, molim da nam po prvim kuririma pošaljete sekcije: Tuzla, Brod i Slav[onska] Požega. Drug Veljko [Pavle Ilić] ima dve sekcije, a vašoj grupi neće trebati – u to budite uvereni (sem sekcije Tuzla, kojih imate sigurno bar dve).

S[mrt] f[ašizmu] – s[loboda] n[arodu]!

Za Vrhovni štab
Terzić [Velimir]

P.S. Mi ćemo zbeg iz Pekove grupe i ranjenike smestiti na prostor Majevica – Semberija.

24. jun 1943.
[Selo Petrović, kod Kladnja]

A–VII, Fond NOR, kut. 7A, reg. br. 19–1.

NAPOMENE

[1] *Komunistička internacionala* – Treća internacionala (Kominterna), međunarodna organizacija komunističkih i njima bliskih organizacija radničke klase cijelog svijeta. Osnovana je pod Lenjinovim rukovodstvom na kongresu održanom u Moskvi od 2. do 6. marta 1919. uz učešće 52 delegata komunističkih i lijevih socijalističkih organizacija iz 30 zemalja. Stvorena je radi organizovanja »zajedničkih akcija proletera raznih zemalja koji teže jednom cilju – svrgavanju kapitalizma, uspostavljanju diktature proletarijata i međunarodne sovjetske republike radi potpunog ukidanja klasa i ostvarenja socijalizma – prvog stadijuma komunističkog društva« (Statut KI). Kominterna je djelovala do 15. maja 1943, kada je raspuštena. Komunistička partija Jugoslavije bila je sekcija KI za cijelo vrijeme njenog postojanja.

[2] *Saopštenje* – odgovor kralju P. Karađorđeviću napisao je Josip Broz Tito, a članovi Izvršnog odbora AVNOJ-a su se u cjelosti složili s tekstom odgovora.

[3] *Antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Jugoslavije (AVNOJ)* obrazovano je 26. i 27. novembra 1942. u Bihaću u prisustvu 54 delegata NOP-a iz Srbije, Hrvatske, Bosne i Hercegovine i Crne Gore (delegati iz Makedonije i Slovenije nisu mogli stići). Tada je, pored ostalog, izabran Izvršni odbor AVNOJ-a i donijeta Rezolucija o konstituisanju Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije kao najvišeg opštenacionalnog i opštepartijskog političkog predstavništva naroda Jugoslavije. Ono je izglasalo i Proglas narodima Jugoslavije u kojem je objavljeno osnivanje AVNOJ-a i istaknuto da se narodi Jugoslavije moraju boriti protiv fašističkog poretka koji hoće da nametnu okupator i njegove sluge i protiv reakcionarnog poretka koji hoće da održi izbjeglička vlada Kraljevine Jugoslavije (više o osnivanju AVNOJ-a vid. u 13. tomu).

[4] Ante Pavelić je prije rata bio predstavnik najreakcionarnijeg separatističkog dijela hrvatske buržoazije i jedan od glavnih organizatora pete kolone u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini. Uz podršku klerofašističkih elemenata, on osniva 1928. ilegalnu fašističku organizaciju – Hrvatski ustaški pokret. Kako nije imao podrške u hrvatskom narodu, Pavelić odlazi u inostranstvo i među emigrantima osniva 1931. ustašku terorističku organizaciju, čije je članove, uz pomoć fašističke Italije i Hortijeve Mađarske, pripremao u posebnim logorima za terorističke akcije. Po okupaciji Jugoslavije sile Osovine ga dovode na vlast u tzv. Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, gdje postaje najokrutniji organizator i izvršilac nacističkih planova rasne diskriminacije i istrebljenja svih progresivnih snaga. S osloncem na njemačke policijske i SS-jedinice i snage, organizovao je koncentracione logore, u kojima je uz najzvjerskija mučenja, ubijeno preko 800 000 ljudi, žena i djece. Jedan je od najvećih zločinaca II svjetskog rata.

[5] Prije rata general kraljevske Jugoslovenske vojske Milan Nedić je kao ministar vojske i mornarice podržavao profašističku Ljotićevu organizaciju »Zbor«, i propagirajući snagu nacističke Njemačke unosio defetizam među komandni kadar. U aprilskom ratu je bio komandant 3. grupe armija i odmah po kapitulaciji, aprila 1941, postavljen je za predsjednika kvislinške, tzv. srpske vlade u okupiranoj Srbiji. Za borbu protiv narodnooslobodilačkog pokreta, po nalogu Nijemaca, formirao je Srpsku državnu stražu i Srpski dobrovoljački korpus.

[6] Pukovnik Jugoslovenske vojske Dragoljub-Draža Mihailović, izbjegavši zarobljeništvo poslije okupacije Jugoslavije 1941, s grupom oficira sklonio se na Ravnu goru, gdje okuplja nacionalističke elemente i stvara četnički centar s ciljem da formira organizaciju koju bi u trenutku sloma Njemačke i njenih saveznika pokrenuo u akciju i osigurao obnovu Kraljevine Jugoslavije. Ravnogorsko četničko vođstvo se zalaže za uzdržavanje od borbe protiv okupatora, a u isti mah poziva, pod vidom »zaštite srpskog življa«, u borbu protiv Hrvata i Muslimana. Početak oružane akcije partizanskih odreda u Srbiji i razmah ustanka pod vođstvom Komunističke partije ugrožavaju prvobitne planove D. Mihailovića i čini ih neodrživim, pa je stoga ravnogorsko četničko vođstvo nastavilo da propagira uvjerenje da je ustanak preuranjen, kratkotrajna avantura, koja će donijeti narodu zlo, jer će izazvati Nijemce na represalije, a partizanski odredi biće brzo i definitivno poraženi. Odbijajući da prihvati saradnju koju mu je Komunistička partija nudila za zajedničku borbu protiv okupatora i kvislinga, D. Mihailović je nastavio da gradi mrežu uporišta i požurio da stvori svoju vojnu organizaciju, upisujući i pozivajući vojne obveznike u četničke formacije u ime kralja i zakletve položene »kralju i otadžbini«. Da bi očuvao jedinstvo naroda i privukao četnike D. Mihailovića u borbu protiv okupatora, vrhovni komandant NOPO Jugoslavije Josip Broz Tito u septembru i oktobru 1941. pokušava da s njim postigne sporazum, ali u tome ne uspjeva (vid. nap. 9). Zbog brzog porasta i uspjeha partizanskih odreda i uticaja KPJ u masama širom zemlje, štab D. Mihailovića, uz podršku ljudi iz bivših građanskih političkih stranaka koji još nisu bili otvoreno prišli okupatoru, oformljava i svoj politički pokret nasuprot narodnooslobodilačkom pokretu. D. Mihailović je septembra 1941. uspostavio radio-vezu s jugoslovenskom izbjegličkom vladom u Londonu, koja je bila odlučan protivnik oružanog ustanka na čelu s Komunističkom partijom. Prvih dana oktobra te godine stigla je u njegov štab i britansko-jugoslovenska vojna misija s Bilom Hadsonom na čelu. Jugoslovenska vlada u izbjeglištvu postavila je januara 1942. D. Mihailovića za svog ministra vojske, mornarice i vazduhoplovstva i dodijelila mu u junu iste godine čin armijskog generala. Ona je u svijetu širila laži da je D. Mihailović jedini nosilac pokreta otpora u Jugoslaviji, a vlade zapadnih saveznika, koje su težile da osiguraju svoje pozicije i očuvaju stari društveni poredak u Jugoslaviji, davale su mu pored političke, i znatnu vojnu pomoć.

[7] D. Mihailović je još u ljeto 1941. počeo da paktira s kvislinzima i okupatorima. Tako je već 5. septembra u Beogradu na sastanku M. Nedića i predstavnika D. Mihailovića zaključen sporazum o zajedničkoj akciji radi uništenja partizana i »uspostavljanje reda i mira u zemlji«, o pomaganju stvaranja četničkih jedinica u Bosni i Crnoj Gori, obostranoj izmjeni predstavnika Nedićeve i Mihailovićeve komande, kao i o potrebi da se o tome sporazumu obavijesti njemački zapovjednik kako ne bi dolazilo do sukoba između Nijemaca i četnika. U selu Divcima kod Valjeva D. Mihailović je 13/14. novembra lično vodio razgovore s njemačkim šefom Upravnog štaba komandanta Srbije (dr Georgom Kislom) i obećao mu da će četnici voditi borbu protiv partizana, a neće pružati otpor njemačkim trupama. Mihailović je 30. novembra na savjetovanju komandanata na Ravnoj gori naredio da se vodi borba protiv partizana i da se četnički odredi legalizuju kod okupatora. U vezi s tim je u Goraždu toga dana potpisan sporazum između komande četničkih snaga u Bosni i Hercegovini i predstavnika italijanskog 6. armijskog korpusa o zajedničkoj borbi protiv NOP odreda Jugoslavije. Uz saglasnost vlade u izbjeglištvu, Mihailović je, ne mogavši se sam nositi s NOP-om u italijanskoj okupacionoj zoni, ponudio saradnju i italijanskim fašističkim komandama. Musolinijeva vlada je to prihvatila i naložila svojoj komandi u Jugoslaviji »SUPERSLODI« da na anektiranim i okupiranim područjima Crne Gore, Hercegovine, Dalmacije, Like, Hrvatskog primorja i Slovenije formira od postojećih četničkih jedinica »Antikomunističku dobrovoljačku miliciju« (MVAC). U vezi s tim ostvareno je tokom 1942. više usmenih i pisanih sporazuma između četničkih i italijanskih komandi. Na inicijativu komandanta italijanske 2. armije održana je 12. novembra 1942. na Rijeci konferencija istaknutih četničkih starješina i italijanskih vojnih i civilnih okupacionih vlasti. Predstavnici D. Mihailovića su se obavezali da na području Crne Gore, Hercegovine, južne i zapadne Bosne, Dalmacije i Like prime u svoje štabove (od puka pa naviše) italijanske oficire, koji će koordinirati zajedničke

operacije u borbi protiv NOP-a i rukoviditi tim operacijama. Štab 2. armije se obavezao da će podržavati artiljerijom, tenkovima i avijacijom sve značajnije četničke akcije protiv NOVJ i da će snabdijevati municijom, hranom i sanitetskim materijalom sve četničke jedinice na području 2. armije.

Prvi zvanični sporazum o međusobnom priznanju i o uključivanju četnika u oružane snage NDH, a u cilju zajedničke borbe protiv jedinica NOP-a, potpisan je 27. aprila 1942. između Mihailovićevog komandanta četničkog odreda »Petar Kočić« Uroša Drenovića i predstavnika NDH u Mrkonjić-Gradu. Malo kasnije postignut je sporazum o stupanju u oružane snage NDH četničkog puka »Manjača« (15. maja 1942), Ozrenskog i Trebavskog odreda (28. maja), Majevičkog odreda (30. maja), odreda »Borje« (9. juna), Zeničkog odreda (14. juna). Na sastanku u Zimonjića Kuli, kod Avtovca, kome su prisustvovali četničke vođe Trifunović, Jevđević, Baćović, Ostojić i drugi, D. Mihailović je izjavio da u datoj situaciji treba biti lojalan prema NDH, a boriti se jedino protiv partizanskih snaga. U tom duhu, jula 1942, u selu Grabskoj kod Doboja Glavni štab bosanskih četničkih odreda priznao je sve ugovore koje su naprijed pomenuti četnički odredi potpisali s vlastima NDH. Na području Dalmacije prvi sporazum s vlastima NDH postignut je 11. jula 1942. između komandanta četničke Dinarske divizije M. Đujića i ustaškog poglavara župe Bribir-Sidraga D. Sinčića. Početkom septembra izaslanik D. Mihailovića major Borivoje Radulović u Zagrebu je potpisao sporazum s Glavnim ustaškim stanom o zajedničkim operacijama četničkih i ustaško-domobranskih snaga u Hercegovini protiv NOP-a. Dobivši saglasnost od predsjednika kraljevske vlade u izbjeglištvu S. Jovanovića da može zajedno s okupatorima učestvovati u operacijama za likvidaciju partizana, D. Mihailović je 1. septembra 1942. ovlastio svoje komandante da zajedno s italijanskim i njemačkim komandama preduzmu mjere za zajedničko izvođenje operacije za uništenje »Sovjetske Republike« (»Bihaćke Republike«), što će njemačke, italijanske, ustaško-domobranske i četničke snage i pokušati da ostvare u tzv. četvrtoj neprijateljskoj ofanzivi ili operaciji »Vajs« u zimu 1943. godine (više o tome vid. u 14. tomu).

[8] Tito ima u vidu tzv. četvrtu neprijateljsku ofanzivu koja je počela 20. januara, a završila se krajem marta 1943. na području Hrvatske i Bosne i Hercegovine (o tome vid. u 14. tomu).

[9] Prvi sastanak između komandanta Glavnog štaba NOP odreda Jugoslavije Josipa Broza Tita i komandanta četničkih odreda pukovnika D. Mihailovića održan je 19. septembra 1941. u selu Struganiku kod Valjeva. D. Mihailovć je, pod izgovorom da još nije vrijeme, odbacio Titov predlog o zajedničkoj borbi partizana i četnika protiv njemačkog okupatora. Jedino je postignut usmeni sporazum o nenapadanju i o »lojalnom« ponašanju četnika prema partizanima. Tito je u svojstvu vrhovnog komandant NOP odreda Jugoslavije 20. oktobra 1941. uputio D. Mihailoviću predlog, formulisan u 12 tačaka, za sporazum o vođenju zajedničke borbe protiv okupatora, ali je Mihailović odbio najvažnije tačke toga sporazuma: zajedničke operacije i formiranje zajedničkog operativnog štaba; stvaranje narodnooslobodilačkih odbora; zajednička oprema i ishrana boraca; mobilizacija. Sporazum je postignut jedino o manje važnim pitanjima i o podjeli ratnog plijena (VŠ NOPO je isporučio četnicima na osnovu toga sporazuma 500 pušaka, 24 000 metaka i 5000 kg žita).

[10] Tito ima u vidu tzv. prvu neprijateljsku ofanzivu. Da bi razbili partizanske odrede, ugušili ustanak i uništili vrhovno vojno i političko rukovodstvo NOP-a, koje je bilo tada u Srbiji, Nijemci su krajem septembra 1941, po Hitlerovom naređenju, organizovali više krupnijih operacija. U njima su pored njemačkih snaga (342. i 113. pješadijske, dijelova 704, 717. i 718. pješadijska divizija i 125. pješadijski puk) učestvovale i Nedićeve, Ljotićeve i Pećančeve kvislinške jedinice, zatim ustaško-domobranske snage i četnici D. Mihailovića – ukupno jačine oko 80 000 vojnika. Njeno težište je bilo u zapadnoj Srbiji i Šumadiji, gdje se u to vrijeme nalazilo 12 partizanskih odreda, jačine oko 15 000 boraca. U toku dvomjesečnih borbi s brojno i tehničkim nadmoćnijim neprijateljem, partizanski odredi su pružali ogorčen otpor, ali izloženi koncentričnim udarima, nisu mogli sačuvati slobodnu teritoriju, te se njihova

glavnina pod rukovodstvom Vrhovnog štaba morala krajem novembra povući u Sandžak. U toku ofanzive četnici D. Mihailovića su stali na stranu okupatora i svojom izdajom i terorom održaće se uz njegovu pomoć sve do oslobođenja zemlje.

[11] D. Mihailović je zbog izvršenih ratnih zločina nad narodima i narodnostima Jugoslavije osuđen i strijeljan 1946. godine.

[12] O zahtjevima Vrhovnog štaba NOV i POJ i AVNOJ-a da Saveznici upute u Jugoslaviju svoju komisiju koja bi utvrdila ko se stvarno bori protiv okupatora vid. i u tomovima 12. i 13.

[13] Jedinice 2. krajiške NOU brigade 5. krajiške udarne divizije NOVJ su 11, a ne 13. aprila 1943. kod Paunovca, na putu Ključ – Bosanski Petrovac, iz zasjede napale snabdjevačku kolonu 741. puka njemačke 114. lovačke divizije i zaplijenile 7 kamiona s namirnicama.

[14] Na Petrovačkom polju, kod sela Vrtoča, 3. bataljon 4. krajiške NOU brigade 5. udarne divizije NOVJ napao je iz zasjede i uništio 10. aprila 1943. ojačanu četu 741. puka njemačke 114. lovačke divizije, zaplijenivši 10 puškomitraljeza i 2 minobacača.

[15] Na sektoru Pljevlja – Foča dejstvovale su tada jedinice 1. proleterske udarne divizije i 6. istočnobosanska i 1. majevička NOU brigada.

[16] U vezi s tim Titovim naređenjem Štab 1. proleterske udarne divizije uputio je u pomoć 2. proleterskoj udarnoj diviziji cijelu 3. krajišku NOU brigadu.

[17] Da bi odbacile Operativnu grupu divizija Vrhovnog štaba NOV i POJ na lijevu obalu Drine i deblokirale Foču, italijanske komande u Crnoj Gori su 15. aprila 1943. usmjerile između rijeka Tare i Ćehotine jaku četničku grupaciju sastavljenu od Samostalnog ibarskog odreda i osam brigada: Kolašinske, Bjelopoljske, Durmitorske, Pljevaljske, Mileševske i tri tzv. vasojevićke jurišne, ukupno jačine preko 3000 četnika – protiv jedinica 2. proleterske udarne divizije. Istovremeno s ovom operacijom, D. Mihailović je, uz podršku italijanskih snaga, preduzeo napade i pravcima: Goransko – Avtovac, Bileća – Gacko, Mostar – Nevesinje i Konjic – Glavatičevo na 3, 9. i 7. diviziju NOVJ s ciljem da ih izbaci iz Hercegovine.

Kako italijanske trupe ni uz podršku četnika nisu bile u stanju da deblokiraju Foču i odbace jedinice Operativne grupe na lijevu obalu Drine, italijanska Vrhovna komanda se obratila za pomoć njemačkoj Vrhovnoj komandi (OKW). Italijanski Generalštab kopnene vojske je 15. aprila 1943. o tome obavijestio Štab 2. italijanske armije, telegramom:

»[. . .] OKW, koju je sa ovim [deblokadom Foče] upoznala ova Vrhovna komanda, saopštila je da je naređeno da se garnizonu Foča pruži pomoć hitnom upotrebom glavnine vazduhoplovnih snaga i što je brže moguće jednom borbenom motorizovanom grupom, za koju se predviđa da će biti na raspolaganju 18. ili 19. aprila.

Ova grupa će se upotrijebiti sporazumno s italijanskim komandama.

Neophodno je da naše trupe dejstvuju iz Sandžaka i Hercegovine kako bi onemogućile partizanima da spriječe deblokiranje Foče grupisanjem svih snaga na jednom jedinom pravcu.

Zato molim da se pobrinete: da guverner Crne Gore naredi akciju na pravcu Pljevlja – Foča, a Gl[avni] general-štab kraljevske vojske iz zone Mostar ka Foči.

Za koordinaciju akcije sporazumjeti se s njemačkom komandom u Hrvatskoj. General Ambrozio«. (A-VII, Fond IA, kut. 3 E/28.)

[18] Depešu je po Titovom naređenju napisao i stavio potpis »Tito, s.r.« zamjenik načelnika Vrhovnog štaba NOV i POJ Velimir Terzić. Zato ova, kao i druge depeše – dokumenti s potpisom »Tito, s.r.« nisu prepisi, već originali.

[19] Da bi odbacili snage Vrhovnog štaba NOV i POJ iz istočne Hercegovine i udarili u bok snagama koje su opsjedale tvrđavu u Foči i prodirale ka Sandžaku, italijanske komande su angažovale na raznim pravcima znatne svoje i kolaboracionističke snage. Tako su samo na pravcu Plana – Korita – Gacko – Foča dejstvovala četiri

italijanska pješadijska bataljona, oko 1000 četnika iz Nevesinjskog korpusa i tri čete domobrana, koje su podržavali bataljon tenkova, divizion artiljerije i avijacija (vid. i nap. 17).

[20] Tito ima u vidu prodor 3. udarne divizije NOVJ iz istočne Hercegovine ka središtu Crne Gore.

[21] S pravca Čelebića ka Bunovima, južno od Foče, nastupalo je oko 2500 četnika.

[22] *Sedma krajiška NOU brigada* je krenula, po naređenju Štaba 1. proleterske divizije, noću 15/16. aprila 1943. iz rejona Meljaka da udari u bok i pozadinu četničkih snaga u rejonu Čelebića.

[23] Štab Sedme divizije NOVJ imao je zadatak da štiti zaleđe Centralne bolnice i jedinice Operativne grupe VŠ NOV i POJ na pravcu Glavatičevo – Borci – Konjic.

[24] Protivnapad jedinica 2. proleterske udarne divizije noću 16/17. aprila 1943. nije uspio, te je obnovljen noću 17/18. aprila, kada je i razbijena četnička grupacija kod Čelebića.

[25] Priređivač nije pronašao depešu Štaba 2. proleterske divizije kojom je on obavijestio Vrhovni štab o pojavi *»Švaba na položaju«*, niti njegov odgovor na depešu koju naprijed objavljujemo.

[26] Druga proleterska udarna divizija, uz podršku 3. i 7. krajiške NOU brigade iz 1. proleterske divizije, noću 17/18. aprila 1943. razbila je četničku grupaciju kod Čelebića i sutradan preduzela njihovo gonjenje (vid. i nap. 17. i str. 19).

[27] *Vlado Popović* je boravio u Glavnom štabu NOV i PO Hrvatske u svojstvu delegata Vrhovnog štaba NOV i POJ, a načelnik Vrhovnog štaba NOV i POJ *Arso Jovanović* je na povratku iz Slovenije (gdje je boravio od jeseni 1942), početkom aprila 1943. posjetio Glavni štab NOV i PO Hrvatske. Na putu iz Hrvatske oba su se zadržala u Štabu 1. bosanskog udarnog korpusa i zbog nailaska tzv. pete neprijateljske ofanzive na Vrhovni štab u njega su stigli početkom jula u istočnu Bosnu.

[28] U rejonu *Umoljana* tada su se nalazili 1. bataljon 6. istočnobosanske i 3. bataljon 1. majevičke NOU brigade.

[29] Četnici su, uz podršku italijanskih jedinica, iz rejona Čičeva i Glavatičeva vršili napade na dijelove 7. NOU brigade 7. divizije NOVJ.

[30] Ka *Žabljaku i Jezerima* je upućena 7. krajiška NOU brigada 1. proleterske udarne divizije, a 2. proleterska NOU brigada je zadržana na prostoru Foča–Šćepan-Polje (vid. str. 22. i 23).

[31] Odnosi se na oko 2000 separatista (federalista) iz Crne Gore koji su se pod komandom Krsta Popovića tada nalazili na prostoru Troglav–Banjani. – *Krilašima* su nazivani pripadnici kvislinške milicije (neke vrste žandarmerije) koju su organizovale i naoružale italijanske okupacione vlasti u Crnoj Gori. Formirani su u Nikšiću i Podgorici (Titogradu) i u nekim mjestima u cetinjskom, barskom i andrijevičkom srezu. Korišćeni su uglavnom za osiguranje komunikacija, mostova i drugih značajnih objekata, a učestvovali su i u borbama protiv partizanskih jedinica. Naziv »krilaši« dobili su po uzoru na žandarmeriju koja je u bivšoj crnogorskoj državi bila uspostavljena u novooslobođenim krajevima 1913 (pripadnici te žandarmerije su na kapama imali grb u obliku krila).

[32] Štab 1. proleterske udarne divizije je 19. aprila depešom obavijestio Vrhovni štab da su u *Goražde* »došle velike kolone Nemaca« i da su krenule u pravcu Ustikoline. U stvari, tada je u Goražde stigao ojačani 2. bataljon 369. pješadijskog puka iz sastava njemačke borbene grupe »Rogatica« s ciljem da prodre u Foču (vid. i nap. 17).

[33] Navedenu kolonu sačinjavale su 4. proleterska i 5. crnogorska NOU brigada (vid. i str. 18).

[34] Ova direktiva za dalja dejstva jedinica 1. proleterske udarne divizije je 20. aprila, zbog dolaska njemačkih snaga u Goražde i italijanskih pojačanja u Pljevlja, djelimično izmijenjena (vid. str. 27).

[35] Prema *Kovrenu* je upućena 3. proleterska (sandžačka) brigada, a 3. krajiška je zadržana na prostoru Brvenica, Glisnica, Boljanići.

[36] Na Pivskoj planini su se tada nalazili pod komandom Pavla Đurišića ostaci četničke grupacije razbijene kod Čelebića (vid. i nap. 26. i str. 34).

[37] U jedinicama narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije do 1. maja 1943, kada je Vrhovni štab izdao Naredbu o uvođenju činova, postojala su samo zvanja: desetar, vodnik, komandir čete, politički komesar čete, zamjenik komandira čete, zamjenik političkog komesara čete, komandant bataljona, politički komesar bataljona i njihovi zamjenici, ađutant bataljona ili operativni oficir bataljona, komandant odreda, zamjenik komandanta odreda, politički komesar odreda, zamjenik političkog komesara odreda, komandant operativnog štaba, politički komesar operativnog štaba, načelnik štaba odreda, komandant grupe odreda, komandant glavnog odnosno pokrajinskog štaba, politički komesar glavnog odnosno pokrajinskog štaba. Od 1942. (februar – mart) Statutom proleterskih narodnooslobodilačkih udarnih brigada predviđena su zvanja: komandanta i političkog komesara brigada i bataljona i njihovih zamjenika, komandira i političkih komesara četa i njihovih zamjenika, vodnika i delegata (za politički rad u vodu). Istim Statutom su označena i ostala navedena zvanja kao i zvanje načelnika štaba brigade i grupe odreda i propisane su prve starješinske oznake. U »Biltenu VŠ NOV i POJ« od juna – avgusta 1942. ustanovljena su i zvanja komandanta, političkog komesara, njihovih zamjenika i načelnika štaba operativne zone. Od novembra 1942. u NOV su ustanovljena zvanja komandanta, političkog komesara i načelnika štaba divizije i korpusa. Naredbom vrhovnog komandanta od 1. maja 1943. uvedeni su prvi činovi: podoficirski – desetar, mlađi vodnik, vodnik i stariji vodnik; oficirski – zastavnik, potporučnik, poručnik, kapetan, major, potpukovnik, pukovnik, general-major, general-lajtnant i general-pukovnik. O uvođenju činova u NOVJ vid. Titov članak *Narodni oficiri i podoficiri* na str. 117.

[38] Ostaci četničkih jedinica razbijenih kod Čelebića pobjegli su, poslije prvih sudara s 4. proleterskom brigadom, s Pivske planine preko Sinjajevine za Kolašin.

[39] Osma banijska brigada se tada nalazila na prostoru sela Sitnik–Zabrđani–Tinje. Gotovo cijela brigada je bila zahvaćena epidemijom pjegavog tifusa.

[40] Žabljak, Šavnik i Boan su zauzeli partizani Šavničkog sreza. U oslobođeni Žabljak 21. aprila je ušao 4. bataljon 7. krajiške NOU brigade (vid. i nap. 55).

[41] Na sektoru Plane borbe su vodili dijelovi 3. udarne divizije. U izvještaju italijanskog obavještajnog centra iz Bileće od 21. aprila 1943. o borbama u ističnoj Hercegovini, piše:

»Sektor Plana, kolona Jasimone (‚Murđe'), savladavši jaku neprijateljsku vatru, stigla je sinoć na k[otu] 995. Pretrpljeni gubici: četiri ranjena, među kojima jedan oficir. Kolona Boleri, zaustavljena jakom vatrom teških neprijateljskih oruđa, izbila je na k. 1105, koju su već zauzeli Babićevi MVAC [Milizia volontaria anticomunista – Dobrovoljačka antikomunistička milicija – četnici, nap. Red.]. Gubici: 7 ranjenih, Bataljon Crnih košulja ‚Romano' smjestio se s artiljerijom na k. 923. Gubici: 1 mrtav i 3 ranjena [. . .]. Neprijatelj se nalazi u Nemanjci – k. 1113-1048 – Stepen – Pržine. Sektor Nevesinje: Vidačić i dalje drži liniju Džinova Mahala – Šipačno. Juče ujutro 20. ovog m[jeseca] odbio je partizanski napad. Četničke snage sa zapada zadržale su se na zauzetim položajima [. . .].« (A-VII, Fond IA, kut. 20 D/5.).

[42] Poslije uspješnog razbijanja dijelova italijanske divizije »Re« i oslobođenja Otočca (12. aprila), jedinice 8. kordunaške udarne divizije i 5. operativne zone NOV i PO Hrvatske su 13. aprila 1943. natjerale na povlačenje i dijelove divizije »Re« iz mjesta Prokike i Žute Lokve, istočno od Senja.

[43] Pavle Đurišić je s ostacima četnika iz Pive pobjegao ka Kolašinu (vid. nap. 38).

[44] Priređivač nije pronašao pomenutu direktivu. Vjerovatno se misli na direktivu za vršenje protivudara na njemačke jedinice u rejonu Goražda i upućivanje 3. proleterske (sandžačke) brigade u pravcu Kovrena.

[45] U vezi s ovim Titovim naređenjem, Štab 1. proleterske divizije naredio je 23. aprila 3. proleterskoj (sandžačkoj) brigadi da se s prostora sela Glibaći – Kosanica – Kutuša – Bitine prebaci na Kovran i zatvori put Pljevlja – Bijelo Polje.

[46] Napad kod sela Kozara, na putu Goražde — Čajniče, na ojačanu četu 2. bataljona 369. puka njemačke 369. „vražje" divizije izvršili su dijelovi 1. proleterske NOU brigade 23, a ne 22. aprila 1943. (vid. i nap. 17. i 32).

[47] Tada je, od 20. do 25. aprila 1943, njemačka 114. lovačka divizija — ojačana jednim bataljonom iz njemačke 187. rezervne divizije, 3. domobranskom brdskom brigadom i dijelovima 10. pješadijskog puka – na Grmeču izvodila, u cilju uništenja jedinica 4. krajiške udarne divizije NOVJ, operaciju pod nazivom „Oto". Ali je 4. divizija vještim manevrisanjem izbjegla udar glavnine neprijateljskih snaga, zabacila im se iza leđa i tako izigrala neprijateljevu namjeru.

[48] Kod Brinja se noću 20/21. aprila 1943. padobranima spustila grupa savezničkih posmatrača koju su sačinjavali: Pavao Pavlić, Petar Erdeljac i radio-telegrafista Aleksandar Simić. Prva dvojica su bili članovi Komunističke partije Kanade, simpatisali su NOP Jugoslavije i dobrovoljno su se, s još nekoliko emigranata, javili u britansku vojsku sa zahtjevom da budu upućeni u Jugoslaviju. Prije polaska završili su diverzantski kurs u Kanadi, a padobranski u Palestini (vid. i nap. 50. i str. 55, 56. i 67.).

Dolazak prvih britanskih posmatračkih grupa bio je rezultat razvoja ratnih događaja u Jugoslaviji, posebno ishoda bitke na Neretvi, koji je pred cijelim svijetom potvrdio neuništivost NOP-a i borbenu vrijednost njegovih oružanih snaga, koje su u okviru Hitlerove „evropske tvrđave" vodile velike bitke i vezivale za sebe oko 40 okupatorskih divizija. One su počele dolaziti u vrijeme (proljeće 1943) kada su najbolje divizije NOVJ pod neposrednom komandom Josipa Broza Tita nanosile takve poraze četničkim snagama D. Mihailovića u Hercegovini, Sandžaku i Crnoj Gori da oni od tada u tim krajevima nisu više predstavljali nikakvu silu ni u vojnom niti u političkom pogledu. Tada su i u drugim krajevima zemlje jedinice NOVJ bile u opštoj ofanzivi. U zapadnoj Hrvatskoj i Bosanskoj krajini su ponovo bili oslobođeni mnogi krajevi. U Sloveniji i Slavoniji djelovale su snažne i brojne jedinice. U užoj Srbiji, Sremu, na Kosovu i u Makedoniji dejstvovali su brojni partizanski odredi. U to vrijeme su anglo-američke armije dovršavale likvidaciju osovinskih snaga u sjevernoj Africi i uveliko se spremale za narednu operaciju u oblasti Sredozemlja. Te armije su bile mnogo zainteresovane da se nastave i pojačaju udari i diverzije ne komunikacijama koje iz Rumunije, Mađarske i Austrije, preko Jugoslavije vode u Italiju i Grčku. Uvjerivši se da više ne mogu računati na četnike D. Mihailovića (zbog njihove otvorene saradnje s osovinskim trupama, a i poraza koji su im nanijele jedinice NOVJ), zapadni saveznici su odlučili da potraže dodir sa snagama NOVJ, čime se i Vrhovni štab NOV i POJ složio.

[49] Priređivač nije ustanovio da li je Izvršni komitet KI odgovorio na ovu Titovu depešu.

[50] Čim se spustila padobranima prva saveznička posmatračka grupa kod Brinja, u Lici, Glavni štab NOV i PO Hrvatske je o tom događaju poslao Vrhovnom štabu NOV i POJ nekoliko radiograma. U jednom od njih GŠH je javio:

»Parašitisti Pavao Pavlić i Pero Erdeljac tvrde da su članovi KP naše sekcije u Kanadi. Pavao da je bio u Izvršnom komitetu, ali je skinut. Brit[anska] vlada se bila obratila na nekog Stankovića iz HSS, od kojeg je tražila da dade ljude koji bi radili na izmirenju Draže [Mihailovića] i partizana. To početkom prošle godine. Nakon neuspjeha Int[elligens] Service se obratio na drugu stranu. Preko navodno nekih naprednih demokrata u Int. Service-u, došlo je do mobilizacije ljudi po Partiji za taj

posao. Njih je odredilo partij[sko] rukovodstvo od dobrovoljaca. U Partiji bilo nesuglasica tim povodom. Prošli školu za taj posao. Škola od avgusta (1942). U školi im govorili o različitim grupama koje se bore. Krivili Dražu zbog sukoba. Govorili im da postoji i grupa HSS, koja se bori i koja da je oslobodila Ravnu goru, gdje se nalazi Jančiković. Za njih su znali da su komunisti ili ljevičari. Partija ih poslala da se tim putem prebace u zemlju u borbu i da pomognu. Nakon dolaska u Egipat situacija izmijenjena. Više nema govora o polasku Draži, nego u zemlju za ispitivanje situacije i vezivanju uz ove [?] grupe i partizane. Oni bez dokumenata. Prije njihovog polaska bila navodno debata u Eng[leskoj] vladi.« (A-VII, Fond NOR, kut. 6 I, reg. br. 27/1.)

[51] Britanski major Terens Aterton i vazduhoplovni poručnik Radoje Nedeljković su se, po nalogu britanske obavještajne službe i jugoslovesnke vlade u izbjeglištvu, iskrcali britanskom podmornicom »Thorn« 4. februara 1942. u blizini Petrovca na moru. Oni su imali zadatak da pronađu štab D. Mihailovića, da se povežu s kapetanom Hadsonom, koji se odranije nalazio u tom štabu, a koji se iz njima nepoznatih razloga dugo nije valjao, da se informišu o stanju u Jugoslaviji i dostavljaju vojnoobavještajne podatke o okupatorima i snagama koje se protiv njih bore. Međutim, kako na tom dijelu jadranske obale nije bilo četnika, oni su naišli na Lovćenski NOP odred, koji ih je uputio u Glavni štab NOPO Crne Gore i Boke, a ovaj štab, po Titovom naređenju, u Vrhovni štab NOP i DV Jugoslavije. Ta misija (koju su Britanci nazvali šifrom »Hydra«) stigla je 19. marta 1942. u Foču, gdje se nalazio Vrhovni štab. Zbog negativnog stava britanske vlade prema NOP-u i zbog njene bezrezervne podrške D. Mihailoviću, u Vrhovnom štabu je s podozrenjem primljena ova misija. Premda su mu predočeni svi zaplijenjeni dokumenti koji su govorili o izdaji D. Mihailovića i njegovoj saradnji s okupatorima, Aterton se dok je boravio u Foči ipak povezao s četničkim elementima u gradu i, ne obavještavajući Vrhovni štab, noću 15/16. aprila je krišom zajedno s radistom O'Donovanom, poručnikom Nedeljkovićem i generalom Ljubom Novakovićem napustio Foču i krenuo preko Čelebića prema Srbiji da bi stupio u vezu sa štabom D. Mihailovića. Na putu za Srbiju, u rejonu sela Tatarovine, Atertona i O'Donovana je noću 22/23. aprila ubio, da bi se dočepao zlatnika koje su sobom nosili, četnički komandant iz Čelebića Spasoje Dakić. Međutim, taj zločin je četnička propaganda pokušala da pripiše jedinicama NOP-a, zbog čega Tito i upozorava Glavni štab NOV i PO za Hrvatsku.

[52] Primivši Titovu depešu, politički komesar 2. proleterske udarne divizije Mitar Bakić je 24. aprila 1943. poslao na adresu CK KPJ o uslovima mobilizacije u Crnoj Gori izvještaj, u kojem, između ostalog, piše:

»[. . .] Danas smo održali jedan veliki zbor u Žabljaku, koji je u svakom pogledu uspio. Narod se na zboru izjasnio za opštu mobilizaciju. Mi smo ovakav sistem mobilizacije uzeli kao najpogodniji, tj. prethodno vršimo političku pripremu, a poslije toga prilazimo mobilizaciji, određujući za to specijalne regrutne komisije.

Sada vršimo mobilizaciju u Opštinama planino-pivskoj i durmitorskoj, jer te dvije opštine od ostalih osam opština su politički najzrelije za mobilizaciju. Uporedo s mobilizacijom ovih opština politički se radi i u drugim opštinama i prema njihovoj političkoj zrelosti vršićemo mobilizaciju.

Uslovi za mobilizaciju su vrlo povoljni i mi se nadamo da ćemo mobilisati iz sreza šavničkog i jednog dijela Morače oko 2000 boraca. Drugu i Četvrtu brigadu popunićemo s po 400 boraca najmanje, jer te su brigade uslijed učestalih akcija i osjetnih gubitaka ponovo svedene samo na partijski aktiv, tako da nam svaka puška neprijateljska puca u Partiju.

Mobilizacija se može u punoj mjeri vršiti samo poslije razbijanja Vasojevića [riječ je o četnicima iz Vasojevića – nap. Red.], jer sve dok se Vasojevići ne razbiju postoje izvjestan strah i nesigurnost kod stanovništva ovoga kraja zbog bojaznosti od Vasojevića [. . .]« (A-CK SKJ, Fond CK KPJ, reg. br. 5492).

[53] *Pljevlja* i Bijelo Polje su 16. aprila 1943. omaškom bombardovali njemački avioni. Tom prilikom je poginulo 26, a ranjeno 37 građana i italijanskih vojnika.

[54] Na Javorku su se tada nalazili jedan italijanski bataljon iz pješadijske divizije »Ferara«, brdska baterija iz 42. artiljerijskog puka, četa tenkova i Nikšićki četnički odred (o ishodu napada na Javorak vid. u nap. 94).

[55] U *Žabljak* su, pošto su ga oslobodili mjesni partizani, ušle 22. aprila 1943. jedinice 7. krajiške NOU brigade. Bježeći ispred jedinica NOVJ, četnici su na prostoru Žabljaka ostavili 2 laka bacača, 334 mine, 600 pušaka, 4500 kg brašna, 4000 kg makarona, 6000 kg ječma, 1700 litara jestivog ulja, vagon duvana i veće količine drugih vrsta namirnica.

[56] Boan, Žabljak i Šavnik su 18/19. aprila 1943. oslobodile partizanske snage iz sreza Šavnik.

[57] U Kalinovik je upućen 1. bataljon 6. istočnobosanske NOU brigade, a u selu Bjelimići je ostao 3. bataljon 1. majevičke NOU brigade.

[58] Na Titov zahtjev Glavni štab NOV i PO Hrvatske je poslao sutradan, 26. aprila 1943, ovu depešu:

»2) Po nekim podacima II talij[anska] armata treba da se povrati na sve napuštene položaje, pa da se vrati u Liku. S tim u vezi je 15. o[vog] mj[eseca] bio komandant armate u Rimu. Povlačenje izvršeno po ranijem planu, a naređenje za povratak da je rezultat sastanka Hitler – Musolini. Iz drugih izvora čujemo također o spremanju ofanzive na ove krajeve. Imamo i podatke da su Talijani savjetovali ustašama da napuste Gospić. Za sada neka koncentracija Talijana u Senju i na Vratniku«. (A–VII, Fond NOR, kut. 6 I, reg. br. 10/1.)

[59] Tito je poslao ovu depešu zbog toga što je Štab 2. proleterske divizije samoinicijativno donio odluku da angažuje 4. proletersku (crnogorsku) brigadu za napad na Kolašin, premda je dobio naređenje da ju najprije upotrijebi za napad na italijansko uporište Javorak (vid. str. 45, 47. i 53.).

[60] Priređivač nije mogao ustanoviti koji je *»provjereni drug«* tih dana putovao željezničkom prugom Zagreb—Brod. Vjerovatno je to bio Vladimir Velebit.

[61] Tada su se željezničkom prugom Beč–Zagreb–Beograd–Solun prebacivale njemačke jedinice za Grčku i sjevernu Afriku.

[62] U Slavonskom Brodu se tada nalazio Štab njemačkih trupa u Hrvatskoj s generalom Rudolfom Litersom na čelu.

[63] *Komunistička partija Kanade (KPK)* osnovana je u junu 1921. kao ilegalna organizacija da bi u februaru 1922. na Kongresu postala legalna, pod nazivom – Radnička partija Kanade. Od tada je češće menjala nazive (od 1924. do 1943. KPK, od 1943. do 1956. Radničko-progresivna partija, a od 1956. opet KPK). Prolazila je kroz unutrašnje borbe, a bila je izložena i represijama režima. KPK je od sredine 30-ih godina razvila antifašističku aktivnost i pružila je podršku republikanskoj Španiji (1936-1939). U toku II svetskog rata veći uticaj u narodu imala je nakon odlučnije podrške borbi protiv fašizma (od 1942. i kasnije). U okviru KPK radila je i *sekcija KPJ*, a pojedini jugoslovenski komunisti bili su i u rukovodstvu KPK (kao Nikola Kovačević i drugi). O dolasku grupe Jugoslovena – članova KPK, u svojstvu britanskih posmatračkih grupa pri štabovima jedinica NOVJ vid. i nap. 48. i 50.

[64] Poslije ustanka Nijemci su bili prisiljeni da dozvole NDH da formira jače domobranske snage nego što su u početku planirali (svega 16 pješadijskih bataljona i 2 konjička diviziona), kako bi ih angažovali protiv jedinica NOP-a. Prisilno regrutovanu omladinu za domobranstvo ustaške vlasti i Nijemci su dijelom upućivali na obuku u Austriju (Štokerau kod Beča) i od njih su u toku 1942. i 1943. formirali dvije tzv. legionarske divizije ratnog sastava – 369. i 373. (nazvane »Vražja« i »Tigar« čiji su komandni kadar i specijalisti bili isključivo njemački. Obje te divizije su bile namijenjene za sovjetsko-njemački front, ali su zbog razvoja ustanka Nijemci bili primorani da ih upotrijebe na području Hrvatske i Bosne i Hercegovine. Prva je bila angažovana protiv jedinica NOV i POJ u tzv. četvrtoj neprijateljskoj ofanzivi i u bici na

Neretvi, a 373. je stigla u Bosnu krajem aprila 1943; 369. divizija je imala u svom sastavu preko 10 000 ljudi.

[65] Napad na vojnu kompoziciju kod sela Andrijevaca, na železničkoj pruzi Beograd – Zagreb, izvršila je diverzantska grupa 3. operativne zone NOV i PO Hrvatske noću 13/14. februara 1943.

[66] Osamnaesta hrvatska (slavonska) NOU brigada je formirana 11. februara 1943. u selu Mijači kod Pakraca od boraca 1. i 2. slavonskog NOP odreda, sastava tri bataljona. Poletkom aprila 1943. imala je 740 boraca. Do marta bila je pod komandom Štaba 3. operativne zone, a zatim do 28. jula 1944. pod komandom Štaba 12. NOU divizije.

[67] Udružene ustaško-domobranske snage i jedinice njemačke 187. rezervne divizije su 19/20. marta 1943. preduzele s pravaca Podravske Slatine, Daruvara, Pakraca, Okučana, Nove Gradiške i Slavonske Požege operaciju nazvanu »Braun« protiv jedinica 4. (slavonske) divizije NOVJ. Operacija je trajala do 7. aprila, a najžešće borbe su vođene u planinama Papuk, Psunj, Krndija i Dilj. Nanijevši neprijatelju znatne gubitke u ljudstvu – 214 mrtvih, 225 ranjenih i 342 nestalih, 4. divizija je vještim manevrisanjem izbjegla udar glavnine neprijateljskih snaga i sasvim osujetila cilj njihove operacije.

[68] Glavni štab NOV i PO Hrvatske je 29. aprila 1943. dostavio slijedeći odgovor:

»2) Prema neprovjerenim podacima u vrijeme prošle ofanzive nalazile su se kod nas ove njemačke divizije: ‚SS Princ Eugen' od 6 bataljona i 3 baterije. Kretala iz Karlovca. Kod Sanskog Mosta bila 717. divizija, sastavljena od 721, 66. i 749. puka. U Sarajevu 718, sastavljena od 738. i 750. puka, odreda Volksdeutsche[ri], nastupni pravac Ivan-sedlo. U Sarajevo došao bataljon 724. pukovnije, drugi u Zenicu – zatim 361. i 372. legionarska vražja divizija iz pravca Sisak – Kostajnica. Zatim dolazio hrv[atski] gorski zdrug, koji nakon obuke u Delensheimu, pretvoren u 373. diviziju. U isto vrijeme talijanske divizije ‚Re' u Lici, ‚Lombardija' na pruzi Sisak-Karlovac, ‚Sasari' u Kninu, ‚Bergamo' u Splitu, ‚Murđe' u Mostaru, ‚Marke' u Dubrovniku, ‚Taurinense' oko Foče. Lokalno stanje hrv[atskih] oružanih snaga po podacima njihove intendanture nije prelazilo 20 000 ljudi. Ofanzivu na Slavoniju je trebalo izvršiti 187. njemačka divizija, a 717. i na – i put [pogreška u originalu, prim. Red.] Srbije. U toku ofanzive i iza bile promjene u II armati. Komandant smijenjen i postavljen za komandanta obrane Sicilije. Smijenjeni su guverner provincije i komandant korpusa u Crikvenici. Došao neki Glorio. [. . .]« (A-VII, Fond NOR, kut, 14 A, reg. br. 28/9.) Više o angažovanim njemačkim, italijanskim i kvislinškim snagama u tzv. četvrtoj neprijateljskoj ofanzivi na području Hrvatske i Bosne i Hercegovine vid. u 14. tomu.

[69] *Šesta istočnobosanska NOU brigada* je u toku 29. i 30. aprila 1943. smijenila 1. proletersku NOU brigadu koja je držala položaje na prostoru Goražde – Čajniče – Metaljka – Kovač planina.

[70] Treća proleterska *(sandžačka)* NOU brigada je 26. aprila bila na prostoru selâ Krupice, Kotlajići, Premćani (kod Pljevalja), gdje je razbila jedinice četničkog Drinskog i Mileševskog korpusa, dok je 3. krajiška NOU brigada bila na prostoru Donja Brvenica – Hoćevina – Potpeć (južno od Pljevalja) i zatvarala pravac Pljevlja – Meljak.

[71] Pomenuti bataljoni 2. proleterske NOU brigade su marševali 27. aprila drumom selo Crkvice – Žabljak, radi učešća u napadu na italijansko-četničko uporište Javorak.

[72] Jednu radio-stanicu su tražili od britanske armije za potrebe 1. bosanskog udarnog korpusa NOVJ načelnik Vrhovnog štaba Arso Jovanović i delegat CK KPJ i VŠ NOV i POJ Ivo Lola Ribar, koji su se vraćali iz Slovenije u Vrhovni štab NOV i POJ.

[73] Prema zapovijesti Štaba 2. proleterske udarne divizije napad na Javorak je trebalo da otpočne 28. aprila uveče, ali je odložen zbog zakašnjenja jedinica 2. proleterske NOU brigade (o vremenu i ishodu napada na Javorak vid. u nap. 94. i na str. 77.).

[74] Prije polaska za Jugoslaviju padobranci su pohađali padobranski i diverzantski kurs.

[75] Odgovor Izvršnog komiteta KI na ovu Titovu depešu priređivač nije pronašao.

[76] U selima Kovrenu i Šahovićima su 30. aprila 1943. jedinice 1. proleterske NOU brigade razbile grupu Limsko-sandžačkih četničkih odreda i ubrzanim maršem produžile nastupanja ka Kolašinu.

[77] Da bi se razbile jedinice NOV i PO u Hercegovini, a u vezi s planiranom operacijom za deblokadu Foče (vid. nap. 17) komanda 6. italijanskog armijskog korpusa je sa divizijom »Marke« bez jednog puka, po jednim ojačanim pukom iz divizija »Mesina« i »Emilija«, ostacima divizije »Murđe«, 73. legijom Crnih košulja iz divizije »Sasari«, četničkim Nevesinjskim, Trebinjskim i Nikšićkim korpusom, te s tri bataljona 6. domobranske divizije, otpočela 27. aprila 1943. napad s pravca Blagaja, Stoca, Meke grude, prevoja Kobilje glave i Vilusa na dijelove 3. udarne divizije NOVJ i novoformirane 3. dalmatinske NOU brigade. Te udružene okupatorsko-kolaboracionističke snage su u petodnevnim borbama ovladale Dabarskim, Nevesinjskim i Gatačkim poljem, ali nisu razbile nijednu jedinicu NOVJ.

[78] Napad na Glamoč i okolna ustaško-domobranska uporišta su 24. aprila 1943. vršili dijelovi 5. krajiške udarne divizije NOVJ. Ali zbog protivnapada jedinica 5. ustaške brigade i SS-dobrovoljačke brdske divizije „Princ Eugen" napad na Glamoč je 26. aprila obustavljen.

[79] U dnevnom izvještaju komande italijanskog 6. armijskog korpusa od 28. aprila 1943. o djelatnosti vazduhoplovstva piše:

»Akcija mitraljiranja Nevesinjskog i Gatačkog polja i mjesta Avtovac – Hrušta . . .

Bombardovana je okolina pravoslavne crkve u Foči s odličnim rezultatima.

Ukupno je izvedeno 6 mitraljiranja, 4 borbena izviđanja i 8 bombardovanja, od kojih 4 na zahjev trupa Crne Gore.« (A–VII, Fond IA, kut. 18 D/8.)

A u dnevnom izvještaju istog korpusa za 29. april 1943. o djelatnosti vazduhoplovstva piše:

»Bila je veoma intenzivna, mada djelimično ometana niskim oblacima i jakim vjetrom . . .

Akcije bombardovanja u zoni istočno od Nevesinja – Pridvoraca, Šipačno i Čemerno.

Mitraljiranje duž puta i u tijesnom dodiru s našim jedinicama u napadu protiv partizanskih grupa koje su se skrile u šumovite zone i u naseljena mjesta. Prilikom jednog takvog mitraljiranja blizu naselja Kljuni avion CR. 42, kojim je pilotirao narednik Galjardi Alberto, bio je pogođen i oboren snažnim protivničkim protivavionskim dejstvom. Pilot je poginuo. Ukupno su izvedena: 3 borbena izviđanja, 6 mitraljiranja i 5 bombardovanja, od kojih jedan na zahtjev trupa Crne Gore«. (A-VII, Fond IA, kut. 18 D/8.).

O sporazumu između italijanske i njemačke vrhovne komande o učešću njemačkih trupa i avijacije za deblokadu Foče vid. u nap. 17.

[80] Obavještenje nije bilo tačno, jer su tada u Bosanskoj krajini dejstvovali 4. udarna divizija i tri krajiška NOP odreda. Sem tih snaga, na rijeci Uni je dejstvovala 8. krajiška NOU brigada, koja je po naredbi 1. hrvatskog korpusa od 5. aprila 1943. bila do kraja toga mjeseca u sastavu Unske operativne grupe.

[81] U cilju maskiranja priprema za izvođenje operacije »Švarc« protiv Operativne grupe divizija Vrhovnog štaba NOV i POJ u Hercegovini i Crnoj Gori, Nijemci su

verbalno prihvatili predlog italijanskih komandi da zajednički izvedu »operaciju čišćenja« protiv jedinica 1. hrvatskog korpusa NOVJ u Lici. Ali kako je sredinom maja uslijedila operacija »Švarc«, do zajedničkih operacija u Lici nije došlo.

[82] Obavještenje da Italijani evakuišu Pljevlja dostavio je Vrhovnom štabu NOV i POJ Štab 1. proleterske udarne divizije. Međutim, u to vrijeme su Italijani utvrđivali Pljevlja za odbranu i dovlačili nove jedinice kojima je trebalo izvršiti operaciju za deblokiranje Foče.

[83] Vladimir Jakić je bio tada komandant 3. proleterske (sandžačke) NOU brigade, koja se tada nalazila u rejonu Pljevalja.

[84] Krajem aprila 1943. su po naređenju Glavnog štaba NOV i PO za Crnu Goru i Boku od novopridošlog ljudstva ponovo formirani Zetski, Nikšićki, Lovćenski i Sandžački NOP odred i Beransko-andrijevički partizanski udarni bataljon. Lovćenskom i Piperskom NOP odredu je naređeno da upute u 4. proletersku i 5. crnogorsku NOU brigadu po 200 boraca, zatim Nikšićki i Bjelopavlićki da pošalju sve svoje ljudstvo, a Kučki NOP odred trećinu svoga ljudstva.

[85] Odnosi se na 3. i 5. bataljon 2. proleterske NOU brigade, koje je Tito uslijed aktivnosti njemačkih jedinica na pravcu Goražde – Foča zadržao na tom sektoru sve do sredine maja 1943.

[86] Tito ima u vidu napad na Kolašin, snažno uporište tzv. »vasojevićkih četnika«. Sem njih u Kolašinu se nalazio i jedan ojačani bataljon iz italijanske divizije »Venecija«.

[87] Zvanje *narodnog heroja* ustanovljeno je naređenjem Vrhovnog štaba NOP i DVJ od januara 1942. kao najveće priznanje za borce, komandire, komandante i političke komesare koji se svojim junaštvom i požrtvovanošću u narodnooslobodilačkoj borbi protiv okupatora i domaćih izdajnika naročito istaknu. Ukazom vrhovnog komandanta NOV i POJ od 15. avgusta 1943. ustanovljen je i *Orden narodnog heroja* za osvjedočeno herojstvo u ratu i herojsko držanje pred klasnim neprijateljem (»Bilten Vrhovnog štaba NOV i POJ«, br. 29–31 za jun, jul i avgust 1943). Ordenom narodnog heroja odlikuju se i prvoborci za slobodu naroda Jugoslavije koji su poginuli u borbi protiv neprijatelja u zatvorima, logorima itd. Odluku o proglašenju narodnog heroja u toku NOR-a donosio je CK KPJ (do Drugog zasjedanja AVNOJ-a) na predlog Vrhovnog štaba, a kasnije AVNOJ.

[88] Živko Bronzić je poginuo 2. februara 1943. u borbi protiv SS-dobrovoljačke brdske divizije »Princ Eugen« na Ripačkom klancu kod Bihaća.

[89] Aleksa Dejović je poginuo 6. aprila 1943. prilikom forsiranja Drine.

[90] Petar Ćetković Pero je teško tanjen 26. marta 1943. u borbama za Nevesinje protiv italijansko-četničkih snaga, a umro je 29. marta 1943.

[91] Zarija Vujošević je poginuo noću 22/23. februara 1943. prilikom napada 3. udarne divizije na Konjic.

[92] *Drugi sveslovenski miting* je održan maja 1943. u Moskvi. Izvršni komitet Komunističke internacionale je dva puta tražio da Vrhovni štab NOV i POJ, Izvršni odbor AVNOJ-a i hrvatski pjesnik Vladimir Nazor pošalju pozdrave Predsjedništvu sveslovenskog mitinga, što je i učinjeno.

[93] U cilju deblokade Foče, s pravca sjeverozapada (iz rejona Goražda preko Ustikoline tada je nastupala njemačka borbena grupa »Rogatica« iz sastava 369. legionarske divizije, 3. alpinski puk i dijelovi 383. italijanskog pješadijskog puka i jedan bataljon Crnih košulja.

[94] Jedinice 2. i 4. proleterske i 5. crnogorske NOU brigade su na Javorku, kod Nikšića, 1. maja 1943. potpuno uništile jedan bataljon iz italijanske divizije »Ferara«, koji je bio ojačan četom tenkova i baterijom topova, te Nikšićkim četničkim odredom. Tom prilikom zarobljeno je 500 italijanskih vojnika i oficira i 200 četnika, a poginulo

je 670 vojnika i oficira. Zaplijenjeno je: 7 tenkova, 11 kamiona, 15 minobacača, 4 brdska topa, 8 mitraljeza, 12 puškomitraljeza, 500 pušaka, 5 radio-stanica, kao i veće količine razne opreme, municije, namirnica, lijekova i drugog materijala.

[95] Razradivši plan operacija, Tito je 8. maja održao u selu Donje Kruševo (u dolini rijeke Pive) sastanak Vrhovnog štaba kojem su prisustvovali komandanti 1. i 2. proleterske i 3. udarne divizije Koča Popović, Peko Dapčević i Radovan Vukanović, te zamjenik i pomoćnik načelnika Vrhovnog štaba Velimir Terzić i Pavle Ilić. Upoznavši ih s planom budućih operacija, Tito je komandantima divizije postavio ove zadatke: 1. i 2. proleterska divizija da unište preostale italijanske i četničke snage u istočnom dijelu Crne Gore, oslobode Kolašin, Mojkovac i Mateševo, a zatim Andrijevicu i Berane (sada Ivangrad) i time stvore povoljnu operacijsku osnovicu za prodor na Kosovo i dalje u južnu Srbiju i Makedoniju, a preko Kosova i Metohije pomognu oslobodilački pokret u Albaniji. Treća NOU divizija dobila je zadatak da štiti slobodnu teritoriju s pravca Nikšića i Gacka i obezbjeđuje desni bok i pozadinu 2. proleterske divizije. Sedma (banijska) divizija je trebalo da se preko Drine prebaci u Sandžak, da se postavi prema italijanskom garnizonu u Pljevljima, da obezbjeđuje lijevi bok i pozadinu 1. proleterske divizije i osigurava slobodnu teritoriju sa sjevera.

Da bi se osigurao od ispada njemačkih i ustaško-domobranskih snaga iz Foče i Goražda, Tito je naredio da se od 2. proleterske, 6. istočnobosanske i 1. majevičke NOU brigade privremeno obrazuje zasebna grupa nazvana Drinska operativa grupa. Raspoređena istočno od linije Goražde –Foča, Grupa je imala zadatak da štiti slobodnu teritoriju i sa zapada, a naročito Centralnu bolnicu, koja je bila razmještena u širem rejonu Čelebića i u selima na pivskom platou.

[96] Član Ekonomskog odjeljenja Vrhovnog štaba NOV i POJ Momčilo Poleksić je 28. aprila obavijestio Vrhovni štab da je u Crnoj Gori mobilisano oko 500 boraca, a „za nekoliko dana ćemo mobilisati 700 do 1000 boraca".

[97] Odnosi se na plijen zadobijen u boju protiv italijanskih trupa na Javorku (vid. nap. 94).

[98] Jedinice 2. proleterske udarne divizije su početkom maja u boju na Javorku zarobile više stotina italijanskih vojnika (vid. nap. 94). Iz humanosti, a i zbog teškoća oko njihovog zbrinjavanja, Štab te divizije je predložio komandantu italijanske divizije »Ferara« da se oni razmijene s pripadnicima narodnooslobodilačkog pokreta koji su se nalazili u italijanskim koncentracionim logorima i zatvorima. Međutim, pokušaj razmjene, zbog odbijanja italijanskih komandi, nije ostvaren. Italijanske komande su zbog pretrpljenih gubitaka na Javorku za odmazdu strijeljale veliki broj pripadnika NOP-a, a najviše onih koji su bili predviđeni za razmjenu.

[99] Pošto su njemačke i italijanske snage deblokirale opkoljeni italijanski i četnički garnizon u Foči, one nisu mogle, smatralo se u Vrhovnom štabu, bez većih priprema potisnuti jedinice Drinske operativne grupe Vrhovnog štaba ka selu Čelebiću, gdje se nalazio dio ranjenika i bolesnika Centralne bolnice.

[100] Odnosi se na Vladimira Velebita (pseudonim Petrović), delegata Vrhovnog štaba NOV i POJ, koji je vodio, u drugoj polovini marta i u aprilu 1943, u Sarajevu i Zagrebu razgovore s predstavnicima njemačke vojske o razmjeni zarobljenika – njemačkih vojnika, podoficira i civilnih stručnjaka, te oficira NDH za aktiviste NOP-a koji su se nalazili u njemačkim i NDH-zatvorima i koncentracionim logorima (više o tome vid. u tomu 14.)

[101] Odnosi se na njemačko-ustašku operaciju »Braun« koja je izvođena od 20. marta do 7. aprila 1943. u cilju uništenja 4 (slavonske) divizije NOVJ u Slavoniji. Ova divizija je vodila izuzetno oštre borbe protiv njemačke 187. rezervne divizije i jakih ustaško-domobranskih snaga u planinama Papuk, Psunj, Dilj, i Krndija (o ishodu ove neprijateljske ofanzive vid. u nap. 67).

[102] Radio-stanica *»Slobodna Jugoslavija«* je puštena u rad 11. novembra 1941. u Ufi, SSSR. Radila je u sistemu radio-stanica Kominterne. Od aprila 1942. do januara

1945. kada je prestala s emitovanjem vijesti, nalazila se u Moskvi. Stanica je emitovala vijesti na srpskohrvatskom, slovenčakom i makedonskom jeziku. Redakcija je sastavljala izvještaje na osnovu primljenih depeša Vrhovnog štaba NOV i POJ i Glavnog štaba NOV i PO Slovenije, agencijskih vijesti, savezničkih listova i drugih izvora. U teškim situacijama, kada su štabovi jedinica ostajali bez veza, stanica je preuzimala i ulogu transmisije, prenoseći štabovima jedinica i partijskim forumima ili rukovodiocima direktive, naređenja i poruke Vrhovnog štaba NOV I POJ. Na čelu stanice je bio Veljko Vlahović.

[103] Treća proleterska (sandžačka) brigada i dijelovi 1. proleterske brigade su tada gonili ostatke razbijene Pljevaljske četničke brigade u rejonu Pljevalja.

[104] Kapetana Baja Nikića, komandanta Drinskog četničkog korpusa, 4. maja 1943. kod Pljevalja zarobila je 3. proleterska (sandžačka) brigada.

[105] Razbijeni ostaci Limsko-sandžačke grupe četničkih odreda pod komandom P. Đurišića napali su 5. maja 1943. dijelove 7. krajiške NOU brigade i zauzeli most na Tari, kod sela Đurđevića Tara. Ali su slijedećeg dana četnici bili ponovo razbijeni i odbačeni prema planini Sinjajevini. Četničke grupe su također napadale 4. maja u blizini Pljevalja i jedinice 3. proleterske (sandžačke) brigade, ali su i tu pretrpjele poraz.

[106] Zbog prodora njemačke 369. pješadijske »vražje« divizije u Foču, te opasnosti njihovog nadiranja ka *Šćepan-Polju* u čijoj su se blizini nalazile bolnice s ranjenicima, Tito je naredio da se na sektoru Foče pojačaju već postojeće snage iz Operativne grupe Vrhovnog štaba. U tom cilju je na Šćepan-Polje upućen 4. bataljon 2. proleterske brigade, a malo kasnije i Štab brigade.

[107] Ustaško-domobransku Slavonsku brigadu su 16. aprila 1943. razbile kod sela Šušnjara (blizu Slavonske Požege) 12. i 17. NO brigada 4. slavonske divizije NOVJ. Tom prilikom je poginulo preko 100, a zarobljeno 10 oficira i 583 domobrana. Jedinice 4. divizije su imale svega 2 mrtva i 7 ranjenih boraca.

[108] Odnosi se na borbe jedinica 1. proleterske udarne divizije koje su 26. aprila kod Pljevalja razbile jedinice četničkog Drinskog i Mileševskog korpusa, zatim 30. aprila kod sela Kovren i Šahovići jedinice četničkih Limsko-sandžačkih odreda. One su poslije trodnevnih borbi 5. maja ponovo razbile u rejonu Bijelog Polja oko 2000 četnika, koji su se u panici povukli k Mojkovcu i Kolašinu.

[109] *U Gacko,* Avtovac i Fazlagića Kulu, koja su mjesta branile jedinice 3. udarne divizije NOVJ, 1. maja su ušle jedinice reorganizovane italijanske divizije »Murđe«, a koje su bile ojačane fašističkim legijama iz divizije »Marke« i »Sasari«, te dijelovima četničkog Nevesinjskog i Trebinjskog korpusa. – *Nevesinje* su 1. maja napustili dijelovi 10. hercegovačke NOU brigade, a ušli dijelovi 55. i 56. puka italijanske divizije »Marke« i četničke Nevesinjske brigade.

[110] Blažo Jovanović, delegat CK KPJ i Vrhovnog štaba NOV I POJ, na povratku iz Albanije stigao je 7. maja 1943. u Štab 2. proleterske divizije, o čemu je Tito odmah obaviješten (više o boravku B. Jovanovića u Albaniji vid. u nap. 202).

[111] Šifarsku knjigu priređivač nije uspeo da pronađe, zbog čega Titove poruke Pokrajinskom komitetu KPJ za Srbiju nisu dešifrovane.

[112] Andrija Hebrang je u proljeće 1943. bio sekretar CK Komunističke partije Hrvatske, čije je sjedište bilo na oslobođenoj teritoriji Like.

[113] Ivan Krajačić Stevo, član CK KP Hrvatske, tada se nalazio u Zagrebu, gdje je u ilegalnim uslovima izvršavao zadatke CK KPH i CK KPJ.

[114] Ivo Marinković, član KPJ od 1935, završio Filozofski fakultet u Zagrebu, 1941. godine je bio jedan od istaknutih organizatora ustanka na Kordunu, u Baniji i Gorskom kotaru. U drugoj polovini 1942. postavljen je za sekretara Povjereništva CK KP Hrvatske za sjevernu Hrvatsku, gdje radi na organizovanju ustanka u ovoj oblasti. Početkom februara 1943. ustaše su ga u Zagrebu uhvatile, zvjerski mučile i ubile.

115 Dvanaesta slavonska divizija NOVJ (formirana 30. decembra 1942. od 12. i 17. slavonske i 16. omladinske brigade »Joža Vlahović«) do 9. maja 1943. imala je naziv 4. slavonska divizija NOVJ. Dejstvovala je u Slavoniji, Podravini i Moslavini. U njen sastav je, marta 1943. ušla 18. slavonska, a 17. maja izašla 17. slavonska brigada. Štab divizije su sačinjavali: Milan Stanivuković, komandant, Marjan Cvetković, politički komesar, Rade Knežević, zamjenik komandanta, i Franc Inkret, načelnik štaba.

116 Trinaesta (Primorsko-goranska) divizija je formirana u drugoj polovini aprila 1943. u Brinju od 6. i 14. primorsko-goranske brigade; imala je 1986 boraca. Bila je pod neposrednom komandom Glavnog štaba NOV i PO Hrvatske i dejstvovala pretežno u Gorskom kotaru i Hrvatskom primorju. Prvi komandant divizije bio je Veljko Kovačević, a politički komesar Artur Turkulin.

117 Pošto je Glavni štab NOV i PO Hrvatske, po Titovom ranijem naređenju (vid. str. 92.), bio već obavestio navedene divizije o njihovim nazivima, to je Slavonska divizija zadržala naziv 12. divizija, a Primorsko-goranska naziv 13. divizija NOVJ.

118 Pošto je Tito naredio komandantu 1. bosanskog udarnog korpusa Kosti Nađu da se sa Štabom i jednom divizijom prebaci iz Bosanske krajine u istočnu Bosnu, Nađ je 10. maja 1943. depešom predložio Titu da se formira 2. bosanski korpus NOVJ, a za komandanta postavi Slavko Rodić.

119 Od pomenutih brigada je 2. jula 1943. obrazovana u istočnoj Bosni 17. divizija NOVJ, koja je ušla u sastav novoformiranog 1. bosanskog korpusa NOVJ.

120 Kako su u Vrhovni štab NOV i POJ sve više stizale informacije o pokretima njemačkih trupa željezničkom prugom Brod – Sarajevo, a 6. istočnobosanska i 1. majevička NOU brigada otišle u sastav Operativne grupe Vrhovnog štaba, Tito je naredio Štabu 1. bosanskog korpusa da iz Bosanske krajine uputi u istočnu Bosnu jednu diviziju (5. krajišku udarnu diviziju) koja bi sadejstvovala s divizijama Vrhovnog štaba (o pokušaju 5. krajiške udarne divizije da se prebaci u istočnu Bosnu vid. nap. 182. i 305).

121 Odnosi se na grupu istaknutih kulturnih, političkih i partijskih radnika, Đorđa Andrejevića Kuna, Slavka Parentu, Branu Perovića, Vladislava Ribnikara i Miladu Rajter, koji su krajem ljeta 1943. ilegalnim partijskim kanalima stigli iz Beograda na planinu Majevicu.

122 Ovom *Uredbom o sudovima časti za oficire NOV* prvi put je u toku NOR-a cjelovito regulisana ova oblast. U prve dvije godine NOR-a nije postojao cjeloviti sistem disciplinskih i krivičnih propisa koji bi važili za cijelu teritoriju, odnosno za sve jedinice NOP-a. Ti propisi izrastaju tokom narodnooslobodilačkog rata iz prakse u pojedinim pokrajinama, pri pojedinim odredima i jedinicama. No svi su rađeni u duhu ciljeva i zadataka NOB-e. U raznim aktima vojnih organa i organa narodne vlasti nalaze se i propisi o organizaciji vojnih sudova. Prvi opštejugoslovenski propis za vrijeme NOR-a koji reguliše vojnodisciplinsko suđenje je bila Naredba vrhovnog komandanta NOV i POJ od 29. decembra 1942. o ustrojstvu i nadležnosti vojnih sudova u NOV i POJ, kojom su izmijenjeni neki odjeljci Statuta proleterskih NOU brigada, donijetog februara 1942, kao i ova Uredba o sudovima časti za oficire NOV i POJ.

123 Dvanaesta NOU divizija 2. bosanskog NOU korpusa dejstvovala je u srednjoj Bosni. Isti brojni naziv – 12. imala je i Slavonska divizija 6. slavonskog korpusa NOVJ (vid. nap. 117).

124 Prvi put tekst partizanske zakletve je objavljen u »Biltenu Glavnog štaba NOPO Jugoslavije« od 19. avgusta 1941. i glasio je: »Mi, narodni partizani Jugoslavije, latili smo se oružja za nemilosrdnu borbu protiv krvoločnih neprijatelja koji porobiše našu zemlju i istrebljuju naše narode. U ime slobode i pravde našeg naroda, zaklinjemo se da ćemo disciplinovano, uporno i neustrašivo, ne štedeći svoje krvi i živote, voditi borbu do potpunog uništenja fašističkog osvajača i svih narodnih izdajica.« u »Biltenu Vrhovnog štaba NOP i DV Jugoslavije« od marta 1942. Tito je izdao naredbu da svi

pripadnici narodnooslobodilačkih dobrovoljačkih odreda polažu ovu zakletvu: »Ja, narodni dobrovoljac, zaklinjem se u ime svoga naroda da ću se boriti protiv okupatora i njegovih slugu do poslednjeg daha, da neću ispustiti pušku iz ruku dok ne protjeramo i uništimo neprijatelje našega naroda; da ću disciplinovano izvršavati sva naređenja starješina kako na frontu tako i u pozadini, koja imaju za cilj uništenje okupatora i svih neprijatelja našeg naroda. Za prekršenje ove zakletve spreman sam podnijeti sve posljedice predviđene po vojnom zakonu.« Zakletva (svečana obaveza) od maja 1943. prvi put objavljena je u »Biltenu VŠ NOV i POJ« br. 28 od maja 1943.

[125] Štab 1. bosanskog korpusa je u svojim depešama od 10. i 11. maja 1943. predložio Vrhovnom štabu da se postave: za komandanta 4. krajiške NOU divizije Branko Poljanac, a za političkog komesara Boško Šiljegović; za komandanta 5. krajiške NOU divizije Milutin Morača, a za političkog komesara Ilija Materić; za komandanta 10. krajiške NOU divizije Milorad Mijatović, a za političkog komesara Nemanja Vlatković; za komandanta 12. NOU divizije Josip Mažar Šoša, a za političkog komesara Žarko Zgonjanin; za komandanta 2. bosanskog korpusa NOVJ Slavko Rodić, a za političkog komesara Velja Stojnić (A-VII, Fond NOR, kut. 6/I, reg. br. 12/2 i 14/2).

[126] Đuro Pucar Stari je tada bio politički sekretar Oblasnog komiteta KPJ za Bosansku krajinu. On je s još dva člana Oblasnog komiteta sredinom maja otišao u srednju Bosnu, dok su druga dva člana ostala na prostoru Drvar – Grmeč.

[127] Koča Popović, komandant 1. proleterske udarne divizije, tražio je ovo obavještenje radi usaglašavanja zajedničkog napada s 2. proleterskom udarnom divizijom na Kolašin. Štab 2. proleterske udarne divizije mu je 12. maja poslao depešu slijedećeg sadržaja: »IV br(igada) u Morači, II br[igada] još nije stigla. Javite dokle ste stigli. Mi smo u Morači« (A-VII, Fond NOR, kut. 706, f. 15, reg. br. 1/4).

[128] Napad na pomenutu italijansku kolonu je izvršio 2. bataljon 1. proleterske NOU brigade. Tom prilikom je poginulo oko 150 i zarobljeno 70 italijanskih vojnika, a zaplijenjeno 18 kamiona, 10 puškomitraljeza, 1 minobacač, oko 100 000 metaka i veća količina sanitetskog materijala, namirnica i druge vojničke opreme.

[129] U srednjoj Bosni su tada akcije izvodile jedinice 5. krajiške NOU divizije. One su 11. maja napale četnički Borjanski odred i odbacile ga prema Banjoj Luci, Prnjavoru i Tesliću.

[130] U Prijedor je upala noću 24/25. aprila grupa od 17 boraca 5. krajiške (kozarske) NOU brigade 4. NOU divizije. Tom prilikom grupa je ubila 12 stražara u logoru »Ciglana« i oslobodila 120 zatvorenika.

[131] U to vrijeme su u Vrhovni štab NOV i POJ stigla obavještenja iz više izvora o prikupljanju i pripremama njemačkih i italijanskih trupa da preduzmu veliku ofanzivu na slobodnu teritoriju Crne Gore i jugoistočne Bosne. Prije početka operacije, nazvane šifrom »Švarc« (»Schwarz«), jedinice 369. pješadijskog puka 369. legionarske »vražje« divizije su vršile napade ograničenog obima na položaje 6. istočnobosanske brigade kod Goražda; u rejonu Kalinovika su napadali na dijelove 7. banijske NOU divizije četnici D. Mihailovića koji su bili u sastavu italijanskih trupa.

[132] Odnosi se na SS-dobrovoljačku brdsku diviziju »Princ Eugen« koja se pripremala u zapadnoj Hercegovini za učešće u operaciji »Švarc« i na 373. legionarsku diviziju »Tigar«, koja je početkom maja stigla iz Francuske da smijeni SS-diviziju »Princ Eugen«.

[133] U cilju izvođenja operacije »Švarc«, u Sandžak je sa sovjetsko-njemačkog fronta stigla u aprilu njemačka 1. brdska divizija, a iz Njemačke diverzantski puk »Brandenburg« (o pripremama, rasporedu snaga i početku izvođenja operacije »Švarc« vid. više u nap. 151).

[134] Odnosi se na grupu posmatrača s P. Erdeljcom na čelu, koja se noću 20/21. aprila 1943. spustila padobranima kod Brinja, a koju je uputila Vrhovna komanda savezničkih snaga za Srednji istok u Glavni štab NOV i PO Hrvatske.

[135] Poslije odobrenja Vrhovnog štaba NOV i POJ, u Glavni štab NOV i PO Hrvatske spustila su se noću 18/19. maja 1943. na Krbavskom polju najavljena dva oficira iz britanske Glavne komande Srednjeg istoka: major Viljem Džons i kapetan Antoni Hanter. Prije polaska za Glavni štab NOV i PO Hrvatske major Džons je dobio zadatak da objedini pet savezničkih diverzantskih grupa koje je Vrhovna komanda za Srednji istok namjeravala da ubaci u Hrvatsku (o kojima se govori u nastavku ovog dokumenta), i da, uz pomoć partizanskih odreda, organizuje rušenje pruga na pravcima označenim u ovom dokumentu. No uvjerivši se u veliku snagu jedinica NOV i POJ, koje su širom Jugoslavije bile gotovo paralisale komunikacije na kojima su saobraćali okupatori, a i zbog protivljenja Vrhovnog štaba NOV i POJ, major Džons je predložio svojoj Vrhovnoj komandi da odustane od namjere slanja »specijalnih jedinica«, sa čime se ona i složila.

[136] Josip Šarić, Božo Prpić i Petar Simičić su spušteni padobranima u drugoj polovini maja 1943. u Lici, a odatle su ilegalnim partizanskim vezama prebačeni u Slavoniju.

[137] Britanska Vrhovna komanda za Bliski istok odustala je od slanja »specijalnih jedinica« koje je tražila da uputi u Bosnu i druge krajeve (razlozi za to navedeni su u nap. 135).

[138] Tito je uputio 2. dalmatinsku NOU brigadu sa sektora Foče pomenutim pravcem na istok radi napada na italijansko-četnički garnizon u Kolašinu.

[139] U Andrijevicu su 9. maja 1943. stigli dijelovi 98. puka njemačke 1. brdske divizije.

[140] Još dok su zajedno izvodile operacije njemačke, italijanske, ustaško-domobranske i četničke snage protiv Operativne grupe divizija Vrhovnog štaba NOV i POJ u dolini Neretve, njemačka i italijanska vrhovna komanda su se saglasile da se »poslije uništenja komunističkih snaga« razoružaju četnici D. Mihailovića, koji su služili kao pomoćne snage italijanskih trupa u Crnoj Gori i Hercegovini – zbog moguće opasnosti da se oni pridruže Saveznicima u slučaju njihovog iskrcavanja na jugoslovensku jadransku obalu. No kako udružene okupatorske i kvislinške snage nisu uspjele da poraze jedinice NOVJ na Neretvi, italijanska Vrhovna komanda je odustala od sporazuma zaključenog 28. februara 1943. u Rimu između nje i predstavnika njemačke Vrhovne komande o razoružanju četnika. Međutim, očekujući iskrcavanje Saveznika, njemački general Ler i Liters su, po Hitlerovom naređenju, u svojim zapovijestima za operaciju »Švarc« naglašavali da njemačke trupe pored glavnog zadatka – uništenja jedinica NOV, treba da razoružaju i četnike D. Mihailovića, koji su bili istovremeno i pod komandom italijanskih jedinica. Njemački komandanti divizija su pokušali da, zbog usluga četničkih jedinica, ne sprovedu ta naređenja viših komandi. Tako je štab 1. brdske divizije 10. maja 1943. poslao komandanta diverzantskog puka »Brandenburg« potpukovnika Hajnca u Kolašin na pregovore o saradnji s predstavnikom D. Mihailovića Pavlom Đurišićem. O ishodu tih pregovora Hajnc je u svom izveštaju generalu Litersu, između ostalog, napisao i ovo:

»d) Početkom maja Đurišić je bio kod guvernera Crne Gore, zamolio ga da pozove njemačke trupe u Crnu Goru. Talijani se uvijek povlače pred Titom[. . .].

g) Protiv Tita Đurišić stavlja na raspolaganje četničku miliciju [. . .]. Poslije uništenja Tita garantuje razoružanje četnika. S jednim dijelom svoga ljudstva spreman je, kako on kaže, da se pod njemačkim rukovodstvom bori na Istoku protiv komunista [. . .].

i) Procjena situacije, prema Đurišiću, namjera crvenih su: Titovo snabdijevanje na prostoriji Berane – Kolašin za dobijanje puta uz jadransku obalu, marš prema jadranskoj obali, polaganje nade u englesku pomoć.

k) Moj predlog, takođe i 1. brdske divizije: angažovati legalne četnike u Crnoj Gori za čitavo vrijeme dok Tito ne bude uništen [. . .]. Poslije Titovog uništenja mogli bismo legalizovati slabu Đurišićevu miliciju.

5) Širi predlog za angažovanje dijelova puka ‚Brandenburg', ujedno i predlog 1. brdskoj diviziji: dati težište za otkrivanje i uništenje Tita lično, kao i njegovog štaba.« (A-VII, NA, Fond Vašington, Mikroteka, NAV-N-T-315, 64/653-6.) Ali general Liters je, plašeći se posljedica neizvršavanja Hitlerovih naređenja, naredio 12. maja komandantu 1. brdske divizije, da glavni zadatak puka »Brandenburg« ostaje i dalje: *»pronalazak* Draže Mihailovića i njegovog štaba [. . .] i *uništenje* Titove ličnosti, kao i njegovog štaba«.

Nadajući se da će uhvatiti u Kolašinu D. Mihailovića i njegov štab, 1. brdska divizija je dijelom snaga iznenada 14. maja prodrla u Kolašin i tom prilikom zarobila i razoružala bez ikakvog otpora P. Đurišića i njegovih 1980 četnika.

Na ostalim sektorima na kojima su nastupale njemačke trupe razoružano je prvih dana operacije »Švarc« ukupno 3764 četnika. U Litersovom izvještaju o ishodu operacije »Švarc«, o razoružavanju četnika, piše: »Poslije razoružavanja četnika u početku operacije, ni u jednom slučaju nije došlo ni do kakvih borbi s njima. Prema savezničkim trupama nalazile su se sada jedino komunističke snage«.

Razoružavanje četnika u prvoj fazi operacije izazvalo je privremeno oštru zategnutost između italijanskih i njemačkih komandi. Ali su među njima brzo izglađeni nesporazumi, jer su Italijani hitno prebacili četnike na operacijske pravce svojih jedinica, a D. Mihailovića su blagovremeno upozorili na mogući prodor njemačkih snaga u Crnu Goru. I njemački komandanti su ubrzo prestali da razoružavaju četnike na svojim pravcima nastupanja i u toku operacije »Švarc« su ih koristili za prenošenje municije, kao vodiče, izviđače, kurire, a djelimično su ih koristili i kao borbene jedinice, posebno na sektoru 1. brdske divizije.

141 Treća dalmatinska NOU brigada se tada nalazila u rejonu Pljevalja.

142 Premda je imao izvjesne informacije da njemačke komande planiraju ofanzivu na teritoriju Crne Gore, Vrhovni štab NOV i POJ nije cijenio da će oni izvesti ofanzivu širokih razmjera na italijanskoj okupacionoj teritoriji, te je produžio s ofanzivnim dejstvima svojih jedinica u pravcu istoka.

143 Sprovodeći svoju zamisao o usmjeravanju divizija Operativne grupe Vrhovnog štaba što dalje na istok zemlje, a ne očekujući njemačku ofanzivu širih razmjera, Vrhovni štab je u namjeri da stvori što povoljnije uslove za napad na snažan italijansko-četnički garnizon u Kolašinu, želio da jedinice najprije osvoje Mojkovac, Mateševo i Bioče. Ali su jedinice njemačke 1. brdske divizije već 14. maja s diverzantskim pukom »Brandenburg« upale u Mateševo i Kolašin, a 16. maja i u Mojkovac. Jedino su jedinice 5. crnogorske i 4. proleterske (crnogorske) brigade napale noću 15/16. maja italijansko uporište Bioče i tom prilikom potpuno uništile 3. bataljon 383. italijanskog puka, zajedno sa Štabom puka, što je imalo značajnih posljedica za tok njemačke operacije »Švarc« (vid. nap. 157).

144 Štab 1. proleterske udarne divizije poslao je 15. maja 1943. Vrhovnom štabu obavještenje da se »prema neprovjerenim podacima« na prostoriji Bijelo Polje – Kolašin nalaze jake italijansko-četničke snage s ofanzivnim zadatkom.

145 Peko Dapčević je tada bio komandant 2. proleterske, a Koča Popović komandant 1. proleterske udarne divizije.

146 Da bi se stvorili uslovi za uspješan napad na Kolašin, tada najistureniji objekt na pravcu prodora Operativne grupe divizija Vrhovnog štaba, trebalo je prethodno savladati važna neprijateljska uporišta Bioče, Mateševo i Mojkovac, a zatim dubljim obuhvatom zauzeti Kolašin. Međutim, ovaj zadatak nije izvršen zbog iznenadnog prodora nadmoćnih njemačkih snaga (1. brdske divizije) u Kolašin radi izvođenja operacije »Švarc« protiv jedinica Operativne grupe Vrhovnog štaba (vid. i nap. 151).

147 Pravcem Trnovo – Kalinovik – Foča nastupale su jedinice 118. lovačke divizije, a s pravca Foče jedinice 369. legionarske »vražje« divizije. Njima su se suprotstavljale jedinice Drinske operativne grupe.

[148] Na sektoru Bijelog Polja položaje su držale jedinice italijanske divizije »Venecija«.

[149] Jedinice 6. istočnobosanske NOU brigade su 15. maja vodile borbu protiv 369. puka 369. legionarske divizije, koji je uz podršku jedne tenkovske čete s pravca Goražda upao u Čajniče, a brigadu odbacio na Metaljku.

[150] U Pljevljima su se nalazile jedinice italijanske divizije »Taurinense«.

[151] Očekujući, poslije poraza u Africi, da će se savezničke armije iskrcati na Balkan, njemačka Vrhovna komanda oružane sile (OKW) je, uz Hitlerovu saglasnost, naredila vrhovnom komandantu Jugoistoka general-pukovniku Aleksandru Leru da u cilju »konačnog uništenja« jedinica NOVJ kojima je neposredno rukovidio Josip Broz Tito izvede u brdsko-planinskoj oblasti Sandžaka, Crne Gore, Hercegovine i jugoistočne Bosne operaciju nazvanu šifrom »Švarc«.

Ne postigavši cilj u zimskim operacijama »Vajs« i u bici na Neretvi da »konačno unište« glavninu snga NOV i POJ i vrhovno vojno i političko rukovodstvo narodnooslobodilačkog pokreta njemačke komande su puna dva mjeseca pripremale jedinice u dubokoj pozadini i u najvećoj tajnosti, krijući početak operacije čak i od svojih saveznika – Italijana. U to vrijeme njemačke komande su posadne divizije reorganizovale u lovačke, dovele dvije nove divizije iz Njemačke i sa sovjetsko-njemačkog fronta (s Kavkaza), dopremile velike količine materijala i opreme – pogodne za brdsko-planinsko ratovanje, a za popunu jedinica dovukle iz Njemačke novo, dobro izvježbano ljudstvo.

Za rukovodioca operacije određen je, kao i u operaciji »Vajs«, komandant njemačkih trupa u Hrvatskoj general Rudolf Liters. On je za početnu fazu operacije angažovao 4 ojačane njemačke divizije i dio snaga Bugara i NDH. Njihov raspored uoči početka operacije, 14. maja, bio je slijedeći: 1. brdska divizija, ojačana diverzantskim pukom »Brandenburg«, prikupljala se na sektoru Kolašina i Bijelog Polja sa zadatkom da nastupa na zapad preko planine Sinjajevine k Durmitoru; SS-dobrovoljačka brdska divizija »Princ Eugen«, prikupljena zapadno od Mostara, dobila je zadatak da prodre na liniju Gacko – Bileća – Nikšić, a zatim da u nekoliko napadnih kolona produži nastupanje k Pivskoj župi i rijeci Komarnici; 118. lovačka divizija, ojačana 4. lovačkom domobranskom brigadom, nalazila se na prostoriji Konjic, Sarajevo, Trnovo, a dijelom snaga u rejonu Foče, sa zadatkom da izbije na donje tokove Tare i Pive; 369. legionarska »vražja« divizija imala je zadatak da sa prostorije Goražde – Ustikolina prodire preko Čajniča i rijeke Ćehotine k srednjem toku rijeke Tare; Borbena grupa »Ludviger« (724. puk njemačke 104. lovačke divizije i 61, bugarski puk) prikupljala se u dolini rijeke Lima od Prijepolja do Brodareva, dok se 63. bugarski puk prikupljao u rejonu Mokre gore.

Iako je operaciju »Švarc« trebalo izvoditi na italijanskom okupacionom području, generali Ler i Liters su obavijestili italijanske komande o njenom izvođenju tek 15. maja, kada je započeo pokret njihovih trupa k određenim ciljevima. Ali i pored toga, poslije izglađenih nesporazuma nastalih uslijed pokušaja razoružavanja četnika D. Mihailovića koji su služili kao pomoćne snage italijanskih trupa, u operaciju »Švarc« su se uključile slijedeće italijanske jedinice: divizija »Taurinense«, koja je bila na prostoru Pljevalja i Prijepolja; divizija »Venecija« na prostoru Bijelo Polje, Kolašin, Berane; divizija »Ferara« na sektoru Nikšić, Danilovgrad, kao i neke druge manje jedinice.

U operaciji »Švarc« ukupno je bilo angažovano 7 ojačanih neprijateljskih divizija ili oko 20 pješadijskih pukova, 7–8 artiljerijskih pukova, 1–2 bataljona tenkova i oko 12 eskadrila avijacije, s ukupno 127 000 vojnika (od 67 000 njemačkih, 43 000 italijanskih, 2000 bugarskih, 11 000 ustaša i domobrana i oko 4000 pripadnika »nacionalnih« crnogorskih jedinica i četnika pod komandom italijanskih starješina.

Operativnih jedinica NOVJ na okruženoj prostoriji bilo je 16 brigada, svrstanih u 4 divizije i grupu brigada, ukupno jačine oko 16 000 boraca. Sem toga, u Centralnoj bolnici se nalazilo 3400 ranjenika i bolesnika. Te su jedinice bile ovako raspoređene: Prva proleterska udarna divizija, jačine oko 4000 ljudi, glavninom snaga na sektoru Bijelo Polje – Mojkovac; Druga proleterska udarna divizija, jačine oko 3500 ljudi, nalazila se zapadno od Kolašina; Treća udarna divizija, jačine 3200 ljudi, bila je

razvučena na širokom frontu od Nikšića do Gacka; Sedma banijska udrna divizija, jačine oko 2000 ljudi, nalazila se u pokretu dolinom Sutjeske za Šćepan-Polje i Pljevlja; Drinska operativna grupa od tri brigade s ukupno oko 2800 boraca držala je položaje istočno od linije Foča – Goražde; Udarna grupa, jačine 3 bataljona, vodila je borbe protiv italijanskih jedinica i četnika kod Bioča; Vrhovni štab, s Pratećim bataljonom i ostalim dijelovima, ukupno oko 500 ljudi, bio je razmješten u širem rejonu sela Đurđevića Tara.

Njemačko komandovanje je, poučeno ranijim iskustvima, pripremalo svoju operaciju »Švarc« protiv Operativne grupe divizija Vrhovnog štaba NOV i POJ mnogo pametnije, izvršivši prethodno strategijsko opkoljavanje, u dalekoj pozadini, s ciljem kasnijeg taktičkog stezanja tih snaga u obruč, i to na prostoru Crne Gore i istočnog dijela Hercegovine i jugoistočne Bosne, gdje je zemljište planinsko, ekonomski potpuno iscrpeno, besputno, teško prohodno i ispresijecano dubokim kanjonima rijeka Tare, Pive, Ćehotine, Komarnice, Sutjeske i drugih planinskih rijeka. Pošto su se presudni događaji odigrali u dolini Sutjeske i na njenim prilazima, to su sve borbe i bojevi vođeni u ovom periodu – u sjećanju boraca i u jugoslovenskoj istoriografiji – nazvani bitkom na Sutjesci ili petom neprijateljskom ofanzivom.

[152] Članak *Narodni oficiri i podoficiri* Tito je napisao između 14. i 18. maja 1943. u Đurđevića Tari, u Crnoj Gori, a prvi put je objavljen u »Biltenu Vrhovnog štaba NOV i POJ«, br. 28 od maja 1943.

[153] O uvođenju oficirskih i podoficirskih činova u jedinicama NOV i POJ vid. nap. 37. i str. 74. i 117.).

[154] Prva vojna škola u narodnooslobodilačkom ratu bila je formirana 20. februara 1942. pod nazivom Partizanska oficirska škola Glavnog štaba Hrvatske. Imala je dva tečaja: niži – za vodnike i komandire i političke komesare četa, i viši – za komandante bataljona i brigada. Tečajevi su radili u Korenici (sada Titova Korenica) i Donjem Lapcu. Kako je škola brzo stekla izvjesna iskustva i imala nastavni kadar, razrađen program i metod rada, po naređenju vrhovnog komandanta NOV i POJ, ta škola je 4. novembra 1942. preformirana u Vojnu školu Vrhovnog štaba NOV i POJ. U njen sastav ušla je i Škola za vojne rukovodioce Operativnog štaba za Bosansku krajinu (formirana 29. avgusta 1942). U njenom sastavu radila su tri tečaja: viši – za komandante bataljona, brigada i divizija, niži – za vodnike i komandire četa, i tečaj za omladinske rukovodioce. Viši tečaj trajao je 21, a niži 30 dana. Izučavani su taktika, naoružanje, topografija, fortifikacija, služba veze, nastava gađanja i politička nastava. Početkom tzv. četvrte neprijateljske ofanzive (20. januara 1943) ta škola je prestala s radom, a ponovo je obnovljena 1. septembra 1943. u Jajcu pod nazivom Oficirska škola Vrhovnog štaba NOV i POJ.

[155] Ukazom od 1. maja 1943. unapređeni su u čin general-lajtnanta jedan starješina (Savo Orović), u čin general-majora 9 starješina (Mihailo Anđelić, Veko Bulatović, Peko Dapčević, Vojislav Đokić, Ivan Gošnjak, Arso Jovanović, Kosta Nađ, Koča Popović i Josip Škorpik), u čin pukovnika 6, u čin potpukovnika 33, majora 69, kapetana 82, poručnika 87, potporučnika 107, zastavnika 168 i u čin starijeg vodnika 7 starješina.

[156] Na ovu Titovu depešu Glavni štab NOV i PO za Hrvatsku je 21. maja 1943. odgovorio da su Englezi obećali poslati Vrhovnom štabu NOV i POJ 1500 kilograma sanitetskog materijala i primiti jednog oficira kao predstavnika Vrhovnog štaba NOV i POJ pri savezničkoj Vrhovnoj komandi za Bliski istok u Kairu, zatraživši da se dostave tačne koordinate i azimuti pravaca za Durmitor (A-VII, Fond NOR, kut. 6–I, reg. br. 18/1). Takođe je GŠ NOV i PO za Hrvatsku depešom javio 22. maja 1943. Titu da je britanski predstavnik pri GŠ NOV i PO Hrvatske Viljem Džons izjavio da su Englezi »obećali poslati veću količinu materijala, koja bi se spustila avionima na Krbavsko polje. Sve bi to počelo za deset dana. Do sada stiglo nekoliko pošiljaka« (A-VII, Fond NOR, kut. 6–I, reg. br. 19/1).

[157] Da bi obezbijedio napad jedinica 1. i 2. proleterske divizije na Kolašin s juga, Tito je uputio Udarnu grupu bataljona (iz sastava 4. proleterske i 5. crnogorske

udarne brigade) sa zadatkom da očiste od četnika područje Pipera i kod Bioča izbije na komunikaciju Podgorica (sada Titograd) – Mateševo. Ta je grupa 13. maja 1943. izbila sjeverno od Podgorice u rejon sela Radovče, gdje je, po naređenju italijanskog 14. armijskog korpusa, bilo prikupljeno nekoliko hiljada demoralisanih i mobilisanih četnika radi njihovog upućivanja u borbu protiv jedinica NOV i POJ. Udarna grupa bataljona je odmah po dolasku napala te četnike, razbila ih i, zarobivši ih oko 600, produžila da ostatak goni u pravcu Podgorice i Bioča.

Italijanska komanda iz Podgorice je, da bi prihvatila i ponovo organizovala razbijene četničke jedinice, uputila k Bioču jedinice 383. puka. Ali je 14. maja Udarna grupa bataljona u sudaru u rejonu Bioča uspjela da okruži 3. bataljon s štabom puka. U borbama s okruženim bataljonom i drugim jedinicama 383. puka, koje su trajale od 14. do 17. maja, okruženi bataljon je potpuno uništen a zaplijenjena je i velika količina ratnog materijala, između ostalog i 8 topova.

Prodor i usjeh Udarne grupe bataljona nadomak Podgorice je doprinio da italijanske i njemačke komande izvuku pogrešan zaključak da se glavnina snaga Operativne grupe Vrhovnog štaba NOV i POJ namjerava probiti u Albaniju. To je dovelo i do znatne izmjene njihovog plana o upotrebi jedinica u početnoj fazi operacije »Švarc«, što će imati značajnih posljedica po tok i ishod bitke na Sutjesci.

158 Na sektoru Kolašina su toga dana nastupale jedinice njemačke 1. brdske divizije.

159 Priređivač nije ustanovio ko je bio »Ćira«.

160 Mahin Fjodor Jevdokimovič (1882–1945) je završio Vojnu kozačku školu i Generalštabnu akademiju u Rusiji. Učestvovao je na Solunskom frontu. U Jugoslaviju došao 1923. i radio kao publicista. Član KPJ od 1939. godine. U NOR-u od 1941. i radio u Propagandnom odjeljenju Vrhovnog štaba NOV i POJ gdje je sarađivao u »Borbi« i pripremao materijale za Radio-stanicu »Slobodna Jugoslavija«.

161 Protivnapad na sektoru Šahovića nije izveden zbog brojne i tehničke nadmoćnosti njemačkih snaga, a i uočenih stalnih pojačanja koja su im pristizala iz Bijelog Polja i Mojkovca.

162 Pošto se uspješno spustila padobranima prva saveznička posmatračka grupa u Liku, saveznička Komanda za Srednji istok je predložila, preko ove grupe, da pošalje svoju vojnu misiju u Vrhovni štab NOV i POJ, o čemu je Glavni štab Hrvatske 12. maja 1943. obavijestio Tita.

163 Odnosi se na oznake za činove komandnog kadra divizija i korpusa, za koje je glavni štab NOV i PO Hrvatske depešom dao predlog Vrhovnom štabu kako bi trebalo da one izgledaju (vid. str. 26. i 143.).

164 U Šahoviće su 16. maja ušle jedinice njemačke 1. brdske divizije.

165 Zapadno i sjeverozapadno od Kolašina položaje su držale jedinice 2. proleterske udarne divizije.

166 Zbog iznenadnog prodora neprijateljskih snaga s pravca Pljevalja, jedinice 7. (banijske) divizije NOV nisu postupile po navedenom naređenju, već su posjele slijedeće položaje: 16. brigada na prostoru selo Mijakovići – Kovren, 7. brigada u selu Podpeću, a 8. brigada u selu Vlahovići.

167 Treća proleterska (sandžačka) brigada je dobila zadatak da posjedne položaje na odsjeku selo Kovren – selo Bliškovo – Slatka.

168 *Na liniji Bijelo polje – Mojkovac* borbe protiv njemačke 1. brdske divizije su vodile jedinice 1. proleterske i 3. krajiške NOU brigade.

U dnevnom izvještaju komandanta Jugoistoka od 16. maja 1943. o tim borbama, između ostalog, piše: »1. *brd*[ska] *div*[izija]: na prostoru Šahovići neprijateljski pokreti u pravcu zapada. Komunisti se žilavo brane neposredno južno od grada. Sjeverno i istočno od Kolašina komunisti odbačeni. U gonjenju stiglo se na vis Sjerogošte i u Blatinu; 2. bataljon 4. puka »Brandenburg« stigao u tjesnac Klisuru.

Bliži podaci nedostaju. Italijani javljaju o prisustvu jačih komunističkih snaga na prostoru 12 km sjeverno od Podgorice. Njih je tuklo vazduhoplovstvo, ali uslijed rđavog vremena bezuspješno«.

[169] Na sektoru Pljevalja je tada bila italijanska alpinska divizija »Taurinense« i njemačka ojačana 724. pukovska grupa.

[170] Niko Strugar je bio komandant 3. bataljona 4. proleterske (crnogorske) brigade. Taj bataljon se tada nalazio kod sela Bioča.

[171] Ovo naređenje (depeša) je izdato preko telefona 18. maja 1943. Štab 1. proleterske udarne divizije ga je istog dana u 21,30 časova pismeno prenio Štabu 1. proleterske NOU brigade. Tito je izdao ovo naređenje zbog toga što su jedinice njemačke 118. lovačke divizije s dijelovima 369. legionarske divizije pokušavale da razbiju Drinsku operativnu grupu i dolinom rijeke Drine prodru u pravcu Šćepan-Polja, te u pravcu Čelebića, gdje su se nalazili brojni ranjenici.

[172] Pomenuto obavještenje komandanta 2. proleterske udarne divizije nije bilo tačno, jer Italijani tada nisu evakuisali *Kolašin.*

[173] Sava Kovačević je tada bio komandant 5. crnogorske NOU brigade.

[174] Kod Grahova su se tada nalazili dijelovi italijanske pješadijske divizije »Peruđa«, a u Bileći i na putu Bileća – Nikšić jedinice SS-dobrovoljačke brdske divizije »Princ Eugen«.

[175] U to vrijeme 10. hercegovačka NOU brigada je zatvarala pravce koji izvode dolinom rijeke Vrbnice k Pivskoj župi i od Gatačkog polja k Ravnom. Na tom sektoru dejstvovala je SS-dobrovoljačka brdska divizija »Princ Eugen«. Za pojačanje 10. hercegovačke brigade, Štab 2. proleterske divizije uputio je 7. krajišku NOU brigadu.

[176] Povlačenje na pomenutu liniju je predložio 20. maja u 15,15 časova Koča Popović, komandant 1. proleterske udarne divizije. Tekst depeše glasi: »Predlažem prebacivanje glavnine na liniju Potpeć – Đurđevića Tara radi skraćivanja fronta i obezbjeđenja prolaza Krajiškoj«. (A–VII, Fond NOR, kut. 706, reg. br. 1/13.)

[177] Ovo Titovo naređenje jedinicama NOV i POJ da pojačaju udare po neprijatelju širom zemlje Radio-stanica »Slobodna Jugoslavija« je emitovala krajem maja i početkom juna 1943. u nekoliko navrata.

[178] Ranko Šipka je tada bio komandant 5. kozarske NOU brigade. Ta brigada je, po naređenju Vrhovnog štaba NOV i POJ, vjerovatno trabala da pođe u istočnu Bosnu radi sadejstva s jedinicama koje su se probijale iz Crne Gore u Bosnu.

[179] Dragićević Veljko, podoficir vojske Kraljevine Jugoslavije, došao je septembra 1941. s britanskom vojnom misijom (koja je upućena u štab D. Mihailovića) kapetana Hadsona i majora JV Ostojića i Lalatovića, u Jugoslaviju. Kao pristalica NOB napustio je misiju, priključio se partizanima i postao radio-telegrafist Vrhovnog štaba. Za prepisku s Kominternom Titove depeše su tada šifrovali Pavle i Branka Savić. Tito je naložio Pavlu Saviću da javi V. Dragićeviću da prvo otpremi depešu koja se ovdje objavljuje.

[180] Tito ima u vidu britansku osmatračku grupu koja se nalazila pri Glavnom štabu NOV i PO Hrvatske, a koja je održavala radio-vezu s britanskom Komandom za Bliski istok.

[181] Odnosi se na aerodrom Rajlovac kod Sarajeva. U vrijeme bitke na Sutjesci Saveznici nisu bonbardovali ovaj aerodrom, niti garnizone koji su pomenuti u ovoj depeši.

[182] U vezi s pomenutim naređenjem Štab 1. bosanskog NOU korpusa je u naznačenom pravcu uputio 5. krajišku udarnu diviziju, koja je tada dejstvovala u srednjoj Bosni. Ona je noću 26/27. maja pokušala da forsira rijeku Bosnu između Nemile i Begova Hana, ali zbog velikog vodostaja i nedostatka potrebnih plovnih i

drugih sredstava u tome nije uspjela. Divizija se probila u istočnu Bosnu tek krajem juna, kada je tu stigla i Operativna grupa divizija Vrhovnog štaba NOV i POJ.

183 Dobivši preko vojne misije majora Viljema Džonsa obavještenje da Komanda savezničkih snaga za Srednji istok namjerava da pošalje svoju vojnu misiju u Vrhovni štab NOV i POJ, Glavni štab NOV i PO Hrvatske je 21. maja 1943. dostavio Vrhovnom štabu NOV i POJ slijedeću depešu:

»Englezi obećali 1500 kg sanitetskog materijala, i oficira. Spustili bi 24. ov[og] m[jeseca]. Traže točne koordinate mjesta i azimut pravca Durmitor; to mjesto, između dva veća mjesta – cilj. Ugovoreni znak: vatre u obliku krsta, šest uzduž šest poprijeko, jedna od druge 80 m[etara] udaljene. Hitno javite koordinate i azimute. Mi nemamo sekcije«. (A–VII, Fond NOR, kut. 6–I, reg. br. 18/1.)

184 Primivši 22. maja ujutro depešom naređenje, Štab 1. proleterske divizije, koji se nalazio u selu Maoču odatle je krenuo u 13,00 časova k Foči.

185 S pravca Foče prema planini Vučevo i selu Čelebiću su nastupale jedinice njemačke 118. lovačke divizije i 4. domobranske lovačke brigade. One su 21. maja već bile izbile na liniju Šćepan-Polje – Bakić – Humić i opasno se približile ranjenicima iz Centralne bolnice Vrhovnog štaba NOV i POJ u Sandžaku.

186 Pavle Jakšić je tada bio komandant 7. banijske NOU divizije.

187 Komandant 2. proleterske brigade je 21. maja obavijestio o situaciji na sektoru Foče Vrhovni štab slijedećom depešom:

»Nemci zauzeli sve položaje do Šćepan-Polja, zatim Sutjesku, Bakić, Humić. Borba se vodi u Zavajitu. Mostove brane 3 bataljona II pr[oleterske] brig[ade] i 2. majevičke [brigade]. Malo snaga. Situacija ne valja. Naše snage male. Ljuba [Ljubodrag Đurić].« (A–VII, Fond NOR, kut. 14 A, reg. br. 32/12.)

Sutradan, 22. maja, pošto je primio Titovu depešu o upućivanju K. Popovića za komandanta Fočanskog sektora, Štab 2. proleterske brigade je obavijestio Tita:

»Sinoć neprijatelj došao do Čelebića. Sinoć stigla 1. proleterska [brigada]. Danas ga gonimo ka Foči.« (A–VII, Fond NOR, kut. 14–A, reg. br. 35/12.)

188 Glavni štab NOV i PO Hrvatske je 22. maja 1943. dostavio Vrhovnom štabu NOV i POJ depešu slijedećeg sadržaja:

»U našim razgovorima s Džonsom sporazumjeli se da neće spuštati nikog bez našeg odobrenja i dogovora. Obećava veću količinu materijala, koja bi se spuštala avionima na Krbavskom polju. Sve bi to počelo za 10 dana.

Odbili smo da nam šalju puške, lako oružje i puš[čanu] municiju, jer toga imamo. Tražili hranu, odjeću, obuću, sanit[etski] materijal i eksplozive. On obećao. Tražio podatke o spremanim ofanzivama na nas, pa mu dajemo. Isto i vaše predloge.

Džons predložio da pošaljemo svojeg vojnog predstavnika u Kairo. Odgovorili da ćemo to predložiti vama. Molimo hitno vaš odgovor u toj stvari. Slijede opširniji podaci. Do sada stiglo nekoliko pošiljaka.

Molimo da [za] svako mjesto spuštanja odredite točne koordinate i to po Grinviču i eventualno azimute potegnutih pravaca na veća mjesta i udaljenost u kilometrima od tih mjesta.

Mi mu odgovorili o ciljevima naše borbe. Obećali uvid u sve dokumente o Draži [Mihailoviću] i mogućnost da se sam uvjeri. Kazali da brit[anska] vlada gubi ugled zbog podržavanja Draže, a mi da smo spremni primiti saradnju bez obzira na držanje prema Draži.

Molimo da nam dadete direktive u kojim granicama možemo ugovarati saradnju i kako da se držimo. Na vašu depešu odgovoreno da materijal šalju odmah. Traže geografske podatke o mjestu. (A–VII, Fond NOR, kut. 6–I, reg. br. 19/1.)

189 Pod komandom Štaba 1. proleterske udarne divizije su tada bile brigade: 1. i 2. proleterska, 3. krajiška, 6. istočnobosanska i 1. majevička NOU brigada.

190 Prva proleterska udarna divizija, ojačana Drinskom operativnom grupom, 24. maja je preduzela energičan protivnapad pravcem Šćepan-Polje – Foča s ciljem da

na tome sektoru probije neprijateljski obruč. No ojačana njemačka 118. lovačka divizija je, uz snažnu podršku avijacije, spriječila proboj preko Drine. Kako su u isto vrijeme njemačka 369. legionarska »vražja« divizija, Borbena grupa »Ludviger«, italijanska alpinska divizija »Taurinense« i dijelovi divizije »Venecija« vršili iz Sandžaka jak pritisak ka fočanskom sektoru, Štab 1. proleterske divizije 26. maja naredio je povlačenje svojih jedinica i naslon na Ljubišnju s namjerom da ih što prije prebaci na lijevu obalu rijeke Tare.

191 U dnevnom izvještaju njemačkog Štaba za vezu pri Štabu italijanske 2. armije od 22. maja 1943. o izvođenju operacije »Švarc«, između ostalog, piše:

»Podnevni izvještaj od 22. 5. 43.

Operacija »Švarc«

1) Jak neprijatelj s mnogobrojnim teškim pješadijskim oružjem drži i dalje visinsko zemljište južno od ugla između Pive i Tare (ispred pukovske grupe »Gertler«). Ispred 369. div[izije] komunisti drže, još uvijek sa slabijim snagama, jedan mostobran na sjevernoj odnosno na istočnoj obali Ćehotine, na prostoru kote 1041 (8 km zapad[no] od Gotovuše). Ispred 1. brd[ske] divizije neprijatelj se povlači na cijelom frontu. Jača sakupljanja s obje strane doline Tare kao i u dolini gornje Morače.

2) *SS-div*[izija]: od grupe »Šmithuber» [»Schmithuber«] nema novih vijesti. Jaki potjerni odredi odbacili su komuniste poslije žilavih borbi, na prostoru Gornje Polje, na istok i obezbjeđuju prostor Gornje Polje — Toplo Prisoje (12 km sjeverno od Gornjeg Polja).

3) *118. lovač*[ka] *divizija:* dijelovi grupe »Anaker« [»Annacker«] na liniji Čemerno — Tjentište (9 odnosno 23 km sjeveroistoč[no] od Gacka). Od pukovske grupe »Gertler« nema novih vijesti. 4. hrv[atska] lov[ačka] brig[ada] u borbi s komunistima kod Fališa (14 km jugoistoč[no] od Foče). Neprijateljski gubici: 34 mrtva, 6 zarobljeni. Sopstveni: 1 mrtav, 39 ranjenih; 1 Hrvat mrtav, 1 ranjen.

4) *369. div*[izija]: pod borbom zauzela vis 1028 (6 km zapadno-sjeverozapadno od Pljevalja). Neprijatelj još uvijek drži s jakim snagama južnu obalu Ćehotine. Divizija »Taurinense«: bez promjene.

5) *Borbena grupa »Von Ludviger«:* poslije žestokih borbi odbacila komuniste s mnogobrojnim teškim pješad[ijskim] oružjem preko druma Pljevlja—Šahovići na jug i na jugozapad i izbila na liniju 1 km sjeverozapadno od kote 1281 (20 km zapadno-jugozapadno od Brodareva) - 1248 — 1448 — 1442. Uhvaćena je veza s 1. brd[skom] div[izijom] pomoću velosipedskih izviđačkih odjeljenja.

6) *1. brd*[ska] *div*[zija] i *puk »Brandenburg«:* Bez naročitih borbenih dejstava.

Dnevni izvještaj od 22. 5. 43.

Operacija »Švarc«: vrijeme mutno, kišovito.

Kod neprijatelja situacija uglavnom bez promjene. Na prostoru Čelebića VI istočnobosanska brigada sa 600 ljudi. Na prostoru Pljevalja II dalm[atinska] brigada, sjeverozapdno od Šahovića, Sandžačka brigada sa 700 ljudi.

Vazduhoplovstvo: 20. 5. pri napadu bombama i avionskim oruđima na Žabljak pogođeno je s uništavajućim dejstvom skladište municije i hrane kao i kolona za dotur. Mjesto je razoreno; 21. 5. težište akcije ispred SS-div[izije]. Štukama su uništeni koševi koji su bili utvrđeni kao otporna gnijezda. Neprijatelj je u bjekstvu tučen oruđima s aviona. Bombardovanje neprijateljskih položaja; 22. 5. težište akcije u dolini Tare. Ukupno 39 borbenih letova. Komandant Jugoistoka«. (A-VII, Fond 1A, kut 17 1.)

192 Odnosi se na uspjeh Drinske operativne grupe, koja je s 1. proleterskom brigadom noću 21/22. maja u protivnapadu kod sela Čelebića razbila 13. puk 4. lovačke domobranske brigade, a sutradan odbacila na polazne položaje borbenu grupu »Gertler« iz 118. lovačke divizije i ostatak 4. domobranske lovačke brigade.

U denvnom izvještaju njemačkog Štaba za vezu pri italijanskoj 2. armiji od 24. maja 1943. o situaciji na sektoru Foče piše:

»[. . .] Jaki neprijateljski napadi u pravcu Foče (izgleda 4 komunističke brigade), očigledno da bi se izvršio proboj kod 118. lovačke div[izije] . . .«. (A-VII, Fond 1A, kut. 17 1.)

[193] Josip Broz Tito je 23. maja 1943. dobio od Izvršnog komiteta Komunističke internacionale depešu slijedećeg sadržaja:

»Javite hitno:

1) Da li je moguće spuštanje našeg aviona na vašoj teritoriji?

2) Na kom mjestu, pod kojim uslovima i s kojim znacima raspoznavanja?

3) Ima li avionskog benzina?

4) Može li se obezbijediti spuštanje tako da avion ne padne neprijatelju u ruke?

Javite da li ste slušali i zapisali sadržaj odluke o raspuštanju Kominterne? Molimo hitno odgovorite. Br. 97. Djeda«. (A-CK SKJ, Fond CK KPJ—KI reg. br. 1943/143.)

[194] O dolasku prve britanske vojne misije u Vrhovni štab NOV i POJ vid. u nap. 196, 197. i 198.

[195] Vojni predstavnik SSSR-a nije tada poslat u Vrhovni štab NOV i POJ. Prva sovjetska vojna misija s generalom Kornejevom na čelu pri Vrhovnom štabu NOV i POJ stigla je avionom 23. februara 1944. u Bosanski Petrovac, a zatim u Drvar, gdje se nalazio Vrhovni štab.

[196] Misija je 25. maja poletjela s aerodroma Derna u sjevernoj Africi za Crnu Goru, ali je avion zbog nevremena skrenuo s kursa k Solunu, te se morao vratiti natrag. Velimir Terzić, koji je čekao spuštanje padobranaca na Njegovućkom polju kod Žabljaka, 26. maja javio je Titu: »Nisu ni ove noći stigli. Čekali smo ih opet do 2,15 časova. Vreme užasno. Od 18 do 20,30 časova neprekidno kiša, grad — snežna lapavica, gusta magla i oblaci pali na zemlju. Ja mislim da su ovako izuzetno rđave atmosferske prilike bila glavna smetnja njihovom dolasku. Verujem da su se negde u putu morali vratiti natrag jer je zaista u tom vremenu bilo nemoguće leteti nad ovom prostorijom.« (A-VII, Fond NOR, kut. 13, reg. br. 14-9.)

[197] Za mjesto spuštanja prve britanske vojne misije Vrhovni štab je predložio plato u rejonu Durmitora, a saveznička Komanda za Srednji istok je predložila Njegovućko polje, smatrajući da je to mjesto najpovoljnije, što je VŠ NOV i POJ prihvatio (vid. str. 146.).

[198] Prva vojna misija Velike Britanije spustila se na Njegovućko polje kod Žabljaka noću 27/28. maja 1943. U misiji je bilo šest članova: kapetani Viljem F. Stjuart, F. V. Dikin i Ivan (»Džon«) Starčević, radio-telegrafisti vodnici Valter Routen i Perec Rozenberg i mornarički vodnik Džon Kembel. Misiju je na Njegovućkom polju dočekao pomoćnik načelnika Vrhovnog štaba Pavle Ilić Veljko, koji ju je ujutro 28. maja dopratio u sjedište Vrhovnog štaba na Crnom jezeru, gdje se misija predstavila Vrhovnom komandantu NOV i POJ Josipu Brozu Titu.

[199] Preko rijeke Ćehotine, kod sela Gradca, prodro je 2. bataljon 369. pješadijskog puka 369. legionarske divizije.

[200] Treća dalmatinska NOU brigada i dijelovi 7. divizije NOVJ i pored više pokušaja nisu uspjeli da odbace neprijatelja preko rijeke Ćehotine.

[201] Treću dalmatinsku NOU brigadu su preko Ćehotine, južno od sela Gradca, 24. maja potisli dijelovi 369. legionarske »vražje« divizije. Ona je zajedno s 8. banijskom NOU brigadom pokušala da odbaci neprijatelja preko rijeke Ćehotine, ali se njihov protivnapad završio bezuspješno.

[202] Odnosi se na Blaža Jovanovića, koga je, u jesen 1942, uputio Tito kao delegata Centralnog komiteta KPJ na Prvu zemaljsku konferenciju Komunističke partije Albanije (održanu 17—22. marta 1943. u selu Labinotu). On se početkom maja prebacio iz Albanije u Crnu Goru, a 15. maja je stigao u Đurđevića Taru, gdje je podnio izvještaj Titu, Centralnom komitetu KPJ i Vrhovnom štabu NOV i POJ o svom radu, kao i o stanju Komunističke partije i oslobodilačkog pokreta Albanije. B. Jovanović je upoznao rukovodstvo narodnooslobodilačkog pokreta Albanije s partijskim i vojnim iskustvima iz oslobodilačke borbe naroda Jugoslavije. Za potrebe KP

Albanije, on je napisao brošuru *Rad Partije u vojsci*, koja je sve do oslobođenja bila priručnik političkim radnicima u jedinicama NOV Albanije.

203 Priređivač nije ustanovio čiji su to pseudonimi. No, na Prvoj zemaljskoj konferenciji KP Albanije u njen Centralni komitet izabrani su: Hodža Enver, Nako Spiro, Kapo Hisni, Gogo Nuši, Šehu Mehmet, Šanto Vasilj, Ćitaku Ramadan, Temeljko Kristo, Papo Petro, Bekteši Sadik, Dzodze Koči, Dišnica dr Imer, Gega Ljiri, Spahiu Bedri i Ndreu Dali.

204 Kominterna je zvanično raspuštena 15. maja 1943. U moskovskom listu »Правда« od 22. maja 1943. objavljeno je da je Izvršni komitet KI donio odluku da raspusti Kominternu zato što je ona istorijski bila prevaziđena, što se, uslijed specifičnih uslova u kojima su komunisti djelovali u pojedinim zemljama, revolucionarnom borbom nije moglo više rukovoditi iz jednog središta, već je trebalo da tu ulogu neposredno i samostalno uzmu na sebe nacionalne komunističke partije. U odluci je rečeno da se Kominterna kao rukovodeći centar međunarodnog komunističkog pokreta raspušta, a sekcije — članice da se oslobađaju obaveza koje proizlaze iz Statuta KI i odluka njenih kongresa (vid. i nap. 1).

205 Na sektoru Foče su 24, 25. i 26. maja 1943. jedinice pod komandom Štaba 1. proleterske divizije (ukupno 5 brigada) vodile borbe protiv jedinica njemačke 369. i 118. lovačke divizije, nastojeći da izvrše proboj preko Drine. Ne uspjevši u tome, Štab 1. proleterske divizije naredio je povlačenje svojih jedinica s naslonom na planinu Ljubišnju. U dnevnom izvještaju njemačkog Štaba za vezu pri italijanskoj 2. armiji od 26. maja 1943. o borbama na sektoru Foče piše:

»Operacija »Švarc« od 26. 5. 43.

Vrijeme oblačno, kiša. Nesmanjen pritisak neprijatelja u pravcu Foče. Jačina neprijatelja vjerovatno 6 brigada s ukupno 6000 ljudi. Pritisak neprijatelja na srednje i lijevo krilo 118. lov[ačke] div[izije] popustio. Izgleda da neprijatelj prebacuje snage na jugoistok da bi se preko Drine i Sutjeske probio na sjeverozapad [. . .]«. (A-VII, Fond 1A, kut. 17 I.)

206 Na sektoru Nikšić–Javorak je glavnina 5. crnogroske NOU brigade s 5. bataljonom 4. proleterske brigade 26. maja napala kod sela Lipove Ravni i na Surdupu ojačani 14. brdski puk SS-dobrovoljačke brdske divizije »Princ Eugen« i motorizovanu grupu italijanske divizije »Ferara«.

207 Iz Kolašina u pravcu Sinjajevine nastupale su jedinice njemačke 1. brdske divizije, a položaje su držale jedinice 2. proleterske divizije.

208 Rijeku Ćehotinu su kod sela Gradca forsirale 24. maja 1943. jedinice 369. pješadijskog puka 369. legionarske »vražje« divizije, a položaje su branili dijelovi 7. banijske divizije NOVJ i 3. dalmatinske NOU brigade.

209 O početku okupatorsko-kvislinške ofanzive na slobodnu teritoriju Like Tita je obavijestio Glavni štab NOV i PO Hrvatske. Međutim, u to vrijeme još nije bila počela neprijateljska ofanziva, već su samo dijelovi italijanske divizije »Re« i konjičkog puka »Alesandrija« pokušali 24. maja 1943. prodor iz Senja i Krivog Puta k oslobođenom Brinju, ali ih je na Goljaku dočekala i odbila 4. udarna brigada 8. divizije NOVJ. Malo kasnije, 29. i 30. maja, u namjeri da deblokiraju Gospić, koji je punih 36 dana bio u okruženju i snabdijevan jedino pomoću avijacije, 4. ustaška brigada iz Gospića i dijelovi 14. obalske brigade 5. italijanskog armijskog korpusa, 2. lovački i 34. ustaški bataljon i dijelovi 12. domobranskog puka iz Karlobaga i Lukovog Šugarja, uz podršku artiljerije i avijacije, preduzeli su napad na položaje 6. ličke NOU divizije oko Gospića i Baških Oštarija. U borbama do 8. juna neprijatelju je pošlo za rukom samo da se utvrdi oko Gospića i duž komunikacije za Karlobag.

210 Krsto Popović, oficir vojske bivše Kraljevine Crne Gore, jedan od vođa Crnogorske federalističke stranke, stavio se u službu italijanskih okupatora, koji su mu dali čin generala, i postao komandant kvislinških »nacionalističkih« trupa u staroj Crnoj Gori.

[211] Njemačka 1. brdska divizija je prodrijevši u Kolašin 14. maja 1943. strijeljala 150 pripadnika NOP-a koji su se zatekli u četničkom zatvoru.

[212] U vezi s tim Titovim naređenjem Štab 1. proleterske udarne divizije hitno je uputio 3. krajišku NOU brigadu da s 3. dalmatinskom NOU brigadom i dijelovima 8. banijske NOU brigade odbaci jedinice 369. legionarske »vražje« divizije u pravcu Foče. Te brigade su noću 26/27. maja napale 369. pješadijski puk, zauzele mnoge njegove položaje i nanijele mu osjetne gubitke. Ali pošto je dobio pojačanja, puk je u toku dana opet povratio izgubljene položaje.

[213] Zbog pogoršane operativne situacije i sve većeg prodiranja neprijateljskih snaga na slobodnu teritoriju, Tito je noću 26/27. maja sazvao sjednicu Vrhovnog štaba, kojoj su od komandanata divizija prisustvovali K. Popović i P. Dapčević. Poslije svestrane analize donijeta je odluka da proboj iz neprijateljskog obruča izvrši glavnina snaga Operativne grupe divizija u pravcu istočne Bosne, i to preko Vučeva i rijeke Sutjeske.

[214] Tito je tada uputio zamjenika načelnika Vrhovnog štaba NOV i POJ Velimira Terzića u Štab 1. proleterske udarne divizije, koji se nalazio u rejonu sela Uzlup, da mu pomogne zbog teške operativne situacije na pravcu Foče.

[215] Priređivač nije pronašao odgovor Štaba 7. banijske NOU divizije na ovu depešu, ali je ovaj Štab u svom izvještaju Vrhovnom štabu od 29. maja javio da je »Do 27. ov[og] m[jeseca] neprijatelj uglavnom ispoljavao svoju aktivnost na pravcu selo Boljanići – selo Gradac i Kovren – selo Maoče«, da je neprijatelj »počeo s aktivnim dejstvom i na pravcu Pljevlja – Korijen i Pljevlja – selo Podpeć«, te da je »neprijateljska namjera da nas izbaci iz Sandžaka i prebaci na lijevu obalu Tare«.

[216] Na tom sektoru su tada nastupale 118. lovačka i 4. domobranska lovačka brigada. Te su se snage pod pritiskom jedinica 1. proleterske udarne divizije u toku noći 25/26. maja povukle sa Zlatnog bora u pravcu Bučija, Slabića i Bakića.

[217] Tito ima u vidu britansku posmatračku grupu koja se noću 20/21. aprila 1943. spustila padobranima »naslijepo« blizu sela Šekovića, u istočnoj Bosni, s ciljem da se poveže s partizanskim štabovima u tom dijelu Bosne. Ovu misiju, nazvanu šifrom »Hatli I« (»Hoathley I«), sačinjavali su Stevan Serdar, Milan Družić i Đuro Diklić-»Džordž«. Svi su bili ekonomski jugoslovenski emigranti iz Kanade (vid. i nap. 320).

[218] Položaje na Zlatnom boru posjeo je 1. bataljon 3. krajiške NOU brigade (o povlačenju neprijatelja sa Zlatnog bora vid. u nap. 216).

[219] Pošto protivnapad 3. krajiške, 3. dalmatinske i dijelova 8. banijske NOU brigade, noću 26/27. maja, na sektoru 369. legionarske divizije na lijevoj obali rijeke Ćehotine nije uspio, 1. proleterska i 7. banijska NOU divizija su se brzo morale izvući iz Sandžaka.

[220] Po prebacivanju na lijevu obalu Tare, cijala 1. proleterska NOU brigada je upućena preko platoa Vučeva u pravcu Sutjeske, a na liniji Uzlup – Šćepan-Polje zadržana je 3. krajiška NOU brigada.

[221] Štab 7. banijske divizije, vjerovatno uslijed kvara na radio-stanici, nije održavao tih dana radio-vezu s Vrhovnim štabom, te mu je 29. maja poslao opširan izvještaj o aktivnosti divizije (o situaciji 7. divizije 27. i 28. maja vid. u nap. 215).

[222] Treća krajiška NOU brigada je noću 28/29. maja posjela položaje od sela Uzlupa do Šćepan-Polja i tu ostala do 3. juna.

[223] Pošto je neprijatelj u toku 28. maja zauzeo Zlatni bor i ugrozio mostobran kod Uzlupa, 1. proleterska udarna divizija je bila primorana da pređe na lijevu obalu Tare. Sedma banijska NOU divizija i 3. dalmatinska NOU brigada su prešle Taru na prilazima kod sela Đurđevića Tara, Lever-Tara i Tepci.

[224] U Sandžaku i dijelu jugoistočne Bosne, gdje su položaje držale jedinice 7. banijske NOU divizije i 3. dalmatinske NOU brigade, nastupale su jedinice 369. legionarske „vražje" divizije, puk »Brandenburg«, borbena grupa »Ludviger«, jedinice italijanskih divizija »Taurinense« (južno od Pljevalja) i »Venecije« (u rejonu Bara) i 61. bugarski puk (dejstvovao je kao lijevo krilo borbene grupe »Ludviger« sjeverozapadno od Šahovića).

[225] Jedinice 2. proleterske brigade su tada držale položaje od sela Ćureva do Tjentišta (u dolini rijeke Sutjeske).

[226] Treća dalmatinska NOU brigada se nije prebacila na lijevu obalu Tare kod Uzlupa, već kod sela Tepaca, zajedno s jedinicama 7. banijske NOU divizije.

[227] U vezi s ovim naređenjem jedinice 1. proleterske divizije su posjele slijedeće položaje: 3. krajiška NOU brigada liniju Uzlup – Šćepan-Polje, a 1. proleterska brigada prostor Mratinje – Trnovačko jezero i Trnovačke kolibe – Suha.

[228] Druga proleterska brigada je toga dana držala položaje na desnoj obali Sutjeske od sela Ćureva do sela Suhe, a na lijevoj obali Sutjeske od sela Tjentišta do ušća u Drinu su se nalazile jedinice 738. puka 118. lovačke divizije. Pod komandu Štaba 2. proleterske brigade su 29. maja stavljene 1. majevička i 6. istočnobosanska brigada. One su dobile zadatak da se probiju na prostoriju Suha – Vrbnica – Zakmur – Trbušće.

[229] O pokušaju prebacivanja 5. krajiške NOU divizije, u vezi s Titovim naređenjem od 21. maja, u istočnu Bosnu vid. u nap. 182.

[230] Odnosi se na 4. domobransku lovačku brigadu, koja je u svom sastavu imala dva pješadijska puka i vjerovatno se odnosi na tri pješadijska i jedan artiljerijski puk iz njemačke 369. legionarske divizije. Pod hrvatskim jedinicama Tito podrazumijeva jedinice NDH.

[231] *Druga proleterska NOU brigada* se toga dana nalazila na desnoj obali Sutjeske od sela Ćureva do sela Suhe, dok su lijevu obalu od sela Tjentišta do ušća u Drinu posjedali i pripremali položaje za odbranu dva bataljona 738. puka njemačke 118. lovačke divizije.

[232] Navedene pravce je zatvarala 1. proleterska NOU brigada. Treća krajiška NOU brigada je ostala i dalje na liniji Uzlup – Šćepan-Polje sa zadatkom da sprečava neprijatelju prolaz preko Tare.

[233] *Prva majevička* i *6. istočnobosanska NOU brigada* su 29. maja vodile na platou Vučeva i kod sela Ćureva teške borbe protiv jedinica 738. puka 118. lovačke divizije.

[234] Priređivač nije pronašao odgovor Štaba 3. udarne divizije na ovu depešu. Međutim, u depeši od 28. maja Štab 3. divizije obavijestio je Tita o situaciji na svom sektoru:

»Neprijatelj prema Krscu i Plužinama bacao velikim snagama od Izgora preko Stabana, od Ravnog preko Goranska i od Višnjića Dola prema Sinjcu.

Rada (Hamovića) grupa [Deseta hercegovačka brigada] pod teškim okolnostima prisiljena da se prebaci na desnu obalu [Pive]. Pravac prema Mratinju ostao otvoren. Naredili smo ponovno zauzimanje položaja na ovom pravcu pod svaku cijenu. Ne znamo rezultat«. (A–VII, Fond NOR, kut. 752, reg. br. 9/1.)

[235] Štab 1. proleterske udarne divizije je 30. maja u 6,15 časova obavijestio Tita o situaciji:

»1) Most kod Kruševa stalno pod jakom vatrom, već je onesposobljen za prelazak konja. Potrebno da uputimo vaše pionire za pravljenje mosta kod Mratinja.

2) 500 Nemaca i legionara s komorom iz Ćureva izbilo na Koritnik, Stožere i Oblik. Prva proleterska pomogla Majevičku [brigadu]. Neprijatelj pred veče povraćen.

3) Neprijatelj jutros sišao do Uzlupa. Veće neprijateljske snage nalaze se na prostoru Zlatni bor, Zavajit, Čelebić. Na levoj obali Sutjeske neprijatelj utvrdio i poseo od Tjentišta do Drine«. (A–VII, Fond NOR, kut. 706, f. 15, reg. br. 1/21.)
Priređivač nije pronašao odgovor 2. proleterske udarne divizije.

[236] Navedene planinske prelaze zatvarale su 7. banijska i 3. proleterska (sandžačka) NOU brigada.

[237] Priređivač nije ustanovio koje su tada promjene vršene u 16 (banijskoj) NOU brigadi.

[238] Jedinice 7. banijske NOU divizije su se prebacile iz Sandžaka na lijevu obalu Tare kod sela Tepaca i Đurđevića Tare u toku 29. i 30. maja 1943.

[239] U to vrijeme su na pravcu *Nikšić – Šavnik – Žabljak* jedinice SS-dobrovoljačke brdske divizije »Princ Eugen« zauzele Šavnik, izbile na rijeku Komarnicu i ovladale dolinom Tušinje, gdje su se povezale s 1. brdskom divizijom. Italijanska pješadijska divizija »Ferara« je nastupala pravcem Šavnik – Bare.

[240] Deseta hercegovačka i 7. krajiška NOU brigada su u žestokim borbama vođenim 30. i 31. maja 1943. na Javorku i Katinom kuku odbacile dijelove njemačke 118. lovačke divizije ka katunu *Štirnu* i selu Brljevu.

[241] Na *lijevoj obali Pive*, na prostoru katun Štirno – selo Brljevo, toga dana su se nalazile 4. proleterska i 7. krajiška NOU brigada, dok je 2. dalmatinska NOU brigada bila u pokretu od Njegovuđe k selu Mratinju.

[242] U vezi s ovim Titovim naređenjem jedinice 2. proleterske i 3. udarne divizije su napale istog dana uveče dijelove SS-divizije »Princ Eugen« i 118. lovačke divizije, razbile ih i u toku 1. juna odbacile na desnu obalu Vrbnice. Međutim, dobivši pojačanja, njemačke trupe su u toku 2. juna povratile izgubljene položaje i zatvorile pravac selo Grab – selo Izgori – selo Stabna.
U cilju sprečavanja prodora jedinica NOVJ u Hercegovinu, italijanski Generalštab KOV-a je 31. maja 1943. izdao komandi 2. armije sljedeće obavještenje i naređenje:
»Postignut je sporazum između Guvernatorata Crne Gore i generala Litersa o završetku prve faze operacija protiv partizana u akciji s juga i s istoka u srednjoj i južnoj Crnoj Gori.
Ovo bi moglo dopustiti partizanima da pređu u Hercegovinu probivši njemačko-hrvatsku odbranu između Pive i Ćehotine.
S obzirom na to da cilj operacije – uništenje partizana – treba izvršiti na licu mjesta, sprečavajući im da probiju obruč i da izađu iz Crne Gore, molim vas da naredite da VI armijski korpus drži diviziju »Marke« u stanju pripravnosti da može intervenisati sve do zone Gacko, kako bi spriječila eventualan prodor partizana u južnu Hercegovinu.
Komanda je zainteresovala Guvernatorat Crne Gore da skrene pažnju njemačkoj komandi i na potrebu da se u tome cilju pojača gore spomenuti sistem zaprečavanja sjeverno od Gacka. (A-VII, Fond IA, kut. 3 E/52.)

[243] Jedinice 7. banijske NOU divizije su smijenile 3. krajišku NOU brigadu noću 2/3. juna 1943.

[244] *Treća dalmatinska NOU brigada* je stigla na lijevu obalu Drine 3. juna i južno od sela Ćureva smijenila 6. istočnobosansku NOU brigadu.

[245] Na navedeni pravac Štab 2. porleterske NOU brigade uputio je svoj 2. bataljon koji je tamo ostao do 6. juna, kada ga je smijenila 2. dalmatinska NOU brigada.

[246] Pod komandom *Štaba 2. proleterske NOU brigade* tada su bile još 6. istočnobosanska i 1. majevička NOU brigada. Tito je ovim naređenjem Štabu 2. proleterske brigade želio da na pomenutom pravcu razbije neprijateljske snage i tako proširi jedini postojeći otvor u obruču koji se sve više stezao.

[247] Tito je 1. juna usmjerio na pomenuti pravac 6. istočnobosansku i 1. majevičku NOU brigadu da bi s 2. proleterskom brigadom (komandant Lj. Đurić) razbile njemačke snage na brdu Košur i time otvorile glavnini snaga proboj k selu Vrbnici. Ali uslijed žestokog otpora jedinica njemačke 118. lovačke divizije na rijeci Sutjesci i slabog sadejstva brigada, zamišljeni prodor toga dana nije uspio.

[248] *Treća dalmatinska NOU brigada* je stigla 2. juna na Vučevo.

[249] *Treća krajiška NOU brigada*, kojom je komandovao Nikola Karanović, tada je držala položaje na lijevoj obali Tare, od Uzlupa do Šćepan-Polja, i na lijevoj obali Drine od Šćepan-Polja do Pustog polja. Ona je smijenjena s tih položaja 3. juna ujutro i upućena na Vučevo i to: Štab brigade s 1. i 3. bataljonom pravcem Mratinje – Vučevo, a njen 2. i 4. bataljon iz rejona Šćepan-Polja preko Pive pravcem Donje Kruševo – Strmac – katun Duži – Vučevo.

[250] Zamisao o upotrebi brigada 2. proleterske udarne divizije na pomenutom pravcu nije ostvarena uslijed nadmoćnosti njemačkih snaga. Zbog toga je 4. prolterska (crnogorska) brigada dejstvovala pravcem Vučevo – Dragaš sedlo – Tjentište – Zelengora, a 2. dalmatinska NOU brigada je, posjednuvši 6. juna položaje Donje i Gornje Bare, poslije herojskog otpora koji je pružila višestruko nadmoćnijem neprijatelju, bila primorana da se povlači pravcem Suha – Tjentište – Zelengora.

[251] Poslije raspuštanja Kominterne, 15. maja 1943. nije prestao da funkcioniše i sav njen aparat. Tito je preko svoje radio-stanice i dalje, sve do dolaska vojne misije SSSR-a u Vrhovni štab NOV i POJ februara 1944, slao depeše Moskvi za Radio-stanicu »Slobodna Jugoslavija« i Georgi Dimitrovu, koji je bio, sve do njenog raspuštanja, sekretar Izvršnog komiteta Kominterne.

[252] Na sektoru *Žabljak – Šavnik – rijeka Komarnica* položaje su držale jedinice 3. udarne i 2. proleterske divizije. U toku 31. maja, na prostoru rijeka Tara – rijeka Komarnica – gornji tok rijeke Pive, njemačka 1. brdska i SS-dobrovoljačka brdska divizija »Princ Eugen«, te italijanske divizije »Venecija« i »Ferara« uspostavile su međusobnu taktičku vezu i s te strane zatvorile obruč oko Operativne grupe divizija Vrhovnog štaba NOV i POJ. Tog dana su se po naređenju generala Litersa počele prebacivati u dolinu rijeke Sutjeske glavnine snaga SS-divizije »Princ Eugen« i 118. lovačke divizije da bi s juga odnosno sjevera spriječile proboj snaga NOVJ u Bosnu i Hercegovinu.

[253] Vjerovatno se odnosi na borbe jedinica Drinske operativne grupe, koje su 31. maja pokušale da noćnim napadom zauzmu utvrđene objekte u dolini Sutjeske: Košur, Borovno i sela Mrkalje, Popov Most i Ćurevo. Ali u oštroj borbi zauzeti su samo Ćurevo i privremeno brdo Košur.

[254] *Rijeku Sutjesku* su 29. maja prešli dijelovi 2. proleterske brigade i u rejonu selâ Suha – Donje i Gornje Bare – Krekovi – Tjentište obrazovali mostobran koji su držali do 5. juna, kada su na mostobran počele pristizati ostale snage Sjeverne grupe divizija Vrhovnog štaba.

[255] Pomenuta borba za plato Vučeva vođena je 29. maja, kada je, po naređenju generala Litersa, štab 118. lovačke divizije uputio iz doline Sutjeske jedan svoj ojačani bataljon sa zadatkom da zauzme Vučevo i zatvori prelaze na rijeci Pivi prije nego se preko njih prebace jače snage NOVJ. Uz podršku artiljerije i avijacije Nijemci su uspjeli da izađu na Vučevo, ali su ih 1. majevička brigada i 2. bataljon 2. proleterske brigade, uz sadejstvo pristigle 6. istočnobosanske brigade i dva bataljona 1. proleterske brigade, u protivnapadu razbili tako da se veći broj njemačkih vojnika bacio niz litice Stožera i Koritnika, a manji u panici povukao u dolinu Sutjeske.

[256] U pomenutoj borbi su učestvovale 4. proleterska, 7. krajiška i 10. hercegovačka NOU brigada, koje su, razbivši u rejonu selo Brljevo – Štirna – selo Budnja dijelove SS-brdske divizije »Princ Eugen«, prešle rijeku Vrbnicu i oslobodile selo Miloševiće kod Plužina.

257 Zbog izmijenjene situacije na pomenuti pravac je upućen 3. bataljon 1. proleterske NOU brigade.

258 Pravcem Volujak – Trnovačko jezero su dejstvovale jedinice SS-dobrovoljačke brdske divizije »Princ Eugen«. U dnevnom izvještaju njemačkog Štaba za vezu pri italijanskoj 2. armiji od 3. juna 1943. o izvođenju operacije »Švarc«, između ostalog, piše:

»Operacija ‚Švarc'

Vrijeme tmurno, kišovito. Neprijatelju u luku Piva – Drina – Sutjeska i dalje pristižu pojačanja, cijeni se na oko 2000–3000 ljudi. Dovlačenje daljih sopstvenih snaga je u toku.

SS-div[izija]: 2. puk. divizije »Ferara« preuzeo mostobran Šavnik.

Sto osamnaesta lov[ačka] *div*[izija]: I pored oskudice u municiji djelimično u bliskoj borbi odbila jake neprijateljske napade kao i napade na položaje Suha i na prostoru Tjentište. Kod neprijatelja ukupno 69 mrtvih [. . .]

Vazduhoplovstvo: Akcija 1. 6. [1943]: uspješno bombardovanje i mitraljiranje neprijateljskih prikupljanja i borbenih položaja na prostoru Hum – Tjentište – dolina Pive – Hum. Mostovi preko Pive, 2 kilometra od Huma, pogođeni, 48 borbenih letova, 10 mahom borbenih izviđačkih letova, 3 leta radi snabdijevanja 118. lov[ačke] div[izije] i SS-divizije, jedan transport ranjenika [. . .].« (A-VII, Fond, NA, neregistrovano.)

259 Zbog teške situacije nastale uslijed sve opasnijeg stezanja obruča oko jedinica Operativne grupe divizija Vrhovnog štaba, nedostatka hrane, lijekova i municije, Tito je 3. juna 1943. održao u kanjonu Pive, kod sela Mratinja, savjetovanje s članovima Politbiroa CK KPJ i Vrhovnog štaba. Pošto je razmotreno cjelokupno stanje na bojištu, dlučeno je da, u cilju lakšeg proboja obruča, 1. i 2. proleterska udarna divizija, s ukupno deset brigada, obrazuju *Sjevernu grupu,* a 3. i 7. udarna divizija, sa šest brigada, *Južnu grupu.* Trebalo je da se prva – Sjeverna grupa s Vrhovnim štabom probija preko rijeke Sutjeske i planine Zelengore k istočnoj odnosno srednjoj Bosni, a druga – Južna grupa s dijelom Centralne bolnice, preko rijeke Tare u Sandžak. Za rukovođenje Južnom grupom određen je poseban Operativni štab s Milovanom Đilasom i Radovanom Vukanovićem na čelu. Za komandanta 3. udarne divizije postavljen je Sava Kovačević, dotadašnji komandant 5. crnogorske udarne brigade; na njegovo mjesto nije došao Miladin Ivanović, koji je bio član štaba 1. proleterske brigade, već Savo Burić, komandant 1. bataljona 1. proleterske NOU brigade.

260 Pokrajinski komitet KPJ za Crnu Goru i Boku, tada se povlačio zajedno sa Štabom 3. NOU divizije prema planini Vučevu. Tu se kasnije probio kroz neprijateljski obruč i vratio na teren Crne Gore.

261 Tito je 5. juna održao u katunu Mrkalj Klade sastanak s komandantima 1. i 2. proleterske divizije, koji su mu podnijeli izvještaje o uzaludnim višednevnim jurišima njihovih jedinica s ciljem da probiju njemačke položaje u rejonu Košura, Borovna i Popovog Mosta i tako prošire postojeći uzani mostobran na rijeci Sutjesci.

Zaključivši da se mostobran kod Popovog Mosta ne može ostvariti bez ogromnih žrtava, Tito je jedinice iz Sjeverne grupe (vid. nap. 259.) usmjerio na probijanje na Zelengoru preko mostobrana između Tjentišta i Suhe divergentnim pravcima, i to: 1. proleterska divizija pravcem Košur – selo Vrbnica – selo Miljevina, zatim preko komunikacije Sarajevo – Višegrad sa zadatkom da dejstvuje u istočnoj Bosni, a 2. proleterska divizija pravcem Suha – Gornje Bare – Konjske vode – selo Obalj – Umoljani i preko Treskavice i Bradine razvije dejstva u srednjoj Bosni.

262 Stanojlović Momčilo Moma je tada postavljen za zamjenika komandanta 3. proleterske (sandžačke) NOU brigade, a *Boža Miletić* za političkog komesara ove brigade. Oba su poginula 13. juna 1943. na Sutjesci.

263 U dnevnom izvještaju vrhovnog komandanta Jugoistoka generala Lera od 6. juna 1943. o borbama u dolini Sutjeske, između ostalog, piše:

»Operacija ‚Švarc'

[. . .]

Neprijatelj u luku Piva – Drina – Sutjeska, u jačini od 17 najvećim dijelom načetih brigada, nastavlja pokušaj probijanja duž Sutjeske prema sjeveru i na prostoru Suhe prema zapadu. Neprijateljski napadi odbijeni.

Neprijatelj pokušava da, brojno nadmoćnijim snagama, svim silama riješi borbu kod grupe »Gertler« u svoju korist, vjerovatno s ciljem da se probije preko Popovog mosta u pravcu Jeleča i Kalinovika, pošto ga brdski masiv Kozje stene sprečava da odstupi opkoljenim jedinicama na zapad.

SS i 118. lov[ačka] *div*[izija]: Zaprečavanja na dosadašnjem položaju u cilju sprečavanja izvlačenja neprijatelja na jugozapad.

Sto osamnaesti izviđački bataljon u nastupanju prema jugoistoku bez dodira s neprijateljem. Kao prihvat za borbenu grupu Gertler prikupljaju se na prostoru Jeleč – Kalinovnik izvi[đački] bat[aljon] 369, 2. četa 369. PT bataljona i raspoloživi dijelovi 369. pješ[adijske] div[izije] s prostora Sarajevo.

Borbena grupa 369. pješ[adijske] div[izije]: 369. izviđački bat[aljon] prešao u 17,00 časova raskrsnicu puteva kod Foče u pravcu zapada. I/1 u daljem nadiranju odbacio neprijatelja na sjever. Neprijatelj se s dijelovima povlači preko Pive na istok. S ostalog fronta nema novih izvještaja [. . .]«. (A-VII, Fond NA, neregistrovano.)

264 Da bi proširila mostobran na Sutjesci *na sektoru Tjentišta* 1. proleterska udarna divizija – sastava: 1. proleterska, 3. krajiška, 6. istočnobosanska, 1. majevička i dva bataljona 2. proleterske brigade, 5. juna napala je Košur i ostale utvrđene položaje na lijevoj obali Sutjeske koje su branile jedinice 118. lovačke divizije. Ali dok su Nijemci uz gubitke od više stotina mrtvih održali položaje na lijevoj obali Sutjeske, jedinice 1. proleterske divizije su u rejonu selo Mrkalji – Borovno uništile njemački mostobran na desnoj obali Sutjeske i tako stvorili uslove za proboj obruča preko sela Krekovi.

265 Maršujući s Kozare za srednju Bosnu, *5. kozarska NOU brigada* je 29. maja razbila žandarmerijsko-domobransku posadu u selu *Klašnice*, a 1. juna kod sela Vijačana, blizu Prnjavora, zarobila ojačani 2. bataljon 1. puka domobranske 4. pješadijske divizije. Kod sela Vijačana su 4. juna dva bataljona 4. krajiške NOU brigade 5. krajiške NOU divizije u oštroj susretnoj borbi spriječila prodor jedinica 721. puka njemačke 114. lovačke divizije prema selu Pribiniću.

266 Situacija u dolini Sutjeske 8, 9. i 10. juna 1943. za jedinice Operativne grupe divizija Vrhovnog štaba NOV i POJ je bila veoma kritična. Razvučene na koridoru širokom svega nekoliko kilometara, a dugom oko 35 kilometara, od kanjona Pive do Vrbničkih koliba, jedince su bile razdvojene u nekoliko zasebnih grupa i izložene žestokim danonoćnim napadima okupatorskih, prvenstveno njemačkih snaga sa zemlje i iz vazduha. Od štabova jedinica su sve češće stizali u Vrhovni štab izvještaji da je situacija krajnje kritična. Njemačke trupe su stezale obruč sa svih strana. Komandant 1. proleterske divizije Koča Popović je 8. juna po kuriru poslao Titu slijedeću poruku: »Druže Stari, na osnovu razvoja situacije kakvu smo ti je izneli poslednjim našim izveštajem, smatramo da treba bez odlaganja da kreneš prema Lučkim Kolibama. Mi sada krećemo u tom pravcu [. . .]«.

Pošto je ranije izdao naređenje Štabu 3. udarne divizije kako da postupi za slučaj neuspjeha prelaska rijeke Tare i prodora u Sandžak, Tito je po kuriru poslao naređenje Štabu 7. banijske udarne divizije da usiljenim maršem odmah krene k Sutjesci.

U toku 9. juna jedinice 118. lovačke i SS divizije »Princ Eugen« su, uz snažnu podršku avijacije, pokušale da prekinu vezu između Sjeverne i Južne operativne grupe. Međutim, jedinice 2. dalmatinske, 2. i 4. proleterske, 6. istočnobosanske i 10. hercegovačke NOU brigade su ipak uz teške napore održale uzani pojas između Tisovog brda, Pleća i Kazana, s jedne, i Milinklada, Ozrena i sela Tjentišta, s druge strane, očekujući proboj i prihvat 7. banijske divizije i njenih 600 ranjenika.

Narednog dana su jedinice 4. i 2. proleterske brigade herojskom odbranom na Ljubinom Grobu i Košuti, kao i drugim bočnim osiguranjima, spriječile dijelove 118. lovačke i 369. legionarske divizije da presijeku stazu kojom su se iz doline rijeka Sutjeske i Hrčavke probijali jedinice i Vrhovni štab. Ali u rejonu Tjentišta stvoreni

koridor se nije mogao održati. Tu su se konačno spojile SS-divizija »Princ Eugen« i dijelovi 118. lovačke divizije, koji su odmah čvrsto zatvorili obruč oko 3. udarne divizije, koja je nosila ranjenike od Vučeva ka rijeci Sutjesci.

Toga dana je 1. proleterska udarna divizija na položajima Balinovac – Konjske vode – Radomišlje razbila dijelove 369. legionarske divizije i time stvorila uslove za proboj cijele Sjeverne grupe i tek pristigle 7. banijske divizije koje su se našle u okruženju na Zelengori. Štab 1. proleterske divizije je odmah poslije toga predložio Vrhovnom štabu da hitno, dok se neprijatelj ne konsoliduje, uputi 6. istočnobosansku, 7. krajišku i 1. majevičku NOU brigadu preko Trebičine i Rataja u Miljevinu, a jedinice 1. proleterske divizije da presijeku komunikaciju Foča – Kalinovik, čime se Vrhovni štab složio.

Smatrajući da se Vrhovni štab NOV i POJ sa svojim jedinicama našao u bezizlaznom položaju, te da je došao trenutak za završni udarac, komandant njemačkih trupa general Liters je 10. juna depešom poslao jedinicama slijedeću zapovijest:

»Jake neprijateljske snage suzbijene na najuži prostor Sutjeska – Piva, među kojima se nalazi Tito, što je tačno utvrđeno. Time je nastupila posljednja faza borbe – čas uništenja Titove armije do posljednjeg čovjeka.

Nijedan čovjek sposoban za vojsku ne smije živ napustiti opkoljeni prostor. Žene pregledati da nisu preobučeni muškarci – ovo naređenje mora se ponovo zaoštriti kod trupa. Tito sa svojim pratiocima navodno u njemačkim uniformama. Kontrolisati vojne isprave«. (A-VII, Fond NA, kut. 9, reg. br. 7/1.)

267 Primivši obavještenje od delegata Vrhovnog štaba koji se nalazio pri Južnoj operativnoj grupi da se 3. divizija i Centralna bolnica neće povlačiti k rijeci Sutjesci, Tito je izdao Štabu 7. banijske divizije više naređenja kako da se probija pravcem kojim se probijala Sjeverna operativna grupa. U veoma složenoj situaciji, kada su njemačke snage bile sasvim stegle obruč oko Vrhovnog štaba NOV i POJ, Tito je 8. juna naredio zamjeniku načelnika Vrhovnog štaba V. Terziću da po kuriru pošalje Štabu 7. banijske divizije direktivu-pismo kako da se probije u pravcu Sjevern grupe (vid. tu direktivu na str. 249).

268 *Pivu* su 8. juna zauzele, poslije žestokog otpora jedinica 3. udarne divizije, njemačka 1. brdska divizija, dijelovi SS-dobrovoljačke brdske divizije »Princ Eugen«, borbena grupa »Ludviger« i italijanska divizija »Ferara«, koje su ubile 1200 ljudi, žena i djece, zapalile oko 5000 stambenih zgrada i opljačkale oko 67 000 grla stoke. Glavnina snaga 3. udarne divizije s Centralnom bolnicom Vrhovnog štaba, te Glavni štab i Pokrajinski komitet KPJ za Crnu Goru i Boku su 9. juna prešli rijeku Pivu i u toku noći izbili na plato Vučeva s namjerom da se probiju iz obruča pravcem kojim se probijala Sjeverna operativna grupa. Ali se narednog dana grupa članova PK KPJ i Glavnog štaba za Crnu Goru, prema direktivi i zadatku CK KPJ, odvojila i uputila natrag u Crnu Goru.

269 U dnevnom izvještaju komande Jugoistoka od 11. juna 1943. o toku borbi na Sutjesci, između ostalog, piše:

»Operacija ‚Švarc'

Vrijeme vedro. Neprijatelj dovlači dalja pojačanja s istoka preko Pive, ponavlja svoje pokušaje probijanja na sjeverozapad uz jako angažovanje snaga. Poslije teških borbi punih promjena neprijatelj je uspio da izvrši jedan lokalni prodor u front borbene grupe 369. pješ[adijske] div[izije].

SS-div[izija] i 118. lov[ačka] div[izija]: Borbena grupa ‚Anaker' zauzela Suhu uz otpor neprijatelja. U prodiranju preko Pleća na sjever, poslije borbe zauzeto visinsko zemljište kote 1386.

*Borbena grupa 369. div[*izije]: Preduzete mjere za odsijecanje i uništenje okruženih neprijateljskih snaga. Za pojačanje bor[bene] grupe 369. pješ[adijske] div[izije] dovlače se kamionskim transportom dijelovi 724. bor[bene] grupe s prostora Pljevalja za Jeleč. Vazduhoplovstvo vrši uzastopne napade na neprijateljske snage pred 369. divizijom [. . .].

Vazduhoplovstvo: 9. 6. težište napada – prostor zap[adno] od Tjentišta. Most preko Sutjeske razoren. Visoki neprijateljski gubici u ljudstvu i kolonama tovarnih grla.

Uništen položaj minobacača. Više naših aviona oštećeno dejstvom neprijateljske PA odbrane. Ukupno 6 borbenih i 4 izdviđačka leta, 2 transporta ranjenika, 2 izbacivanja potreba za snabdijevanje [...]«. (A–VII, Fond NA, neregistrovano.)

[270] U *Lici* su tada dejstvovale 6. lička i 8. kordunaška divizija NOVJ.

[271] *Voćin* su 9. maja 1943. oslobodile 16. i 17. brigada 12. divizije NOVJ. Tom prilikom je razbijen 1. bataljon domobranske 1. brdske brigade. Dok je vođena borba za Voćin, jedinice 12. i 18. brigade su, obezbjeđujući taj napad, odbile više napada ustaško-domobranskih pojačanja koja su pokušavala da prodru u grad. U tim borbama one su nanijele neprijatelju gubitke od 40 mrtvih, 33 ranjena i zarobile 126 domobrana i 4 oficira.

[272] *Slunj* su oslobodile noću 3/4. juna 1943. jedinice 4. banijske i 8. krajiške brigade.

[273] Diverzantska dejstva na željezničkoj pruzi Zagreb – Beograd su tada izvodile jedinice 3. operativne zone NOV i PO Hrvatske, 4. banijska brigada Unske operativne grupe i Banijski NOP odred.

[274] U dnevnom izvještaju vrhovnog komandanta Jugoistoka od 12. juna 1943. o toku borbi protiv Operativne grupe Vrhovnog štaba NOV i POJ, piše:

»*Operacija ‚Švarc'*

Vrijeme: oluja i niski oblaci.

Neprijateljske snage koje su se probile uspjele su da prodru dalje na sjever. Grupa 369. pješ[adijske] div[izije] po privođenju II bat[aljona] 724. puka nalazi se u preformiranju na prostoru Pliješ. Ona ima zadatak da svim raspoloživim snagama prisili na borbu neprijatelja koji se probio i da ga uništi. Izvid[ački] bataljon i dijelovi 369. PT diviziona potčinjavaju se 118. lov[ačkoj] div[iziji] kao oslonac borbenoj grupi ‚Gertler'.

SS-div[izija] i *118. lov*[ačka] *div*[izija].

U napadu odbacile neprijatelja na istok i izbile na odsjek Sutjeske. Od ostalilh borbenih grupa nema novog izvještaja. Gubici kod 118. lov[ačke] div[izije]: sopstveni 4 mrtva, 20 ranjenih; neprijateljski: 80 mrtvih i zaplijenjena veća količina oružja i materijala.

Vazduhoplovstvo: 10. 6. [1943] u 68 borbenih letova s dobrim dejstvom tučeni neprijateljski položaji i pokreti. 4 izviđačka leta, 4 trnsporta ranjenika [...]«. (A-VII, Fond NA, neregistrovano.)

[275] *Ujutro 9. juna 1943*, kada je bombardovan Vrhovni štab, Tito je s dijelom članova toga štaba i britanskom vojnom misijom bio u pokretu jugoistočno od brda Ozren (zapadno od sela Tjentišta). Tom prilikom su poginuli Đuro Vujović, Titov lični pratilac i španski partizan, koji se dvije godine borio u pozadini Frankovih grupa u Španiji, nekoliko boraca iz Pratećeg bataljona i šef Vojne misije Velike Britanije kapetan *V. F. Stjuart*. Malo kasnije podlegao je ranama i komandant 4. proleterske (crnogorske) brigade Vasilije Đurović Vako.

[276] Tito nije dobio za vrijeme bitke na Sutjesci ni od Dimitrova niti od vlade SSSR-a nijednu depešu koja se odnosila na borbe, premda ih je redovno obavještavao o razvoju bitke. Jedino je primio preko radio-stanice britanske vojne misije radiogram ohrabrenja i priznanja od komandanta savezničkih snaga na Bliskom istoku generala Aleksandera, a koji glasi:

»Mi vam šaljemo pozdrave i dobre želje u ovom kritičnom trenutku borbe protiv osvajača vaše zemlje. Slaćemo vam sledovanja prema našim tehničkim mogućnostima. Ali znajte da se armije Saveznika približuju. Naši bombarderi ruše Italiju i Njemačku. Invazija Evrope nije više san. Na Istoku Nijemci i njihovi sateliti trpe udare od naših ruskih saveznika. Stoga će vaša borba u narednim mjesecima biti važnija nego ikad«. (V. Dedijer, *Josip Broz Tito. Prilozi za biografiju*, Beograd, 1953, str. 373.)

[277] Tito je ujutro 13. juna srio kurira Štaba 1. proleterske udarne divizije na brdu Glavica, južno od sela Rataja. Kurir je nosio pismo koje je K. Popović poslao

svom načelniku Štaba V. Jovanoviću u vezi s dejstvom jedinica za proboj neprijateljskog obruča na komunikaciji Kalinovik – Foča u pravcu sjevera.

[278] Odnosi se na komunikaciju Foča – Kalinovik.

[279] *Treća krajiška NOU brigada* je, probijajući obruč, 11. juna razbila kod sela Govze borbenu grupu »Hene« (Höhne) iz 369. legionarske »vražje« divizije i odbacila glavninu u selo Jeleč. Narednog dana brigada je poslije žestoke borbe s dijelovima 369. puka 369. divizije zauzela Jeleč, ali ga je protivnik udarom u leđa preko Husad-planine ponovo povratio. Brigada je u toku 13. juna ponovo pokušala da zauzme Jeleč, ali joj to nije pošlo za rukom, te je noću 13/14. juna odstupila i prebacila se preko komunikacije Kalinovik – Foča u selo Miljevinu.

[280] S osmatračnice koja se nalazila na brdu Glavica, južno od sela Rataja, Tito je 13. juna rukovodio jedinicama koje su se prebacivale preko komunikacije Foča – Kalinovik k sjeveru i suprotstavljale se upornim pokušajima njemačkih snaga, podržavanih tenkovima i avijacijom, da ponovo zatvore brešu koju su u njihovom frontu stvorile jedinice 1. proleterske udarne divizije.
Komandant njemačkih snaga general Liters je iz Sarajeva došao na taj odsjek fronta i lično rukovodio jedinicama. Ali bez obzira na pristigla pojačanja i brojnu i tehničku nadmoćnost, njemu nije pošlo za rukom da zatvori obruč i spriječi jedinicama Operativne grupe divizija Vrhovnog štaba proboj iz okruženja. Do 14. juna ujutro 1. i 2. proleterska i 7. banijska udarna divizija, s Vrhovnim štabom i mnogobrojnim ranjenicima, prešle su drum Foča – Kalinovik i u širokom luku, poslije samo nekoliko dana predaha, otpočele ofanzivne operacije k istočnoj Bosni.

[281] Pavle Ilić Veljko, pomoćnik načelnika Vrhovnog štaba NOV i POJ, trebalo je da dođe u Štab 1. proleterske udarne divizije, koji se nalazio u selu Stojkovići.

[282] U vezi s Titovom odlukom da Operativna grupa divizija Vrhovnog štaba usmjeri svoja ofanzivna dejstva k istočnoj Bosni, zamjenik načelnika Vrhovnog štaba NOV i POJ V. Terzić je, po Titovom naređenju, 15. juna poslao po kuririma Štabu 7. (banijske) divizije dva pisma-naređenja o tome kojim pravcima da se probijaju njegove jedinice (vid. str. 256. i 257).

[283] U to vrijeme je 1. proleterska udarna divizija (sastava: 1. proleterska, 6. istočnobosanska i 1. majevička NOU brigada) držala položaje na liniji Mlječnik – Hladno brdo – Previla – Mramorje, gdje se pripremala za prelazak komunikacije Sarajevo – Rogatica. Štab divizije se nalazio u selu Stojkovići.

[284] Pod komandom Štaba 1. proleterske udarne divizije 16. juna 1943. bile su ove brigade: 1. proleterska, 3. i 7. krajiška, 6. istočnobosanska i 1. majevička NOU brigada.

[285] Uslijed opasnosti da - zbog višemjesečne slabe i neuredne ishrane u pasivnim krajevima Hercegovine i Crne Gore, a posebno u vrijeme bitaka na Neretvi i Sutjesci – kod dijela boraca popuste disciplina i svijest o čuvanju narodne imovine kojom su se do tada odlikovali, Tito je kao vrhovni komandant NOV i POJ odmah po izlasku iz obruča (u bici na Sutjesci) preduzeo niz mjera da se to ne dogodi. Jedna od tih mjera je i navedeno naređenje (o tome vid. i str. 211).

[286] Pri nsilnom prelasku željezničke pruge Sarajevo – Višegrad krajnje lijevo (zapadno) krilo 1. proleterske udarne divizije bilo je kod Razvaline Pavlovac.

[287] Izišavši iz posljednjeg obruča u bici na Sutjesci, jedinice Operativne grupe Vrhovnog štaba NOV i POJ su preduzele ofanzivne operacije u istočnoj Bosni. Sve jedinice su bile podijeljene u dvije napadne kolone. Jedna – 1. proleterska udarna divizija – dobila je operativni pravac Prača – Glasinac – Vlasenica – Zvornik, a druga – 2. proleterska i 7. banijska NOU divizija, s kojom su išli Vrhovni štab i ranjenici – pravac Podromanija – Šahbegovići – Olovo – Kladanj i dalje prema Ozrenu, kod Doboja. Deseta hercegovačka NOU brigada je poslata u pravcu Hercegovine da tamo ofanzivno dejstvuje.

288 Sastav 1. proleterske udarne divizije vidi u nap. 284.

289 Brigade 1. proleterske udarne divizije su bile tada razmještene na prostoriji između Rogatice i sela Sokolovića, gdje su se odmarale, vršile manje reorganizacije i pripremale za ofanzivna dejstva u pravcu Brložnika i Zvornika.

290 Jedinice Operativne grupe Vrhovnog štaba NOV i POJ su otpočele nasilni prelazak rijeke Prače i komunikacije Sarajevo – Višegrad noću 17/18. juna na odsjeku Stambulčić – Ustiprača. Neprijateljski položaji koji su bili organizovani na željezničkoj pruzi bili su u naletu probijeni na širini od 30 kilometara. U dvodnevnim borbama jedinice Operativne grupe su razbile dijelove domobranskog 3. korpusa i njemačke 369. legionarske i 118. lovačke divizije, koji su bili ojačani dijelovima 202. tenkovskog bataljona i po jednim bataljonom 4. puka »Brandenburg«, ustaške 1. brigade i domobranskog 9. pješadijskg puka. Dio Vrhovnog štaba s Titom na čelu prešao je komunikaciju noću 18. juna iznad tunela istočno od željezničke stanice Stambulčić i odmah produžio pokret preko selâ Babića i Stajna do sela Bogovića ispod Romanije.

291 Dok se Sjeverna grupa probijala sa Zelengore k sjeveru (vidi nap. 280), položaj 3. udarne divizije, opterećene s oko 2000 ranjenika i bolesnika, bio je iz dana u dan sve teži. Našavši se 10. juna na malom i besputnom prostoru između Pive i Sutjeske, okružena od četiri neprijateljske divizije – njemačkom 1. brdskom, SS-dobrovoljačkom brdskom »Princ Eugen« i 118. lovačkom, te italijanskom divizijom »Ferara«, 3. udarna divizija je herojskim otporom od 10. do 13. juna uzela na sebe ulogu zaštitnice glavnine snaga koja se probijala preko Zelengore i preko druma Foča – Kalinovik k sjeveru. Pokušaji te divizije s ukupno 1500 do 1800 boraca da se probije preko Sutjeske k Zelengori završavali su se bezuspješno. Pošto nije postojala mogućnost da Sjeverna grupa pruži bilo kakvu pomoć, a nemajući drugog izbora, sve jedinice 3. divizije, s komandantom Savom Kovačevićem na čelu, krenule su 13. juna u zoru preko Sutjeske u poslednju borbu za proboj i za spas ranjenika. Na lijevoj obali Sutjeske, proširujući mostobran, u prvim jurišima je poginuo i komandant divizije. Uprkos obostrano visokim gubicima, svi pokušaji ove divizije da proširi mostobran ostali su bez uspjeha zbog višestruke nadmoćnosti neprijatelja. Više nego prepolovljene, jedinice su se slijedećih dana, po dijelovima i grupama, probile kroz međuprostore prema Zelengori, Sandžaku i Hercegovini. Glavnina razbijene divizije se s nekoliko stotina ranjenika i bolesnika ipak probila i poslije sedam dana na Romaniji ušla u sastav Vrhovnog štaba. Ali, njemačke trupe su zarobile većinu ranjenika i teških bolesnika i u šumama kod Tjentišta ih gotovo sve zvjerski pobile.

292 Pošto su jedinice poslije bitke na Sutjesci prodirale na terene na kojima narodnooslobodilački odbori ili nisu postojali ili su bili nemoćni da bi se preko njih organizovalo prikupljanje namirnica za iscrpljene borce, po Titovom naređenju je pri svakom štabu divizije postavljen po jedan instruktor-povjerenik Vrhovnog štaba NOV i POJ čiji su zadaci bili određeni ovom punomoći koju je samo Tito potpisivao. Za povjerenike su određivani iskusni rukovodioci, među kojima su bili i članovi AVNOJ-a.

293 Jedinice 1. proleterske udarne divizije su se tada nalazile na prostoru selâ Džimrija – Kram – Žepa.

294 Iz sastava 3. udarne divizije koja je bila razbijena u bici na Sutjesci, tada su u istočnu Bosnu stigli 1. i 4. bataljon, Štab i prištapski dijelovi 1. dalmatinske NOU brigade (njen 2. bataljon je bio razbijen i gotovo sav uništen 13. juna u dolini Sutjeske). Iz 5. crnogorske NOU brigade su tada stigli njen 1. bataljon, dijelovi 3. bataljona i jedna četa 5. bataljona (2. bataljon ove brigade je takođe 13. juna bio razbijen na Sutjesci).

295 Odosi se na 3. bataljon, koji se, ne mogavši da se probije preko pruge Sarajevo – Višegrad, zajedno s 4. bataljonom 5. crnogorske NOU brigade vratio ka Hercegovini.

[296] Štab Južne operativne grupe se s oko 100 boraca u toku 14. i 15. juna probio preko rijeke Sutjeske i 16. juna stigao u selo Izgori. Taj štab je stigao krajem juna u rejon Kladnja, gdje se nalazio Vrhovni štab.

[297] O pripremama njemačkih komandi i angažovanju njihovih snaga u operaciji »Švarc« vid. u nap. 151.

[298] Komandant njemačkih trupa u Hrvatskoj i u operaciji »Švarc« general Liters je u izvještaju od 20. juna 1943. svojoj Vrhovnoj komandi o ishodu i iskustvima te operacije naveo, između ostalog, slijedeće:

»[. . .]

b) *Neprijatelj:* Tok borbi je pokazao da su komunističke snage pod Titovom komandom odlično organizovane, vješto vođene i da raspolažu borbenim moralom koji izaziva čuđenje. Neprijateljsko komandovanje bilo je izvanredno gipko i – takođe i u odbrani – aktivno.

Karakteristični su bili masovni napadi s prikupljenim snagama na jednom mjestu, izvođeni pri atmosferskim prilikama povoljnim za neprijatelja (kad je nemoguć rad avijacije) i to tamo gdje naša artiljerija nije više mogla da dejstvuje. Komunistima je uvijek polazilo za rukom da, koristeći mrak, maglu i kišu, nadoknade svoj nedostatak teškog naoružanja i dođu na odstojanje bliske borbe – prsa u prsa. Pri ovome su se pokazali kao fanatični, krajnje uporni, dobri borci, koji odlično poznaju teško planinsko zemljište.

Naoružanje komunista je bilo dobro. Raspolažu začuđujuće velikim brojem automatskog oružja (lakim mitraljezima, teškim mitraljezima, minobacačima itd.) i uz to obiljem municije. Svi se izvještaji slažu, a i naši gubici to dokazuju, da ovim oružjem znaju da rukuju. Odličnom obavještajnom službom (pomoću stanovništva itd.), vještim korišćenjem zemljišta i kamuflažom (također i uniformama svih vrsta), uvijek su uspijevali da našim trupama postave klopke.

Nesumnjivo je da su komunisti *protivnik s kojim se mora ozbiljno računati* [sve podvučeno u originalu, nap. Red.] kome je dorasla samo jedinica koja je opremljena i naoružana svim potrebama za vođenje borbe u planinama, koja je dobro uvježbana i naviknuta na najveća tjelesna naprezanja [. . .].« (A–VII, Fond NA, mikroteka, Minhen 5, br. snimka 1228-1239.)

Kako su se odrazili neuspjeh Nijemaca u bitkama na Neretvi i Sutjesci (operacijama »Vajs« i »Švarc«) i dvogodišnja oružana borba u Hrvatskoj i Bosni na tzv. Nezavisnu Državu Hrvatsku, pokazuje izvještaj njemačkog opunomoćenog generala u Zagrebu Gleza Horstenaua, koji je 22. juna 1943. godine dostavio svojim pretpostavljenim, a koji u izvodu glasi:

»Saopštenja o sjednicama ministarskog savjeta održanim u posljednje vrijeme u prisustvu Poglavnika, slažu se u tome da se smatra da je politička i vojna situacija bezizlazna. Poglavnik i njegovi ministri stoje zbunjeni pred događajima i uzajamno se optužuju zbog pogoršanja sadašnje situacije.

U krugovima vlade je vrlo nepovoljno kritikovana neuspjela akcija protiv partizana koju su vodili Nijemci [. . .].

Sve je to dovelo do toga da su među ustašama, od Poglavnika pa do posljednjeg sljedbenika ovog režima, zavladali očajanje i potpuna bezglavost. Otvoreno se govori da bi bilo čudo ako bi se ovaj režim održao još nekoliko nedjelja.

Na njemačku pobjedu ovdje više niko ne računa [. . .].

Bilo bi krajnje vrijeme da se iz ove situacije izvuku potrebne konsekvence, to jest da se donese odluka o likvidaciji ustaškog režima i da se ona sprovede prije nego što to učine partizani [. . .]«. (A-VII, NA, Fond Vašington, mikroteka, NAV–N–T–501, 265/70–71.)

Vrhovni komandant Jugoistoka general-pukovnik A. Ler, u izvještaju od 27. juna 1943. svojoj Vrhovnoj komandi o ishodu operacije »Švarc« naveo je, između ostalog, i ovo:

»[. . .] Komunističke snage su u zadnje vrijeme znatno ojačale. U njemačkom okupacionom dijelu Hrvatske izgubile su oružane snage NDH u mjesecima od aprila do juna u korist komunista: preko 2000 zarobljenika, 15 art[iljerijskih] oruđa, 14

minobacača, 39 mitraljeza, 79 puškomitraljeza, 3000 pušaka, mnogo municije. *Ovaj plijen komunista odgovara gotovo našem plijenu dobivenom pri izvođenju operacije ,Švarc'.* Komunisti u Lici u jačini od 10 000 ljudi proširili su svoje područje vladavine do slovenačke granice.

Situacija kod bandi u Slavoniji se progresivno zaoštrava. S ukupno od oko 16 000–18 000 ljudi, one predstavljaju znatnu opasnost za glavnu željezničku prugu Zagreb – Beograd [Titova zapovijest za stalno rušenje pruga] i za ostalu poljoprivrednu oblast Slavonije [Titova zapovijest za sabotaže u žetvi].

I u italijanskoj okupacionoj zoni porasla je aktivnost bandi, naročito u Dalmaciji i na ostrvima [. . .]

U Hrvatskoj su prepadi bandi, koji stalno rastu, prouzrokovali veliki negativni efekat u pogledu transporta – u periodu od 1. do 14. juna 1943. uništeno je najmanje 60 vozova određenih za Grčku.

Iskustva zadnjih mjeseci su pokazala da nije moguće potpuno umirenje Hrvatske snagama koje su sada na raspolaganju i potrebno je dovesti nove njemačke snage u dio Hrvatske koji je sada posjednut od Nijemaca [. . .]«. (A–VII, NA, Fond Vašington, mikroteka, NAV–N–T–78, F. 332/6290252–72.)

299 Priređivač nije mogao ustanoviti tačan gubitak koji su imale njemačke jedinice. Prema izvještaju generala Litersa od 20. juna 1943. koji je poslao svojoj Vrhovnoj komandi o gubicima u operaciji »Švarc«, njemačke trupe su imale ukupno 1008 poginulih i nestalih i 1760 ranjenih vojnika i oficira.

300 Prema nepotpunim podacima, jedinice Operativne grupe Vrhovnog štaba NOV i POJ su za mjesec dana borbi, probijajući nekoliko obručeva, pretrpjele gubitke od preko 7300 mrtvih boraca i rukovodilaca.

301 Štab 1. proleterske udarne divizije se tada nalazio u selu Džimrije.

302 Odnosi se na 1. bosanski NOU korpus, čiji se Štab tada nalazio u srednjoj Bosni.

303 U vezi s Titovim naređenjem, Štab 1. bosanskog NOU korpusa je radi sadejstva s jedinicama Operativne grupe Vrhovnog štaba uputio k istočnoj Bosni 5. krajišku NOU diviziju. Štabu te dvizije su se priključili načelnik Vrhovnog štaba NOV i POJ Arso Jovanović i delegat Centralnog komiteta KPJ Ivo Lola Ribar, koji su više mjeseci boravili u Sloveniji, kao i delegat CK KPJ u Hrvatskoj Vladimir Popović. – Kod *Kreševa* su tada bile 1. i 4. krajiška NOU brigada 5. krajiške NOU divizije.

304 Odnosi se na operaciju »Pfingsten« koju su od 14. do 18. juna 1943. izvodile po jedna pukovska borbena grupa iz njemačke 114. lovačke i 373. legionarske i domobranske 4. pješadijske divizije, uz sadejstvo četničkog Srednjobosanskog korpusa, iz pravca Banje Luke, Kotor–Varoša, Dervente i Prnjavora u cilju uništenja slobodne teritorije i jedinica 12. NOU divizije 2. bosanskog NOU korpusa u srednjoj Bosni. Vješto manevrišući i izbjegavajući veće sudare s glavninom neprijateljskih snaga, jedinice 12. NOU divizije su, nanijevši im znatne gubitke, izbjegle okruženje. Protivnik je na kraju bio prisiljen da se povuče u polazne garnizone.

305 *Peta krajiška NOU divizija* je 18. juna, poslije dvanaestodnevnog marša, stigla iz rejona Prnjavora sjeverno od komunikacije Sarajevo – Konjic radi prihvata jedinica Operativne grupe Vrhovnog štaba koje su se probile iz okruženja u bici na Sutjesci. Dva dana kasnije 5. krajišku diviziju napali su, s linije sela Tarčin – Blažuj – Kiseljak – Busovača, dijelovi 373. i 369. divizije. U veoma oštrim borbama 5. divizija je kod sela Zabrđa razbila jedan ojačani legionarski bataljon, zadržala se i dejstvovala u blizini Sarajeva, ali je protivnik 23. juna zauzeo Kreševo i Fojnicu.

306 U kotlini Slavonske Požege su tada dejstvovale 12. slavonska NOU divizija i 17. brigada 10. NOU divizije.

307 Olovo je oslobodila noću 24. juna 1943. Druga proleterska brigada, a Kladanj 2. i 4. proleterska i 3. dalmatinska NOU brigada noću 28/29. juna.

[308] *Han-Pijesak* su 24. juna 1943. oslobodile jedinice 1. proleterske NOU brigade. *Vlasenicu* su oslobodile noću 25/26. juna takođe jedinice 1. proleterske brigade uz sadejstvo jedinica 1. i 2. vojvođanske NOU brigade.

[309] Po kuririma je zamjenik načelnika Vrhovnog štaba NOV i POJ V. Terzić poslao, po Titovom naređenju, 24. juna 1943. Štabu 1. proleterske udarne divizije direktivu za rad (vid. str. 258).

[310] Na molbu Štaba 1. proleterske udarne divizije, Tito je i nadalje ostavio *3. krajišku NOU brigadu*, koja je izbila na rijeku Drinu i zauzela Srebrenicu i Bratunac, pod komandom te divizije; 7. krajiška NOU brigada je prebačena na prostor Stupari – Djedina, gdje je stavljena pod komandu Štaba 2. proleterske, a malo kasnije Štaba 7. banijske NOU divizije.

[311] Tito ima u vidu tri depeše koje mu je Edvard Kardelj Bevc, a koji se tada nalazio u Glavnom štabu NOV i PO Hrvatske, poslao u drugoj polovini juna 1943. Sadržaj prve depeše glasi:

»Titu. U Sloveniji veoma pogodan politički i vojnički položaj. Bela garda je u raspadu. U nemačkom delu Slovenije naša masovna mobilizacija, a poteškoća je u oružju. Poslali smo tamo 2 brigade, uglavnom u mobilizacijske svrhe i s konkretnim vojnim zadacima. Formiraće odmah 2 brigade, u Štajerskoj i Gorenjskoj. U Primorju su već formirane 2 brigade. Saopćite da li treba pristupiti formiranju divizija, jer su operativne zone zbog stalnog kretanja vojske sasvim izgubile smisao. Osim 11 bacača mina, brigade teškog oružja nemaju. 19. VI 1943. Bevc.« (A–VII, Fond NOR, Depeše VŠ NOV i POJ – GŠH, Bakarić, 1/41.)

Sadržaj druge depeše glasi:

»Za Tita. U vezi s omladinskom konferencijom Hrvatske od 28. juna smatram da se s obzirom na politiku HSS itd. dade jači nacionalnooslobodilački karakter i da se izabere Glavni odbor USAOH [Ujedinjenog saveza antifašističke omladine Hrvatske], koji će istovremeno naglasiti svoje potpuno jedinstvo s USAO Jugoslavije. Molim da mi odmah saopćite vaš stav. Molim također da pošaljete pravovremeno pozdrave srpske i ostale omladine, koja se bori na vašem sektoru. 22. VI 1943. Bevc.« (A–VII, Fond NOR, Depeše VŠ NOV i POJ – GŠH, Bakarić, 1/50.)

Sadržaj treće depeše glasi:

»Titu Englezi ponudili primorcima [odnosi se na štabove NOVJ u Slovenačkom primorju – nap. Red.], oružje i drugi materijal, no do sada još ništa nisu dali. Mi dali upute da pokušaju dobiti od Engleza sve što je moguće, ali bez ikakvih obaveza. Naredili smo im da kontrolišu svako kretanje njihovih ljudi koji su se spustili padobranima. Sva trojica se ponašaju uglavnom vrlo iskreno, svi su radnici; Slovenci, vezani su za Kairo. Br. 1.

Glavni štab Slovenije vodio preko jednog brigadnog štaba pregovore s italijanskim XI korpusom za razmjenu zarobljenika i opskrbu ranjenika. Talijane zastupao jedan potpukovnik. Tom prilikom Talijani predložili da se partizani povuku iz Slovenije bilo kuda, a da će u tom slučaju oni raspustiti i razoružati Belu gardu. Naši, naravski, uopšte odbili da o tome razgovaraju, ali postignut je sporazum o razmeni zarobljenika i ranjenika. Br. 2. 22. VI 1943. Bevc«. (A–VII, Fond NOR, Depeše VŠ NOV i POJ – GŠH, [Bakarić] 1/52-53.)

[312] Majevički NOP odred uz podršku 1. bataljona 2. vojvođanske NOU brigade zarobio je 11 (a ne 14) juna 1943. kod sela Dragoljevca (na putu Brčko–Bijeljina) Domobranski 3. pješadijski puk (1250 vojnika i oficira s kompletnim naoružanjem: 3 topa, 1000 pušaka, 16 mitraljeza, 40 puškomitraljeza i drugi materijal).

[313] Majevički NOP odred uz sadejstvo 1. bataljona 2. vojvođanske NOU brigade oslobodio je *Ugljevik* 16. juna 1943. Tom prilikom su uništena rudnička postrojenja i razoružana jedna četa 6. domobranskog pješadijskog puka i 230 mjesnih milicionera.

314 Rodoljuba Čolakovića i Operativni štab NOV i PO za Vojvodinu Tito je pozvao u Kladanj na savjetovanje Vrhovnog štaba (vid. nap. 321).

315 U bici na Sutjesci su poginuli, sem S. Kovačevića, koji je bio komandant 3. NOU divizije, Vasilije Đurović Vako, komandant 4. proleterske (crnogroske) brigade, Nikola Maraković Nina, komandant 7. banijske NOU brigade, Vlado Tomanović, zamjenik komandanta 10. hercegovačke NOU brigade i Momčilo Moma Stanojlović, zamjenik komandanta 3. proleterske (sandžačke) brigade.

316 Na osnovu ovog Titovog naređenja, u Sloveniji su jula 1943. formirane 14. i 15. divizija NOVJ.

317 Tito ima u vidu rukovodioce koje je poslao iz Vrhovnog štaba NOV i POJ u Sloveniju 17. novembra 1942. i to: Branka Babiča, Petra Brajovića, Radomira Božovića, Mila Čubrića, Predraga Jeftića, Zdravka Jovanovića, Mila Kilibardu, Aleksandra Marjanovića, Pera Popivodu, Milovana Šaranovića i Danila Šarovića.

318 Kakav je odjek imao nalet Operativne grupe divizija kojom je neposredno rukovodio Tito u istočnoj Bosni, vidi se iz izvještaja 3. domobranskog zbora (korpusa), koji je 26. juna 1943. upućen Ministarstvu domobranstva:

»Do sada su poduzete sve mjere da se spase istočna *Bosna* kako kod zapovjednika njemačke divizije *Sarajevo* tako i kod zapovjednika njemačkih četa u Hrvatskoj.

Usprkos svega toga, istočna Bosna, s neznatnim našim snagama, prepuštena je samoj sebi i jedno uporište za drugim savladano je, te gubimo sve ono što je uz velike žrtve u proljeće 1942. godine bilo oslobođeno. *Han-Pijesak, Olovo, Srebrenica,* izgleda i *Vlasenica do Drinjače* ispod *Zvornika* u rukama Tite, koji svoju masu upućuje ka industrijskom središtu *Vareš – Zenica– Zavidovići.* Molimo posredovati na najvišem mjestu, da se zaokruži prostorija po obćoj crti *Zvornik* rieka *Spreča – Živinice – Osječani (20 km j.i. Zavidovići) – Vareš – Sokolac – Srebrenica* [sve podvučeno u originalu – prim. Red.] i tu skupljene partizanske snage unište [. . .]«. (A-VII, Fond NDH, kut. 24, f. 16, reg. br. 26/1)

319 Kladanj su oslobodili noću 27/28. juna 1943. dijelovi 2. i 4. proleterske brigade 2. proleterske udarne divizije.

320 Stevana Serdara, Milana Družića i Đuru Diklića spustio je 20/21. aprila 1943, britanski avion na planinu Javornik, kod sela Šekovića. Sva trojica su živjela kao jugoslovenski iseljenici-ekonomski emigranti u Kanadi. Svi su bili članovi Komunističke partije Kanade, a Serdar je učestvovao kao dobrovoljac u španskom građanskom ratu. Pošto su simpatisali narodnooslobodilački pokret Jugoslavije, oni su se prijavili kao dobrovoljci u britansku vojsku pod uslovom da budu poslati u Jugoslaviju. Iz Kanade su najprije prebačeni u Egipat, odakle su, po završetku padobranskog kursa, poslati u „Partizanski štab jugozapadno od Zvornika". Stigavši krajem juna u Vrhovni štab NOV i POJ, dodijeljeni su Štabu 2. proleterske divizije sa zadatkom da rade na prijemu britanske vojne pomoći.

321 Tito je početkom jula 1943. održao više odvojenih sastanaka sa članovima Pokrajinskog komiteta KPJ za Bosnu i Hercegovinu Isom Jovanovićem, Rodoljubom Čolakovićem i Avdom Humom i članovima Operativnog štaba NOV i PO za Vojvodinu, komandantom Aćimom Grulovićem, političkim komesarom Slobodanom Bajićem Pajom i zamjenikom komandanta Sretom Savićem Koljom, na kojima je analizirana vojnopolitička situacija u istočnoj Bosni i u Vojvodini i donijeto više značajnih odluka. Pošto se uvjerio da će se brzo popuniti 6. i 1. majevička NOU brigada, koje su pretrpjele teške gubitke u bici na Sutjesci, a masovnim prilivom muslimanskog i hrvatskog stanovništva formirati nove brigade, Tito je naredio da se od tadašnjih istočnobosanskih jedinica formira divizija pod nazivom 17. divizija NOVJ. Odlučeno je takođe da se Isa Jovanović prebaci iz Bosne na partijski posao u Srem, a da u istočnoj Bosni za rukovođenje NOP-om i dalje ostanu R. Čolaković i A. Humo. Njima je Tito dao zadatak da hitno popune 6. i 1. majevičku brigadu, formiraju Muslimansku brigadu i partizanske odrede na Romaniji, na Ozrenu i u Posavini, da se

pobrinu da se ranjenici, bolesnici i rekonvalescenti koji su došli sa Sutjeske prebace u partizanske baze na Majevici i Semberiji, te da, gdje god postoji mogućnost, stvaraju narodnooslobodilačke odbore i partijske organizacije.

Članovi Operativnog štaba NOV i PO za Vojvodinu obavijestili su Tita o masovnoj i svestranoj podršci naroda NOP-u, o velikim mogućnostima mobilizacije novih boraca, snažnom uticaju Komunističke partije, svakodnevnim diverzijama na magistralnim komunikacijama, masovnom organizovanju omladine i žena i stvorenoj širokoj mreži narodnooslobodilačkih odbora u Sremu, koje je narod priznavao kao jedinu vlast. Tito je ocijenio da je ispravna orijentacija rukovodilaca iz Vojvodine da odatle upućuju jedinice u istočnu Bosnu, u kojoj su uslovi za dejstva većih jedinica–brigada bili povoljniji, dok su u Sremu zadržavani odredi koji su mogli uspeješno partizanski djelovati i vršiti diverzije na prugama Beograd–Zagreb i Beograd–Novi Sad.

Kako su se u istočnoj Bosni već nalazile dvije vojvođanske brigade, u Sremu dejstvovala dva snažna partizanska odreda, a u Banatu i Bačkoj jače partizanske grupe, te dobro raspoloženje naroda ukazivalo na povoljne izglede brzog i masovnog razvoja partizanskih snaga u Vojvodini, Tito je tada donio odluku da se obrazuje i Glavni štab Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda za Vojvodinu i da se od 1, 2. i 3. vojvođanske brigade formira vojvođanska divizija pod nazivom 16. divizija NOVJ. Za komandanta, političkog komesara i za zamjenika komandanta ponovo su postavljeni raniji rukovodioci, osim Save Orovića koji je postavljen za načelnika Štaba.

Zbog teškoća oko održavanja veza sa Centralnim komitetom KP Hrvatske, a za koji je bila dotad vezana organizacija KP Srema, kao i zbog specifičnosti toga kraja, Tito je 3. jula sazvao sjednicu CK KPJ na kojoj je donijeta odluka o pripajanju KP Srema Vojvodini.

322 Cetingrad je oslobodila 2. NOU brigada 8 (kordunaške) divizije NOVJ. Tom prilikom je zarobila, a dijelom i uništila dvije čete domobranskog 11. brdskog puka.

323 Slunj su 18/19. juna oslobodile jedinice 8 (kordunaške) divizije NOVJ.

324 Ovo Titovo naređenje borcima Istre i Slovenačkog primorja *radio-stanica »Slobodna Jugoslavija«* je emitovala 5. i 11. jula 1943.

325 Pošto su prethodno nanijeli znatne gubitke i odbacili k Zvorniku 20, 21. i 29. bataljon ustaške 1. brigade, *Drinjaču kod Zvornika* oslobodile su 1. proleterska i 2. vojvođanska NOU brigada.

326 Prilikom oslobođenja *Vlasenice* jedinice 1. proleterske i 1. i 2. vjvođanske NOU brigade razbile su dva bataljona domobranskog 15. pješadijskog puka i jedan bataljon ustaške 1. brigade. Ostatak posade od 679 vojnika, koji se izvukao u pravcu sela Drinjače, razbila je 2. vojvođanska NOU brigada.

327 *Napad na Raduč* izvršile su jedinice 6 (ličke) divizije NOVJ.

328 Zbog velikih gubitaka koje je 7 (banijska) divizija NOVJ pretrpjela u bitkama na Neretvi i Sutjesci, te iscrpenosti od gladi i bolesti, Vrhovni štab NOV i POJ je krajem juna rasformirao njenu 16. brigadu, a ljudstvo rasporedio u 7. i 8. NOU brigadu ove divizije.

U vezi s reorganizacijom te divizije, zamjenik načelnika Vrhovnog štaba NOV i POJ Velimir Terzić je 29. juna obavijestio Štab divizije pismom slijedeće sadržine:

»Štabu VII hrvatske divizije

Vrhovni komandant naredio je:

1) Da VII hrvatska divizija, sastavljena — po posljednjem naređenju – od dve brigade, bude pod neposrednom komandom Vrhovnog štaba.

2) Da VII krajiška brigada, koja je stigla na cestu Stupari–Djedina, bude pod vašom neposrednom komandom, tj. dobijaće sva naređenja za svoj dalji rad od vašeg štaba.

Prema tome, vi ćete imati pod svojom neposrednom komandom tri brigade, i to: vaše formacijske dve i VII krajišku.

O ovome je obavešten Štab II divizije danas – na sastanku, a štab VII krajiške brigade zasebnim naređenjem, koje šaljemo preko vašeg štaba.

3) Vaša divizija biće u tesnoj taktičkoj vezi s II divizijom, s kojom trebate održavati neprekidnu kurirsku vezu.

4) Uputite nam 4 kurira – zdrava i pouzdana borca za održavanje veze – u selo Plahovići kod Kladnja.

Prijem naređenja potvrdite.« (A-VII, Fond NOR, kut. 812, f. 1/I, reg. br. 14.)

[329] *Politodjeli* su bili partijsko-politički instruktorski organi Centralnog komiteta KPJ. Postojali su pri brigadama (od sredine 1942) i pri divizijama (od kraja 1943). Oni su se sastojali uglavnom od tri člana: rukovodioca, odgovornog i za partijsko-politički rad, i dva člana odgovorna za političko-prosvjetni rad i za rad sa SKOJ-em. Zadaci su im bili da pružaju pomoć organizacijama KPJ i SKOJ-a i političko-prosvjetna djelatnost u vojnim jedinicama i narodu. Politodjele je postavljao Centralni komitet KPJ, ili, s njegovom saglasnošću, nacionalni (pokrajinski) komiteti.

[330] To je bila prva materijalna pomoć (spuštena 25. juna 1943) koju su jedinice narodnooslobodilačkog pokreta (izuzev one minimalne spuštane u Hrvatsku i Sloveniju u maju i junu 1943) od bilo koga dobile za dvije godine natčovječanske borbe u Hitlerovoj »evropskoj tvrđavi«. Sve oružje kojim su bile naoružane jedinice NOV i PO Jugoslavije bilo je oteto u teškim borbama protiv njemačkih, italijanskih, bugarskih i mađarskih okupatora ili njihovih kvislinga. U borbama protiv četnika D. Mihailovića jedinice NOV i POJ su im otimale oružje kojim su ih snabdijevali i okupatori i zapadni saveznici.

Osvjedočivši se u neuništivost NOVJ i cijeneći njen veliki materijalni i moralni doprinos za stvar antihitlerovske koalicije, Saveznici su polovinom 1943. odlučili da pruže materijalnu pomoć NOP-u. Predsjednik vlade Velike Britanije Vinston Čerčil, uviđajući značaj doprinosa NOVJ u predstojećim operacijama u Italiji, na konferenciji načelnika generalštabova britanske armije sazvanoj 23. juna radi razmatranja planova za operacije u Italiji i uopšte u Sredozmelju, između ostalog je rekao:

»[. . .] istakao sam veoma veliki značaj činjenice da se pruži najveća moguća podrška jugoslovenskom antiosovinskom pokretu, koji je držao oko 33 divizije sila Osovine u toj oblasti. Ovo pitanje bilo je toliko važno da sam izdao naređenje da se odvoji izvestan mali broj aviona kojim bi se povećala naša pomoć, makar i na račun bombardovanja Nemačke i podmorničkog rata.

Na dan 7. jula, uoči našeg iskrcavanja na Siciliji, skrenuo sam Aleksanderu pažnju na ove mogućnosti.

Pretpostavljam da ste čitali o nedavnim teškim borbama u Jugoslaviji, kao i o rasprostranjenoj sabotaži i gerilskoj aktivnosti u Grčkoj. Sve ove aktivnosti razvile su se bez ikakve pomoći od strane Britanije, izuzev nekoliko pošiljaka bačenih iz aviona [. . .]«. (Vinston Čerčil, *Drugi svetski rat,* Beograd, „Prosveta", tom V, str. 443-444.)

[331] Ovaj članak Tito je napisao odmah poslije bitke na Sutjesci, u drugoj polovini juna 1943, kada su jedinice Operativne grupe divizija kojima je on neposredno rukovodio, izvodile ofanzivne operacije u istočnoj Bosni.

[332] *Četvrta neprijateljska ofanziva* izvedena je od 20. januara do sredine marta 1943. protiv NOV i POJ i »Titove države« u zapadnom i srednjem dijelu Jugoslavije s ciljem da se unište NOVJ i vrhovno vojno i političko rukovodstvo NOP-a. U njoj je neprijatelj angažovao 5 njemačkih i 3 italijanske divizije i jake ustaške, domobranske i četničke snage. Izvedena je u tri operacije: »Vajs 1«, na prostoru između Karlovca, Ogulina, Knina, Bosanskog Petrovca, Sanskog Mosta, Prijedora i Gline; »Vajs 2« između Drvara, Livna, Jajca i Ključa; »Vajs Mostar« u dolinama gornjeg toka Vrbasa, Rame i srednjeg toka Neretve. Neprijatelj nije postigao postavljeni cilj. Naprotiv, ponovo su oslobođene zauzete teritorije u Hrvatskoj i zapadnoj Bosni, a u istočnoj Hercegovini, jugoistočnoj Bosni, Sandžaku i Crnoj Gori stvorena nova slobodna teritorija znatnog prostranstva (više o 4. neprijateljskoj ofanzivi i bici na Neretvi vid. u 14. tomu).

[333] Odnosi se na njemačku 369. pješadijsku »vražju« diviziju.

[334] Po nalogu D. Mihailovića, njegovi predstavnici pri italijanskim štabovima su u decembru 1942. načinili sporazum s italijanskim visokim komandama o zajedničkom izvođenju operacija protiv jedinica NOVJ na slobodnoj teritoriji »Bihaćke Republike«, a u januaru i februaru 1943. i s njemačkim komandama (vid. 14. tom).

[335] Do 7. marta s pravca Konjica i Bugojna nastupale su njemačke 718. i 717. pješadijska divizija, a od tada u pravcu srednjeg toka Neretve i Mostara s pravca zapada (od Livna) 369. pješadijska i SS-dobrovoljačka brdska divizija »Princ Eugen«.

[336] Dokument je, po Titovom naređenju i uputstvu, napisan u Sanitetskom odjeljenju Vrhovnog štaba NOV i POJ, te se zbog toga uvrštava u Priloge kao kolektivni rad.

[337] Odnosi se na Statut sanitetske službe narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije, u kome su izloženi zadaci i organizacija saniteta u jedinicama NOV i POJ, koji je Tito potpisao 10. novembra 1942. (vid. 11. tom).

[338] Ovaj dokument je, po Titovom naređenju i uputstvu napisao Operativni odsjek Vrhovnog štaba NOV i POJ, te se zbog toga uvrštava u Priloge kao kolektivni rad.

[339] Ovo direktivno pismo, kao i naredne dokumente u ovim Prilozima, napisao je po Titovom naređenju, zamjenik načelnika Vrhovnog štaba NOV i POJ V. Terzić (vid. nap. 267).

[340] Položaje na Gornjim i Donjim Barama držala je 2. dalmatinska NOU brigada, koja je u trodnevnim borbama izgubila oko 250 boraca. Na nju su neprekidno napadale jake neprijateljske snage – puk »Brandenburg«, 659. pionirski bataljon i jedan bataljon iz njemačke 118. lovačke divizije – s pravca Tovarnice i Boščije glave. Zbog žestokog neprijateljskog pritiska, brigada se 8. juna pomjerila na položaje Mala Siljevica, Velika Siljevica, Stoca – odakle je zatvarala pravce od sela Suhe k selu Tjentištu.

[341] Pod »pivskim snagama« podrazumjevaju se 3. udarna divizija i Centralna bolnica Vrhovnog štaba NOV i POJ. Ova divizija je 8. juna 1943. pokušavala da se prebaci preko Tare u Sandžak, ali bez uspjeha, pa se i ona orijentisala za proboj iz obruča preko Pive u pravcu rijeke Sutjeske. Sedma (banijska) NOU divizija se tada nalazila na lijevoj obali Pive.

[342] Sedma (banijska) NOU divizija je s oko 600 ranjenika prešla noću 9/10. juna 1943. između brda Kazani i sela Tjentišta rijeku Sutjesku i ušla u sastav jedinica Sjeverne operativne grupe Vrhovnog štaba NOV i POJ.

[343] Sedma (banijska) NOU divizija je dobila naređenje 11. juna 1943. da se kreće pravcem Vrbničke kolibe – Balinovac – Mrčin-kolibe – selo Rataj – Miljevina, čega se divizija i pridržavala.

[344] Odnosi se na hrvatskog književnika Vladimira Nazora i članove Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije koji su se do tada, u bici na Sutjesci, nalazili pri 7. (banijskoj) NOU diviziji.

[345] O ishodu prodora Sjeverne operativne grupe divizija Vrhovnog štaba NOV i POJ preko druma Foča – Kalinovik u pravcu Jahorine (vid. nap. 280).

[346] Zbog pristizanja jakih neprijateljskih snaga na pravcu kuda je trebalo da se probijaju 2. proleterska i 7. NOU divizija s Vrhovnim štabom NOV i POJ, te uspjeha koji je postigla 1. proleterska udarna divizija na pravcu selâ Rataj – Ocrkavlje – Miljevina, Tito je 12. juna 1943. uveče odustao od odluke da jedinice Sjeverne operativne grupe nastupaju u dva divergentna pravca, pa je orijentisao i 2. proletersku i 7. NOU diviziju na pravac proboja 1. proleterske udarne divizije.

[347] Priređivač je pronašao samo prva dva lista ovog dokumenta. Oba su ovjerena okruglim štambiljom Vrhovnog štaba.

[348] Štab 1. proleterske udarne divizije poslao je 12. juna 1943. u 8.45 časova Vrhovnom štabu izvještaj o razlozima davanja zadataka pomenutim brigadama, u kome je, pored ostalog, naveo:

»[. . .] 2) Kao što smo vam već javili, X hercegovačku smo zaustavili tek što je bila pošla k nama i vratili je na Jablanovo brdo da otuda uspostavi vezu sa Štabom II [proleterske] brigade.

Majevička i VI [istočnobosanska] brigada stigle su malopre, i odmah smo ih uputili na Ratkovac-kolibe da smene II proletersku, koja je krenula pravcem Jablanovo brdo. Drugu proletersku nismo mi doveli ovamo, nego je sama stigla (po delovima), uporedo s delovima VI brigade. Nikakav određen zadatak nije imala, niti vezu, a pošto ga ni mi nismo poznavali, a tražila je vezu i zadatak, vezu smo uspostavili i ostavili smo je gde se zatekla, određujući joj određeni zadatak.

Četvrtu crnogorsku smo uputili za sadejstvo na sektor gde je bilo zapelo – bar je izgledalo tako. Ali to smo učinili samo zato što je ona po primljenom naređenju od svojih pretpostavljenih, bila krenula već za 1. proletbrigadom (pravcem ove). Nismo, dakle, ni u čemu *promenili* zadatak nijedne od pomenutih brigada [. . .]

[. . .] IV Crnogorska je sada, po naređenju druga Veljka [Pavla Ilića], prikupljena na prostoriji Radomišlje – Omeragići. O ovome treba drug Peko [Dapčević] da bude obavešten radi uspostavljanja veze i radi dodeljivanja odgovarajućeg zadatka – najprirodnije prema Pliješu . . .«. (A–VII, Fond NOR, kut. 710, reg. br. 8/2.)

[349] O razlozima promjene Titove odluke da se ne ide u srednju, već u istočnu Bosnu vid. u nap. 346.

[350] Odnosi se na ranjenike i bolesnike koji su se probili zajedno sa 7. NOU divizijom s prostora rijeke Pive.

[351] O neuspješnim pokušajima proboja 3. udarne divizije i stradanju ranjenika na Sutjesci vid. u nap. 291.

[352] Original pomenutog izvještaja nalazi se u A–VII, Fond NOR, kut. 710, reg. br. 8/2. Dio toga izvještaja vid. u nap 348.

[353] Pomoćnik načelnika Vrhovnog štaba NOV i POJ Pavle Ilić Veljko je 12. juna 1943. zbog nejasne situacije na pravcu dejstva 3. krajiške NOU brigade i smjene njenih bataljona zadržao 4. proletersku (crnogorsku) brigadu na prostoru Radomišlje – Omeragići.

[354] Druga proleterska udarna divizija je imala zadatak da se probije preko Lelije – Oblja – Bjelimića za selo Umoljane i pređe u ofanzivu k srednjoj Bosni.

[355] Poslije proboja posljednjeg obruča (na komunikaciji Foča – Kalinovik), po Titovoj odluci su jedinice Operativne grupe divizija Vrhovnog štaba nastavile prodiranje u pravcu istočne Bosne. U vezi s tim, 1. proleterska udarna divizija imala je zadatak da komunikaciju Sarajevo – Višegrad pređe na odsjeku Mesići – Renovica, a 2. proleterska udarna divizija na odsjeku Podgrab – Sjetlina. Poslije toga je 1. proleterska divizija nadirala kroz međuprostor Ustiprača – Rogatica, a 2. proleterska divizija preko Bogovića k Romaniji. Sedma NOU divizija je dobila uloga njihove zaštitnice, nastupajući kao posebna kolona pod komandom Štaba 2. proleterske divizije (vid. i nap. 287).

[356] Tito je postavio na pomenutu dužnost S. Uroševića, jer je raniji komandant 7. NOU brigade Nikola Maraković Nina poginuo 11. juna 1943. kod sela Rataja.

[357] Odnosi se na 5. krajišku NOU diviziju (bez 7. krajiške NOU brigade), dva bataljona 6. krajiške i jedan bataljon 9. krajiške NOU brigade. S ovom grupom se tada nalazio načelnik Vrhovnog štaba NOV i POJ Arso Jovanović pri povratku iz Slovenije za Vrhovni štab.

[358] O uspjesima jedinica 2. bosanskog NOU korpusa u srednjoj Bosni vid. više na str. 219.

HRONOLOGIJA

1943.

April — Tito boravi od 2. aprila do 3. maja u selu Govzi (13,5 kilometara jugozapadno od Foče). Poslije desetak dana boravka u zaseocima Suljevići i Omeragići, Tito s članovima Vrhovnog štaba NOV i POJ i Centralnog komiteta KPJ i Izvršnog odbora AVNOJ-a prelazi, zbog čestih nadlijetanja neprijateljskih aviona, koji su u više navrata bacali i bombe na selo, u četinarsku šumu, južno od sela, gdje su bile podignute brvnare i uređene zemunice i tu boravi od sredine aprila do 2. maja. Odatle rukovodi operacijama divizija Vrhovnog štaba koje su prodirale u pravcu jugoistočne Bosne, Sandžaka i Crne Gore, šalje uputstva za rad Glavnom štabu NOV i PO za Hrvatsku i Štabu 1. bosanskog NOU korpusa, dostavlja informacije radio-stanici »Slobodna Jugoslavija« i radiograme Kominterni, izdaje naredbu o uvođenju oficirskih i podoficirskih činova i donosi odluke o usavršavanju organizacione strukture oružanih snaga.

Sredina aprila — Tito šalje radio-stanici »Slobodna Jugoslavija« da emituje Izjavu AVNOJ-a, kojom se pobija tvrdnja kralja Petra II Karađorđevića (u intervjuu londonskom listu »Sandej dispeč«) da je Draža Mihailović centralna figura u borbi jugoslovenskih naroda protiv okupatora, te ponovo poziva Saveznike da pošalju zajedničku misiju koja će se na licu mjesta uvjeriti u istinitost Izjave i u netačnost tvrdnje kralja Petra II.

16. april — U cilju daljeg prodora na istok zemlje i razbijanja udruženih četničkih, domobranskih i italijanskih snaga Tito naređuje štabovima 1. i 2. proleterske divizije da razbiju i unište četničku grupaciju kod Čelebića, a Štabu 3. udarne divizije da razbije udružene četničko-domobranske snage kod Plane i Goranska.

Radiogramom obavještava radio-stanicu »Slobodna Jugoslavija« i Kominternu o uspjesima jedinica 1. bosanskog NOU korpusa protiv njemačkih trupa kod Bosanskog Petrovca i o borbama protiv udruženih italijanskih i četničkih snaga na sektoru Foča – Pljevlja.

17. april — Tito naređuje Štabu 7. udarne divizije da razbije četnike kod Glavatičeva, a Štabu 2. proleterske udarne divizije da u sadejstvu s brigadama 1. proleterske udarne divizije pristupi uništenju četničke grupacije kod Čelebića.

18. april — Tito izdaje direktivu Štabu 3. udarne divizije da ofanzivno dejstvujući središnjim dijelom Crne Gore, izbije na liniju Šavnik – Boan i na oslobođenoj teritoriji izvrši mobilizaciju i organizuje narodnu vlast, te obavještava Štab 1. proleterske udarne divizije

o razbijanju italijansko-četničkih kolona na svim pravcima njihovog nastupanja prema Foči.

19. april — Tito naređuje Štabu 2. proleterske udarne divizije da glavninom snaga nastupa ka srednjem dijelu Crne Gore, a da pomoćnim snagama kontroliše prelaze na rijeci Tari, te Štabu 3. udarne divizije da dvije brigade zadrži u rejonu Gacka, a s druge dvije, pod komandom Save Kovačevića, dejstvuje na pravcu Goransko–Šavnik.

Oko 20. aprila — Tito izdaje naredbu o uvođenju oficirskih i podoficirskih činova u NOV i POJ.

22. april — Radiogramom Tito obavještava radio-stanicu »Slobodna Jugoslavija« i Kominternu o oslobođenju Žabljaka i Šavnika u Crnoj Gori i o teškim borbama koje vodi 3. udarna divizija protiv italijanskih trupa na sektoru Gacka.

23. april — Tito obavještava Kominternu o uspješnim borbama jedinica 1. proleterske udarne divizije protiv njemačkih trupa kod Goražda, 3. udarne divizije protiv italijansko-četničkih snaga u Crnoj Gori i istočnoj Hercegovini i jedinica 1. bosanskog udarnog korpusa protiv njemačkih snaga kod Oštrelja.

Tito takođe obavještava Kominternu da su se kod Brinja, u Hrvatskoj, spustila padobranima tri predstavnika vlada V. Britanije i da se nalaze u Glavnom štabu NOV i PO za Hrvatsku.

Tito naređuje Glavnom štabu NOV i PO za Hrvatsku da se prema predstavnicima V. Britanije koji su se nenajavljeni noću 20/21. aprila spustili kod Brinja pažljivo odnosi i čuva provokacije dok se ne provjere njihove namjere.

24. april — Tito naređuje Štabu 2. proleterske udarne divizije da stavi pod svoju komandu 4. i 5. crnogorsku NOU brigadu i izvrši pripreme za napad na italijansko uporište na Javorku.

25. april — Tito obavještava Kominternu o velikim prebacivanjima njemačkih trupa željezničkom prugom Zagreb – Brod i dolasku vrhovnog komandanta njemačkih snaga na Balkanu u Slavonski Brod.

26. april — Tito obavještava Kominternu da su jedinice 1. hrvatskog korpusa i 5. operativne zone NOV i PO Hrvatske od 15. marta do 20. aprila porušile 150 kilometara željezničke pruge Zagreb – Split, oslobodile preko 3000 kvadratnih kilometara teritorije sa preko 100 sela i gradova, da su se jedinice Vrhovnog štaba NOV i POJ u Crnoj Gori približile Kolašinu i Nikšiću, a da su okupatori i kvislinzi spalili veliki broj crkava i džamija u Hrvatskoj i Bosni.

27. april — U cilju daljeg prodiranja u pravcu istoka i razbijanja italijansko-četničkih snaga Tito naređuje Štabu 1. proleterske udarne divizije da prodire pravcem Metaljka – Maoče – Kovren – Šahovići i izbije na liniju Ravna Reka – Lepešnica – Sige.

28. april — Tito naređuje Glavnom štabu NOV i PO Hrvatske da grupi britanskih vojnih predstavnika pruži podatke o neprijateljskim snagama i dozvoli radio-vezu s V. Britanijom.

Tito upućuje radiogram Kominterni u kome navodi da su neki pripadnici britanske posmatračke grupe koja se nalazi pri

Glavnom štabu NOV i PO za Hrvatsku izjavili da su članovi KP Kanade, da ih je poslala britanska vlada da se povežu s partizanima, da im je zadatak da dostavljaju podatke o okupatorskim jedinicama i snagama NOP-a, te da je britanska vlada saglasna da se šalje materijalna pomoć jedinicama NOP-a.

30. april Tito obavještava Kominternu da su jedinice pod komandom Vrhovnog štaba od 17. do 19. aprila razbile kod Čelebića italijanske jedinice i oko 3000 četnika D. Mihailovića, te da je 1. proleterska divizija u aprilu zaplijenila 6 topova, 8 radio-stanica i velike količine drugog ratnog materijala.

Tito naređuje Štabu 1. bosanskog NOU korpusa da ukaže pomoć 1. hrvatskom NOU korpusu u slučaju neprijateljske ofanzive na Kordunu i Baniji i što prije uputi dio snaga u istočnu Bosnu radi sadejstva s jedinicama Operativne grupe divizija Vrhovnog štaba NOV i POJ.

1. maj Tito proslavlja praznik rada u Govzi, u društvu svojih najbližih saradnika i s borcima Pratećeg bataljona. Uoči praznika zapaljena je velika logorska vatra, oko koje se dugo u noć pjevalo i razgovaralo. Na traženje boraca Tito im je ispričao svoje uspomene iz službe u austrijskoj vojsci, govorio im o tome kako je dospio u rusko zarobljeništvo, kako je doživio oktobarsku revoluciju u Rusiji itd. Nagovestio je i mogućnost da Operativna grupa divizija Vrhovnog štaba krene ubrzo u Srbiju i na Kosovo. Ovom prilikom Tito je prisutnima izložio i svoju viziju budućnosti Jugoslavije.

2. maj Tito šalje preko Kominterne pozdravni telegram Predsjedništvu Drugog sveslovenskog mitinga u Moskvi.

2–3. maj Tito s članovima Vrhovnog štaba noću napušta selo Govzu i odlazi preko Siljevca, Jablanovog brda, Mrčinkoliba, sela Vrbnice, Kruševa, Halilovine, Popova Mosta, Igoča i Ćureva za Šćepan-Polje, gdje stiže ujutro i boravi do 7. maja u jednoj šumi, u rukavcu između rijeka Tare i Pive.

5. maj Tito obavještava Kominternu i radio-stanicu »Slobodna Jugoslavija« da su jedinice 4. i 5. crnogorske i 2. proleterske brigade u čast 1. maja razbile italijansko-četničke snage na Javorku, kojom prilikom su zarobile 470 italijanskih vojnika i oficira i zaplijenile velike količine ratnog materijala.

7. maj Tito stiže iz rejona Šćepan-Polja u selo Donje Kruševo, gdje boravi do 12. maja u kući Mumina. Saznavši za velike pokrete njemačkih trupa, Tito depešom naređuje Glavnom štabu NOV i PO za Hrvatsku da što više angažuje jedinice 3. slavonske operativne zone na rušenje željezničkih objekata na komunikaciji Zagreb – Beograd, a Štabu 1. proleterske divizije naređuje da što prije izbije u dolinu Lima i presiječe komunikacije sjeverno i južno od Bijelog Polja.

8. maj Tito održava savjetovanje s komandantima 1. i 2. proleterske i 3. udarne divizije (kome prisustvuju još zamjenik i pomoćnik načelnika Vrhovnog štaba NOV i POJ) na kojem ih upoznaje sa svojim planom daljih dejstava i naređuje: 1. i 2. proleterskoj diviziji da unište preostale neprijateljske snage u istočnom dijelu Crne Gore, oslobode Kolašin i Berane (sada Ivangrad), stvore povoljnu operacijsku osnovicu za prodor u Srbiju i, prodorom preko Kosova i Metohije, pomognu oslobodilački pokret u

Albaniji; Trećoj udarnoj diviziji da obezbjeđuje desni bok i pozadinu 2. proleterskoj diviziji, a 7. banijskoj udarnoj diviziji da obezbjeđuje lijevi bok i pozadinu 1. proleterskoj diviziji.

9. maj — Tito izdaje naređenje kojim se slavonska 4. divizija NOVJ preimenuje u 12, a Goranska u 13. diviziju NOVJ.

10. maj — Tito naređuje štabovima 2. proleterske, 6. istočnobosanske i 1. majevičke NOU brigade da obrazuju Operativnu grupu pod komandom Štaba 2. proleterske brigade i zatvore pravce od Foče i Goražda ka Čajniču, Čelebiću i Šćepan-Polju.

Oko 10. maja — U svojstvu vrhovnog komandanta NOV i POJ Tito izdaje uredbu o sudovima časti za oficire NOV i POJ.

11. maj — U ime Vrhovnog štaba NOV i POJ Tito izdaje naredbu kojom se reorganizuje 1. bosanski udarni korpus NOVJ, i od njega formiraju dva korpusa: 1. bosanski udarni korpus NOVJ (sastava: 5. NOU divizija, Birčanski i Majevički NOP odred) i 2. bosanski udarni korpus (sastava: 4, 10. i 11. divizija NOVJ).

Oko 11. maja — U svojstvu vrhovnog komandanta NOV i POJ Tito izdaje novi tekst zakletve (svečane obaveze) za borce i starješine Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije.

12. maj — Tito s Vrhovnim štabom polazi ujutro iz Donjeg Kruševa za Đurđevića Taru. Ujutro prelazi preko visećeg mosta ispod Donjeg Kruševa, dolazi na desnu obalu Pive, zatim se, kod Šćepan-Polja, prebacuje na desnu obalu Tare i produžava pokret uz tu rijeku, pa idući preko sela Bukovika, Uzlupa, Vjernovića i Uništa stiže u selo Meštrovac, gdje noćiva 12/13. maja i tu boravi preko dana.

U toku pokreta za Đurđevića Taru Tito upućuje Kominterni radiogram u kome se govori o borbama jedinica NOVJ u srednjoj Bosni, napadima njemačko-ustaških snaga na sektoru Foča – Kalinovik i o prikupljanju njemačkih trupa u Sandžaku.

13/14. maj — Tito s Vrhovnim štabom napušta selo Meštrovac i odlazi preko sela Slatine, Bobova i Glibače do sela Đurđevića Tara, gdje boravi od 14. do 20. maja u jednoj napola dovršenoj zgradi iznad same rijeke Tare, u kući Rajića.

Tito obavještava Kominternu o molbi savezničke Vrhovne komande za Bliski istok da jedinice NOVJ razore komunikacije kojima se prevozi nafta iz Rumunije preko Jugoslavije za Italiju i o slanju njihovih diverzantskih grupa u pojedine štabove NOVJ.

14. maj — Radi ostvarenja odluke donijete 8. maja u Kruševu, Tito naređuje Štabu 1. proleterske divizije da što prije zauzme Mojkovac i stvori povoljne uslove za napad na Kolašin u sadejstvu s 2. proleterskom divizijom.

15. maj — Tito naređuje Štabu 2. proleterske divizije da u sadejstvu s 1. proleterskom divizijom izvrši napad na Kolašin.

Tito upućuje radiogram Kominterni u kome se navode borbe vođene 14. i 15. maja protiv njemačkih trupa na sektorima Kalinovik – Foča i Goražde – Foča, te u Sandžaku, i obavještava o pristizanju njemačkih i italijanskih trupa u Sandžak i Crnu Goru radi otpočinjanja ofanzive protiv Operativne grupe divizija Vrhovnog štaba NOV i POJ.

Otpočela je njemačka operacija »Švarc« (tzv. peta neprijateljska ofanziva ili bitka na Sutjesci), koja će trajati mjesec dana i u kojoj će neprijatelj nastojati da uništi jedinice Operativne grupe divizija Vrhovnog štaba NOV i POJ na uskom brdsko-planinskom prostoru Crne Gore, Sandžaka i Hercegovine, a s njima i vrhovno vojno i političko rukovodstvo NOP-a Jugoslavije.

Oko 15. maja Povodom odluke Vrhovnog štaba NOV i POJ o uvođenju podoficirskih i oficirskih činova u Narodnooslobodilačkoj vojsci, Tito je napisao članak za »Bilten Vrhovnog štaba NOV i POJ« za br. 28, pod naslovom *Narodni oficiri i podoficiri.*

16. maj Tito naređuje jedinicama da svi štabovi i komandni kadar jedinica Operativne grupe divizija Vrhovnog štaba posvete posebnu pažnju i ukažu svestranu pomoć trupnom sanitetu da bi očuvali borbenu sposobnost svojih jedinica, koje su najviše bile zahvaćene tifusom.

Tito upućuje radiogram Kominterni u kome se govori o bezuspješnom napadu njemačkih i italijanskih trupa 15. maja na sektoru Bijelo Polje – Brodarevo – Ribarevina, te da su 4. proleterska i 5. crnogorska NOU brigada razbile kod Spuža kolonu od 4000 četnika i italijanskih vojnika.

17. maj Tito naređuje Glavnom štabu NOV i PO Hrvatske da obavijesti grupu savezničkih posmatrača da Vrhovni štab NOV i POJ smatra logičnom saradnju sa Saveznicima; on traži da Saveznici pošalju oficira za vezu u Vrhovni štab NOV i POJ, a da engleska avijacija bombarduje koncentracije neprijatelja u Sandžaku, Crnoj Gori i Hercegovini.

Saznavši za pravce neprijateljskog nastupanja, Tito naređuje Štabu 1. proleterske divizije da poruši put Šahovići – Kovren, Štabu 2. proleterske divizije da izvrši pritisak na komunikaciju Kolašin – Mojkovac, a Štabu 7. banijske divizije da zatvori pravce Pljevlja – Kosanica – Lever Tara i Pljevlja – Kovren.

U svojstvu vrhovnog komandanta NOV i POJ Tito šalje radiogram Moskvi u kome se govori o teškim borbama koje su vođene 16. maja protiv krupnih njemačkih i italijanskih trupa na liniji Bijelo Polje – Mojkovac i na sektoru Goražde – Čajniče i moli da se zatraži od savezničke komande da njena avijacija bombarduje okupatorske garnizone u Sandžaku i Crnoj Gori.

18. maj Povodom nastupanja njemačkih trupa Tito naređuje Štabu 1. proleterske divizije da pregrupiše brigade i posjedne odbrambene položaje na liniji Vrškovo – Reljin Kam – Kovren, da 1. proletersku brigadu najhitnije prebaci na sektor Foče, kao i da se u saradnji s narodnooslobodilačkim odborima mobiliše sposobne ljude u jedinice, a da ostalo stanovništvo pljevaljskog i bjelopoljskog sreza skloni u šume kako ne bi stradalo od okupatora.

20. maj Tito s Vrhovnim štabom odlazi iz Đurđevića Tare i, krećući se preko Aluga, Vrela, Borja i Kovačke Doline, istog dana stiže u Žabljak. Od tada do 28. maja Tito boravi na Crnom jezeru, kod Žabljaka, prvo u blizini jedne porušene vile, a zatim u šumi, gdje se spajaju Malo i Veliko jezero, u jednoj pećini.

U svojstvu vrhovnog komandanta NOV i POJ, na sjednici Vrhovnog štaba, Tito donosi odluku da se težište operacija iz doline Pive, Tare i Lima prenese na sjeverozapad i da se 1. proleterska udarna divizija prebaci prema Foči, na front Drinske

operativne grupe; da 7. banijska divizija na lijevoj obali rijeke Ćehotine onemogući prodor neprijatelja od sela Boljanića k selu Gradac; da 3. udarna divizija zatvori pravce Gacko – Pivska župa i Nikšić – Šavnik; da 2. proleterska udarna divizija brani srednji tok rijeke Tare i zatvori pravac Pljevlja – Lever Tara.

Tito naređuje Štabu 2. proleterske divizije da jednu brigadu uputi za pojačanje sektora Pivska župa – Ravno, da rokiranjem 2. dalmatinske NOU brigade na lijevu obalu srednjeg toka Tare, a 4. proleterske na prostor Krnja Jela – Boan zatvori pravce koji sa sjevera i istoka vode k Žabljaku.

21. maj U svojstvu vrhovnog komandanta NOV i POJ Tito upućuje zahtjev radio-stanici »Slobodna Jugoslavija« da, povodom neprijateljske ofanzive protiv Vrhovnog štaba i jedinica kojima je on neposredno rukovodio u Crnoj Gori, Sandžaku i Hercegovini, emituje zapovijest svim jedinicama NOV i POJ da odmah preduzmu usiljene ofanzivne operacije na neprijateljske garnizone i uništavaju njegovu živu silu, željezničke pruge, mostove, skladišta, fabrike i drugo.

Tito naređuje Glavnom štabu NOV i PO za Hrvatsku da obavijesti savezničku Komandu za Bliski istok o koncentraciji jakih njemačkih snaga i pravcima njihovog nastupanja u Crnoj Gori i Sandžaku.

Tito naređuje Štabu 1. bosanskog udarnog korpusa u srednjoj Bosni da jednu diviziju usmjeri na prugu Sarajevo – Bosanski Brod i dalje pravcem Olovo – Han-Pijesak – Rogatica – Goražde, radi prihvata jedinica Operativne grupe Vrhovnog štaba koje su se probijale iz neprijateljskog okruženja.

Tito naređuje Glavnom štabu NOV i PO za Hrvatsku da obavijesti Komandu savezničkih snaga za Bliski istok o koordinatama, azimutu i mjestu spuštanja vojne misije Velike Britanije određene za Vrhovni štab NOV i POJ.

Tito naređuje Štabu 1. proleterske divizije da primi komandu nad jedinicama Fočanskog sektora, razbije neprijatelja na pravcu Foča – Šćepan-Polje i ovlada lijevom obalom Drine i Sutjeske na odsjeku sela Djedovo – Suha.

22. maj Tito upućuje dva bataljona 2. proleterske brigade s pravca Nikšić — Lipova ravan na Vučevo da bi držanjem ovog mostobrana obezbijedio proboj Operativne grupe divizija Vrhovnog štaba preko rijeke Sutjeske.

23. maj U svojstvu vrhovnog komandanta NOV i POJ Tito odobrava Glavnom štabu NOV i PO za Hrvatsku da primi od Saveznika pomoć u odjeći, obući i oružju, obavještava ga da će Vrhovni štab uputiti delegate u Vrhovnu komandu savezničkih snaga za Sredozemlje i da bez znanja Vrhovnog štaba ne pravi nikakve aranžmane sa Saveznicima; naređuje mu da savezničkom predstavniku saopšti da su okupatori i kvislinzi preduzeli ofanzivu protiv jedinica Vrhovnog štaba u Crnoj Gori, Sandžaku i Hercegovini.

Tito upućuje radiogram Kominterni u kome se navodi da saveznička Vrhovna komanda za Bliski istok traži da Vrhovni štab NOV i POJ pošalje svog vojnog predstavnika u njen štab u Kairo.

24. maj U svojstvu generalnog sekretara KPJ Tito upućuje radiogram Izvršnom komitetu Kominterne u kome se navodi da je primio njegovu depešu u vezi s raspuštanjem Kominterne, da britanska vlada pozdravlja odluku Vrhovnog štaba da primi savezničkog delegata iz Kaira i zahtijeva da i Vrhovna komanda Crvene armije pošalje svog vojnog predstavnika u Vrhovni štab.

Tito naređuje Glavnom štabu NOV i PO za Hrvatsku da obavijesti savezničku Komandu za Bliski istok da se saveznička vojna misija može spustiti 25. maja na Njegovućko polje.

25. maj U svojstvu generalnog sekretara KPJ Tito obavještava Izvršni komitet Kominterne da se iz Albanije vratio delegat CK KPJ Blažo Jovanović, koji je prisustvovao Prvoj konferenciji KP Albanije, a na kojoj je izabran CK KP Albanije i izražena zahvalnost Kominterni i KPJ za pruženu pomoć; istovremeno prenosi želju CK KP Albanije da radio-stanica »Slobodna Jugoslavija« daje emisije na albanskom jeziku nekoliko puta nedjeljno.

26. maj U svojstvu generalnog sekretara KPJ Tito predsjedava sjednici Centralnog komiteta KPJ na kojoj se razmatra odluka Izvršnog komiteta Kominterne o njenom raspuštanju.

U ime Politbiroa CK KPJ Tito obavještava Izvršni komitet Kominterne da je Centralni komitet KPJ razmotrio predlog IK KI o raspuštanju Kominterne da se potpuno složio s predlogom i motivacijom predloga, te zamolio da izjavu Politbiroa CK KPJ u vezi s tim događajem i radio-stanica »Slobodna Jugoslavija«.

U vezi s planom da se jedinice Operativne grupe divizija Vrhovnog štaba probiju preko Zelengore u istočnu Bosnu, Tito naređuje Štabu 1. proleterske udarne divizije da blokira neprijateljske snage kod sela Zlatni Bor, da »po svaku cijenu« osigura prelaz preko Tare i da na lijevu obalu Drine uputi 2. proletersku brigadu sa zadatkom da izbije na liniju Suha – Vrbnica – Zakmur – Trbušće.

26–27. maj U svojstvu Vrhovnog komandanta NOV i POJ Tito saziva sjednicu Vrhovnog štaba na kojoj se donosi odluka da se proboj Operativne grupe divizija Vrhovnog štaba u istočnu Bosnu izvrši preko Vučeva i rijeke Sutjeske.

27. maj Tito naređuje Štabu 1. proleterske divizije da organizuje prebacivanje jedinica na lijevu obalu Drine i poruši most kod Uzlupa, a Štabu 7. banijske divizije da organizuje povlačenje jedinica s pljevaljskog sektora na lijevu obalu Tare.

28. maj U svojstvu vrhovnog komandanta NOV i POJ Tito prima na razgovor predstavnike vojne misije savezničke Vrhovne komande iz Kaira koja se spustila padobranima noću 27/28. maja u rejonu sela Njegovuđe, kod Žabljaka.

Depešom Tito obavještava Glavni štab NOV i PO za Hrvatsku da se kod Žabljaka spustilo šest članova britanske vojne misije i naređuje mu da obavijesti britanske predstavnike pri Glavnom štabu Hrvatske da jave britanskoj posmatračkoj grupi koja se u aprilu spustila kod Zvornika, da se ova probije k jedinicama NOV i POJ koje se nalaze na Majevici.

28–29. maj — Sa članovima Vrhovnog štaba, CK KPJ i Izvršnog odbora AVNOJ-a i britanskom vojnom misijom Tito noću vrši pokret od Crnog jezera preko Velikog i Malog Štuoca (sjeverni ogranci Durmitora) ka Sušičkom jezeru, kod kojeg boravi 29. i 30. maja.

29. maj — Tito naređuje Štabu 1. bosanskog NOU korpusa da hitno sadejstvuje s jedinicama Operativne grupe Vrhovnog štaba pri proboju iz okruženja na sektoru Trnovo – Kalinovik, a Štabu 2. proleterske brigade da što prije stvori mostobran na lijevoj obali Sutjeske i uspostavi vezu s jedinicama 1. proleterske divizije.

30/31. maja — Tito s Vrhovnim štabom polazi iz rejona Sušičkog jezera i preko sela Nedajna stiže oko ponoći u selo Podmilogoru. Tu boravi u jednoj šumi iznad sela preko dana 1. juna.

31. maj — Tito naređuje Štabu Operativne grupe brigada (2. proleterska, 6. istočnobosanska i 1. majevička NOU brigada) da dijelom snaga zatvori pravac Čemerno – Tjentište, a glavninom spriječi neprijatelju prodor na desnu obalu Sutjeske i da u sadejstvu s 1. proleterskom brigadom vrši prodor u pravcu sela Vrbnice.

1. jun — Tito naređuje Štabu 1. proleterske divizije da čvrsto drži desnu obalu Sutjeske i da prikuplja snage za prodor k sjeveru.

1–2. juna — Tito s Vrhovnim štabom polazi iz Podmilogore i preko Vojvodića, Kneževića, Vučjeg Selišta i katuna Ograde stiže u Barni Do. Odatle se spušta u kanjon Pive i tu ostaje do idućeg dana, na desnoj obali rijeke, u blizini visećeg mosta.

2. jun — Tito obavještava Georgi Dimitrova o žestokim borbama koje jedinice Operativne grupe divizija Vrhovnog štaba vode protiv njemačkih trupa na raznim sektorima u Crnoj Gori i jugoistočnoj Bosni, o razbijanju njemačke kolone na planini Vučevo i o prodiranju dijelova 2. proleterske brigade preko rijeke Sutjeske.

3. jun — Tito u zoru prelazi rijeku Pivu i boravi u njenom kanjonu, kod jedne pećine ispod sela Mratinja.

U svojstvu vrhovnog komandanta NOV i POJ i generalnog sekretara KPJ Tito saziva zajedničku sjednicu Politbiroa CK KPJ i Vrhovnog štaba na kojoj se razmatra plan kako da se izvrši proboj iz obruča i spase bolnica. Odlučeno je da – u cilju lakšeg probijanja obruča – 1. i 2. proleterska divizija s Vrhovnim štabom obrazuju Sjevernu grupu, a 3. i 7. udarna divizija sa Centralnom bolnicom, Južnu grupu. Sjeverna grupa je dobila zadatak da se probije preko rijeke Sutjeske i planine Zelengore k istočnoj i srednjoj Bosni, a Južna grupa preko rijeke Tare u Sandžak.

4. jun — Od rane zore Tito je s Vrhovnim štabom u pokretu od Mratinja, preko Prepeličja i Plan-Koliba, ka katunu Mrkalj-Klade, u koji stižu u toku dana i tu ostaju do 7. juna.

5. jun — Tito održava sastanak s komandantima 1. i 2. proleterske divizije, koji mu podnose izvještaje o višednevnim bezuspješnim jurišima na njemačke položaje na Sutjesci, u rejonu Košura, Borovna i Popovog Mosta, i naređuje im da se 1. proleterska divizija orijentiše na probijanje na Zelenogru preko mostobrana u dolini Sutjeske između Tjentišta i Suhe pravcem Košur – selo Vrbnica – selo Miljevina ka istočnoj Bosni, a 2. proleterska divizija pravcem Suha – Gornje Bare – selo Obalj i preko Treskavice i Bradine razvije ofanzivna dejstva k srednjoj Bosni.

Radi veće pokretljivosti jedinica na ispresijecanom planinskom zemljištu i bržeg probijanja iz obruča, Tito naređuje da se teško oruđe zakopa, komore što više rasterete i konji upotrijebe za ishranu boraca, kao i da se zakopa veći dio arhive Vrhovnog štaba u šumi iznad Mrkalj-Klada zvanoj Lokva.

Tito depešom naređuje Štabu 1. bosanskog NOU korpusa da što brže nastupa svojim snagama iz srednje Bosne u pravcu Trnova radi prihvata jedinica Operativne grupe divizija Vrhovnog štaba koje su se probijale iz okruženja na Sutjesci, a Štabu 2. bosanskog NOU korpusa da jednu lako pokretljivu taktičku grupu uputi u rejon Ivan-sedla, sa zadatkom da presiječe prugu Sarajevo — Mostar i olakša nastupanje dijela snaga Operativne grupe Vrhovnog štaba u pravcu srednje Bosne.

6. jun — Pošto se Južna grupa za proboj nije mogla probiti k Sandžaku, Tito naređuje njenom štabu da obustavi prebacivanje 3. i 7. divizije na lijevu obalu Pive i da teže ranjenike skloni na planinu Durmitor i u dolinu Pive, a ostale prebaci preko rijeke Tare na planinu Ljubišnju.

7. jun — Tito rano ujutro s Vrhovnim štabom kreće iz Mrkalj-Klada stazom kroz prašumu Perućicu preko Dragaš-Sedla k rijeci Sutjesci i selu Suha. Poslije podne Tito stiže kod raskrsnice staza na Prijevoru, gdje se zadržava do sumraka, a zatim produžava pokret za selo Suhu, gdje stiže kasno uveče.

U toku marša Tito ponovo naređuje Štabu Južne grupe za proboj da se 3. udarna divizija s lakšim ranjenicima prebaci na lijevu obalu Pive i da ubrza pokret ka rijeci Sutjesci, a da teške ranjenike posakriva na Pivskoj planini.

7–8. jun — Pošto su njemačke trupe zauzele Gornje Bare i presjekle pravac od Suhe za Zelengoru, Tito usmjerava 2. proletersku diviziju i Vrhovni štab da se probijaju za Zelengoru pravcem od Tjentišta k Vrbničkim Kolibama. Tito noću polazi od Suhe, pored rijeke Sutjeske, ka Tjentištu. U svanuće se zaustavlja u kanjonu rijeke, na lijevoj obali, ispod brda Kazani, gdje ostaje u toku dana.

8. jun — Tito prima od Štaba 2. bataljona 2. dalmatinske NOU brigade, koji je branio nekoliko dana položaje protiv višestruko brojno i tehnički nadmoćnih njemačkih trupa kod Gornjih i Donjih Bara, poruku: »Nijemci nadiru sve jačim snagama i sve upornije. Mi smo izgubili dvije trećine svoga ljudstva, ali računajte na nas kao da smo u punom sastavu!«

Preko radio-stanice britanske vojne misije, Tito prima radiogram od generala Aleksandera, komandanta savezničkih snaga na Bliskom istoku: »Mi vam šaljemo pozdrave i dobre želje u ovom kritičnom trenutku borbe protiv osvajača vaše zemlje . . . Invazija Evrope nije više san. Na istoku Nijemci i njihovi sateliti trpe udare od naših ruskih saveznika. Stoga vaša borba u narednim mjesecima biće važnija nego ikada«.

Tito prima od Štaba Južne grupe za proboj radiogramom obavještenje da će ponovo pokušati proboj iz okruženja preko Tare za Sandžak.

Tito naređuje zamjeniku načelnika Vrhovnog štaba NOV i POJ Velimiru Terziću da po kuriru (kome je Tito dao svoje dvije konzerve koje je čuvao kao posljednju rezervu hrane) pošalje

naređenje Štabu 7. divizije da usiljenim maršem s Vučeva krene k Sutjesci i da se probija iz okruženja preko Zelengore.

Pošto je propao pokušaj Južne grupe da se preko Tare probije u Sandžak, Tito šalje naređenje Štabu 3. udarne divizije da se preko Pive probije k Magliću i Sutjesci.

8–9. jun — Tito polazi od brda Kazani i kreće dolinom Sutjeske prema Tjentištu i izvorišnom dijelu Usovičkog potoka, u pravcu brda Ozren, gdje noćiva u jednoj šumi.

9. jun — U jutarnjim časovima Tito se nalazi na jugoistočnim padinama brda Ozren. Oko 8 časova kreće uz južne padine toga brda i stiže do jednog proplanka u šumi s namjerom da produži pokret prema Lučkim Kolibama. Tu doživljava bombardovanje od strane njemačkih aviona. Pošto je prošao prvi talas bombardovanja, Tito se s pratnjom pomjera nekoliko stotina metara na sjeveroistok, u šumu jugoistočno od vrha brda Ozren. Tu ga zatiče drugi talas njemačkog bombardovanja. Tito biva ranjen u ruku, a ginu komandant 4. crnogorske proleterske brigade Vako Đurović, Titov pratilac Đuro Vujović i šef britanske vojne misije kapetan Vilijam Stjuart i nekoliko boraca iz Pratećeg bataljona. Pošto je pronađen bolji zaklon od avijacije pod vrhom Ozrena, Tito tu ostaje do prvog sumraka, kada napušta Ozren i kreće ka planinskoj rječici Hrčavki, gdje stiže u toku noći. Tu se zadržava kraće vrijeme, a zatim s Vrhovnim štabom produžava pokret za Debelu Ravan (na Zelengori), gdje stiže oko ponoći. Odatle naređuje Štabu 2. proleterske divizije da jedinicama posjedne i brani koridor širok svega nekoliko kilometara, preko Lučkih i Vrhničkih koliba, kako bi se i druge jedinice i ranjenici izvukli iz neprijateljskog obruča.

10. jun — Poslije pola noći Tito s Vrhovnim štabom kreće od Debele Ravni k Lučkim Kolibama. U svanuće stiže na plato Zelengore, kod nekih pastirskih koliba, i smješta se u izvornom dijelu potoka Treskavca, gdje u toku dana doživljava nekoliko bombardovanja. Po padu mraka, Tito sa Vrhovnim štabom odlazi u rejon Lučkih Koliba, gdje boravi u toku 11. juna.

11. jun — Tito s Vrhovnim štabom odlazi uveče iz rejona Lučkih Koliba, pravcem Vrbničke Kolibe – Balinovac – Mrčin Kolibe. U Mrčin Kolibe stiže u zoru. Tu održava savjetovanje s članovima Vrhovnog štaba o načinu daljeg probijanja neprijateljskog obruča. Ocjenivši da će se Južna grupa naći u velikim teškoćama prilikom probijanja, Tito naređuje Štabu ove grupe da se ona u slučaju potrebe raščlani u bataljone i čete koji će se noću probijati kroz šume prema Borču. Na savjetovanju se odlučuje da se sve ostale jedinice, sem 10. hercegovačke brigade, probijaju preko druma Foča – Kalinovik i Jahorine u istočnu Bosnu. Poslije savjetovanja Tito s Vrhovnim štabom odlazi u rejon Jablanovog brda, gdje noćiva 11/12. juna. U toku pokreta kolonu iznenada napadaju Nijemci iz šume s pravca sela Ljubine. Napad odbijaju Prateći bataljon i dijelovi jedinica koje su marševale u tom pravcu. U toj borbi i Tito učestvuje u streljačkom stroju.

12. jun — Tito s Vrhovnim štabom boravi u rejonu Jablanovog brda, na Zelengori.

Tito upućuje dva radiograma Georgi Dimitrovu u kojima ga obavještava o teškim borbama koje vode jedinice Vrhovnog štaba na Sutjesci i Zelengori, o velikim uspjesima jedinica 1. bosanskog

i 1. hrvatskog korpusa NOVJ i 3. operativne zone NOV i PO Hrvatske protiv njemačkih, ustaških i četničkih snaga u Bosni i Hrvatskoj i izražava svoje ubjeđenje da neprijatelju neće poći za rukom, bez obzira na sva njegova nastojanja, da uništi jedinice Vrhovnog štaba NOV i POJ.

12–13. jun — Tito s Vrhovnim štabom odlazi noću iz rejona Jablanovog brda pravcem Zavrećani Do – Zagorice – Rataj. Od kote 961. maršuje dolinom rječice Oteše i preko sela Zagorice ujutro stiže na istočne padine brda Glavice, blizu sela Rataja.

13. jun — Tito sa sjeverne strane brda Glavice, kod jednog kamenoloma blizu kote 1001, gdje mu je bilo komandno mjesto, rukovodi jedinicama koje su slamale poslednji obruč i probijale se preko druma Kalinovik – Foča. Pred mrak Tito odatle odlazi seoskim putem prema selu Rataj, a zatim produžavajući pokret preko željezničkog mosta na Bistrici, izlazi na drum Foča – Kalinovik, kod sela Miljevine i kreće se dalje uz potok Rijeka prema selu Tekeušići.

14. jun — Tito s Vrhovnim štabom stiže u rano jutro blizu sela Tekeušići, jedan kilometar sjeverno od kote 605. Pošto jedna njemačka jedinica poslije podne nezapaženo prodire do tog mjesta, Tito s Vrhovnim štabom, dok je Prateći bataljon odbijao njemački napad, produžava pokret uz potok Rijeka prema njegovom izvorištu. Kolona Vrhovnog štaba tada biva u više navrata bombardovana iz vazduha. Predveče Tito odlazi u zaselak Crnota, u selu Mrežice, gdje noćiva (14/15. juna).

15. jun — Ujutro oko 3 časa Tito s Vrhovnim štabom odlazi iz zaseoka Crnote prema šumi Duga njiva, jugozapadono od sela Jabuke. Poslije šestočasovnog pješačenja, zadržava se u šumi blizu izvorišta potoka Smjeća, u predjelu Duga njiva. U Dugoj njivi Tito donosi odluku i naređuje da Operativna grupa divizija Vrhovnog štaba preduzme ofanzivu u pravcu istočne Bosne.

15–16. jun — Noću Tito s Vrhovnim štabom odlazi iz šume Duga njiva preko sela Božanovići ka Jahorini.

16. jun — U svojstvu vrhovnog komandanta NOV i POJ Tito izdaje naređenje štabovima divizija i brigada Operativne grupe Vrhovnog štaba da odlučno spriječe labavljenje discipline u jedinicama i da s kontrolnim odjeljenjima preduprede nepravilno pribavljanje hrane, do čega je mjestimično dolazilo zbog dugog gladovanja za vrijeme bitke na Sutjesci.

16–17. jun — S Vrhovnim štabom Tito prelazi planinu Jahorinu preko prevoja Kovren i dolazi u zaselak Mrkodol, u kojem se zadržava čitav dan.

17–18. jun — Tito sa Vrhovnim štabom polazi noću iz Mrkodola u pravcu Sjetline na željezničkoj pruzi Sarajevo – Višegrad, i rano ujutro stiže na Ravan-planinu, gdje ostaje do 15 časova, kada, po jakoj kiši i magli, odlazi prema željezničkoj pruzi i drumu Sarajevo – Višegrad.

18. jun — U večernjim satima Tito s Vrhovnim štabom prelazi željezničku prugu Sarajevo – Višegrad, iznad tunela istočno od stanice Stambolčić, produžava pokret i stiže, preko sela Babići i Stajna, u selo Bogoviće, južno od Romanije. Tu u jednoj pećini iznad sela Tito boravi 19. i 20. juna.

19. jun — Tito prima od člana Vrhovnog štaba NOV i POJ Edvarda Kardelja depešu kojom ga on obavještava o povoljnoj vojnoj i političkoj situaciji u Sloveniji i o slanju dviju brigada u dio Slovenije pod njemačkom okupacijom u cilju vođenja dejstava i mobilizacije na tom području, te traži odobrenje za formiranje divizija i ukidanje operativnih zona.

20. jun — Tito naređuje Štabu 1. proleterske divizije da dejstvuje na prostoriji Srebrenica – Vlasenica – rijeka Drinjača.

Predveče Tito s Vrhovnim štabom odlazi iz Bogovića, ide preko Romanije, prelazi drum Sarajevo – Sokolac, između sela Romanija i Poromanija, i ujutro 21. juna stiže u selo Šahbegovići, gdje u obližnjoj šumi ostaje cio dan.

21. jun — Tito određuje povjerenike Vrhovnog štaba NOV i POJ pri štabovima divizija i brigada koji dobijaju zadatak da kontrolišu pravilnost snabdijevanja Narodnooslobodilačke vojske.

21–22. jun — Noću Tito s Vrhovnim štabom odlazi iz rejona sela Šahbegovići i rano ujutro stiže u selo Meljine, gdje boravi dva dana.

22. jun — Tito prima od člana Vrhovnog štaba NOV i POJ Edvarda Kardelja depešu u kojoj ga on obavještava o spuštanju trojice britanskih padobranaca u Slovenačkom primorju i o pregovorima predstavnika Glavnog štaba NOV i PO za Sloveniju sa Štabom italijanskog 11. armijskog korpusa o razmjeni zarobljenika i ranjenika.

Tito upućuje radiogram Georgi Dimitrovu u kome se govori o neuspješnoj neprijateljskoj ofanzivi da uništi Vrhovni štab NOV i POJ u bici na Sutjesci i o proboju jedinica Operativne grupe divizija Vrhovnog štaba u istočnu Bosnu i u Hercegovinu.

Tito naređuje Štabu 1. proleterske udarne divizije da poruši željezničku prugu Han-Pijesak – Olovo i ispita situaciju na desnoj obali Drine, u Srbiji.

23. jun — Tito obavještava Georgi Dimitrova o neprijateljskoj ofanzivi protiv jedinica NOVJ u srednjoj Bosni, o stvaranju nove slobodne teritorije u istočnoj Bosni i uspješnim borbama jedinica NOVJ u Slavoniji i Baniji u toku juna.

24. jun — Tito odlazi s Vrhovnim štabom iz sela Meljine u selo Petroviće, južno od Kladnja, gdje noćiva 24/25. juna.

Tito naređuje Štabu 1. bosanskog NOU korpusa da ofanzivnim dejstvom na neprijateljska uporišta duž željezničke pruge Zenica – Doboj olakša napad Operativne grupe divizija Vrhovnog štaba NOV i POJ na neprijateljske garnizone u istočnoj Bosni, a jedinicama Operativne grupe da oslobode Han-Pijesak, Vlasenicu, Olovo i Kladanj.

25. jun — Tito sa Vrhovnim štabom dolazi iz Petrovića u Olovo.

26. jun — U toku dana Tito odlazi iz Olova i smješta se u selu Kovačići, kod Kladnja, u kome ostaje do 28. juna.

Istog dana radiogramom obavještava radio-stanicu „Slobodna Jugoslavija“ da je Majevička brigada uništila jedan domobranski puk i zauzela rudnik Ugljevik, a 1. i 2. vojvođanska brigada oslobodila Srebrenicu.

27. jun — Depešom obavještava Glavni štab NOV i PO za Hrvatsku o uspješnom proboju Operativne grupe divizija Vrhovnog štaba iz

okruženja u bici na Sutjesci i upozorava ga na novu neprijateljsku taktiku: postavljanje zasjeda i zaposijedanje istaknutih tačaka i puteva po dubini teritorije.

Tito naređuje članu Vrhovnog štaba NOV i POJ Edvardu Kardelju da se od postojećih slovenačkih narodnooslobodilačkih brigada formiraju divizije Narodnooslobodilačke vojske.

27–28. jun — Tito prati s Jarečkog brda borbe jedinica 2. proleterske udarne divizije za oslobođenje Kladnja.

28. jun — Nakon oslobođenja Kladnja Tito polazi iz sela Kovačića i preko Vratnice stiže u Kladanj, gdje boravi do 1. jula u kući Ibrahima Rustemovića.

Tito depešom obavještava Glavni štab NOV i PO Hrvatske da su jedinice Operativne grupe divizija Vrhovnog štaba od 24. do 28. juna oslobodile Han-Pijesak, Olovo, Vlasenicu, Srebrenicu i Bratunac.

30. jun — Tito upućuje radiogram radio-stanici „Slobodna Jugoslavija" u kome zahtijeva da emituje pozdrav i naređenje partizanskim odredima i brigadama u Istri i u Slovenačkom primorju da kao sastavni dijelovi Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije još jače uništavaju neprijateljsku živu silu, vojne objekte i fabrike i da ne daju nigdje mira okupatorima.

Kraj juna — Za „Bilten Vrhovnog štaba NOV i POJ" Tito piše i završava članak pod naslovom *Peta neprijateljska ofanziva*.

TITOV RATNI PUT OD GOVZA DO KLADNJA
3. MAJ – 1. JULI 1943.

Pripremili: M. Bojić
D. Đošić

BIOGRAFSKE BELEŠKE
REGISTAR GEOGRAFSKIH NAZIVA
SKRAĆENICE
POPIS ILUSTRACIJA

BIOGRAFSKE BELEŠKE*

Aleksander Herold (Alexander Harold, 1891—1969), britanski feldmaršal. Oficir od karijere od 1911, kada je završio Imperijalni koledž odbrane. Učesnik I svjetskog rata. U II svjetskom ratu bio na značajnim vojno-komandnim dužnostima. Komandovao divizijom i korpusom u Francuskoj i kod Denkerka (1939/40), rukovodio povlačenjem britanskih trupa iz Burme (proljeće 1942). Od avgusta 1942. do kraja rata bio komandant britanskih snaga na Srednjem istoku, pomoćnik komandanta savezničkih snaga u Sjevernoj Africi i u operacijama u Italiji, komandant savezničkih snaga u Italiji i Sredozemlju. Poslije rata bio guverner Kanade, a jedno vrijeme ministar narodne odbrane Velike Britanije — 296, 304, 317

Ali (Alin). Pseudonim člana prvoizabranog CK KP Albanije. Pseudonim nije razrešen. Vidi napomenu 203 — 158

Ambrozio Vitorio (Ambrosio Vittorio, 1879—1958), italijanski general. Učesnik italijanskog osvajanja Libije i I svjetskog rata na položaju komandanta 3. konjičke divizije. U II svjetskom ratu komandovao 4. italijanskom armijom sa kojom je izvršio napad na Kraljevinu Jugoslaviju 6—17. aprila 1941. U toku italijanske okupacije Jugoslavije bio komandant 2. okupacione armije u Dalmaciji (do 20. I 1942), načelnik Generalštaba kopnene vojske (do 9. IX 1943) i načelnik Generalštaba italijanske vojske (do kraja rata). Poslije rata se nalazio u penziji — 266

Andrejević Kun Đorđe (1904—1964), slikar i grafičar. Početkom tridesetih godina pristupa radničkom pokretu. Učesnik španskog nacionalnooslobodilačkog rata; član KPJ od 1939; zatočen u koncentracionom logoru u Bileći (1940): uoči II svjetskog rata i za vrijeme okupacije radio u tehnici PK za Srbiju i CK KPJ; sredinom 1943. polazi u partizane, radio u Agitprop-odjeljenju VŠ; bio vijećnik AVNOJ-a. Poslije oslobođenja rektor Umjetničke akademije u Beogradu (1960—1963) i član CK KP Srbije (1959—1964), član SANU — 277

Anđelić Mihailo (1885—1959), do II svjetskog rata penzionisani potpukovnik vojske Kraljevine Jugoslavije. Učesnik NOR-a od 1941. Član KPJ od 1944. U toku NOR-a bio komandant Kolašinskog bataljona Komskog NOPO, vojni savjetnik u Štabu 2. korpusa NOVJ i vijećnik CASNO-a. Poslije rata duže vrijeme bio predsjednik Glavnog odbora Crvenog krsta NR Crne Gore. Nosilac „Partizanske spomenice 1941" — 282

Aterton Terens (Atherton Terence, 1902—1942), publicista i major britanske vojske. Živio u Jugoslaviji oko 10 godina. U Beogradu je između 1931. i 1940. izdavao listove „South Slav Herald" i „Balkan Herald". Kao šef vojnoobavještajne misije iskracao se kod Petrovca na moru 4. februara 1942. Od GŠ Crne Gore upućen u VŠ NOVJ u Foču, gdje je ostao do aprila iste godine. Zajedno s generalom Ljubom Novakovićem i poručnikom Radojem Nedeljkovićem, pobjegao iz Foče da bi otišao u štab Draže Mihailovića. Na putu ga opljačkao i ubio četnički komandant Spasoje Dakić — 43, 270

Babič Branko (1912), bankarski činovnik. Član KPJ od 1935. Pred rat na partijskim dužnostima u Mariboru i Bosanskoj krajini, gdje je bio jedan od organizatora ustanka 1941. Po odluci VŠ NOVJ novembra 1942. prekomandovan u Sloveniju, gdje je bio politički komesar 3. divizije, zamjenik političkog komesara 3. operativne zone Slovenije i 9. korpusa. Septembra 1943. prelazi u Slovenačko primorje na partijski rad. Poslije rata bio na

* Biografske beleške priredio: Aleksandar Spasojević

raznim dužnostima u SR Sloveniji. Član CK SK Slovenije. Nosilac „Partizanske spomenice 1941" — 302

Babić. Komandant manje jedinice Dobrovoljačke antikomunističke milicije (MVAC-Milizia Volontaria Anticomunista), pomoćne italijanske vojne snage u NDH, za borbu protiv NOP-a, sastavljene isključivo od četnika — 268

Baćović Petar, advokat, rezervni oficir vojske Kraljevine Jugoslavije. Po nalogu predsjednika kvislinške vlade Srbije Milana Nedića stupio u četnički pokret Draže Mihailovića, u kome se istakao kao jedan od najvećih pobornika borbe protiv narodnooslobodilačkog pokreta. Aprila 1942. došao u istočnu Bosnu. Bio na raznim vojnim dužnostima, a od avgusta 1942. do aprila 1945. komandant Operativnih jedinica istočne Bosne i Hercegovine. Poznati saradnik okupatora. Sa svojim jedinicama učestvovao je u mnogim borbama protiv partizana. Maja 1945. ubile su ga ustaše — 265

Bajić Slobodan Paja (1916—1943), do II svjetskog rata student Filozofskog fakulteta u Beogradu. Član KPJ od 1938. Robijao u sremskomitrovačkoj kaznioni, iz koje je s drugovima pobjegao avgusta 1941. Učesnik u organizovanju ustanka u Sremu. U jesen 1941. prelazi na slobodnu teritoriju zapadne Srbije i Sandžaka. U toku NOR-a je bio komesar Fruškogorskog NOPO i 1. vojvođanske brigade (1941—1943). Jula 1943. postavljen za političkog komesara GŠ NOV i PO Vojvodine. Bio je član PK KPJ za Vojvodinu. Poginuo u istočnoj Bosni u borbi protiv Nijemaca avgusta 1941. Narodni heroj — 302

Bakarić dr Vladimir (1912), pravnik. Aktivan u revolucionaronom pokretu od 1932; član KPJ od 1933. Zbog revolucionarnog rada policija ga više puta hapsila i proganjala. Bio izabran za sekretara organizacije SKOJ-a na Zagrebačkom sveučilištu 1935, a maja 1937. postao član Agitpropa CK KPH. Član CK KPH od 1940. U NOR-u istaknuti organizator i rukovodilac oslobodilačke borbe: bio politički komesar GŠ Hrvatske; vijećnik ZAVNOH-a i AVNOJ-a; 1944. izabran za sekretara CK KPH. Poslije oslobođenja predsjednik vlade Hrvatske (1945—1953); od 1953. predsjednik Sabora; član CK KPJ od 1948; na VI kongresu KPJ izabran za člana Izvršnog komiteta CK SKJ; bio predsjednik CK SKH; član Predsjedništva CK SKJ i Predsjedništva SFRJ; član Savjeta Federacije. Narodni heroj. Nosilac „Partizanske spomenice 1941" — 301

Bakić Mitar (1908—1960), diplomirao prava; politički radnik. Pripadao naprednom omladinskom pokretu; član KPJ od 1932. God. 1936. postao je član Centralnog odbora Jedinstvene radničke partije Jugoslavije. Od 1939. bio opunomoćenik CK KPJ za partijskopolitički rad u jugoslovenskoj vojsci, a potom član Vojne komisije CK KPJ. Učestvovao u organizovanju ustanka u Crnoj Gori, a zatim radio u Vrhovnom štabu; član Glavnog NOO Srbije (1941). Od aprila 1942. politički komesar Glavnog štaba za Crnu Goru, pa politički komesar 4. proleterske brigade, 2. proleterske divizije i 2. udarnog korpusa. Juna 1944. imenovan za sekretara Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije; od kraja 1945. bio generalni sekretar vlade FNRJ. Od 1949. do 1960. sekretar Koordinacionog komiteta vlade Jugoslavije, sekretar Savezne skupštine i dr. Biran je za člana CK SK Crne Gore, Saveznog odbora SSRNJ i CK SKJ. General-potpukovnik JNA. Narodni heroj. Nosilac „Partizanske spomenice 1941" — 270

Balo (Balo). Pseudonim člana prvoformiranog CK KP Albanije. Pseudonim nije razrešen. Vidi napomenu 203 — 158

Banuš (Banuski). Pseudonim člana prvoformiranog CK KP Albanije. Pseudonim nije razrešen. Vidi napomenu 203 — 158

Bekteši Sadik. Do II svjetskog rata pripadao skadarskoj komunističkoj grupi. Jedan od osnivača KP Albanije, organizator Narodnooslobodilačke borbe u Albaniji i sekretar CK KPA za Skadar. Za člana CK izabran na Prvoj zemaljskoj konferenciji marta 1943. Poginuo u toku rata — 288

Bodiroga Vasilije, komandant Fočanskog vojnočetničkog odreda. S tog položaja smijenjen avgusta 1942. na zahtjev Petra Baćovića, komandanta Komande operativnih jedinica istočne Bosne i Hercegovine. Na njegovo mjesto za komandanta Fočanske brigade postavljen je Milan

Matović, potporučnik vojske Kraljevine Jugoslavije, a od 1941. pripadnik četničkog pokreta Draže Mihailovića — 56

Bosnić Tomislav, do II svjetskog rata pukovnik vojske Kraljevine Jugoslavije i nastavnik u Vojnoj akademiji u Beogradu. Poslije aprilskog rata 1941. stupio u službu oružanih snaga NDH — u domobrane u činu pukovnika. U aprilu 1943. borci 12. slavonske proleterske brigade zarobili ga na položaju komandanta Slavonskog domobranskog zdruga s još 13 oficira kod Vučjačkog klanca kod Slavonske Požege. Odbio da stupi u jedinice NOVJ. Poslije dva mjeseca od zarobljavanja pobjegao iz zatvora. Suđen 1946. pred Vojnim sudom u Sarajevu, ali je oslobođen od krivice — 88

Božović Radomir (1915), bankarski činovnik. Član KPJ i učesnik NOR-a od 1941. U toku NOR-a borio se u sastavu Piperskog NOPO (komandir voda), u bataljonu „18 oktobar" (komandir čete) i 1. proleterskoj brigadi (komandir voda). Novembra 1942. po odluci VŠ NOVJ prekomandovan u Sloveniju. Od dolaska u Sloveniju do kraja rata bio komandant bataljona Tomšičeve brigade, komandant 12. slovenačke brigade, zamjenik komandanta i načelnik Štaba 15. slovenačke divizije i operativni oficir GŠ Slovenije. Poslije rata ostao u službi u JNA. Bio komandant divizije, korpusa i armije. General-major u penziji. Narodni heroj. Nosilac „Partizanske spomenice 1941" — 302

Brajović Petar (1915), do rata podoficir JV. Učesnik NOR-a od 1941. Član KPJ od 1942. U toku NOR-a poslije 13-julskog ustanka, komandir voda i čete u odredu „Bijeli Pavle". Prilikom formiranja 4. proleterske crnogorske brigade bio je komandir voda, a potom komandir čete. Novembra 1942. po odluci VŠ NOVJ prekomandovan u Sloveniju. U Sloveniji je bio komandant 1. slovenačke artiljerijske brigade, načelnik Štaba i komandant 18. slovenačke artiljerijske brigade, načelnik Štaba i komandant 18. slovenačke divizije i načelnik 4. operativne zone. Poslije rata načelnik štaba divizije, komandant artiljerije armije, načelnik artiljerije korpusa i područja. General-major u penziji. Nosilac „Partizanske spomenice 1941" — 302

Brković Savo (1906), član KPJ od 1924. Od 1927. studirao na Pravnom fakultetu u Beogradu. Od 1932. bio je na raznim partijskim dužnostima; član i sekretar PK KPJ za Crnu Goru, Boku, Sandžak, Kosovo i Metohiju. U NOR-u od 1941: politički komesar bataljona 5. crnogorske brigade, rukovodilac Politodjela 3. krajiške brigade i na partijskim dužnostima u Crnoj Gori. Poslije rata bio je član IK CK SK Crne Gore i predsjednik Republičkog vijeća Narodne skupštine Crne Gore i dr. Član Savjeta Federacije. Narodni heroj. Nosilac „Partizanske spomenice 1941" — 199

Bronzić Živko (1921—1943), zemljoradnik. Učesnik NOR-a od 1941. U toku NOR-a bio je komesar i komandir čete i komandant bataljona 7. banijske brigade. Poginuo 2. februara 1943. u blizini Bihaća. Narodni heroj — 75, 274

Brozović Ivan, od aprila 1941. do aprila 1945. pukovnik i general oružanih snaga NDH. U jesen 1941. je komandant divizije u Banjoj Luci. Od 1942. do kraja 1944. zapovjednik 1. domobranskog zbornog područja u Zagrebu. Krajem marta 1945, nakon izvršene reorganizacije oružanih snaga NDH, zapovjednik je 13. divizije 5. ustaškog zbora. Nestao u vrijeme završnih operacija za oslobođenje zemlje — 220

Bulatović Veko (1884 — 1969), crnogorski kapetan i jugoslovenski potpukovnik do 1930, kada je penzionisan. Učesnik NOR-a od 1941. U toku NOR-a bio komandant bataljona Komskog NOPO i komandant tog odreda. Od maja 1942. nalazio se na raznim pozadinskim dužnostima. U ljeto 1943. proizveden u čin general-majora NOVJ. Poslije rata je u penziji. Nosilac „Partizanske spomenice 1941" — 282

Burić Savo (1915—1963). Pred II svjetski rat studirao na Pravnom fakultetu u Beogradu. Kao student učestvovao u naprednom studentskom pokretu. Član KPJ od 1939. Učesnik NOR-a od 1941. U NOR-u je bio komandir čete u Lovćenskom bataljonu, komandant 1. bataljona 1. proleterske brigade, komandant 5. crnogorske, 2. dalmatinske i 4. crnogorske brigade i 3. divizije. Poslije rata je bio na dužnosti komandanta tenkovskih i motorizovanih jedinica JNA, komandant kor-

pusa i na štabnim dužnostima u DSNO. General-potpukovnik JNA. Narodni heroj — 293

Cvetković Marijan (1920), do II svjetskog rata student. Član KPJ od 1938. Organizator ustanka 1941. na području Siska. Bio organizacioni sekretar OK KPH za Sisak. U toku NOR-a bio zamjenik komandanta Moslovačkog NOPO, politički komesar 16. omladinske brigade „Joža Vlahović", 12. divizije i pomoćnik komesara 6. korpusa NOVJ. Poslije rata član vlade i Izvršnog vijeća SR Hrvatske, član CK i IK CK KPJ, predsjednik GO SSRN Hrvatske. Pukovnik JNA u rezervi. Narodni heroj. Nosilac „Partizanske spomenice 1941" — 277

Cvetković Vita (1909—1981), do II svjetskog rata stolarski majstor. Član KPJ od 1940. Učesnik NOR-a od 1941. Ustaničkih dana 1941. bio je sekretar OK KPJ za Donje Pomoravlje. U toku NOR-a bio borac, vojni i partijski rukovodilac u 2. šumadijskom NOPO, 3 (šumadijskog) bataljona 2. proleterske brigade, Centralne bolnice i u Sanitetskom odsjeku VŠ NOVJ. Biran je za vijećnika AVNOJ-a i ASNOS-a. Poslije rata biran za narodnog poslanika u više saziva. Duže vrijeme bio u Službi državne bezbijednosti u činu pukovnika i zvanju višeg savjetnika. Objavio je nekoliko knjiga sjećanja iz NOR-a. Član Savjeta SR Srbije. Nosilac „Partizanske spomenice 1941" — 83

Čerčil Vinston (Churchill Winston; 1874—1965), jedan od najvećih britanskih državnika i političara; pripadnik Konzervativne stranke. Završio Vojnu akademiju 1897; više puta bio ministar (od 1908. do 1939; predsednik vlade od maja 1940. do 1945. i od 1951. do 1955. U doba oktobarske socijalističke revolucije jedan od zagovornika i organizatora intervencije protiv Sovjetske Rusije. Kao pobornik tradicionalne britanske političke ravnoteže snaga na Kontinentu, još 1936. zahtevao je energičnu akciju protiv nacističke agresije. Od trenutka fašističkog napada na Sovjetski Savez zalagao se za stvaranje antihitlerovske koalicije — 304

Čolaković Rodoljub (1900), član KPJ od 1919. Pripadao organizaciji Crvena pravda, koja je 1921. u Delnicama izvršila atentat na ministra Milorada Draškovića, pa je zbog učešća u atentatu osuđen na 12 godina robije. Po izdržanoj kazni emigrirao u Beč; u Moskvi je završio Međunarodnu lenjinsku školu. Po zadacima Partije radio u Francuskoj, Čehoslovačkoj i Španiji do 1939. Na savjetovanju u Moskvi 1936. kooptiran u rukovodstvo KPJ i na toj dužnosti ostao do 1938. U NOR-u od 1941: član Glavnog štaba za Srbiju, politički komesar Glavnog štaba za Bosnu i Hercegovinu, član PK KPJ za BiH, vijećnik na Prvom i Drugom zasjedanju AVNOJ-a, vijećnik ZAVNOBiH-a, sekretar Predsjedništva AVNOJ-a. U vladi DFJ ministar, pa prvi predsjednik vlade BiH. Od 1948. bio član CK SKJ, CK SK BiH, Savezne vlade, a potom član i potpredsjednik SIV-a i dr. Objavio više književnih i istoriografsko-publicističkih djela. Narodni heroj, odlikovan Ordenom junaka socijalističkog rada, član Savjeta Federacije. Nosilac „Partizanske spomenice 1941" — 226, 231, 302

Čubrić Milivoj Mile (1919), do rata nastavnik u Sarajevu i student prava. Učesnik NOR-a od 1941. Član KPJ od 1942. Do novembra 1942. ilegalac u Sarajevu, partijski radnik u Foči, komandant kombinovane čete pri VŠ NOVJ i u 5. crnogorskoj brigadi. Novembra 1942. prekomandovan u Sloveniju, gdje je bio zamjenik komandanta i komandant bataljona brigade „Matija Gubec", komandant 9. brigade 18. divizije i komandant Oficirske škole GŠ NOV Slovenije. U JNA u činu potpukovnika ostao do februara 1947. Poslije rata radi u Saveznoj vladi kao pomoćnik ministra za fizičku kulturu. Između 1954. i 1968. bio direktor JAT-a, sekretar Spoljnotrgovinske komore SFRJ i šef njenog predstavništva u SR Njemačkoj. Nosilac „Partizanske spomenice 1941" — 302

Ćetković Petar Pero (1907 — 1943), komandant divizije NOVJ. Do II svjetskog rata oficir Jugoslovenske vojske. Učesnik NOR-a od 1941. Član KPJ od 1942. U toku NOR-a bio je komandant Lovćenskog NOPO, komandant 1. bataljona 1. proleterske brigade, komandant 1. dalmatinske brigade i 3. divizije. Poginuo na dužnosti komandanta 3. divizije. Narodni heroj — 75

Ćitaku Ramadan (Çitaku Ramadan), do II svjetskog rata službenik. U novembru 1941. izabran u Privremeni CK KP Alba-

nije, a u Politbiro na I zemaljskoj konferenciji CK KPA marta 1942. U Politbirou KPA vodio organizacione poslove. Poslije rata je bio ministar finansija u vladi NR Albanije i ambasador Albanije u FNRJ. Zbog neslaganja s politikom Envera Hodže i CK KPA prema KPJ i Jugoslaviji koja je uslijedila poslije objavljivanja Rezolucije IB, u jesen 1948 (na IX plenumu CK KPA) isključen iz Partije i Politbiroa i razriješen državnih funkcija. Od tada do penzionisanja radio kao službenik u Ministarstvu finansija — 288

Dakić Spasoje (1909—1947) seljak. Bio je organizator i vođ četničkog pokreta u rejonu-Čelebića (kod Foče); komandant bataljona četničke Fočanske brigade Drinskog korpusa. God. 1942. ubio i opljačkao šefa britanske vojnoobavještajne misije majora Terensa Atertona i njegovog radio-telegrafistu. Poginuo kao odmetnik na Zelengori — 270

Dapčević Peko (1913), u radnički pokret stupio kao gimnazijalac, a član je KPJ od 1933. God. 1936. i 1937. bio član OK KPJ za Cetinje. U španskom ratu bio komandant bataljona (u činu poručnika). Poslije poraza Republike 1939. zatočen u logoru u Francuskoj; sljedeće godine pobjegao u Austriju, a 1941. došao u Jugoslaviju. U NOR-u od 1941: komandant Lovćenskog odreda, zatim Glavnog štaba za Crnu Goru, 4. proleterske crnogorske brigade. 2. divizije, 2. udarnog korpusa, 1. armijske grupe, 1. armije; član AVNOJ-a i CASNO-a. Poslije rata zamjenik, zatim načelnik Generalštaba JNA, član SIV-a, ambasador, potpredsjednik Skupštine Jugoslavije; Član CK SKJ. General-pukovnik JNA. Odlikovan je Ordenom slobode i Ordenom narodnog heroja. Član Savjeta Federacije. Nosilac „Partizanske spomenice 1941" — 12, 19, 20, 22, 78, 109, 112 — 114, 127, 130, 137, 194, 195, 206, 207, 212, 213, 217, 221—223, 226, 231, 252, 253, 255—259, 275, 280, 282, 289, 306

Debeljak Stjepan Bili (1908—1968), do II svjetskog rata mašinbravar u Ložionici JDŽ u Zagrebu. Istaknuti sindikalni i partijski aktivista. Član KPJ od 1932. Učesnik NOR-a od 1941. U toku NOR-a je bio ilegalac u Zagrebu; po prelasku na slobodnu teritoriju član i sekretar KK KPH za Dvor na Uni, član OK KPH za Baniju, zamjenik komesara 8. banijske brigade, član politodjela 16. i 17. banijske brigade, 3. vojvođanske brigade i 16. vojvođanske divizije i sekretar OK KPH u Bjelovaru. Poslije rata nalazio se na raznim dužnostima u Hrvatskoj. Bio je savezni i republički poslanik, sekretar Sabora NR Hrvatske, član Glavnog odbora SSRN Hrvatske, član CK KPH. Narodni heroj. Nosilac „Partizanske spomenice 1941" — 235

Dedijer Vladimir (1914), novinar publicista, profesor Univerziteta, član SANU. Bio je dopisnik „Politike" iz Republikanske Španije (1936); po povratku u zemlju sarađuje u progresivnim listovima i časopisima na liniji KPJ; član KPJ od 1939. U NOP-u od 1941; jedan od urednika „Borbe" u toku NOR-a i poslije oslobođenja, član Agitprop-komisije CK KPJ; od 1954. bavi se naučnim radom. Autor više zapaženih radova iz oblasti istorije. (Dnevnik 1941—1945: 3 knjige; Josip Broz Tito, Prilozi za biografiju i dr) — 296

Dejović Aleksa (1920–1943), do II svjetskog rata metalski radnik u Fabrici oružja i municije u Užicu. Učesnik NOR-a i član KPJ od 1941. U toku NOR-a je bio borac i zamjenik komesara čete Užičkog NOPO, komesar Užičkog bataljona u Sandžaku i zamjenik komesara 4. bataljona i politički komesar 2. proleterske brigade. Poginuo kod Foče u proleće 1943. Narodni heroj — 75, 274

Dikin Frederik Viljem (Deaken Frederick William; 1913), istoričar, univerzitetski profesor. U toku II svjetskog rata bio na dužnosti u britanskom Ministarstvu rata; prekomandovan u Kairo u odjeljenje SOE (Subversive Operations Executive) britanskog Glavnog štaba za Srednji istok. U VŠ NOVJ spustio se padobranom 28. maja 1943. kao šef dijela misije „Tipikal". Po završetku rada u ovoj misiji dodijeljen BAF-u (Balkan Air-Force) u Bariju, a od 1945. vršio je visoku funkciju u britanskoj ambasadi u Beogradu. Uskoro poslije rata vratio se svojoj profesiji i na kraju aktivne službe bio rektor koledža Sv. Antonija Univerziteta u Oksfordu. Objavio je nekoliko knjiga iz savremene istorije — 204, 227, 287

Diklić Đuro Džordž, član savezničke-britanske misije „Hoathley I" pri jedinicama NOVJ, koja se padobranima spustila

noću 20/21. aprila 1943. u istočnoj Bosni kod sela Šekovića. Srbin iz Like, vojnik Jugoslovenskog dobrovoljačkog korpusa na Solunskom frontu u I svjetskom ratu, borac internacionalnih brigada u španskom građanskom ratu. Iz Spanije ilegalno ušao u SAD, zatvoren i osuđen na robiju. Kao zatvorenik se prijavio za specijalne zadatke na tlu Jugoslavije. Ostao u sastavu misije do kraja rata, kada je otišao u Italiju. Poslije povratka iz Italije u Jugoslaviju 1946. gubi mu se trag — 289, 302

Dimitrov Georgi (1882—1949), revolucionar bugarskog i međunarodnog radničkog pokreta. Član SDP Bugarske od 1902. Od 1906. sekretar Nacionalnog sindikalnog saveza Bugarske i rukovodi mnogim radničkim akcijama. Član CK SDP (tijesni socijalisti) od 1909. Zalagao se za saradnju balkanskih socijaldemokratskih partija i za stvaranje balkanske socijalističke federacije. Borac protiv bugarske osvajačke politike u balkanskim ratovima i I svjetskom ratu. Jedan je od osnivača Bugarske komunističke partije i organizator septembarskog ustanka u Bugarskoj (1923). Na III kongresu KI (1921) izabran u Izvršni komitet. Po emigriranju radio u KI i BKF. U Njemačkoj uhapšen 1933. i na procesu u Lajpcigu uspješno branio komunistički pokret. Iz Njemačke protjeran u SSSR 1934. Na VII kongresu KI dao jedan od najznačajnijih referata. Od 1935. do 1943. bio je generalni sekretar KI. Organizator Otečestvenog fronta Bugarske i otpora fašizmu u njoj. Od 1945. do 1948. bio je predsjednik vlade i generalni sekretar KP Bugarske — 158, 197, 201, 203, 204, 216, 219, 225, 230, 232—236, 292, 316, 318, 320

Dišnica dr Imer (Dishnica Ymer), ljekar. Član KP Francuske postao u vrijeme studija, a KP Albanije od njenog osnivanja. U toku rata je bio član Okružnog komiteta u Korči. Za člana CK KPA izabran aprila 1942. Zbog oportunističkog držanja u toku pregovora s nacionalističkom grupom „Bali Kombetar" (Nacionalni front), isključen je iz Centralnog komiteta. Poslije rata radio je u Tirani u zdravstvu — 288

Dragićević Veljko (1911—1944). podoficir vojske Kraljevine Jugoslavije. U septembru 1941. s britanskom misijom (koja je upućena u štab D. Mihailovića) kapetana Hadsona i majora Ostojića i Lalatovića došao u Jugoslaviju. Kao pristalica NOB napustio misiju u Užicu i priključio se partizanima. Postao radiotelegrafista VŠ NOV i POJ. Kao major poginuo prilikom njemačkog desanta na Drvar 25. maja 1944 — 142, 284

Draža — vidi Mihailović Dragoljub Draža

Drenović Uroš (?—1944), učitelj i rezervni oficir vojske Kraljevine Jugoslavije. Učestvovao u ustanku 1941. u rejonu Mrkonjić-Grada, ali se ubrzo odvojio od partizana i postao komandant četničkog bataljona „Kočić", a zatim i komandant Bosansko-krajiškog četničkog korpusa. Postao jedan od najistaknutijih četničkih vođa u Bosni. Poginuo maja 1944. kod Mrkonjić-Grada prilikom bombardovanja od strane savezničke avijacije — 265

Družić Milan (1921), do II svjetskog rata bio je brodski tesar. Emigrirao u SAD 1939, gdje se naročito bavio hrvatskim iseljeničkim pokretom. Juna 1942. pristupa britanskim snagama za specijalne zadatke na tlu Jugoslavije. Član je misije koja se na Krbavsko polje padobranima spustila u GŠ NOV Hrvatske 20/21. maja 1943. Misiju napustio 7. decembra 1943. i pristupio NOP-u. Do kraja rata u jedinicama NOVJ i OZN-e obavljao poslove radio-telegrafiste. Poslije rata radio u jugoslovenskom pomorstvu kao radio-telegrafista. Bio je i sekretar Jadranske slobodne plovidbe i Zavoda za projektovanje u pomorstvu „Oblik" u Splitu. Penzionisan 1969 — 289, 302

Duić, ustaški satnik, komandant bataljona 1. gorskog zdruga. Zarobljen 9. maja 1943. u Voćinu (Slavonija) prilikom osvajanja ustaškog garnizona koje su izvršile 16. i 17. brigada 12. slavonske divizije. Poslije zarobljavanja gubi mu se trag — 203

Dzodze Koči (Xoxe Koçi), do II svjetskog rata zanatlijski radnik. Jedan od vođa Korčanske komunističke grupe. Novembra 1941. ušao u Privremeni CK KP Albanije. Za člana Politbiroa izabran na I zemaljskoj konferenciji CK KPA. Poslije rata je bio predsjednik i ministar u prvoj vladi NR Albanije i organizacioni sekretar CK KPA. Zbog neslaganja s politikom Envera Hodže i CK KPA prema KPJ i

FNRJ izazvanu Rezolucijom IB, u jesen 1948. smijenjen sa svih partijskih i državnih funkcija i isključen iz Partije. Iduće godine (1949) na političkom procesu zasnovanom na lažnim optužbama osuđen na smrt i pogubljen — 288

Džons Viljem (Jones William; 1895—1969), kanadski major, učesnik, heroj i invalid I svjetskog rata (ostao bez oka i s ukrućenom nogom). U II svjetskom ratu dobrovoljac britanskih vojnih snaga, pripadnik RAF-a i britanske Glavne komande za Srednji istok. Član savezničke misije za vezu s NOVJ koja se padobranima spustila 18/19. maja 1943. na Krbavsko polje. Rat je završio na tlu Jugoslavije. Svoja sjećanja na boravak s partizanima objavio je 1946. u knjizi „Twelve months with Tito's Partisans" („Dvanaest mjeseci s Titovim partizanima"). Nosilac je Ordena jugoslovenske zastave sa zlatnim vijencem — 279, 282, 285

Đilas Milovan Điđo (1911), studirao filozofiju i prava. Kao član KPJ uhapšen 1933. i osuđen na 3 godine robije. Po izlasku s robije bio član MK KPJ za Beograd i PK KPJ za Srbiju. Na V konferenciji KPJ izabran za člana Politbiroa CK KPJ. U NOR-u član Vrhovnog štaba. Od 1945. do 1954. ministar i član Politbiroa (IK) CK SKJ i predsjednik Skupštine SFRJ. U 1953. god. objavio niz članaka revizionističke i anarhističko-liberalističke sadržine suprotstavljajući se politici SKJ. Na plenumu CK SKJ 1954. isključen iz CK, a potom i iz SKJ. Zbog neprijateljskog rada 1957. osuđen na 9 godina robije; lišen funkcija i odlikovanja i penzionisan. Postao antikomunist i neprijatelj socijalističke Jugoslavije. Objavio u inostranstvu više knjiga i napisa antijugoslovenskog i antikomunističkog sadržaja — 159, 199, 213, 215, 249, 254, 258, 293

Đokić Vojislav (1893—1943), major vojske Kraljevine Jugoslavije. Zbog revolucionarnog rada 1932. uhapšen u Mariboru i osuđen na 15 godina robije; u januaru 1941. uslovno pušten na slobodu. Uključio se u pripremanje ustanka; 1941. stupio u Kalinovički NOPO i krajem iste godine postao zamjenik komandanta odreda. Od maja 1942. član Vrhovnog štaba; od novembra 1942. do maja 1943. načelnik štaba 7. banijske divizije. Podlegao ranama u maju 1943. General-major NOVJ — 282

Đorđević Ljubica (1922). Do II svjetskog rata đak učiteljske škole. Član KPJ i učesnik NOR-a od 1941. U NOR-u bila partijski radnik i član Politodjela u Kragujevačkom NOPO, 1. proleterskoj, 3. krajiškoj, 1. i 5. vojvođanskoj brigadi i 36. vojvođanskoj diviziji. Poslije rata obavljala je razne društvene i političke dužnosti u Kragujevcu, Beogradu i Srbiji. Vanredni profesor Filološkog fakulteta u Beogradu. Nosilac „Partizanske spomenice 1941" — 231

Đujić Momčilo, četnički vojvoda iz Dalmacije. Do rata pravoslavni sveštenik u selu Toplja kod Knina. U ljeto 1941. organizuje u Kninskoj krajini otpor ustaškim zločinima nad srpskim življem, ali i četnički pokret Draže Mihailovića. U ratu komandant četničke Dinarske divizije. Do 9. septembra 1943. istaknuti saradnik italijanskog okupatora u borbi protiv NOP-a. Od tada do jeseni 1944. kada je s dijelom ljudstva Dinarske divizije prešao u Italiju, saradnik Nijemaca. Poslije rata nastanio se u SAD. Stavio se na čelo ekstremne antijugoslovenske četničke emigracije — 265

Đurić Ljubodrag Ljubo (1917), učitelj. Član KPJ od 1939, a u NOR-u od 1941. Bio je zamjenik komandanta 2. proleterske brigade, komandant iste brigade, i 2. proleterske divizije, zamjenik komandanta GŠ Srbije i komandant Beograda od oktobra 1944. Poslije rata generalni sekretar i član Savezne vlade, direktor „Službenog lista SFRJ". General-major JNA u penziji. Nosilac „Partizanske spomenice 1941" — 176, 177, 179, 194, 195, 285, 292

Đurišić Pavle (1907—1945), oficir vojske Kraljevine Jugoslavije; četnički komandant. U decembru 1941. od Draže Mihailovića dobio zvanje vojvode i imenovan za komandanta Limskih četničkih odreda; zamjenik komandanta Nedićevog dobrovoljačkog korpusa, komandant četničke komande Crne Gore, Boke i Starog Rasa. Njegove jedinice su učestvovale u više krupnih poduhvata (samostalno i zajedno s okupatorom) protiv NOVJ i izvršile mnoge zločine nad rodoljubima i pripadnicima NOP-a i genocid nad muslimanskim življem u Sandžaku i istočnoj Bosni.

Ubile su ga ustaše u Gradiški aprila 1945 — 29, 37, 38, 125, 161, 162, 268, 269, 276, 279, 280

Đurović Vako — vidi Đurović Vasilije Vako

Đurović Vasilije Vako (1910—1943), student. Aktivist srednjoškolskog i studentskog naprednog pokreta. Član KPJ i u NOR-u od 1941. U ustanku je bio komandir Momišićko-tološke partizanske čete. Krajem 1941. postavljen za komandanta 3. udarnog bataljona Zetskog NOPO „Bajo Sekulić", a zatim za komandanta 3. bataljona 4. proleterske brigade. Bio je zamjenik i komandant 4. proleterske crnogorske brigade. Teško ranjen u bici na Sutjesci i umro od zadobijene rane jula 1943. Narodni heroj — 21, 296, 302, 318

Engels Fridrih (Friedrich, 1820—1895), osnivač naučnog socijalizma (komunizma) zajedno s Karlom Marksom; jedan od klasika marksizma, autor niza naučnih radova iz oblasti istorije, političke ekonomije i filozofije — 159

Erdeljan Petar — vidi Erdeljac Petar Pero

Erdeljac Petar Pero (1903—1977), od 1927. ekonomski emigrant u Kanadi. Aktivno učestvovao u jugoslovenskim iseljeničkim organizacijama i rudarskom sindikatu. Član KP Kanade od 1935, što mu je priznato i kao članstvo u KPJ. Učesnik španskog građanskog rata. Borio se u sastavu 15. internacionalne brigade u bataljonu „Dimitrov". Bio je komesar čete „Matija Gubec". Poslije poraza republikanske vojske vraća se u Kanadu. Jula 1942. kao dobrovoljac stupa u specijalne jedinice britanskih vojnih snaga. Kao član savezničke misije „Furgos" spustio se padobranom u blizini Brinja u Lici noću 20/21. aprila 1943. Septembra 1943. napustio britansku misiju i pristupio NOP-u. Do kraja rata bio je politički komesar Karlovačkog odreda i brigade. Poslije rata direktor „Jugopetrola" u Zagrebu. Nosilac „Partizanske spomenice 1941" — 55, 269, 278

Filipo – vidi Filips Pol

Filips Pol (Phillips Paul), ukrajinski Jevrejin. Član CK KP Kanade. Zadužen za rad s nacionalnim grupama doseljenim u Kanadu. Predstavnik CK KPK u tročlanoj grupi koja je vršila odbir dobrovoljaca (uglavnom komunista) jugoslovenskih emigranata u Kanadi za specijalne zadatke u okviru britanskih vojnih misija na tlu Jugoslavije. Bio je glavni zagovornik Rezolucije IB u Kanadi — 67

Frol Ivo (1908), do rata profesor gimnazije i književnik u Zagrebu. U toku 1932. izdavao časopis „Signali". Prije rata objavio zbirku pjesama „Krst nad krevetom". Član KPJ od 1939. Učesnik NOR-a od 1941. U toku rata je bio u zatvoru u Zagrebu i u logoru u Jasenovcu. Marta 1943. razmijenjen za njemačke zarobljenike. Do kraja rata je bio član politodjela 3. krajiške i 7. banijske brigade, upravnik Pozorišta narodnog oslobođenja i član ZAVNOH-a. Poslije rata bio je ministar prosvjete i kulture NR Hrvatske i FNRJ i sekretar Komisije SIV-a za veze s inostranstvom (do 1961). Od tada do penzionisanja (1972) bio je upravnik Univerzitetske biblioteke u Beogradu. Objavio je tri zbirke pjesama. Nosilac „Partizanske spomenice 1941" — 235

Galjardi Alberto (Gagliardi Alberto), narednik, pilot italijanskog ratnog vazduhoplovstva. Poginuo 28. aprila 1943. kada je avionom napao selo Kljuni kod Nevesinja. Oboren od partizanske vazdušne odbrane — 273

Garibović Katarina Kaja (1921), do II svjetskog rata učenica učiteljske škole u Šapcu. Učesnik NOR-a i član KPJ od 1941. U toku NOR-a je bila borac Mačvanskog NOPO i Prateće čete VŠ NOVJ, član politodjela 7. banijske brigade i 7. banijske divizije. Od oktobra 1944. sekretar je OK SKOJ-a i član OK KPJ za okrug šabački. Poslije rata je bila član CK SKOJ-a i član Predsjedništva USAOJ-a. Od 1947. do 1953. je predavač i rukovodilac Političke škole CK KP Srbije, a od tada predsjednik Savjeta za brigu i staranje o djeci Srbije. Nosilac „Partizanske spomenice 1941" — 235

Gavriljčenko Aleksije (1904—1960). Po završetku građanskog rata u SSSR-u emigrirao u Jugoslaviju. Završio Vojnu akademiju kao pitomac 54. klase (1929). Od tada do 1941. kapetan u vojsci Kraljevine Jugoslavije. Poslije aprilskog rata pristupio oružanim snagama NDH. Krajem 1942. s baterijom kojom je komandovao stupa u NOVJ. Od tada do kraja rata je

bio zamjenik komandanta haubičkog diviziona VŠ NOVJ i komandant artiljerijskih jedinica 2. divizije. Poslije rata (od 1948) ostao u službi u JA. Prihvatio Rezoluciju IB — 68

Gega Liri (Gega Liri), profesor. Član KP Albanije od njenog osnivanja. Aprila 1942. izabrana u Privremeni CKKPA. Od 1943. bila partijski rukovodilac za sjeverni dio Albanije. Po partijskom stažu i obrazovanju bila je najstarija žena komunist i jedan od najjačih intelektualaca ove zemlje. Zbog sukoba s politikom CK i Envera Hodže, poslije konferencije partijskog arhiva Tirane (1958), uhapšena, osuđena na smrt i strijeljana — 288

Gloria Alessandro, korpusni general italijanske vojske. U vrijeme operacija na tlu Jugoslavije „Vajs I" (IV neprijateljska ofanziva; bitka na Neretvi) u februaru i martu 1943. komandovao Petim italijanskim armijskim korpusom — 272

Goranović Maksim (1909). Do II svjetskog rata inženjer agronomije i novinar. Član KPJ od 1937. Zbog revolucionarne djelatnosti zatvaran u toku 1939/1940. Učesnik NOR-a od 1941. U toku NOR-a bio na dužnostima u politodjelima 3. dalmatinske, 7. banijske i 1. vojvođanske brigade, intendant u Glavnom štabu NOV Vojvodine i na službi u NKOJ. U toku 1943. izabran za ratnog dopisnika „Borbe". Poslije rata bio pomoćnik ministra poljoprivrede u vladi DFJ. Od 1946. do 1947. specijalizirao na Poljoprivrednom institutu u Moskvi. Prihvatio Rezoluciju IB; lišen čina potpukovnika JNA i isključen iz KPJ. Emigrirao iz zemlje 1954 — 253

Gošnjak Ivan (1909—1980) general armije; u revolucionarni radnički pokret uključuje se sredinom dvadesetih godina kao stolarski radnik u Sisku; član KPJ od 1933. God. 1935. i 1936. završio je kurs pri MLŠ i kraći oficirski kurs. Od 1937. do 1939. učestvuje u španskom ratu kao dobrovoljac na strani republikanske Španije, a zatim je bio u raznim logorima Francuske; iz logora bježi u novembru 1941. i uključuje se u partizane. Bio je zamjenik komandanta Glavnog štaba NOV i PO Hrvatske, a zatim se nalazio na visokim vojnim dužnostima. Narodni heroj — 282

Gošovi Njazi (Goshovi Njazi). Pseudonim člana prvoizabranog CK KP Albanije. Pseudonim nije razrešen. Vidi napomenu 203 — 158

Grulović Aćim (1898—1948), privatni namještenik. U radničkom i revolucionarnom pokretu učestvuje od 1919. Član KPJ od 1920. Učesnik NOR-a od 1941. Radio na dizanju ustanka i organizovanju partizanskih jedinica u Vojvodini. Komandant GŠ NOV i PO Vojvodine. Vijećnik Prvog, Drugog i Trećeg zasijedanja AVNOJ-a. Poslije rata predsjednik Narodne skupštine SR Srbije. Nosilac „Partizanske spomenice 1941" — 302

Guri (Guri). Pseudonim člana prvoizabranog CK KP Albanije. Pseudonim nije razrešen. Vidi napomenu 203 — 158

Hadson Djuen Bil (Hudson Duane Bill), rudarski inženjer; major britanske vojske. U Jugoslaviju došao 1936. i do 1940. radio u podrinjskim rudnicima. U SOE stupio 1940. i iste godine, zbog pokušaja podmetanja eksploziva pod italijanski brod u splitskoj luci, protjeran iz Jugoslavije. U Jugoslaviju ponovo došao 20. septembra 1941. zajedno s majorima Lalatovićem i Ostojićem u vojnoobavještajnoj misiji kod Draže Mihailovića. U Mihailovićevom štabu bio do 1944. Imao je izvjesnih neslaganja s D. Mihailovićem. Početkom 1944. došao u Štab 2. korpusa NOVJ i sa slobodne partizanske teritorije (marta 1944) upućen u Britaniju — 264, 270, 284

Hajnc F. V. (Heinz F. W.), potpukovnik Vermahta (Wermacht). U proljeće i ljeto 1943. komandant 4. diverzantskog puka koji je u toku operacije „Švarc" (Schwarz) dejstvovao u sastavu 1. brdske divizije „Brandenburg". U ime njemačke komande 10. maja 1943. vodio pregovore u Kolašinu s Pavlom Đurišićem, predstavnikom Draže Mihailovića, o učešću četničkih jedinica u ovoj operaciji. Poslije II svjetskog rata živio u Zapadnoj Njemačkoj — 279

Hamović Rade (1916). Do II svjetskog rata poručnik vojske Kraljevine Jugoslavije. Učesnik NOR-a i član KPJ od 1941. U toku NOR-a bio komandant Kalinovičkog NOPO, načelnik i komandant 10. hercegovačke brigade, načelnik štaba 29. divizije, načelnik Štaba 2. korpusa i član VŠ NOVJ. Poslije rata komandant armi-

je, zamjenik načelnika Generalštaba JNA. Isključen iz SKJ 1968. i penzionisan u činu generalpukovnika JNA. Narodni heroj. Nosilac „Partizanske spomenice 1941" — 290

Hanter Antoni (Hunter Anthony), Škot, profesionalni vojnik — strijelac. U toku II svjetskog rata kapetan britanske vojske sa službom u Glavnoj komandi za Srednji istok. Član britanske vojne misije pri GŠ NOV Hrvatske koja se padobranima spustila noću 18/19. maja 1943. na Krbavsko polje (Lika) — 279

Hasan (Hasani). Pseudonim člana prvoizabranog CK KP Albanije. Pseudonim nije razrešen. Vidi napomenu 203 — 158

Hebrang Andrija (1899—1948), namještenik. Radničkom pokretu pristupio sredinom dvadesetih godina; član MK KPJ u Zagrebu od 1927. Uhapšen 1929. i osuđen na 12 godina robije. Izašao je s robije 1941. U NOR-u na odgovornim političkim dužnostima u Hrvatskoj. Uhapšen kao ilegalac marta 1942, a krajem iste godine zamijenjen za zarobljene fašiste. U zatvoru podlegao neprijatelju i prihvatio suradnju s ustašama (što se nije odmah doznalo). Po izlasku iz zatvora bio sekretar CK KPH (do 1944), a kasnije ministar u vladi FNRJ. U vrijeme napada Kominforma i Staljina na KPJ i socijalističku Jugoslaviju (1948) aktivno i organizovano djelovao protiv zemlje i Partije, zbog čega je uhapšen. U zatvoru izvršio samoubistvo — 91, 149, 276

Hitler Adolf (1889—1945), njemački nacistički diktator, vođa Nacionalsocijalističke partije, kancelar Trećeg Rajha od 1933. do 1945; jedan od najvećih zločinaca u novijoj istoriji. Kao eksponent revanšističko-militarističkih krugova Njemačke, pokušao da izvrši državni prevrat (oktobra 1923). Napisao je knjigu „Mein Kampf", u kojoj je izložio program nacizma i svoje rasističke poglede. Zahvaljujući podršci krupne buržoazije, junkera i sitnoburžoaskih elemenata, 1933. postao kancelar Njemačke, potom zaveo najsuroviju vladavinu. Jedan je od tvoraca Osovine Rim — Berlin, Antikominiternapakta i Trojnog pakta. Pod njegovim vodstvom Njemačka je vodila osvajački rat (1939—1945) u kome je izgubilo živote oko 50 miliona ljudi — 265, 271, 279 — 281

Hodža Enver (Hoxha Enver; 1908). Poslije završenih studija u Francuskoj odlazi u Belgiju (1934), gdje se zapošljava u albanskom poslanstvu. U Albaniju se vraća 1936. Radi u gimnaziji u Korči kao profesor. U ovom gradu počinje njegova revolucionarna i komunistička aktivnost. U CK KP Albanije izabran novembra 1941. kada je osnovana KPA. Za sekretara CK izabran marta 1943. na I zemaljskoj konferenciji KPA. Iste godine je izabran za komesara VŠ NOV Albanije, a od maja 1944. je i njen Vrhovni komandant. Poslije oslobođenja (1946—1954) je predsjednik NR Albanije i ministar inostranih poslova. Od 1948. je generalni, odnosno prvi sekretar KPA — APR. Ima čin generala Albanske narodne armije, a nosilac je Ordena narodnog heroja NR Albanije i SFR Jugoslavije. Idejni je nastavljač socijalizma staljinističkog tipa i glavni zagovornik albanske antijugoslovenske politike — 158, 288

Horstenau Glajze Edmund (Edmund Gleise von Horstenau), general-major Vermahta (Wermacht). Od 16. aprila 1941. do oktobra 1944. specijalni predstavnik Vrhovne komande Vermahta u NDH. Do II svjetskog rata austrijski oficir, istoričar i političar. Od 1936. ministar u austrijskoj vladi Kurta Šušniga. Marta 1938. ušao u pučističku vladu kao potkancelar. Poslije pripajanja Austrije Trećem Rajhu do odlaska u Zagreb imao beznačajnu ulogu. Oktobra 1944. povučen iz Zagreba na sličnu dužnost u Salcburg. Poslije rata u Minhenu izvršio samoubistvo — 299

Humo Avdo (1914), diplomirao filozofiju. Član SKOJ-a i KPJ od 1934. Aktivist naprednog studentskog pokreta. Član PK KPJ za BiH od 1939; aktivno radio na organizovanju ustanka u BiH. U NOR-u član PK KPJ za BiH, član Glavnog štaba za Bosnu i Hercegovinu, vijećnik na Prvom i Drugom zasjedanju AVNOJ-a; vijećnik ZAVNOBiH-a. Poslije rata obavljao više odgovornih funkcija (predsjednik Izvršnog vijeća BiH, član Predsjedništva SKJ). Zbog nesaglasnosti s politikom SKJ oslobođen političkih funkcija (1974). Narodni heroj. Nosilac „Partizanske spomenice 1941" — 302

Ilić Pavle Veljko (1910—1964), oficir vojske Kraljevine Jugoslavije. U NOR-u

od 1941, a član KPJ od 1942. U ratu je bio zamjenik komandanta 6. bataljona 1. proleterske brigade, načelnik Štaba 2. proleterske brigade, pomoćnik načelnika VŠ, vršilac dužnosti komandanta 8. korpusa, delegat pri GŠ NOV i PO Srbije, načelnik GŠ Makedonije i načelnik štaba 5. armije. Poslije rata bio načelnik Štaba armije, komandant Inženjerije JNA i komandant graničnih jedinica JNA. General-pukovnik JNA. Nosilac „Partizanske spomenice 1941“ — 206, 255, 259, 275, 287, 297, 306

Inkret Franc (1914), do II svjetskog rata oficir vojske Kraljevine Jugoslavije. Učesnik NOR-a i član KPJ od 1942. U toku NOR-a je načelnik štaba odreda, načelnik Štaba 3. operativne zone Hrvatske, 12. udarne divizije i Štaba 6. udarnog korpusa. Poslije rata je bio na dužnosti u Upravi inženjerije, komandant artiljerijskog korpusa i armijske oblasti i načelnik Uprave artiljerije DSNO — 277

Ivanović Miladin (1906), učitelj. U naprednom pokretu od 1934, a član KPJ od 1936. U NOP-u od 1941. Bio je komandir čete Posavskog NOPO, komandant 2 (beogradskog) bataljona Posavskog NOPO, komandant 6 (beogradskog) bataljona, član Štaba 1. proleterske brigade, komandant 1. dalmatinske brigade, oficir za vezu sa Sovjetskom misijom pri Vrhovnom štabu, komandant 23. divizije NOVJ. Poslije rata vojni izaslanik Jugoslavije u Čehoslovačkoj, načelnik štaba armijske oblasti, zamjenik komandanta vojne oblasti, načelnik štaba područja. General-potpukovnik JNA. Nosilac „Partizanske spomenice 1941“ — 199, 293

Jakić Velimir (1911—1946), inženjer šumarstva. Član KPJ od 1939. Član, pa sekretar SK KPJ za pljevaljski srez; član Oblasnog komiteta KPJ za Sandžak. U NOR-u: komandant Pljevaljskog NOPO, politički komesar GŠ Sandžaka, politički komesar i komandant 3. proleterske brigade i komandant GŠ Sandžaka i dr. Umro kao pukovnik JNA. Narodni heroj. Nosilac „Partizanske spomenice 1941“ — 72, 274

Jakšić Pavle (1913), završio Filozofski fakultet u Beogradu, a Visoku školu za optiku u Parizu. Član KPJ i u NOR-u od 1941. Bio je komandant NOPO „Jovan Kursula“, 4. bataljona 1. proleterske brigade, 7. divizije (banijske), 11. korpusa, načelnik GŠ NOV i PO Hrvatske i načelnik štaba 4. armije JA. Poslije rata bio je komandant armije i armijske oblasti i načelnik uprave Generalštaba JNA. Biran je za republičkog i saveznog poslanika. General-pukovnik JNA. Narodni heroj. Nosilac „Partizanske spomenice 1941“ — 109, 147, 177, 191, 196, 202, 206, 252, 257, 285

Jančiković dr Toma, advokat. Član vodstva HSS i narodni poslanik od decembra 1938. Pripadao ljevom krilu HSS. Od stvaranja NDH do prelaska u Italiju 28. oktobra 1943. živeo u Crikvenici. Radio na konsolidovanju djela rukovodstva HSS koji se nije vezao za ustaše. Djelimično kolaborirao s Italijanima. Prelaskom u London bio Guverner Narodne banke Jugoslavije u Šubašićevoj vladi, a povratkom u zemlju i vijećnik III zasjedanja AVNOJ-a (1945). Osuđen u Zagrebu 1947. Umro na izdržavanju kazne — 270

Jevđević Dobrosav (1895—1962), građanski političar i narodni poslanik. U toku rata jedan od organizatora četničkog pokreta u Hercegovini i jugoistočnoj Bosni; organizovao saradnju četničkih jedinica s italijanskim okupacionim vlastima. Imenovan od Draže Mihailovića za političkog delegata Vrhovne komande za teritoriju istočne Bosne, Hercegovine, Dalmacije i Like. Poslije kapitulacije Italije nastavlja saradnju s Nijemcima. Emigrirao u Italiju, gdje je i umro — 265

Jevtić Predrag (1914—1943), pravnik. Do rata službenik Narodne banke Jugoslavije. Član KPJ od 1935. Učesnik NOR-a od 1941. U toku NOR-a bio komandant Takovskog bataljona Čačanskog NOPO „Dr Dragiša Mišović“, zamjenik komandanta 2. šumadijskog bataljona Srpsko-sandžačkog odreda (decembar 1941 — februar 1942), zamjenik komandanta i komandant 3. bataljona 2. proleterske brigade (mart — novembar 1942). Novembra 1942. po odluci VŠ NOVJ prekomandovan u Sloveniju, gde je bio zamjenik komandanta i komandant slovenačke udarne brigade „Matija Gubec“ i brigade „Ivan Cankar“. Narodni heroj — 302

Jovanović Arso (1907—1948), oficir vojske Kraljevine Jugoslavije. U NOR-u od 1941: član Glavnog štaba NOPO za Crnu Goru, komandant Crnogorskog NOPO za operacije u Sandžaku, od decembra 1941. do kraja rata načelnik Vrhovnog štaba odnosno Generalštaba JA. Od 1946. do 1948. u SSSR-u završio Vojnu akademiju „Vorošilov"; po povratku u zemlju (1948) načelnik Više vojne akademije; general-pukovnik JNA. Prihvatio Rezoluciju IB, postao neprijatelj socijalističke Jugoslavije; poginuo na granici pri pokušaju bjekstva iz zemlje avgusta 1948 — 15, 145, 218, 258, 267, 272, 282, 300, 306

Jovanović Blažo (1907—1976), pravnik. Član KPJ od 1924. Do II svjetskog rata na raznim partijskim funkcijama — od sekretara partijske ćelije u Varaždinu do sekretara PK KPJ za Crnu Goru i člana CK KPJ. Jedan od organizatora oružanog ustanka u Crnoj Gori 1941. U toku NOR-a nalazio se na značajnim partijskim i vojnim dužnostima u Crnoj Gori. Bio je vijećnik CASNO-a i AVNOJ-a i delegat CK KPJ u Albaniji. Poslije rata je bio predsjednik vlade, Izvršnog vijeća i Narodne skupštine NR Crne Gore, član CK i IK CK SKJ, član Predsjedništva CK SKJ, predsjednik NFJ, član GO SUBNOR-a Jugoslavije, predsjednik Ustavnog suda Jugoslavije i poslanik Skupštine SR Crne Gore i Savezne skupštine više saziva. Narodni heroj. Nosilac „Partizanske spomenice 1941" — 89, 276, 287

Jovanović Isa (1906) radnik. U radničkom pokretu od 1921, a član KPJ od 1928. Više puta hapšen i proganjan. Od 1939. do 1943. sekretar PK KPJ za BiH a od 1943. do 1945. organizacioni sekretar PK KPJ i član GŠ Vojvodine. Vijećnik AVNOJ-a. Poslije rata predsjednik Skupštine Srbije, član Izvršnog vijeća, član CK SKS, član CK KPJ, član Glavnog odbora SSRN Srbije; republički i savezni poslanik itd. Odlikovan Ordenom narodnog heroja i Ordenom junaka socijalističkog rada. Član Savjeta Federacije. Nosilac „Partizanske spomenice 1941" — 302

Jovanović Slobodan (1869—1958), pravnik, pisac i istoričar, profesor univerziteta, predsjednik Srpskog kluba, potpredsjednik u vladi Dušana Simovića (27. mart 1941), predsjednik kraljevske vlade u inostranstvu i zamjenik njenog ministra vojnog Draže Mihailovića (1942—1943). Osuđen, u odsustvu, na kaznu lišenja slobode u trajanju od 20 godina (1946) — 265

Jovanović Vaso (1915) vazduhoplovni oficir (poručnik) vojske Kraljevine Jugoslavije. Član KPJ i u NOR-u od 1941: komandant bataljona „18. oktobar"; zamjenik komandanta 2. bataljona 1. proleterske brigade, pa komandant Rogatičkog NOPO, načelnik štaba 1. pa 2. proleterske brigade i 1. proleterske divizije; komandant 1. proleterske divizije. Poslije rata komandant armije i dr. General-pukovnik JNA. Nosilac „Partizanske spomenice 1941" — 297

Jovanović Zdravko (1909—1943), do rata podoficir JV. Član KPJ od 1937. Učesnik NOR-a od 1941. U toku NOR-a istakao se u organizovanju i vođenju ustanka u valjevskom kraju. Bio je komandant Valjevskog NOPO i član GŠ NOPO Srbije. Marta 1942. s ljudstvom Valjevskog odreda prelazi u istočnu Bosnu. Do novembra 1942. nalazi se u sastavu Beogradskog bataljona 1. proleterske brigade. Novembra 1942. po odluci VŠ NOVJ prekomandovan u Sloveniju, gde je postavljen za načelnika Štaba 2. operativne (notranjske) zone. Poginuo 3. februara 1943. Narodni heroj — 302

Jovičić Dragica Mileva, Belka; 1922—1946), tekstilna radnica u Beogradu. Pred II svjetski rat prešla na rad u Fabriku avionskih motora u Rakovici. Član KPJ od 1940. Učesnik NOR-a od 1941. U toku NOR-a je bila ilegalac u Beogradu, borac-bolničar Kosmajskog NOPO i u 6. bataljonu (beogradskom) 1. proleterske brigade. Poslije rata, do svoje smrti 1946, bila u službi Jugoslovenske misije u NR Bugarskoj. Nosilac „Partizanske spomenice 1941" — 235

Jovičić Mileva Belka — vid. Jovičić Dragica

Radulović Borivoje, generalštabni major vojske Kraljevine Jugoslavije, obavještajni oficir Draže Mihailovića na području Boke Kotorske i Dubrovnika. Decembra 1942. postavljen za nečelnika Istaknutog djela VK JVUO. U proleće 1943, posle proboja snaga NOVJ u predelu Neretve, rukovodio je operacijama četničkih jedinica protiv jedinica NOVJ. Poslije sloma

četničkog pokreta u Jugoslaviji, emigrirao u inostranstvo — 265

Kapo Hisni (Kapo Hisni), do II svjetskog rata službenik. Član KP Albanije od njenog osnivanja. Do izbora u Privremeni CK KPA aprila 1942, bio je sekretar Okružnog komiteta u Valoni. Poslije rata se nalazio na visokim državnim i partijskim funkcijama u NR Albaniji. Član je Politbiroa CK Partije rada odnosno KPA — 288

Karađorđević Petar II (1923—1970), sin kralja Aleksandra; na prijesto stupio 27. marta 1941. nakon vojnog puča koji je izveden pod vođstvom generala Dušana Simovića i u kome je oboreno namjesništvo s knezom-namjesnikom Pavlom na čelu. Poslije fašističkog napada na Jugoslaviju, 15. aprila 1941, bježi iz domovine i živi u Londonu. U toku NOR-a podržava četnički pokret Draže Mihailovića, koga u januaru 1942. imenuje za ministra vojske, mornarice i vazduhoplovstva. Na Drugom zasijedanju AVNOJ-a (29. novembra 1943) zabranjen mu je povratak u zemlju dok narod nakon oslobođenja zemlje ne riješi pitanje kralja, što je i učinila Ustavotvorna skupština 29. novembra 1945. ukidanjem monarhije, oduzimanjem svih prava kralju Petru II i njegovoj rodbini — 3—5, 263, 309

Karanović Nikola (1914), do II svjetskog rata aktivni podoficir jugoslovenske vojske. Učesnik NOR-a i član KPJ od 1941. U toku NOR-a je bio komandant partizanskog odreda „Čavka", komandant Drvarsko-petrovačkog bataljona i 5. krajiškog NOPO, 3. krajiške proleterske brigade, 10. krajiške divizije i zamjenik komandanta 5. korpusa. Poslije rata je komandant divizije, korpusa, načelnik Štaba armije i komandant vojnog područja. General-pukovnik JNA u penziji. Narodni heroj. Nosilac „Partizanske spomenice 1941" — 191, 194, 196

Kardelj Edvard Bevc (1910—1979), revolucionarnom pokretu prišao kao đak učiteljske škole; član SKOJ-a od 1926, član KPJ i član PK SKOJ-a za Sloveniju od 1928, a 1929. njegov sekretar. Do 1932. bio dva puta hapšen i odležao dvije godine na robiji. Od 1932. radio na obnavljanju partijskih organizacija u Sloveniji, a od novembra 1934. do početka 1937. bio u SSSR-u; pohađao je aspiranturu na MLŠ, a istovremeno bio predavač na kursevima u istoj školi i na KUNMZ-u; poslije je po odluci CK KPJ upućen u Sloveniju kao instruktor CK KPJ. Od maja 1938. član Privremenog rukovodstva KPJ, odnosno Politbiroa CK KPJ. Od tada do smrti kao jedan od najbližih saradnika Josipa Broza Tita, u NOR-u i poslije rata, na najvišim društveno-političkim funkcijama u zemlji. Napisao je niz studija i rasprava iz društveno-političke i ekonomske problematike. Narodni heroj i Junak socijalističkog rada — 159, 228, 301, 321

Kempbel Džon (Campbell John, 1920), Irac, vodnik britanskih mornaričko-desantnih jedinica. Član britanske vojne misije „Tipikal" koja je padobranima spuštena na Durmitor 28. maja 1943. radi veze s VŠ NOVJ. Kao član misije bio je šifrant i lični pratilac kapetana Bila Stjuarta. Živi u Irskoj — 287

Kilibarda Milo (1913), general-pukovnik JNA u penziji. Prije rata službenik. Član KPJ od 1941. U NOR-u komesar bataljona, komandant bataljona u Lovćenskom odredu, zamjenik komandanta bataljona u 5. proleterskoj brigadi. U Sloveniji od kraja 1942. do oslobođenja — komandant brigade, načelnik štaba 14. divizije, komandant 4. operativne zone, načelnik Glavnog štaba NOV i PO Slovenije. Poslije rata komandant divizije, vojnog područja, načelnik uprave u DSNO. Završio Višu vojnu akademiju. Narodni heroj. Nosilac „Partizanske spomenice 1941" — 302

Kisel dr Georg (Kissel Georg), njemački SS-major. Od juna 1941. do novembra 1942. zamjenik Harolda Turnera, komandanta Štaba vojne uprave Srbije. Učesnik s njemačke strane u pregovorima s Dražom Mihailovićem u Divcima 13/14. novembra 1941. Opozvan iz Beograda i Srbije 1. novembra 1942. zajedno s komandantom H. Turnerom — 264

Klišanić Vjekoslav (1897—1980), do II svjetskog rata generalštabni potpukovnik vojske Kraljevine Jugoslavije. Poslije aprilskog rata pristupio vojnim snagama NDH. U jesen 1941. u činu domobranskog potpukovnika bio načelnik Štaba 6. pješadijske divizije kopnene vojske NDH, a 1942. načelnik Štaba 1. korpusa. Zarobljen 29. maja 1943. od boraca

Banijskog NOPO između Gline i Topuskog. Pristupio NOP-u. Od tada do kraja NOR-a bio na dužnosti u GŠ Hrvatske i VŠ NOVJ. Poslije rata bio u Generalštabu JA, Upravi pješadije DSNO i načelnik Katedre geografije VVA JNA. General-major JNA u penziji — 219

Knežević Radovan Rade (1916), do II svjetskog rata podoficir jugoslovenske vojske. Učesnik NOR-a od 1941. a član KPJ od 1942. U toku NOR-a je komandant 3. bataljona Slavonskog NOPO, komandant 16. omladinske brigade i komandant 16. divizije. Poslije rata je komandant divizije, pomoćnik načelnika DSNO, komandant vojnog odsjeka i dr. General-major JNA u penziji. Narodni heroj. Nosilac „Partizanske spomenice 1941" — 277

Kopačin, domobranski pukovnik, komandant XV domobranskog puka. Zarobljen 25/26 juna 1943. u Vlasenici, kada su borci 1. proleterske brigade i 1. i 2. vojvođanske divizije oslobodile varošicu i uništile ustaško-domobranski garnizon — 232

Kostić Dušan (1917), književnik i novinar. U revolucionarni pokret se uključuje kao student Filozofskog fakulteta u Beogradu. Jedan je od urednika „Studenta" 1938; kao član KPJ angažovan u mnogim legalnim organizacijama (Akademskom pozorištu, Kulturnom odboru, Debatnom klubu i dr.). Učesnik NOP-a od 1941. Poslije oslobođenja bio je urednik Tanjuga, Radio-Beograda, „Borbe" i nekih drugih listova i časopisa. Naročito je sarađivao u „Politici". Nosilac „Partizanske spomenice 1941" — 235

Kovačević Nikola (1890—1964), do 1921. učitelj. Član KPJ od 1920. Od tada do 1928, kada je emigrirao iz zemlje, aktivno se bavio partijskim radom. Od 1928. do 1945. nalazio se na zadatku KPJ i Kominterne u Sovjetskom Savezu, Kini, Austriji , SAD i Kanadi. U jesen 1942. u sastavu specijalne grupe britanske vojske krenuo u Jugoslaviju, ali je na Atlantiku prilikom torpedovanja broda teško ranjen i vraćen u Kanadu. U Jugoslaviju dolazi 1945, kada je postavljen za opunomoćenog ministra FNRJ u Bugarskoj. S te dužnosti vraća se na rad u CK KPJ. Od 1949. nalazio se na radu u SR Crnoj Gori. Biran je za člana CK SKJ. Nosilac „Partizanske spomenice 1941" — 271

Kovačević Sava (1905—1943), radnik i seljak, a niz godina bio profesionalni revolucionar. Član KPJ od 1925; 1928. član MK KPJ za Grahovo, a 1934 član OK KPJ za Nikšić i sekretar MK. Na VI konferenciji 1937. izabran za člana PK KPJ za Crnu Goru, Boku, Sandžak, Kosovo i Metohiju. 1937. i 1938. jedan je od rukovodilaca Radničko-seljačke stranke u Crnoj Gori, Više puta hapšen, dva puta izvođen pred Sud za zaštitu države; godinu dana proveo u ilegalnosti. Angažovao se i u stvaranju partijskih organizacija u vojsci (u Trebinju i Bileći). U NOR-u: organizator ustanka u nikšićkom okrugu, komandant Nikšićkog NOPO, komandant Privremenog operativnog štaba za Hercegovinu, zamjenik komandanta Glavnog štaba za Crnu Goru i Boku, komandant 5. proleterske crnogorske brigade i 3. divizije NOVJ. Od maja 1942. član Vrhovnog štaba. Poginuo na Sutjesci 13. juna 1943. Proslavljeni junak i komandant. Narodni heroj — 21, 137, 184, 227, 284, 293, 298, 302, 310

Kovačević Veljko (1912), studije filozofije počeo 1937. u Zagrebu. Iste godine odlazi kao dobrovoljac u Španiju. Član KPJ od 1938. Poslije poraza Španske Republike dvije godine proveo u koncentracionim logorima u Francuskoj. U proljeće 1941. pobjegao iz logora i došao u zemlju. Jedan je od organizatora ustanka u Gorskom kotaru i Hrvatskom primorju. U NOR-u član Glavnog štaba Hrvatske, komandant Primorsko-goranskog NOP odreda, 5. operativne zone Hrvatske, 13. pa 40. divizije i 6 (slavonskog) korpusa NOVJ. Poslije rata komandant armije, pomoćnik saveznog sekretara za narodnu odbranu, član CK SKJ, član Savjeta Federacije. Narodni heroj. Nosilac „Partizanske spomenice 1941" — 277

Krajačić Ivan Stevo (1906), radnik. Mlad se uključio u radnički pokret, više puta hapšen zbog revolucionarnog rada. Primljen u KPJ 1933. Bio član MK KPJ za Zagreb, a 1935. kooptiran u PK KPJ za Hrvatsku. Umjesto na školovanje u SSSR, otišao 1937. u Španiju, gdje se borio u 13. internacionalnoj brigadi. Po povratku u Jugsolaviju uključio se u partijski rad u Zagrebu. U NOR-u od

1941: bio član Predsjedništva AVNOJ-a i član Predsjedništva ZAVNOH-a, organizacionoi sekretar CK KPH (1944). Poslije oslobođenja ninistar unutrašnjih poslova u vladi NRH i predsjednik Sabora SRH. Član Savjeta Federacije. Narodini heroj. Nosilac „Partizanske spomenice 1941" — 91, 276

Kraus dr Herbert (1910—1970), ljekar. Član KPJ i učesnik NOR-a od 1941. Bio ljekar u Valjevskom i Šumadijskom NOPO, partizanskim bolnicama u Novoj Varoši i Foči; pomoćnik načelnika Sanitetskog odsjeka VŠ NOVJ. Poslije rata bio na više sanitetskih dužnosti u JNA; od 1956. do 1960. sekretar za narodno zdravlje SIV-a. General-major sanitetske službe JNA. Nosilac „Partizanske spomenice 1941" — 59

Lalatović Mirko (1904—1945), generalštabni vazduhoplovni major vojske Kraljevine Jugoslavije. U toku aprilskog rata 1941. prebjegao na Bliski istok. Vratio se u Jugoslaviju kao član jugoslovensko-britanske vojne obavještajne grupe koja se 20. septembra 1941. iz podmornice iskrcala na Crnogorsko primorje. Od dolaska u štab Draže Mihailovića oktobra 1941. do proljeća 1945. kada je zbog neslaganja s Dražom napustio njegov štab, bio je šef 2. odsjeka Operativnog odjeljenja VK JVUO. U aprilu 1945. u toku probijanja ka zapadnim granicama zemlje ubijen od ustaša u Lijevač polju kod Banja Luke — 284

Lašić Đorđije (1906—1944), generalštabni major vojske Kraljevine Jugoslavije; jedan od najistaknutijih četničkih vođa u Crnoj Gori. Još u julskom ustanku istupio kao neprijatelj, a u septembru 1941. u Lijevoj Rijeci formirao četničku organizaciju „Gvozdena ruka"; od kraja 1941. do pogibije u Podgorici (prilikom bombardovanja od savezničnе avijacije) maja 1944. komandant četnika Crne Gore i komandant tzv. istočnog fronta. Veoma aktivno se borio protiv NOP-a i sarađivao s okupatorima — 161

Lekić Danilo (1913), diplomirao na Filozofskom fakultetu u Skoplju. U napredni radnički pokret uključio se kao student; član KPJ od 1935. U španskom građanskom ratu vršio je odgovorne funkcije — zamjenik komandanta baze interbrigada, politički komesar čete i bataljona i vršilac dužnosti političkog komesara 15. brigade. Ima vidnu ulogu u političko-partijskom radu među Jugoslovenima u koncentracionim logorima u Francuskoj. U NOR-u politički komesar Mačvanskog NOPO, komandant 1. proleterske brigade, komandant 16 (vojvođanske) divizije i 12. korpusa NOVJ. Poslije rata komandant 4. armije, glavni inspektor JNA, pomoćnik saveznog sekretara za inostrane poslove, predsjednik Komisije Predsjedništva CK SKJ za narodnu odbranu i dr. General-pukovnik. Narodni heroj. Nosilac „Partizanske spomenice 1941" — 191

Lenjin Vladimir Iljič (1870–1924), osnivač i organizator marksističke radničke partije boljševika, vođ oktobarske revolucije i organizator sovjetske države, dosljedni nastavljač djela Marksa i Engelsa, klasik marksizma, osnivač Komunističke internacionale — 159

Ler Aleksander (Lör Aleksander; 1885—1947), general-pukovnik njemačke vojske. Do marta 1938. austrijski oficir, a od tada oficir njemačke vojske. U toku II svjetskog rata kao komandant 4. vazduhoplovne armije, 12. armije i Grupe armija „E", ratovao u Poljskoj, Jugoslaviji, SSSR-u i Grčkoj. Organizator vazdušnog napada na Beograd 6. aprila 1941. i operacije „Vajs I i II". Od septembra 1944. rukovodi povlačenjem trupa iz Grčke; u zimu 1944/1945. komanduje njemačkim sremsko-bosanskim frontom. Zarobljen maja 1945. Osuđen od Vojnog suda u Beogradu i strijeljam 1947 — 54, 279, 281, 293, 299

Lesbrič. Priređivač biografskih bilješki nije uspeo da identifikuje inženjera rudnika olova Trepča koji je sa prezimenom Lesbrič radio od 1928. do 1941. Moguće je da se pod prezimenom Lesbrič krije Bejli Bil engleski obavještajac u toku njegove specijalne aktivnosti u SAD i Kanadi 1941/1942 — 67

Leskošek Franc (1897), radnik. Član KPJ od 1926; rano postao istaknuti sindikalni aktivist. Organizovao nekoliko velikih radničkih štrajkova u Sloveniji. Na junskom savjetovanju u Moskvi 1936. postao je član Politbiroa CK KPJ, a 1937. sekretar CK KP Slovenije. God. 1938. i 1940. biran za člana Politbiroa CK KPJ. U NOR-u od 1941: član Vojnog komiteta pri CK KPJ, član Izvršnog odbora OF,

jedan od organizatora NOR-a i revolucije u Sloveniji, sekretar CK KPSl, a tokom 1941. i 1942. komandant Glavnog štaba Slovenije; član Vrhovnog štaba NOV i POJ; član SNOO, vijećnik AVNOJ-a. Poslije rata ministar u vladi Slovenije, ministar Savezne vlade, član Izvršnog vijeća Slovenije, potpredsjednik Skupštine Jugoslavije, član PB(IK) SK SKJ. Odlikovan Ordenom narodnog heroja i Ordenom junaka socijalističkog rada. Član Savjeta Federacije. Nosilac „Partizanske spomenice 1941" — 159

Liters Rudolf (Lüters Rudolf; 1883—1946), njemački general. Do 1932. potpukovnik, od 1932. do 1935. pukovnik, a od tada general-major. U II svjetskom ratu komandant 223. pješadijske divizije. Od novembra 1942. komandant njemačkih trupa u Hrvatskoj i neposredni komandant njemačkih trupa u bitkama na Neretvi i Sutjesci. Od avgusta do oktobra 1943. komandant brdskog korpusa. Novembra 1943. prekomandovan na dužnost u Grupu armija „Jug" — 271, 279—281, 292, 297, 299

Ljotić Dimitrije (1891—1945), osnivač i vođa fašističke organizacije Jugoslovenski narodni pokret „Zbor", obrazovane 1935. Od pristalica „Zbora" organizovao je u vijeme okupacije vojne formacije pod nazivom Srpska dobrovoljačka komanda (od 1943. Srpski dobrovoljački korpus), koje su bile u službi okupatora i borile se protiv partizana. Poginuo 1945. u Vipavskoj dolini (Slovenija) u automobilskom udesu — 263, 265

Mahin Fjodor (1882—1945). Završio Vojnu kozačku školu i Generalštabnu akademiju u Rusiji. U Dobrudži prišao Srpskoj dobrovoljačkoj diviziji s kojom se prebacio na Solunski front i učestvovao u proboju fronta. U Jugoslaviji je od 1923; radio je kao publicist pišući i o Sovjetskom Savezu. Član je KPJ od 1939, a u NOR-u od 1941. Radio je u Propagandnom odjeljenju VŠ NOVJ i bio načelnik Istorijskog odjeljenja Generalštaba JA. General-lajtnant JNA. Nosilac „Partizanske spomenice 1941" — 127, 283

Majer—Cvetković Vjera (1924), do II svjetskog rata učenica. Učesnik NOR-a od 1941. Član KPJ od 1942. U toku NOR-a je bila sekretar KK SKOJ-a za kotar Dvor na Uni i OK SKOJ-a za Baniju, član Politodjela 16. banijske brigade, 33. i 35. divizije i u toku 1944/45. ilegalni partijski radnik u Zagrebu. Poslije rata član CK SKOJ-a za Hrvatsku i na raznim dužnostima u SR Hrvatskoj i Saveznom sekretarijatu za inostrane poslove. Nosilac „Partizanske spomenice 1941" — 235

Maraković Nikola Nino (1912—1943), do rata student Pravnog fakulteta u Zagrebu. Član KPJ od 1940. Učesnik NOR-a od 1941. U toku NOR-a je bio komandant bataljona i komandant 7. banijske brigade. Poginuo na Sutjesci juna 1943. Narodni heroj — 302, 306

Marinković Ivan Ivo (1905—1943), do II svjetskog rata srednjoškolski profesor. Član KPJ od 1933. Zbog revolucionarnog rada i pripadnosti KPJ osuđen 1935. na 3 godine strogog zatvora. Za člana CK KP Hrvatske izabran 1937. Od 1939. do 1941. sekretar je OK KPH za Karlovac, Baniju i Kordun. Jedan je od organizatora ustanka 1941. na Kordunu i u Baniji. Član je Biroa CK KPH. Od jeseni 1942. nalazi se u Zagrebu na dužnosti sekretara Povjereništva CK KPH za sjevernu Hrvatsku. Februara 1943. uhapšen od ustaške policije i strijeljan 21. aprila iste godine. Narodni heroj — 91, 276

Marjanović Aleksandar Leka (1910—1944), do rata student Pravnog fakulteta u Beogradu. Član KPJ od 1939. Učesnik NOR-a od 1941. Jedan od organizatora ustanka u andrijevačkom kraju. U toku rata komandir Kraljskog gerilskog odreda i Andrijevačko-beranske čete Komskog bataljona (jul — decembar 1941) i komesar 3. čete 1. bataljona 1. proleterske brigade. Od jula do novembra 1942. bio puškomitraljezac u istoj jedinici. Novembra 1942. po odluci VŠ NOVJ prekomandovan u Sloveniju. Do pogibije maja 1944. nalazio se u činu majora na dužnosti komandanta brigade i zone — 302

Marković Moma (1912), član KPJ od 1933. Do rata član UK KPJ Beogradskog univerziteta, član CK KPJ u Beogradu i Kragujevcu i član PK KPJ za Srbiju i rukovodilac vojne komisije PK KPJ za Srbiju. Jedan je od organizatora ustanka u Srbiji. U toku NOR-a bio član PK KPJ za Srbiju, politički komesar GŠ NOV Srbije, vijećnik Prvog i Drugog zasije-

danja AVNOJ-a, delegat i poslanik ASNOS-a. Poslije rata nalazio se na državnim i partijskim dužnostima. Biran je za člana CK KPJ—SKJ od V do VIII kongresa i za republičkog i saveznog poslanika. Narodni heroj. Nosilac „Partizanske spomenice 1941" — 90

Marks Karl (1818—1883), revolucionar, naučnik i filozof; ideolog proleterskog pokreta i osnivač naučnog socijalizma — komunizma — — 159

Materić Ilija (1911), do II svjetskog rata stolarski radnik. Učesnik NOR-a i član KPJ od 1941. U toku NOR-a je bio komesar 1. drvarske čete i bataljona „Sloboda", komesar 1. i 10. krajiške brigade. Poslije rata obavljao više partijskih i državnih funkcija. Bio je sekretar OK KPJ u Bihaću, ministar šumarstva u vladi NR BiH, predsjednik SUBNOR-a BiH; u više saziva biran za republičkog i saveznog poslanika, člana CK SK BiH. Član Savjeta Federacije. Narodni heroj. Nosilac „Partizanske spomenice 1941" — 278

Mažar Josip Šoša (1912—1944), potpukovnik NOVJ. Do II sjvetskog rata mornarički kadet i namještenik u Banjoj Luci. Član KPJ od 1935. Učesnik NOR-a od 1941. Učestvuje u pripremanju i dizanju ustanka na Kozari. U toku NOR-a je komandir lješljanske rudarske čete, komandant 2. krajiškog NOPO, 5. kozarske brigade i 4. divizije NOVJ. Poginuo kao potpukovnik NOVJ na dužnosti načelnika Operativnog odjeljenja 5. korpusa. Narodni heroj. Nosilac „Partizanske spomenice 1941" — 278

Mihailović Dragoljub Draža (1893—1946), vođa kolaboracionističkog četničkog pokreta u Jugoslaviji od 1941. do 1945. Do rata generalštabni pukovnik vojske Kraljevine Jugoslavije, vojni izaslanik u Sofiji i Pragu. Maja 1941. počeo da stvara četničke odrede. Njegov pokret ima izrazito nacionalistički, šovinistički, velikosrpski i antikomunistički karakter. U cilju slamanja NOP-a u Jugoslaviji i očuvanja monarhije, uspostavlja saradnju i sklapa sporazume s okupatorom i kvislinzima. Četničke vojne formacije vodile su borbu protiv NOP-a od jeseni 1941. do maja 1945. Mihailović je uživao pomoć i podršku određenih krugova zapadnih saveznika naročito do 1943. Bio je ministar izbjegličke vlade, načelnik štaba Vrhovne komande vojske Kraljevine Jugoslavije i komandant tzv. Jugoslovenske vojske u otadžbini; jula 1942. unaprijeđen je u čin armijskog generala. Uhvaćen 1946. i na javnom procesu u Beogradu kao ratni zločinac i izdajnik osuđen na smrt — 3—6, 41, 67, 70, 84, 88, 106, 117, 125, 161, 237—240, 264—266, 269, 270, 279—281, 284, 285, 304, 305, 309, 311

Mijatović Milorad (1909), do II svjetskog rata poljoprivredni tehničar. Učesnik NOR-a i član KPJ od 1941. U NOR-u je bio komandant 1. krajiškog NOPO, 6. krajiške brigade, 10. divizije i načelnik Štaba 5. korpusa. Iz JNA izašao u činu pukovnika. Poslije rata je načelnik odjeljenja u Ministarstvu poljoprivrede, zamjenik republičkog sekretara za poljoprivredu i šumarstvo NR BiH. Rezervni pukovnik JNA. Nosilac „Partizanske spomenice 1941" — 278

Mijović Arsenije (1919—1944), do II svjetskog rata student Pravnog fakulteta u Beogradu. Član KPJ od 1938. Učesnik NOR-a od 1941. Jedan od organizatora ustanka u svom kraju Golubovcima kod Podgorice. U toku NOR-a je bio borac, zamjenik komesara čete i bataljona 5. crnogorske proleterske brigade. Od 1943. prelazi u vojvođanske brigade: bio je član Politodjela 2. i 16. vojvođanske divizije. Poginuo kod Rume novembra 1944. na položaju političkog komesara 2. vojvođanske brigade. Nosilac „Partizanske spomenice 1941" — 235

Miletić Božo (1909—1943), pravnik. Od 1934, kada je diplomirao na Pravnom fakultetu u Subotici, do aprila 1941. advokatski pripravnik u Kosovskoj Mitrovici i Prištini. Član KPJ od 1933. do 1938. i od 1941. do 1943. Učesnik NOR-a od 1941. U toku rata bio borac Kraljevačkog NOPO, 1. proleterske brigade (4. kraljevačkog bataljona) i komesar 3. proleterske (sandžačke) brigade. Poginuo na Sutjesci 13. juna 1943 — 199

Milovanović Pećanac Kosta (1879—1944), rezervni kapetan vojske Kraljevine Jugoslavije i četnički vojvoda. Bio je pripadnik Radikalne stranke. Između dva rata bio predsjednik četničkog udruženja. U toku okupacije Jugoslavije organizovao četničke odrede i zajed-

no s njima se stavio u službu okupatora. Četnici Draže Mihailovića su ga osudili na smrt i ubili — 265

Milutinović Ivan Milutin (1901—1944), diplomirani pravnik. Član KPJ od 1923. Kao student rukovodio Udruženjem marksista na Beogradskom univerzitetu. Više puta osuđivan na robiju (ukupno 8 godina i 6 mjeseci). God. 1940. postao član CK KPJ. Od kraja 1939. do maja 1940. nalazio se u koncentracionom logoru u Bileći. Na V zemaljskoj konferenciji izabran za člana Politbiroa CK KPJ. U NOR-u od 1941: član Vrhovnog štaba, komandant Glavnog štaba za Crnu Goru, delegat Vrhovnog štaba i CK KPJ u Crnoj Gori, organizator narodne vlasti; vijećnik AVNOJ-a i član njegovog Predsjedništva, član NKOJ-a; general-lajtnant NOVJ. Poginuo nesrećnim slučajem na Dunavu kod Beograda 23. oktobra 1944. Narodni heroj — 159, 215

Mitrović Stefan (1909), u revolucionarnom pokretu učestvuje od 1931. kao student Beogradskog univerziteta. Član PK SKOJ-a za Srbiju i član CK SKOJ-a. Zbog revolucionarnog rada više puta hapšen, a 1937. osuđen na 3 godine robije. U NOR-u na partijsko-političkim dužnostima, a od 1943. komesar divizije, korpusa i načelnik Propagandnog odjeljenja Generalštaba. Poslije rata na radu u Upravi za propagandu i agitaciju CK KPJ. Zbog prihvatanja Rezolucije IB 1948. isključen iz Partije — 235

Mogilu. Pseudonim člana prvoizabranog CK KP Albanije. Pseudonim nije razrešen. Vidi napomenu 203 — 158

Morača Milutin (1914), prije II svjetskog rata diplomirani pravnik. Član KPJ od 1936. Od juna 1941. učestvuje u pripremama ustanka u okolini Drvara. U toku NOR-a je bio član Štaba gerilskih odreda za Bosansko Grahovo i okolinu, komandant bataljona „Sloboda", 4. krajiške brigade i 5. divizije, načelnik Štaba I armije. Poslije rata je zamjenik načelnika Generalštaba JNA, načelnik uprave u Generalštabu, komandant armije, zatim član SIV-a, član Predsjedništva SK SSRNJ, predsjednik SRVSJ i član Savjeta Federacije. Biran više puta za saveznog i republičkog poslanika. Bio je član CK SK BiH. General-pukovnik JNA u penziji. Narodni heroj. Nosilac „Partizanske spomenice 1941" — 278

Morić—Petrović dr Slavka (1919), do II svjetskog rata student Medicinskog fakulteta u Beogradu. Aktivna u studentskom pokretu. Član KPJ i učesnik NOR-a od 1941. Od septembra 1941. do maja 1943. ilegalni partijski radnik u Beogradu. Poslije prelaska na slobodnu teritoriju bavila se političkim radom u vojnim jedinicama; od 1944. u Jablanici i u Beogradu. Poslije rata je bila član GO JNOF Beograda i Glavnog odbora AFŽ Srbije. Poslije završetka studija medicine odbranila je 1962. u Beogradu i doktorsku disertaciju. Bila je direktor Zavoda za mentalno zdravlje u Beogradu. Nosilac „Partizanske spomenice 1941" — 277

Mumin, prezime vlasnika kuće u Donjem Kruševu u kojoj je boravio J. B. Tito od 7—12. maja 1943 — 264, 271

Musolini Benito (Musolini Benito; 1883—1945), italijanski fašistički diktator, organizator i vođa fašizma. Jedan od organizatora italijanskog iredentizma. Godine 1919. formirao fašističke odrede za borbu protiv revolucionarnog pokreta Italije. 1922. izveo marš na Rim i postao predsjednik vlade. Godine 1925. zaveo fašističku diktaturu. Spoljnu politiku usmjerio na osvajanje u Evropi i Africi i na borbu protiv progresa u svijetu. Pod njegovim rukovodstvom fašistička Italija je vodila rat za osvajanje Etiopije (1935—1936), intervenisala u Španiji u korist Franka i učestvovala u drugom svjetskom ratu kao član koalicije fašističkih država. Po padu fašizma (1943) u sjevernoj Italiji, koju su okupirali Nijemci, bio šef Italijanske Socijalne Republike. Uhvatili ga italijanski partizani i ubili 28. aprila 1945 — 264, 271

Hadži (Naxhiu). Pseudonim člana prvoizabranog CK KP Albanije. Pseudonim nije razrešen. Vidi napomenu 203 — 158

Nađ Kosta (1911), radnik i podoficir vojske Kraljevine Jugoslavije. U naprednom radničkom pokretu učestvuje od rane mladosti. Proganjan i hapšen više puta, a 1933. osuđen na 2 godine robije. Po odluci KPJ otišao u Španiju. U španskoj republikanskoj vojsci bio komandant Balkanskog bataljona. Član KPJ od 1937. Od 1939. u koncentracionom logoru u Francuskoj. U NOR-u jedan od organiza-

tora ustanka na Kordunu, član Glavnog štaba BiH, komandant Operativnog štaba za Bosansku krajinu, komandant 1. bosanskog, pa 3. korpusa NOVJ; komandant Glavnog štaba Vojvodine i komandant 3. armije JA. Poslije rata komandant armije, komandant vojne oblasti, pomoćnik saveznog sekretara za narodnu odbranu, poslanik Skupštine Srbije i Skupštine Jugoslavije, član CK SKS i CK SKJ, predsjednik SUBNORJ. Odlikovan Ordenom narodnog heroja i Ordenom junaka socijalističkog rada. General-armije JNA. Nosilac „Partizanske spomenice 1941" — 55, 96, 145, 171, 180, 258, 277, 282

Nazor Vladimir (1876—1949), književnik i gimnazijski nastavnik. Od 1933. do 1941. u penziji, kada se osim književnim stvaralaštvom bavio i prevođenjem iz italijanske, engleske i njemačke literature. Učesnik je NOR-a od jeseni 1942, kada je s Ivanom Goranom Kovačićem iz Zagreba prešao na slobodnu teritoriju u partizane. U toku NOR-a bio član Predsjedništva AVNOJ-a, predsjednik ZAVNOH-a. Poslije rata do svoje smrti je predsjednik Sabora NR Hrvatske. Svoj ratni put opisao je u dnevniku „S partizanima", na teme iz NOR-a objavio je „Pjesme partizanke" (1944), „Legende o Titu" (1946) i roman „Kurir Loda" (1946) — 251, 274, 305

Ndreu Dalji (Ndreu Dali), do II svjetskog rata oficir albanske vojske. Član KP Albanije od njenog osnivanja. Za člana CK KPA izabran marta 1943. na I zemaljskoj konferenciji KPA. Poslije rata, do 1958, nastavio vojnu karijeru u Narodnoj armiji Albanije. Imao je čin generala. Zbog neslaganja s politikom CK koje je izrekao na konferenciji partijskog aktiva u Tirani (1958) degradiran je, uhapšen, osuđen na smrt i strijeljan — 288

Nedeljković Radoje (1911—1943), vazduhoplovni poručnik vojske Kraljevine Jugoslavije. Kao član britanske vojno-obavještajne misije majora Terensa Atertona upućen januara 1942. podmornicom u Jugoslaviju. Sa članovima misije boravio marta i aprila 1942. u Foči kod Vrhovnog štaba. Poslije bjekstva iz Foče stigao u štab Draže Mihailovića koji je napustio i sklonio se u Beograd. Januara 1943. uhapšen u Beogradu od Gestapoa i odveden u logor, gdje mu se izgubio trag — 270

Nedić Milan (1877—1946), oficir srpske vojske, a potom u vojsci Kraljevine Jugoslavije armijski general, komandant armije, načelnik Glavnog generalštaba, ministar vojske i mornarice. Kao ministar podržao Ljotićevu organizaciju, propagirao snagu Hitlerove Njemačke i unosio defetizam u JV. Otvoreno se stavio u službu njemačkih okupatora i od 29. avgusta 1941. predsjednik kvislinške srpske vlade. Za cijelo vrijeme rata borio se protiv NOP-a. Njegove vojne jedinice počinile su brojne zločine. Uhvaćen i kao kvisling i ratni zločinac predat sudu; u zatvoru u Beogradu izvršio samoubistvo 4. februara 1946 — 3, 5, 263 — 265

Nešković dr Blagoje (1907), ljekar. U naprednom studentskom pokretu učestvuje od 1927; član KPJ od 1936. Dobrovoljac u španskom građanskom ratu u redovima španske republikanske vojske. Po povratku u Jugoslaviju (1940) uključio se u partijski rad. U NOR-u od 1941. Sekretar PK KPJ za Srbiju i član CK KPJ, a od Osnivačkog kongresa KPS (maja 1945) do 1948. sekretar CK KPS i predsjednik vlade NR Srbije, 1948 — 1952. bio potpredsjednik vlade FNRJ i član PB CK KPJ. Poslije isključenja iz SKJ (1952) zbog kolebljivog stava u odnosu na partijsku liniju, posvetio se ljekarskom pozivu i naučnom radu u Onkološkom institutu. Profesor univerziteta. Nosilac „Partizanske spomenice 1941" — 90

Nikić Bajo, kapetan vojske Kraljevine Jugoslavije. Kao inspektor Ljotićevih odreda sarađivao s majorom Jezdimirom Dangićem (1941). U vrijeme njemačko-četničke operacije protiv partizana u Crnoj Gori i Sandžaku (maj—juni 1942), komandant tzv. Limskog odsjeka, gdje su četničke jedinice dejstvovale kao Nedićeve jedinice. Od avgusta 1942. komandant Drinskog četničkog korpusa. Poginuo početkom maja 1944. u borbi protiv partizana kod Šekovića u istočnoj Bosni — 85, 112, 276

Nikoliš dr Gojko (1911), ljekar. Član KPJ od 1935. Medicinski fakultet završio u Beogradu 1936. U Španskom građanskom ratu ljekar u II interbrigadi u činu poruč-

nika. U zemlju se vratio 1940. Učesnik NOR-a od 1941. Bio je u Kraljevačkom NOPO, šef sanitetske službe pri VŠ NOV i POJ, vijećnik AVNOJ-a i ZAVNOH-a. Poslije rata je načelnik Sanitetske uprave u JNA i ambasador FNRJ u Indiji (1953/54). Napisao je više radova iz oblasti vojne medicine i zapaženu memoarsku knjigu „Korijen, stablo, pavetina". Redovni je član SANU, Narodni heroj. General-pukovnik JNA u penziji. Nosilac „Partizanske spomenice 1941" — 59

Novaković Ljubo (1883—1943), brigadni general vojske Kraljevine Jugoslavije. Tokom 1941. sarađivao s K. Pećancem i D. Mihailovićem; napustio ih i sklopio sporazum s partizanima. Boravio je u Foči, kada se tu nalazio Vrhovni štab i obećavao je svoju podršku NOP-u. Aprila 1942. prebjegao četnicima zajedno s vojnoobavještajnom misijom britanskog majora Atertona. Ubijen septembra 1943. u okolini Cetinja — 270

Novosel Vanda (1915), u revolucionarnom pokretu učestvuje kao studentkinja na Zagebačkom sveučilištu. Član SKOJ-a od 1933, a član KPJ od 1935. Aktivno radi u studentskoj odnosno omladinskoj sekciji Ženskog pokreta, u uredništvima časopisa „Mlada žena" i „Ženski svijet"; 1941. je član Incijativnog odbora AFŽ za Hrvatsku. U oktobru 1941. uhapšena od ustaša i po izlasku iz zatvora (1942. na osnovu razmjene) postaje član Sekretarijata CO AFŽ. Poslije oslobođenja bavi se publicističkim i drugim društvenim radom — 235

Nuši Gogo (Nushi Gogo), radnik. Do italijanske okupacije Albanije 1939. aktivan u radničkom i revolucionarnom pokretu. Jedan od organizatora i političkih rukovodilaca NOB Albanije. Član KP Albanije od njenog osnivanja novembra 1941. Za člana CK izabran na I zemaljskoj konferenciji KPA marta 1943. Poslije oslobođenja bio na značajnim političkim funkcijama; bio je dugogodišnji predsjednik Sindikata Albanije i član Politbiroa CK APR. Jedan od retkih starih albanskih revolucionara koji je umro prirodnom smrću — 288

O'Donovan Patrik, radio-telegrafista britanske misije majora Terensa Atertona, koja se 4. februara 1942. iz podmornice iskrcala na Crnogorskom primorju. S ciljem da prikuplja obaveštajne podatke i da uspostavi kontakt s štabom D. Mihailovića, boravio u sastavu misije kod VŠ NOV i POJ u Foči aprila 1942. Poslije organizovanog bekstva članova misije iz Foče (17. aprila) zajedno s T. Atertonom ubijen i opljačkan od četničkog komandanta Spasoja Dakića — 270

Orović Savo (1888—1974). Do I svjetskog rata završio Pešadijsku vojničku školu na Cetinju (1910), politički emigrant u Južnoj Americi (1911—1914); u I svjetskom ratu dobrovoljac u crnogorskoj vojsci i komita. U vojsci Kraljevine Jugoslavije stekao čin pukovnika. U aprilskom ratu komandovao pešadijskim pukom. Učesnik NOR-a od 1941. Član KPJ od 1943. U NOR-u bio zamjenik komandanta Nikšićkog NOPO, član Glavnog štaba za Crnu Goru i Boku, član Vrhovnog štaba, komandant Oficirske škole VŠ, načelnik Glavnog štaba NOV i PO Vojvodine. Bio delegat na II zasjedanju AVNOJ-a, poslanik Privremene narodne skupštine DFJ i Narodne skupštine NR Crne Gore. General-pukovnik JNA. Objavio više knjiga i brošura iz vojne problematike i NOR-a — 303

Osman (Osmani). Pseudonim člana prvoizabranog CK KP Albanije. Pseudonim nije razrešen. Vidi napomenu 203—158

Ostojić — vidi Ostojić Zaharije

Ostojić Zaharije (1907—1945), generalštabni major vojske Kraljevine Jugoslavije. S misijom britanskog kapetana Hadsona došao je septembra 1941. zajedno s majorom Lalatovićem u Jugoslaviju i priključio se D. Mihailoviću. Bio je šef Operativnog odjeljenja četničke Vrhovne komande i komandant Istaknutog dijela Vrhovne četničke komande za Bosnu, Hercegovinu, Dalmaciju, Liku i Crnu Goru. Marta 1945, odvojivši se od Draže Mihailovića, pokušao da se s ostacima četničkih jedinica probije iz Bosne do britanskih snaga. Maja 1945. zajedno s P. Đurišićem razoružan od ustaša i ubijen u logoru u Gradiški — 265, 284

Papo Petro (Papo Petro), pripadnik radničkog i revolucionarnog pokreta Albanije do njene okupacije 1939. Pripadao užem krugu organizatora i rukovodilaca NOB u Albaniji. Organizator i učesnik Osnivačke konferencije KP Albanije

(1943), na kojoj je izabran za člana CK KP Albanije — 288

Parenta Slavka vid. Morić-Petrović Slavka.

Pavelić dr Ante (1889—1959), vođa fašističkog ustaškog pokreta, poglavnik tzv. Nezavisne Države Hrvatske, kvisling i ratni zločinac. God. 1928. osnovao klerofašistički pokret (Hrvatski ustaški pokret), koji je djelovao kao ultradesničarska teroristička organizacija. U zemlji 1939. osnovao ustaški centar u Zagrebu. Desetog aprila 1941. uz pomoć Nijemaca stvorena je NDH, a sedam dana kasnije Pavelić je obrazovao ustašku vladu. Stvorio je oružane snage, aparat državne i policijske vlasti i ustaške organizacije. Po ugledu na nacizam i fašizam, zaveo fašistički režim, čiji je cilj bio istrjebljenje komunista i svih rodoljuba, uništenje Srba, Jevreja, Roma i u okviru napora nacizma i fašizma borba protiv progresa i demokratije u svijetu. Po njegovom nalogu represivni organi i oružane snage NDH ubile su stotine hiljada ljudi. Poslije bjekstva iz Jugoslavije živio pod zaštitom reakcionarnih krugova i umro u Madridu — 3, 263, 279

Pavlić Pavao — vidi Pavlić Pavle

Pavlić Pavle Pavao (1900—1980), do II svjetskog rata drvosječa. Od 1926. jugoslovenski iseljenik u Kanadi. Član KP Kanade odnosno KPJ od 1930. Jedan je od pokretača i urednika prvog lista naših iseljenika u Kanadi, „Nezaposleni radnik" i sekretar Saveza radničko-seljačkih klubova jugoslovenskih iseljenika (1934). Biran za člana Komisije CK KP Kanade za rad s nacionalnim grupama (1936) i člana Gradskog komiteta KPK u Vankuveru (1938). Član je savezničke misije za vezu s NOVJ koja se spustila kod Brinja u Lici 20/21. arpila 1943. Misiju je napustio decembra 1943. i pristupio NOP-u. Do kraja rata bio pri GŠ NOV Hrvatske; bio je predavač na političkim kursevima. Poslije rata organizuje Glavni zadružni savez Hrvatske, a bio je i direktor „Zadružne štampe" — 55, 67, 269

Pećanac — vidi Milovanović Pećanac Kosta

Perović Brana — vidi Perović dr Branislava Brana

Perović dr Branislava Brana (1920), do II svjetskog rata student tehnike u Beogradu. Član KPJ od 1939. Učesnik NOR-a od 1941. Od 1940. do maja 1943. kada je preko Srema stigla s grupom partijskih radnika u Jajce na slobodnu teritoriju, radila je u Beogradu u ilegalnosti na rasturanju partijske štampe PK KPJ za Srbiju. Do kraja rata radila pri VŠ NOVJ, bila član CK SKOJ-a i urednik „Omladine". Poslije rata završila studije na Elektrotehničkom fakultetu, a doktorirala 1964. Bila direktor Instituta „Boris Kidrič" u Vinči. Nosilac „Partizanske spomenice 1941" — 277

Petar II kralj — vidi Karađorđević Petar II

Petrović (Vladimir) — vid. Velebit Vladimir

Poglavnik — vidi Pavelić Ante

Poleksić Momčilo (1912), do II svjetskog rata vojni službenik u vojsci Kraljevine Jugoslavije. Učesnik NOR-a i član KPJ od 1941. U toku NOR-a bio komandant Durmitorskog NOPO i 2. bataljona u 4. crnogorskoj proleterskoj brigadi, šef sekcije za naoružanje Ekonomskog odsjeka VŠ NOV i POJ, zamjenik komandanta 7. krajiške brigade, načelnik Štaba 9. dalmatinske divizije i 13. korpusa NOVJ. Poslije rata, do 1948, kada je prihvatio Rezoluciju IB, ostao u službi u JNA. Nosilac „Partizanske spomenice 1941" — 275

Poljanac Branko (1908), inžinjer-major JV. U NOR-u načelnik štaba 1. proleterska brigade, načelnik Operativnog štaba NOP i DV za Bosansku krajinu, komandant divizije, zamjenik komandanta Glavnog štaba NOV i PO Srbije; general-potpukovnik JA. Do 1948. na službi u vojsci. Prihvatio Rezoluciju Informbiroa, isključen iz KPJ i osuđen — 278

Popivoda Pero (1916—1979), prije rata bio vojni činovnik Mornarice Kraljevine Jugoslavije. Član KPJ od prije rata. U NOR-u od 1941. Bio komandant brigade, komandant operativne zone, komandant korpusa. Zbog neodgovornog ponašanja 1944. smijenjen s dužnosti komandanta korpusa i isključen iz KPJ. Poslije rata na radu u Jugoslovenskom ratnom vazduhoplovstvu; 1948. dobio čin general-majora. Prihvatio Rezoluciju IB, emigrirao 1948.

i od tada do smrti bavio se neprijateljskim radom protiv SFRJ — 302

Popović Konstantin Koča (Pera, Posavac, 1908). Apsolvirao na Filozofskom fakultetu u Parizu; bavio se književnošću i publicistikom. Član KPJ od 1933. Više puta hapšen. Učesnik španskog građanskog rata; 1939. vratio se u Jugoslaviju; bio član PK KPJ za Srbiju do hapšenja 1940. U NOR-u jedan od organizatora ustanka u Srbiji; komandant 1. proleterske brigade, 1. proleterske divizije i 1. proleterskog korpusa, Glavnog štaba NOV i PO Srbije i komandant 2. armije. Bio je član AVNOJ-a (od I) i član njegovog Predsjedništva (od II zasjedanja). Poslije rata načelnik Generlaštaba JNA (1945—1953), državni sekretar za inostrane poslove i član SIV-a (od 1966), potpredsjednik Republike (od 1966. do 1967) i član Predsjedništva SFRJ. Bio član CK SKJ i Predsjedništva CK SKJ i član Savjeta Federacije. Rezervni general-pukovnik JNA. Narodni heroj. Nosilac „Partizanske spomenice 1941" — 23, 27, 73, 103, 107, 111, 113, 115, 119, 123, 131, 134, 147, 148, 150, 199, 205, 207, 221, 255, 275, 278, 280, 282, 284, 285, 289, 294, 296

Popović Krsto, oficir vojske Kraljevine Crne Gore. Bio jedan od vođa Crnogorske federalističke stranke, stavio se u službu okupatora, koji su mu dali čin generala, postao komandant kvislinških „nacionalističkih" trupa u staroj Crnoj Gori. Kao odmetnik ubijen poslije rata — 162, 267, 288

Popović Vladimir Vlado (1914—1972), student. U radnički pokret stupio 1929; član KPJ od 1932. Bio sekretar MK KPJ u Beogradu. Hapšen i proganjan. Kao predstavnik Beogradskog univerziteta učestvovao na Svjetskoj konferenciji studenata komunista i socijalista i na Svjetskoj konferenciji studenata. U španskom građanskom ratu dobio čin kapetana i najviše odlikovanje. Po povratku iz Španije član PK SKOJ-a za Srbiju, instruktor CK KPJ. Na V zemaljskoj konferenciji izabran za kandidata za člana CK KPJ. U NOR-u od 1941: delegat CK KPJ u Hrvatskoj, sekretar Operativnog rukovodstva CK KPH; član Vrhovnog štaba; politički komesar, pa komandant 3. korpusa NOVJ, potom predstavnik NKOJ-a u Bugarskoj. Poslije rata ambasador, član SIV-a, generalni sekretar predsjednika Republike; član CK SKJ. Narodni heroj. Nosilac „Partizanske spomenice 1941" — 15, 267, 300

Prpić Božo (1904), od 1928. do 1942. iseljenik u Kanadi. Najduže radio u rudnicima bakra i zlata. Aktivni učesnik sindikalnog pokreta. Član KP Kanade odnosno KPJ od 1935. Od 1936. u Torontu je organizator Hrvatskog prosvjetnog saveza, urednik „Slobodne misli", glasila ove organizacije. Jula 1942. pristupa britanskim snagama za specijalne zadatke na tlu Jugoslavije. Član je savezničke misije koja se 20/21. maja 1941. padobranom spustila na Krbovsko polje radi veze s NOVJ. Savezničku misiju napustio 7. decembra 1943. i pristupio NOP-u. Do kraja rata obavljao je razne dužnosti u Gospiću i Zagrebu. Poslije rata ostaje u službi u JNA. Bio je i sekretar Matice iseljenika Hrvatske. Penzionisan 1955. u činu majora. Nosilac „Partizanske spomenice 1941" — 105, 279

Pucar Đuro Stari (1899—1979), bravarski radnik. Član SKOJ-a od 1920, a KPJ od 1922. Od 1924. radio u Željezničkoj radionici u Subotici, gdje je bio i član Mjesnog komiteta KPJ. Zbog revolucionarne djelatnosti osuđen 1929. na 8 godina robije, a kazna mu je u toku robije povećana još za 2 godine. Od 1939. živi ilegalno u Sarajevu, postaje član PK KPJ za BiH, a 1940. član CK KPJ. U NOB-u rukovodi ustankom u Bosanskoj krajini, član je Glavnog štaba BiH, potpredsjednik ZAVNOBiH-a i član Predsjedništva AVNOJ-a. Poslije rata bio na odgovornim dužnostima u BiH i Federaciji. Predsjednik vlade NR BiH, sekretar CK KP BiH, član Politbiroa CK KPJ odnosno SKJ, član Savjeta Federacije. Narodni heroj. Nosilac „Partizanske spomenice 1941" — 102, 278

Puškarić Darinka (1922), pred II svjetski rat maturant gimnazije. Učesnik NOR-a i član KPJ od 1941. U toku NOR-a bila borac 2. primorsko-goranskog NOPO, urednik pionirskih i omladinskih novina, a od početka 1943. i šifrant VŠ NOVJ. Poslije rata (1945—1962) se nalazila na više rukovodećih dužnosti u novinskim i radiodifuznim ustanovama u Zagrebu. Od 1962. do 1967. sekretar je Općinskog komiteta SKH i predsjednik SO „Centar" u Zagrebu. Od tada je bila zastupnik u

Saboru SR Hrvatske i delegat SR Hrvatske u Vijeću naroda Savezne skupštine, kao i potpredsjednik GO SSRN Hrvatske. Nosilac „Partizanske spomenice 1941" — 155

Rajić, zemljoradnik. Vlasnik napola dovršene kuće iznad rijeke Tare u selu Đurđevića Tara u kojoj je boravio od 14. do 20. maja 1943. Josip Broz Tito — 312

Rajter Milada (1910), u revolucionarni radnički pokret uključila se prije rata; član KPJ od 1939. Radila u beogradskoj partijskoj organizaciji, bila sekretar ćelije u Savezu privatnih namještenika, a 1941. član rejonskog komiteta KPJ. Od sredine 1941. na dužnosti kurira i tehničara CK KPJ. Poslije odlaska CK KPJ, u Beogradu radi ilegalno do maja 1943, kada se preko Srema prebacuje u Jajce. Bila na dužnosti u politodjelu 26. divizije. Po oslobođenju na raznim društveno-političkim funkcijama u Beogradu. Nosilac „Partizanske spomenice 1941" — 277

Ralić Karlo, domobranski pukovnik, komandant V gorskog domobranskog zdruga. Zarobljen 29. maja 1943. od boraca Banijskog NOP odreda na terenu između Gline i Topuskog. Priređivaču biografskih beleški nije poznata dalja sudbina pukovnika Ralića — 219

Ranković Aleksandar Marko (1909). Član SKOJ-a od 1927. a KPJ od 1928; iste godine postaje i sekretar PK SKOJ-a za Srbiju; 1929. osuđen na 6 godina robije; član i sekretar PK KPJ za Srbiju od 1937; član Privremenog rukovodstva KPJ od maja 1938 (kasnijeg CK KPJ). Na V konferenciji KPJ 1940. izabran za člana Politbiroa CK KPJ. U NOR-u od 1941: član VŠ NOV i POJ, član Predsjedništva AVNOJ-a. Odlikovan Ordenom narodnog heroja i Junaka socijalističkog rada. Poslije rata bio ministar unutrašnjih poslova i potpredsjednik Savezne vlade odnosno SIV-a; od 1963. do 1966. potpredsjednik Republike, član IK CK SKJ. Zbog birokratsko-dogmatskog suprotstavljanja razvitku socijalističkog samoupravljanja i politici nacionalne ravnopravnosti i zloupotrebe svojih pozicija u Službi državne bezbijednosti na IV plenumu CK SKJ jula 1966. lišen funkcija, a na sjednici CK SK Srbije septembra iste godine isključen iz SKJ i penzionisan — 159, 205, 231

Ribar Ivo Lola (Lola; 1916—1943), student. 1935. postao član SKOJ-a, a 1936. član KPJ. U 1935. i 1936. učestvovao u više akcija i borbi studenata Beograda protiv režima. Kao predstavnik jugoslovenske omladine učestvovao na Međunarodnoj omladinskoj konferenciji za mir u Briselu 1936. i na Svjetskom omladinskom kongresu za mir u Ženevi 1936. Od Titovog dolaska na čelo KPJ 1937. rukovodi Centralnom izvršnom omladinskom komisijom pri CK KPJ. Bio je sekretar CK SKOJ-a 1939—1943. Na V konferenciji KPJ izabran je za člana CK KPJ, a 1943. za člana PB CK KPJ. Uhapšen decembra 1939, a od januara do aprila 1940. bio u logoru u Bileći. U NOR-u od 1941. član VŠ NOV i POJ. Na prvom kongresu USAOJ-a decembra 1942. izabran za njegovog predsjednika. Poginuo je kao šef Vojne misije VŠ NOV i POJ pri Savezničkoj komandi za Srednji istok na Glamočkom polju 24. novembra 1943. Narodni heroj — 272, 300

Ribnikar Vladislav (1900—1955), novinar i političar. Direktor lista „Politika" od 1924. Njegova je zasluga što se „Politika" od sredine tridesetih godina sve izrazitije antifašistički orijentisala. Član KPJ i učesnik NOR-a od 1941. Do maja 1943. deluje u Beogradu a od tada prelazi u Bosnu, na oslobođenu teritoriju. Biran je za člana Predsjedništva AVNOJ-a. Jedan je od osnivača TANJUG-a i prvi je direktor ove agencije. Poslije oslobođenja je savezni ministar, predsjednik Komisije za nauku i drugo. Nosilac „Partizanske spomenice 1941" — 277

Ristanović Rade (1909), metalski radnik. Do II svjetskog rata radio u flotaciji rudnika antimona u Krupnju. Učesnik NOR-a i član KPJ od 1941. Od jula 1941. do 5. marta 1942. borac, komandir voda i komandir 11. čete Valjevsko-rađevskog NOPO. Poslije prelaska ostatka odreda u Bosnu, u martu 1942, ušao u sastav prateće čete VŠ NOV i POJ. U maju 1942. određen za trećeg ličnog pratioca vrhovnog komandanta NOVJ. Na ovoj dužnosti ostao do 1949. Poslije toga bio slušalac na VVA (1949/50), zamjenik komandanta pozadinskog korpusa i divizije. Pukovnik JNA u penziji. Nosilac „Partizanske spomenice 1941" — 205

Riza (Riza) pseudonim člana prvoizabranog CK KP Albanije. Pseudonim nije razrešen. Vidi napomenu 203 — 158

Rodić Slavko (1918—1949), geometar. U NOR-u i član KPJ od 1941. Jedan je od organizatora ustanka i prvi komandant gerilskih odreda Drvara. U oslobađanju Drvara 27. jula 1941. istakao se hrabrošću i vještim rukovođenjem. Do februara 1942. komandant Petrovačkog, pa Bihaćkog bataljona. Prvi je komandant 5. krajiškog odreda, a potom zamjenik komandanta Operativnog štaba NOP i DV za Bosansku krajinu, komandant 5. divizije, komandant 5. korpusa NOVJ (od maja 1943). Kao komandant istakao se u operacijama u tzv. 4. ofanzivi, sarajevskoj operaciji i dr. Poslije rata komandant 5. armije JA, zamjenik načelnika Generalštaba, član CK KP BiH, član Saveznog odbora NF Jugoslavije. General-potpukovnik JA. Narodni heroj — 97, 100, 277, 278

Routon Valter (Wronghton Walter; 1923), vodnik RAF-a. Član britanske vojne misije „Tipikal" koja se spustila padobranima na Durmitor 28. maja 1943. radi veze s VŠ NOVJ. Do drugog svjetskog rata nastavnik radio-telegrafije u stručnoj školi. U toku rata dobrovoljno stupio u specijalne jedinice britanske vojske. Poslije obuke i boravka u sastavu RAF-a, od marta 1943. pridodat Glavnoj komandi savezničkih snaga na Bliskom istoku. U sastavu misije bio je radio-telegrafista majora Dikina — 287

Rozenberg Perec (Rosenberg Peretz), radio-telegrafista, vodnik britanske vojske. Član britanske misije „Tipikal" koja se spustila na Durmitor 28. maja 1943. u VŠ NOVJ. U misiji je bio lični telegrafista Bila Stjuarta. Palestinski Jevrejin njemačkog porijekla. Poslije rata nastanio se u Izraelu. Bio je glavni radio-stručnjak radio-elektronske fabrike „Hegena" — 287

Rukavina Ivan Ivo (1912), student. Član SKOJ-a od 1933, a član KPJ od 1935. Zbog progona, po odluci Partije emigrirao 1934; u toku 1935. i 1936. radio u tehnici KPJ koja je pripremala izdavanje „Proletera". Učesnik španskog građanskog rata; bio je kapetan, komandant bataljona. Po porazu Republike interniran u logor u Francusku, a 1939. dolazi u zemlju, postaje član PK SKOJ-a za Hrvatsku. U NOR-u od 1941. Bio je jedan od organizatora ustanka u Hrvatskoj: komandant GŠ Hrvatske, zatim 4. korpusa, Vojne uprave za Vojvodinu i šef Vojne misije u Parizu. Poslije rata načelnik uprave u SSNO, komandant armije, pomoćnik saveznog sekretara za narodnu odbranu; član CK SKH i CK SKJ, General armije. Član Savjeta Federacije. Narodni heroj. Nosilac „Partizanske spomenice 1941" — 55

Rustemović Ibrahim (1905), vlasnik kuće u Kladnju u kojoj je od 27. juna do 1. jula 1943. boravio J. B. Tito. Do II svjetskog rata privatni namještenik. Poslije rata službenik u NO sreza Kladanj. Sada u penziji — 321

Ružička Josip (1919—1945), do II svjetskog rata sezonski poljoprivredni radnik. Po narodnosti Čeh. Učesnik NOR-a od 1942. Član KPJ od 1943. Od dolaska u NOVJ februara 1942 bio je borac, komandir voda, komandant Čehoslovačkog bataljona 17. slavonske brigade i komandant Čehoslovačke brigade „Jan Žiška", na kojoj dužnosti je i poginuo februara 1945. Narodni heroj — 60

Savić Branka (1914). Pred II svjetski rat apsolvirala na Prirodno-matematičkom fakultetu u Beogradu. U revolucionarni pokret uključuje se 1937. u toku svog boravka u Parizu. Poslije izbijanja II svjetskog rata (1939) vraća se u zemlju. U Beogradu je radila u tehnici PK KPJ za Srbiju. Član KPJ od 1940. Učesnik NOR-a od 1941. U toku NOR-a je radila pri VŠ NOV i POJ. Bila je šifrant, partijski rukovodilac Pratećeg bataljona VŠ i načelnik Šifrantskog odjeljenja VŠ. Poslije rata obavljala je razne dužnosti u saveznim organima, a najduže je ostala na dužnosti pomoćnika sekretara za socijalnu politiku, stambene i komunalne poslove SIV-a. Od 1967. nalazi se u penziji. Nosilac „Partizanske spomenice 1941" — 284

Savić Pavle (1909), profesor univerziteta. Od 1935. do 1939. u Parizu (zajedno s Irenom Žolio-Kiri i drugim fizičarima) uspješno radio na značajnim naučnim istraživanjima. Član KPJ od 1934. U NOR-u od 1941: na radu u Vrhovnom štabu, vijećnik AVNOJ-a, (potpredsjednik na Prvom zasijedanju), član Vojne

misije VŠ u Moskvi. Poslije rata ministar u vladi Srbije, direktor Instituta za nuklearne nauke, potpredsjednik Savezne komisije za nuklearnu energiju. Objavio više naučnih radova; počasni doktor Beogradskog univerziteta, član više naučnih društava i akademija; predsjednik SANU. Dobitnik nagrade AVNOJ-a i Akademije SSSR „Lomonosov". Član Savjeta Federacije. Nosilac „Partizanske spomenice 1941" — 284

Savić Sreten Kolja (1913), do II svjetskog rata službenik. Član KPJ i učesnik NOR-a od 1941. Do marta 1942. radio u ilegalnosti. U toku NOR-a bio komandant odreda, zamjenik komandanta Glavnog štaba NOV i PO Vojvodine i komandant 51. vojvođanske divizije. Poslije rata je komandant divizije, pomoćnik komandanta armije i KNOJ-a, načelnik odjeljenja i Vojnoistorijskog instituta, član Saveznog odbora SUBNOR Jugoslavije i predsjednik Predsjedništva SUBNOR Vojvodine. Završio je VVA. General-potpukovnik JNA u penziji — 302

Serdar Stevan (1907), do II svjetskog rata rudar, jugoslovenski iseljenik u Kanadi. Član KP Kanade, odnosno KPJ od 1931. Bio je sindikalni i partijski aktivista u provinciji Ontario. Od 1937. do 1939. u Španiji se borio u sastavu 15. interbrigade, u bataljonu „Dimitrov". Od tada do juna 1942. živi u Kanadi kao rudar. Kao član savezničke misije za vezu s NOVJ „Hoathley I" spušta se padobranom 20/21. aprila kod Šekovića u istočnoj Bosni. U sastavu misije ostao je do kraja rata, kada se vratio u Kanadu. Kao organizator prve grupe jugoslovenskih povratnika iz Kanade, u Jugoslaviju se konačno vratio 1947. Do penzionisanja 1960. bio je na raznim funkcijama u SSJ, Savezu rudara. Od tada aktivan u Matici iseljenika Srbije — 231, 236, 289, 302

Simičić Petar (1921), do II svjetskog rata mornar i brodski telegrafista. Učesnik španskog građanskog rata od februara 1937. do novembra 1939. Iz logora u Francuskoj odlazi u SAD, gdje se u toku 1941. prijavljuje u dobrovoljačku „Linkolnovu brigadu" za borbene aktivnosti na Bliskom istoku i Evropi. Član KP SAD, odnosno KPJ od aprila 1940. Član britanske vojne misije koja se spustila na Krbavsko polje 22/23. maja 1943, odakle se uputila u Slavoniju. Ovu vojnu misiju napustio decembra 1943. i pristupio jedinicama NOVJ. Do kraja rata bio u službi veze pri GŠ NOVH, Štabu 12. slavonske divizije, 6. omladinske brigade i CK KPH. Poslije rata ostao u JNA. Penzionisan 1965. u činu potpukovnika JNA — 105, 279

Simić Aleksandar — vid. Simić—Stevens Aleksandar

Simić—Stevens Aleksandar (Simitch—Stevens Alexander; 1916), novinar. Britanski državljanin jugoslovenskog porijekla. Od 1932. do 1937. boravio u Beogradu kao dopisnik britanskih dnevnika („Evening Standard" i „The Star") i kao pomoćnik urednika listova „South Slav Herald" i „Balkan Herald", listova koje je u Beogradu na engleskom jeziku izdavao Terens Aterton. Od 1937. do početka II svjetskog rata (1939) je novinar u listu „Sanday Despatch" u Londonu. U toku rata angažovan je za rad na specijalnim zadacima britanske vojske. Bio je telegrafista u prvoj savezničkoj misiji za vezu s NOVJ koja je padobranima spuštena 21. aprila 1943. kod Brinja u Lici. Sada živi u Londonu — 55, 269

Sinčić David, do II svjetskog rata pripadnik HSS-a. Poslije kapitulacije Kraljevine Jugoslavije 1941. stupio u službu kvislinške NDH. Od 1941. do septembra 1944. bio je stožernik ustaškog stožera Bribir i Sidraga u Kninu, veliki župan župe Lika i Gacka u Gospiću i župe Bribir i Sidraga u Kninu i predstavnik NDH kod 2. italijanske armije na Sušaku. Od početka septembra 1944. do 30. aprila 1945. nalazio se u ustaškom zatvoru s grupom istaknutih predstavnika HSS-a, domobranskih oficira i ustaških funkcionera u vezi s Pavelićevom akcijom protiv tzv. „pučista" — ustaških ministara Lorkovića i Vokića. Pušten iz zatvora, nije emigrirao. Nestao poslije rata nakon isljeđenja u jugoslovenskom zatvoru — 269

Spahiu Bedri (Spahiu Bedri), do II svjetskog rata podoficir albanske vojske. Osnovao komunističku grupu u vojnoj jedinici kojom je komandovao. Član KP Albanije od njenog osnivanja. Do izbora za člana Privremenog CK KPA bio sekretar Okružnog komiteta u Đirokastru. Iste godine izabran je za člana VŠ NOV Albanije i za člana Glavnog odbora Anti-

fašističkog vijeća narodnog oslobođenja Albanije. Na plenumu CK u Beratu novembra 1944. izabran za člana Politbiroa. Poslije rata bio na visokim vojnim i političkim funkcijama. Na političkom procesu Koči Dzodzeu i drugima 1949. bio tužilac. Poslije 1956. došao u sukob s politikom CK, zbog čega je isključen iz Partije i lišen svih funkcija — 288

Spiro Nako (Spiro Nako), intelektualac. Jedan od osnivača KP Albanije (1941), organizatora i rukovodilaca NOB Albanije. Za člana CK izabran na Osnivačkoj konferenciji KP Albanije (1943). Poslije pogibije Ćemala Stafe (1943) izabran za sekretara CK. Na plenumu CK KPA u Beretu (1944) u sučeljavanju stavova između E. Hodže i K. Dzodzea, kritikovao E. Hodžu. Poslije oslobođenja (1947) na plenumu CK došao u sukob s K. Dzodzeom o pitanju o ekonomskim odnosima s Jugoslavijom. Pošto je osumljičen kao neprijatelj Partije, iste godine izvršio je samoubistvo. Posle donošenja Rezolucije IB rehabilitovan od CK KPA — 288

Sphendin (Sphendini), pseudonim člana prvoizabranog CK KP Albanije. Pseudonim nije razrešen. Vidi napomenu 203 — 158

Staljin Josif Visarionovič (1879—1953), sovjetski državnik, političar, generalisimus. Član RSDRP od 1898; po njenom rascepu prilazi boljševicima. Više puta hapšen i proganjan. Od 1917. član PB RS DRP i vojnog rukovodstva revolucije. U Lenjinovoj vladi komesar za nacionalna pitanja. Od 1922. do 1952. generalni sekretar SKP(b); od 1925. član Izvršnog komiteta KI. Od 1941. do 1953. predsjednik sovjetske vlade i vrhovni komandant oružanih snaga SSSR-a. Uzeo svu vlast u svoje ruke, stvorio kult sopstvene ličnosti. Postao je glavni nosilac dogmatizma i odstupanja od marksizma. Inicijator kampanje IB protiv socijalističke Jugoslavije i SKJ. Na XX kongresu KPSS kritikovana je njegova politika — 158, 159

Stanišić Bajo (1891—1943), pukovnik vojske Kraljevine Jugoslavije. Učestvovao u ustanku u Crnoj Gori jula 1941. kao savjetodavni član Privremene komande nacionalnooslobodilačkih trupa. Februara 1942. stupio u saradnju s talijanskim okupatorskim vlastima, organizovao četničke jedinice za borbu protiv partizana i bio jedan od najistaknutijih kvislinga i protivnika NOP-a. Poginuo u borbi protiv partizana 18. oktobra 1943 — 14, 19, 161

Stanivuković Milan (1912—1944), do II svjetskog rata oficir vojske Kraljevine Jugoslavije. Učesnik NOR-a i član KPJ od 1941. U jesen i zimu 1941. djelovao u blizini Okučana. Od 1942. komandir čete u Psunju, komandant bataljona i načelnik Štaba 12. slavonske brigade. Poginuo na dužnosti komandanta 12. slavonske divizije u činu pukovnika NOVJ — 277

Stanković. Priređivač biografskih beleški nije mogao da utvrdi o kojoj se ličnosti radi. Pretpostavljamo da se odnosi na nekog od urednika ili novinara hrvatskog iseljeničkog lista u SAD koji je pripadao HSS-u — 67, 269

Stanojlović Momčilo Moma (1916—1943), do II svjetskog rata poručnik Jugoslovenske vojske. Učesnik NOR-a i član KPJ od 1941. U toku NOR-a je komandir čete, komandant 3. bataljona Kragujevačkog NOPO, komandant 3. bataljona (kragujevačkog) 1. proleterske brigade. Od maja do pogibije 13. juna 1943. zamjenik komandanta 3. proleterske (sandžačke) brigade. Narodni heroj — 199, 293, 302

Starčević Ivan Džon (John; 1905), kanadski doseljenik (1928) jugoslovenskog porijekla iz Gorskog kotara. Radio u šumama Britanske Kolumbije. Aktivan u društvenom radu jugoslovenskih iseljenika. Jedno vrijeme bio i sekretar Hrvatskog prosvjetnog doma u Vankuveru. Član KP Kanade od 1930. U ljeto 1942. dobrovoljno se prijavio za specijalnu britansku službu na tlu Jugoslavije. Bio je u sastavu prve savezničke misije pri VŠ NOVJ koja se padobranima spustila na Durmitor 28. maja 1943. U misiji je bio tumač njenog šefa kapetana Dikina. Sada živi u Vankuveru u Kanadi — 287

Stavri (Stavri), pseudonim člana prvoizabranog CK KP Albanije. Pseudonim nije razrešen. Vidi napomenu 203 — 158

Stjuart Bil (Stuart Bill; 1901—1943), po struci inženjer, kapetan britanske vojske na službi u SOE. Član britanske vojne misije „Tipikal" koja se 28. maja 1943. spustila na Durmitor za vezu s VŠ NOVJ. Govorio je srpskohrvatski i mađarski je-

zik. Kao dobar poznavalac srpsko-hrvatskog pitanja, do II svjetskog rata radio u britanskom konzulatu u Zagrebu. Poslije aprilskog rata 1941. prešao na rad u Kairo u Upravu vojne obavještajne službe britanske Glavne komande za Srednji istok. Poginuo na Sutjesci 9. juna 1943 — 204, 227, 287, 296, 318

Stojnić Velimir Velja (1916), učitelj. Član KPJ od 1936. U NOR-u od 1941. Bio je politički komesar 1. krajiškog NOPO i 1. krajiške brigade, član Oblasnog komiteta KPJ za Bosansku krajinu, politički komesar 2. (5) bosanskog korpusa, šef Vojne misije u Albaniji. Poslije rata bio član SIV-a, generalni sekretar SUBNORJ, član Generalnog savjeta Svjetske federacije bivših boraca, član CK SKJ i dr. Član Savjeta Federacije. Narodni heroj. Nosilac „Partizanske spomenice 1941" — 97, 100, 278

Strugar Niko (1901—1962), do II svjetskog rata zemljoradnik i ribar. Učesnik NOR-a od 1941. Član KPJ od 1942. U toku NOR-a je bio komandir voda Ceklinsko-riječke čete Lovćenskog bataljona, komandant 2. bataljona 4. proleterske (crnogorske) brigade i zamjenik komandanta iste brigade. Poslije rata je komandant divizije KNOJ-a i načelnik odjeljenja armije. Pukovnik JNA. Narodni heroj. Nosilac „Partizanske spomenice 1941" — 135

Šanto Vasilj (Shanto Vasil), pekarski radnik. Prije rata pripadao skadarskoj komunističkoj grupi. Član KP Albanije od njenog osnivanja. Za člana CK KPA izabran na I zemaljskoj konferenciji KPA marta 1943. Narodni heroj Albanije. Poginuo 1944. na povratku iz Crne Gore u Albaniju — 288

Šaranović Milovan (1913—1943), do rata poručnik JV. Učesnik NOR-a od 1941. Član KPJ od 1942. U toku 1941/1942. bori se u više crnogorskih jedinica na tlu Crne Gore i Hercegovine. U 13-julskom ustanku bio je komandir voda, u jesen 1941. komandir čete, u perolјeće 1942. komandant bataljona. Juna 1942. ulazi u sastav 5. crnogorske brigade, u kojoj je bio komandant 4. bataljona, a potom zamjenik komandanta brigade. Novembra 1941. odlukom VŠ NOVJ prekomandovan u Sloveniju. Od dolaska u Sloveniju do pogibije na Jelenovom žljebu jula 1943, bio komandant Dolenjske zone i načelnik GŠ NOV Slovenije. Pukovnik NOVJ. Narodni heroj — 302

Šarić Josip Joso (1897—1944), Ličanin iz Lovinca, jugoslovenski iseljenik u SAD (1913—1920) i Kanadi (1926—1942). Vratio se u zemlju 1920. i boravio u rodnom selu i Slavonskom Brodu, gdje je radio u fabrici vagona do 1926. U Kanadi je bio aktivan u iseljeničkim organizacijama i sindikatu. Član KPJ od 1935. U ljeto 1942. prijavio se za specijalne vojne zadatke na tlu Jugoslavije. Bio je u sastavu savezničke misije koja se padobranima spustila na Krbavsko polje radi veze sa GŠ NOV Hrvatske 20/21. maja 1943. Napustio savezničku misiju 7. decembra 1943. Poslije završenog partijskog kursa dodijeljen Ličkom operativnom području. Juna 1944. u Lici su ga uhvatile ustaše; mučen u zatvoru u Zemuniku i strijeljan septembra 1944 — 105, 279

Šehu Mehmet (Shehu Mehmet; 1913—1981), po struci mašinski tehničar. Borac internacionalnih brigada u Španiji 1936—1939. Poslije poraza španske republikanske vojske bio u internaciji u Francuskoj do 1942, kada se vratio u Albaniju. Član KP Španije od 1937, a KP Albanije od 1942. U toku albanske oslobodilačke borbe bio komandant brigade i divizije i član Antifašističkog komiteta nacionalnog oslobođenja Albanije. Poslije oslobođenja bio načelnik Generalštaba albanske vojske, zamjenik predsjednika i predsjednik vlade i ministar unutrašnjih poslova. Kandidat za člana CK od 1943, član CK, Politbiroa i sekretar CK od 1948. do pogibije decembra 1981 — 288

Šiljegović Boško (1915), do II svjetskog rata student Filozofskog fakulteta u Skoplju, s kojeg je isključen zbog političkog rada. Član KPJ od 1940. Pred rat je bio sekretar SK KPJ za srez Bosanska Dubica. Učesnik NOR-a od 1941. Istaknuti organizator ustanka na Kozari. U toku rata je najduže bio politički komesar i to: 2. krajiškog odreda, 5. krajiške brigade, 4. divizije, 8. korpusa i 4. armije NOVJ; član Oblasnog komiteta KPJ za Bosansku krajinu; vijećnik Drugog i Trećeg zasjedanja AVNOJ-a i vijećnik ZAVNOBiH-a. Poslije rata je komesar armije, načelnik Političke uprave JNA, načelnik VII,

glavni urednik Vojne enciklopedije, član CK SKJ, poslanik Savezne narodne skupštine više saziva. Predsjednik je Komisije CK SKJ za istoriju KPJ—SKJ; general-pukovnik JNA u rezervi. Narodni heroj. Nosilac „Partizanske spomenice 1941" — 278

Šipka Ranko (1917—1944), student Ekonomsko-komercijalne škole u Zagrebu. Član KPJ od 1938. U NOR-u od 1941. Jedan od organizatora ustanka na Kozari. U toku rata komandant 1. bataljona 2. krajiške brigade, komandant 5. krajiške brigade i zamjenik komandanta 4. krajiške divizije. Narodni heroj — 142

Škorpik Josip (1892—1973), do I svjetskog rata oficir austro-ugarske vojske, a u međuratnom periodu oficir vojske Kraljevine Jugoslavije. Pristupio NOP-u 1942. U toku NOR-a bio na dužnosti načelnika Štaba 4. operativne zone Hrvatske i 9. divizije, u VŠ NOVJ i 9. korpusu, komandant pozadine GŠ NOV Hrvatske. Poslije rata bio na raznim dužnostima u Generalštabu JNA. Penzionisan u činu general-potpukovnika JNA — 282

Šorović Danilo (1915), do rata učitelj. Član KPJ od 1933. Učesnik NOR-a od 1941. U toku 13-julskog ustanka uhvaćen od okupatora, a u jesen 1941. razmijenjen za italijanske zarobljenike. Do novembra 1942, kada je po odluci VŠ NOVJ prekomandovan u Sloveniju, bio je zamjenik komandanta Lovćenskog odreda i komandir čete i komandant bataljona 4. proleterske (crnogorske) brigade. U Sloveniji je bio zamjenik komesara, komesar i komandant bataljona „Matija Gubec", brigade „Ivan Cankar", 15. slovenačke divizije, 8. brigade „Fran Levstik" i komandant Podoficirske škole GŠ Slovenije. Poslije rata do 1948. ostao u službi u JNA. Složio se s Rezolucijom IB. Nosilac „Partizanske spomenice 1941" — 302

Špati (Shpati) — vidi Hodža Enver

Temelko Kristo (Themelko Kristo), radnik. Do rata pripadao skadarskoj komunističkoj grupi. Bio veliki pobornik osnivanja KP Albanije. U toku rata jedno vrijeme politički komesar odreda u Pezi. Za člana CK KPA izabran novembra 1941, a u Politbiro na I zemaljskoj konferenciji KPA marta 1943. Od 1946. do 1948. načelnik Političke uprave Narodne armije Albanije, prvi zamjenik vrhovnog komandanta i član Politbiroa CK KPA. Poslije objavljivanja Rezolucije IB došao u sukob s politikom CK KPA. Poslije IX plenuma i na I kongresu KPA smijenjen sa svih položaja i isključen iz Partije, osuđen i strijeljan zajedno s Koči Dzodzeom — 288

Terzić Velimir (1908), kapetan vojske Kraljevine Jugoslavije, završio Višu školu Vojne akademije. U NOR-u i član KPJ od 1941: komandant Bjelopoljskog NOPO, načelnik GŠ Crne Gore, zamjenik komandanta 5. crnogorske proleterske brigade, načelnik štaba 4. operativne zone Hrvatske; zamjenik načelnika VŠ. Poslije rata komandant armije, glavni inspektor JNA, načelnik Više vojne akademije i Vojnoistorijskog instituta i dr. General-pukovnik JNA u penziji. Napisao više radova iz oblasti istorije i vojne nauke. Nosilac „Partizanske spomenice 1941" — 166, 250, 251, 254—257, 259, 266, 275, 287, 289, 297, 301, 303, 317

Tito Broz Josip (Stari, Tito, Valter)

Tomanović Vlado (1907—1943), sudija. Pripadao je naprednom studentskom pokretu, pa je zbog toga proganjan i hapšen. U NOR-u od 1941. Bio je komandir čete u Čačanskom NOPO, komandant Bilećkog partizanskog bataljona i štaba sektora Bileća-Trebinje. Član KPJ od februara 1942. Zatim je bio komandant Južnohercegovačkog NOPO, zamjenik komandanta Hercegovačkog NOPO i 10. hercegovačke brigade. Narodni heroj — 302

Tomić, pseudonim Uvuri. Nismo uspeli da saznamo njegovo pravo ime. Sigurno je da je Jugosloven; u Kanadu došao prije II svjetskog rata po zadatku Kominterne ili sovjetske obavještajne službe. Povezan s KP Kanade; bavio se odabiranjem dobrovoljaca za Španiju i poslije 1941. članova KP Kanade jugoslovenskog porijekla za specijalne zadatke u okviru britanske SOE. Nestao u toku rata na Atlantiku prilikom torpedovanja broda na kojem je plovio prema Bliskom istoku — 67

Trifunović Birčanin Ilija (1887—1943), do II svjetskog rata oficir vojske Kraljevine Jugoslavije u penziji. Učesnik je ratova Srbije od 1912—1918. Od 1929—1932. je bio predsjednik Udruženja četnika a od 1932. vodio je „Na-

rodnu odbranu". Po okupaciji zemlje postao je kvisling. Od aprila do oktobra 1941. boravio je u Crnoj Gori kada odlazi u Split u kojem boravi do svoje smrti, februara 1943. U Splitu je ostvario tijesnu saradnju s italijanskim okupatorskim vlastima i radio na organizovanju četničkih jedinica na tlu NDH. U proljeće 1942. u Splitu je osnovao Srpski nacionalni komitet. U isto vrijeme imenovan je od Draže Mihailovića za komandanta svih četničkih snaga u jugoistočnoj Bosni, Hercegovini, Dalmaciji, zapadnoj Bosni i jugoistočnoj Hrvatskoj — 265

Trifunović — vidi Trifunović Birčanin Ilija

Turkulin Artur (1916—1945), do II svjetskog rata poreski službenik. Član KPJ od 1939, a učesnik NOR-a od 1941. Jedan od organizatora ustanka 1941. u petrinjskom kraju i u Baniji. U toku rata bio sekretar OK KPH za Baniju, politički komesar 4. kordunaške brigade, 8. i 13. divizije i 2. korpusa NOVJ. Pukovnik JNA. Nosilac „Partizanske spomenice 1941" — 277

Urošević Ljubiša (1918—1943), do II svjetskog rata oficir vojske Kraljevine Jugoslavije. Učesnik NOR-a i član KPJ od 1941. U toku NOR-a je bio komandant Durmitorskog NOPO, načelnik Štaba 4. crnogorske proleterske brigade i 16. divizije NOVJ. Poginuo kao zamjenik načelnika Štaba 3. korpusa NOVJ — 82

Urošević Sredoje (1917), učitelj. Član KPJ od 1940, u NOR-u od 1941. U ratu je bio komandant bataljona u Čačanskom NOPO i u 2. proleterskoj brigadi, načelnik Štaba i komandant 2. proleterske brigade i komandant 2. proleterske divizije. Bio je vijećnik AVNOJ-a. Poslije rata bio je komamdant divizije, načelnik Pješadijske oficirske škole i dr., savezni i republički poslanik. General-major JNA u penziji. Narodni heroj. Nosilac „Partizanske spomenice 1941" — 257, 306

Velebit Vladimir (Petrović; 1907), završio je Pravni fakultet u Zagrebu 1931. a doktorirao 1933. Član KPJ od 1939. U NOR-u od 1941. Bio je ilegalni politički radnik u Zagrebu, načelnik Vojnosudskog odjeljenja pri VŠ i šef Vojne misije u V. Britaniji. Poslije rata bio je pomoćnik ministra za inostrane poslove FNRJ, ambasador, državni podsekretar u DSIP-u, izvršni sekretar Evropske ekonomske komisije UN. Nosilac „Partizanske spomenice 1941" — 84, 271, 275

Vidačić Milorad, žandarmerijski poručnik. Poslije aprilskog rata 1941. pristupio četničkom pokretu Draže Mihailovića. U proljeće 1942. komandant 6. udarnog odreda Komande vojnočetničkih odreda istočne Bosne i Hercegovine, a od avgusta iste godine do kraja 1944. komandant Trebinjskog četničkog korpusa iz sastava Komande operativnih jedinica istočne Bosne i Hercegovine. Poslije rata poginuo kao odmetnik — 268

Vidić Dobrivoje (1918), u napredni omladinski pokret stupio kao đak Učiteljske škole u Užicu; član KPJ od 1939; na studijama u Skoplju bio jedan od organizatora i rukovodilaca u naprednom omladinskom pokretu: vršio dužnost sekretara PK SKOJ-a za Makedoniju i bio jedan od rukovodilaca KPJ za Makedoniju. Suprotstavio se liniji M. Šatorova i ovaj ga odstranio iz partijskog rukovodstva. U NOR-u na raznim političkim dužnostima. Poslije oslobođenja sekretar PK KPJ za Vojvodinu; u diplomatskoj službi, član Izvršnog komiteta Predsjedništva CK SKJ Predsjednik Predsjedništvu SR Srbije. Nosilac „Partizanske spomenice 1941" — 235

Vlahović Velimir Veljko (1914—1975), u napredni srednjoškolski pokret uključio se u Podgorici i Beogradu; bio je jedan od istaknutih skojevskih rukovodilaca na Univerzitetu u Beogradu. U SKOJ je primljen 1933, a u KPJ 1935. Januara 1937. otišao je iz Praga u Španiju i kao borac republikanske vojske teško je ranjen. Od 1939. je član CK SKOJ-a i predstavnik SKOJ-a i KOI. Jedan je od organizatora radio-stanice „Slobodna Jugoslavija" u Moskvi (u novembru 1941). U Jugoslaviju se vratio krajem 1944. Poslije oslobođenja bio je zamjenik ministra inostranih poslova, direktor lista „Borba", član IK (i Predsjedništva) CK SKJ, SO SSRNJ, SO SUBNORJ, poslanik, član Savjeta Federacije. Narodni heroj i Junak socijalističkog rada — 276

Vlatković Nemanja (1914—1961), do II svjetskog rata učitelj. Član KPJ od 1940. Učesnik NOR-a od 1941. Jedan je od organizatora ustanka 1941. u Janju i Pljevi. U toku NOR-a je bio komesar 9.

krajiške brigade i 10. divizije, zamjenik komandanta 10. divizije, pomoćnik načelnika Štaba 5. korpusa i dr. Bio je član ZAVNOBiH-a od 1943. Poslije rata je komandant pozadine 4. armije, a 1946. preveden u rezervu u činu pukovnika. Poslije izlaska iz JNA bio je ministar u vladi NR BiH i član Izvršnog vijeća BiH i savezni i republički poslanik. Nosilac „Partizanske spomenice 1941" — 278

Vujasinović Todor (1904) student. Kao omladinac pristupio naprednom omladinskom pokretu; član KPJ od 1930; od 1934. bio član PK KPJ za Srbiju. Zbog revolucionarnog rada više puta hapšen i bio na robiji u Sremskoj Mitrovici i u koncentracionom logoru u Bileći. U NOR-u od 1941: bio jedan od organizatora ustanka u ističnoj Bosni, komandant Ozrenskog NOPO, član Operativnog štaba za istočnu Bosnu, zamjenik komandanta 1. bosanskog korpusa NOV i POJ, vijećnik AVNOJ-a i ZAVNOBiH-a i povjerenik NKOJ-a. Poslije rata bio ministar u vladi FNRJ, član vlade odnosno IV NR BiH; poslanik Savezne skupštine. Član Savjeta Federacije. Nosilac „Partizanske spomenice 1941" — 217

Vujošević Zarija (1903—1943), do II svjetskog rata žandarm. Učesnik NOR-a od 1941. Član KPJ od 1943. U toku NOR-a borio se u sastavu Mataguške čete, Zetskog bataljona Crnogorskog NOPO (za operacije u Sandžaku), Crnogorsko-sandžačkog NOPO, 5. crnogorske brigade. Tokom tri godine koliko je učestvovao u NOR-u, pokazao se kao izuzetan borac. Narodni heroj — 75, 274

Vujović Đuro (1901—1943), rudarski mašinbravar. Član KPJ od 1929. Učesnik španskog građanskog rata u sastavu bataljona „Dimitrov" 15. internacionalne brigade. Učesnik NOR-a od 1941. Bio je borac Ljubostinjskog odreda; u sastavu Lovćenskog bataljona učestvuje u bici za Pljevlja i na formiranju 1. proleterske brigade u Rudom 21. decembra 1941. Od ljeta 1942. do pogibije na Sutjesci 9. juna 1943. bio je lični pratilac vrhovnog komandanta NOVJ. Narodni heroj — 296, 318

Vujović Mitar (1911), do II svjetskog rata oficir Jugoslovenske vojske. U NOR-a od 1941, a član KPJ od 1942. U ratu je bio intendant Glavnog štaba za Crnu Goru i Boku, šef Ekonomskog odsjeka i načelnik Ekonomskog odjeljenja Vrhovnog štaba NOV i POJ. Poslije rata načelnik Intendantske uprave JNA, komandant pozadine armije i dr. General-potpukovnik JNA u penziji. Nosilac „Partizanske spomenice 1941" — 10

Vukanović Radovan (1906), apsolvirao prava. Član SKOJ-a od 1924, a član KPJ od 1926. Bio sekretar PK SKOJ-a za Crnu Goru i član PK KPJ za Crnu Goru, Boku i Sandžak. Proganjan i više puta hapšen. U NOR-u od 1941: politički komesar bataljona, zamjenik komandanta Crnogorskog NOP odreda za operacije u Sandžaku, komandant 2. bataljona 1. proleterske brigade, 4. proleterske brigade, 3. divizije, 2. korpusa NOVJ, pa pomoćnik komandanta 2. armije. Poslije rata komandant armije i vojne oblasti, načelnik Uprave pješadije, načelnik Više vojne akademije. Bio vijećnik AVNOJ-a i CASNO-a i poslanik Skupštine Crne Gore. General-pukovnik u penziji. Član Savjeta Federacije. Narodni heroj. Nosilac „Partizanske spomenice 1941" — 14, 19, 195, 213, 258, 275, 293

Vukčević Savo (1917), do II svjetskog rata student Pravnog fakulteta u Beogradu. Član KPJ od 1937. Učesnik NOR-a od 1941. Jedan od organizatora ustanka u Crnoj Gori. U toku NOR-a bio u Zetskom NOPO, 4. crnogorskoj proleterskoj brigadi, član Politodjela 7. banijske brigade, šef Propagandnog odjeljenja GŠ NOV Srbije, Glavnog Narodnooslobodilačkog odbora Srbije i politički komesar 45. srpske divizije. Poslije rata je bio odgovorni urednik „Narodne armije" i načelnik u Vojnoistorijskom institutu. Prihvatio Rezoluciju IB, poslije čega je isključen iz KPJ, lišen čina pukovnika i osuđen. Umro na izdržavanju kazne — 108

Vuković Petar Pero (1896—1981), poštanski činovnik. Učesnik mađarske socijalističke revolucije 1919. pod Bela Kunom. Poslije aprilskog rata 1941. napušta Bečej i prelazi u Bileću za upravnika pošte. Učesnik NOR-a od 1941. Član KPJ od 1943. ili 1944. Do prelaska na rad pri VŠ NOVJ (član Tehničke sekcije— PTT veze) borio se u sastavu Bilećkog NOPO i 10. hercegovačke brigade. Poslije rata (do 1949) pomoćnik ministra PTT Jugoslavije. Složio se s Rezolucijom IB. Po izdražavanju kazne bio u penziji.

Nosilac „Partizanske spomenice 1941" — 108

Zgonjanin Žarko (1916—1970), član KPJ i učesnik NOR-a od 1941. U toku NOR-a je komesar 5. kozarske brigade i 2. krajiške divizije, komandat 2. krajiške brigade, član OK KPJ za Bosansku krajinu. Poslije rata je načelnik milicije u Ministarstvu unutrašnjih poslova NR BiH, pomoćnik komandanta armije za pozadinu. General-pukovnik JNA. Nosilac „Partizanske spomenice 1941" — 278

Žujović Sreten (1899—1976), namještenik. U radničkom pokretu od 1921; član KPJ od 1924, a od 1926. sekretar RK u Beogradu i sekretar SBOTIČ-a. Više puta hapšen; od 1933. do 1935. nalazio se u emigraciji i na školovanju u SSSR. Od 1935. instruktor CK KPJ, a od avgusta 1936. do početka 1938. član Politbiroa CK KPJ. Na V konferenciji KPJ izabran u CK KPJ. U NOR-u od 1941: komandant GŠ za Srbiju; član VŠ NOV i POJ; vijećnik AVNOJ-a, član NKOJ-a i privremene vlade DFJ. Poslije oslobođenja ministar u vladi FNRJ; general-pukovnik. Godine 1948. solidarisao se s Rezolucijom Informbiroa i Staljinovom politikom potčinjavanja Jugoslavije, zbog čega je bio isključen iz CK KPJ i iz Partije. Kasnije, na osnovu njegovog političkog držanja, ponovo primljen u SKJ — 231

REGISTAR GEOGRAFSKIH NAZIVA

AFRIKA — 54, 67, 162, 271, 287
ALBANIJA — 88, 158, 275, 276, 283, 287, 288, 312, 315
ALUGA — 313
AMERIKA VID. SJEDINJENE AMERIČKE DRŽAVE
AMERIKA VID. SJEVERNA AMERIKA
ANDRIJEVICA — 107, 113, 116, 129, 272, 275, 279
AUSTRIJA — 269, 271
AVTOVAC — 254, 265, 266, 273, 276

BABIĆI — 298, 319
BAČKA — 303
BAJOVO POLJE — 34
BAKIĆ-BRDO VID. BAKIĆI
BAKIĆI — 12, 285,
BALINOVAC — 202, 305, 318
BALKAN — 51, 162, 281, 310
BANAT — 303
BANIJA — 237, 276, 320
BANOVIĆI — 223
BANJA LUKA — 278, 300
BANJANI — 267
BARE (NA DURMITORU) — 254, 290, 291
BARE BOJOVIĆA — 45
BARICE — 63, 85
BARNI DO — 188, 197, 316
BASTASI — 93, 94, 151
BAŠKE OŠTARIJE — 288
BEČ — 271
BEGOV HAN — 284
BEOGRAD — 97, 127, 203, 220, 264, 271, 272, 277, 296, 300, 303, 304, 311
BERANE VID. IVANGRAD
BIHAĆ — 57, 67, 237, 263, 274
BIJELO POLJE — 63, 85, 103, 109, 116, 119, 123, 124, 129, 132, 133, 144, 269, 276, 280, 281, 283, 311, 313
BIJELJINA — 258, 301
BILAJ — 56
BILEĆE — 41, 137, 266, 281, 284
BILOGORA — 105
BIOČE — 111, 113, 280—284
BISTRICA — 135, 147, 150, 319
BIŠINA — 69
BITINA — 269
BITOVNJA — 219
BJELASICA — 107
BJELIMIĆ — 31, 50, 252, 258, 271, 306
BLAGAJ — 273
BLATINA — 283
BLAŽUJ — 300
BLISKI ISTOK — 279, 282, 296, 312, 314, 315
BLIŠKOVO — 22, 134, 283
BOAN — 18, 23, 49, 107, 139, 268, 271, 309, 314
BOBOTOV KUK — 146
BOBOVO — 22, 27, 30, 169, 176, 312
BOGOVIĆI — 207, 215, 298, 306, 319, 320
BOKA — 161, 162
BOLJANIĆI — 27, 30, 94, 268, 289, 314
BOLJORADINA — 93
BORAČ — 254, 318
BORCI — 10, 17, 267
BORJA — 313
BOROVAC — 256
BOROVNO — 249, 292—294, 316
BOSANSKA KRAJINA — 96, 161, 203, 237, 238, 269, 273, 277, 278, 282
BOSANSKA KRUPA — 41, 57
BOSANSKI BROD — 145, 277, 314
BOSANSKI PETROVAC — 6, 57, 75, 266, 287, 304, 309
BOSANSKO GRAHOVO — 96, 203
BOSNA — 56, 69, 71, 84, 97, 102, 104, 105, 180, 200, 201, 204, 206, 212, 216, 218, 219, 224, 230, 232—234, 236, 238, 253, 256, 258, 259, 264, 267, 272, 277—279, 281, 282, 284, 289, 290, 297—300, 302—304, 306, 309—311, 314—320
BOSNA (RIJEKA) — 258, 259
BOSNA I HERCEGOVINA — 263—265, 271, 272, 292—294
BAŠČIJA GLAVA — 305
BOŽANOVIĆI — 319
BRADINA — 238
BRADINA (NA ZELENGORI) — 293, 316
BRATUNAC — 229, 301, 321
BRAVSKO POLJE — 203
BRAVSKO VID. BRAVSKO POLJE
BRČKO — 258, 301,
BREZIČANI — 201, 219
BREZNA — 18
BRINJE — 42, 56, 269, 277, 278, 288, 310
BRITANIJA VID. VELIKA BRITANIJA
BRLOŽNIK — 212, 298
BRLJEVO — 291, 292
BROD VID. BOSANSKI BROD
BROD. VID. BROD (NA DRINI)
BROD VID. SLAVONSKI BROD
BROD (NA DRINI) — 77
BRODAREVO — 85, 123, 124, 281, 286, 313
BRUSNA — 93
BRVENICA — 27, 30, 268
BUČJE — 85, 289
BUDANJ — 205, 292
BUGOJNO — 238, 305
BUKOVIK — 312
BUNOVI — 9, 12, 28, 93, 136, 267
BURENJ — 85, 123, 131
BUSOVAČA — 300

CETINGRAD — 232, 303
CRIKVENICA — 272
CRKVICE — 23, 25, 37, 38, 53, 272
CRNA GORA — 34, 44, 49, 56, 69, 81, 88, 99, 104, 105, 116, 129, 133, 141, 144, 149, 161, 201, 216, 227, 237—240, 263, 264, 266, 267, 269, 273, 275, 278—284, 287, 288, 291, 293, 295, 297, 304, 309—314, 316
CRNA GORA (SELO NA DURMITORU) — 169
CRNI VRH (KOD FOČE) — 77
CRNO JEZERO — 18, 22, 23, 140, 179, 247, 248, 267, 287, 313, 316

CRNOTA — 319
ČAČINCI — 60
ČAJNIČE — 22, 27, 56, 70, 77, 93, 94, 95, 133, 269, 272, 281, 312, 313
ČARDAČINA — 205
ČELEBIĆ — 12, 19, 20, 22, 23, 27—29, 36, 58, 70, 77, 83, 93, 94, 136, 147, 150, 151, 153, 168—170, 172, 267, 268, 270, 275, 285, 286, 291, 309, 311, 312
ČELIKOVO POLJE — 93
ČEMERNO — 273, 286, 316
ČIČEVO — 16, 17, 267

ĆEHOTINA — 12, 77, 93, 116, 150, 156, 157, 160, 165, 266, 281, 282, 286—288, 291, 314
ĆERANIĆA GORA — 18
ĆUREVO — 24, 194, 197, 290— 292, 311

DABARSKO POLJE — 273
DALMACIJA — 104, 161, 237, 238, 264, 300
DANILOVGRAD — 281
DARUVAR — 272
DEBELA RAVAN (NA ZELENGORI) — 318
DELENSHAJM (DELENSHEIM) — 272
DERNA — 67, 287
DERNEČIŠTE — 249
DERVENTA — 300
DILJ — 272, 275
DINARA — 237
DIVCI — 264
DJEDINA — 223, 231, 301, 303
DOBOJ — 221, 258, 265, 297, 320
DOBRA — 193
DOBRI DO — 37, 38, 185
DOBRILOVINA — 112, 134, 139
DOBROVO — 20
DONJA BREZNA — 18
DONJA BRVENICA — 272
DONJA SILJEVICA — 311
DONJE BARE — 193, 195, 249, 250, 292, 305, 317
DONJE KRUŠEVO — 84—92, 95—97, 100, 101, 169, 173, 192, 275, 292, 311, 312
DONJE MRKE — 111
DONJI BUDANJ — 202
DONJI LAPAC — 282
DRAGAŠ SEDLO — 249, 292, 317
DRAGOČAVA — 93
DRAGOLJEVAC — 301
DRAŠEVO VID. DONJE KRUŠEVO
DREKOVI — 249
DREŽNICA — 238
DRINA — 7, 30, 36, 75, 77, 85, 93—95, 109, 116, 144, 147, 150, 161, 164, 167, 172, 173, 176, 181, 182, 184, 192, 230, 240, 241, 258, 259, 266, 274, 275, 286, 288, 290—294, 301, 314, 315, 320
DRINJAČA — 213, 234, 302, 303
DRINJAČA (RIJEKA) — 258, 320
DRVAR — 96, 278, 287, 304
DUBROVNIK — 272
DUBROVSKO — 18
DUGA NJIVA — 206, 207, 210, 211, 256, 257, 319
DURMITOR — 34, 121, 129, 146, 227, 281, 282, 285, 286, 296, 316, 317
DUŽI — 292

DŽIMRIJE — 22, 298, 300
DŽINOVA MAHALA — 268

ĐEDOVO — 314
ĐEDEVO — 109
ĐURĐEVIĆA TARA — 108—116, 118—137, 139, 140, 144, 147, 169, 174, 178, 201, 246, 276, 282, 284, 287, 289, 291, 312, 313

EGIPAT — 270, 302
ENGLESKA VID. VELIKA BRITANIJA
EVROPA — 162, 296, 317

FALIŠ (KOD FOČE) — 286
FAZLAGIĆA KULA — 276
FOČA — 6, 22, 56, 70, 77, 85, 93, 94, 104, 116, 138, 144, 147, 149—151, 153, 160, 170, 201, 203, 216, 238, 240, 241, 247, 254, 258, 266, 267, 270, 272—276, 279—282, 285—287, 294, 295, 297, 298, 305, 306, 309, 310, 312—314, 318, 319
FOJNICA — 180, 200, 258
FORKUŠEVCI — 60
FRANCUSKA — 278

GACKO — 18, 21, 34, 40, 88, 94, 138, 149, 151, 153, 160, 201, 240, 241, 247, 266, 275, 276, 281, 282, 286, 291, 310, 314
GATAČKO POLJE — 18, 273, 284
GLAMOČ — 69, 273
GLASINAC — 297
GLAVATIČEVO — 16, 17, 31, 50, 266, 267, 309
GLAVICA (KOD RATAJA) — 205, 296, 297, 319
GLIBAČE VID. GLIBAĆI
GLIBAĆI — 22, 269, 312
GLINA — 219, 304
GLISNICA — 27, 30, 268
GOLIJA — 6, 34, 144, 151, 160
GOLJAK — 288
GORANSKO — 8, 14, 18, 19, 22, 23, 94, 197, 290, 309, 310
GORAŽDE — 20, 22, 30, 41, 56, 58, 77, 85, 93—95, 116, 133, 145, 180, 247, 264, 267—269, 272, 274, 275, 278, 281, 282, 310, 312—314
GORENJSKA — 301
GORICA — 105
GORNJA BUKOVICA — 18, 23
GORNJA MORAČA — 46, 139
GORNJA SILJEVICA — 311
GORNJE BARE — 193, 195, 240, 249, 250, 292, 293, 305, 316, 317
GORNJE LIPOVO — 135
GORNJE POLJE — 48, 52, 53, 151, 286
GORNJI VAKUF — 161, 237—239
GORSKI KOTAR — 105, 276, 277
GOSPIĆ — 69, 288
GOTOVUŠA — 286
GOVZA — 5—59, 61—76, 297, 309, 311
GRAB — 190, 194, 195, 291
GRABIĆ — 40, 206
GRAČAC — 56
GRADAC — 156, 157, 160, 165, 169, 170, 172, 287—289, 314
GRADIŠKA — 232
GRAHOVO — 137, 284
GRAHOVO VID. BOSANSKO GRAHOVO
GRAPSKA — 265
GRČKA — 67, 269, 271, 300, 304
GRINIČ — 146, 285
GRINVIČ VID. GRINIČ
GRIVICE — 223
GRMEČ — 41, 71, 278
GVOZD — 18, 48, 81, 88

HALILOVINA — 311
HAN VID. HUM (NA DRINI)
HAN-PIJESAK — 145, 217, 219, 221—223, 229, 230, 258, 301, 302, 314, 320, 321
HERCEGOVINA — 34, 49, 56, 69, 88, 104, 141, 144, 149, 215, 216, 238, 239, 258, 264—267, 269, 278, 279, 281, 282, 291, 297, 298, 304, 310, 313, 314, 320
HLADNO BRDO (JAHORINA) — 297
HOČEVINA — 22, 27, 30, 94, 272
HRAST — 40
HRČAVKA — 195, 249, 294, 318
HRUŠTA — 273
HRVATSKA — 120, 122, 141, 144, 146, 154, 155, 180, 233, 263, 265— 267, 269, 271, 272, 275, 276, 279, 281, 290, 299—302, 304, 310
HRVATSKO PRIMORJE — 264, 277
HUM (NA DRINI) — 93, 293
HUMIĆI — 285
HUSAD-PLANINA — 297

IGMAN — 180, 200
IGOČ — 311
IMOTSKI — 238
ISAR — 93
ISTOK VID. SAVEZ SOVJETSKIH SOCIJALISTIČKIH REPUBLIKA
ISTRA — 233, 321
ITALIJA — 88, 263, 269, 296, 304, 312
IVANGRAD — 63, 85, 113, 116, 119, 124, 275, 279, 281, 311
IVANIĆ GRAD — 60
IVAN-SEDLO — 238, 258, 272, 317
IZGORI — 190, 194, 290, 291, 299

JABLANICA — 161, 238
JABLANOVO BRDO — 203, 204, 252—255, 306, 311, 318, 319
JABUKA (NA ZELENGORI) — 40, 194, 195, 252, 256, 257
JAHORINA — 212, 252, 305, 318, 319
JAJCE — 41, 282, 304
JAREČKO BRDO — 321
JASENOVO POLJE — 18, 160
JAVORAK — 18, 45, 47, 48, 52, 53, 66, 69, 77, 81, 88, 153, 160, 190, 191, 195, 271—275, 288, 291, 310, 311
JELEČ — 56, 252, 294, 295, 297
JEZERA VID. CRNO JEZERO
JOŠAVKA — 219
JUGOSLAVIJA — 3—5, 51, 55, 67, 75, 76, 80, 117, 141, 154, 159, 161, 163, 233, 238, 263, 264, 266, 269, 270, 277, 279, 283, 284, 287, 301, 302, 304, 311, 312

KAIRO — 105, 149, 152, 154, 282, 285, 301, 314, 315
KALINOVIK — 5—59, 61—76, 84, 104, 116, 161, 180, 195, 216, 238, 240, 241, 247, 254, 258, 271, 278, 281, 294, 295, 297, 298, 305, 306, 312, 318, 319
KANADA — 55, 67, 236, 269, 289, 302
KARLOBAG — 288
KARLOVAC — 272, 304
KATIN KUK — 191, 195
KAVKAZ — 281
KAZAN (BRDO KOD TJENTIŠTA) — 250, 294, 305, 317, 318
KESTBAUM (PUSTARA KOD OSIJEKA) — 60
KIPROVICA — 206
KISELJAK — 300
KISLICI — 85
KLADANJ — 221, 222, 226, 231, 232, 258, 297, 299, 300, 302, 304, 320, 321
KLAŠNICA — 201, 294
KLISURA (KOD KOLAŠINA) — 283
KLJEŠTANI — 223
KLJUČ — 6, 41, 266, 304
KLJUNI — 273
KNEŽEVIĆI — 316
KNEŽINA — 215
KNIN — 237, 272, 304
KOBILJA GLAVA (U HERCEGOVINI) — 273
KOLAKOVIĆI — 206
KOLAŠIN — 48, 52, 56, 69, 88, 113—115, 119, 124, 125, 130, 131, 137, 144, 153, 155, 160, 162, 240, 247, 268, 269, 271, 273—275, 278—281, 283, 288, 289, 310—313
KOLUNSKO BRDO — 256
KOMANDIROVO BRDO — 18
KOMARNICA — 18, 23, 29, 34, 37, 38, 41, 197, 201, 241, 281, 282, 291, 292
KOLJENO — 193
KONJIC — 75, 84, 161, 218, 238, 266, 267, 274, 281, 300, 305
KONJSKE VODE — 194, 252, 293, 295
KOPRIVNICA — 105, 203
KORDUN — 276
KORENICA VID. TITOVA KORENICA
KORIJEN — 289
KORITA — 8, 266
KORITNIKA — 290, 292
KOSANICA — 132, 140, 147, 169, 269, 313
KOSOVO — 239, 269, 275, 311
KOSOVO I METOHIJA VID. KOSOVO
KOSTAJNICA — 272
KOŠKA — 60
KOŠUR — 249, 292, 294, 316
KOŠUTA — 251, 294
KOTLAJIĆI — 272
KOTOR VAROŠ — 219, 258, 300
KOVAČ — 22, 272
KOVAČIĆI (KOD KLADNJA) — 225—232, 320, 321
KOVAČKE DOLINE — 313
KOVREN — 22, 23, 40, 63, 85, 88, 109, 130, 132, 134, 268, 269, 273, 276, 283, 310, 313, 319
KOZARA — 269, 294
KOZAREVIĆI — 257
KOZICE — 22
KOZJE STRANE (U PREDJELU SUTJESKE) — 294
KRAJINA VID. BOSANSKA KRAJINA
KRALJEVA GORA — 213, 258
KRALJEVINA CRNA GORA VID. CRNA GORA
KRALJEVINA JUGOSLAVIJA VID. JUGOSLAVIJA
KRAM — 298
KRBAVSKO POLJE — 171, 279, 285
KREKOVI — 250, 292, 294
KRIVI PUT — 288
KRNDIJA — 272, 275
KRNOVO — 46
KRNJA JELA — 139, 314
KRSTAC — 190, 290
KRŠ — 139
KRUPA VID. BOSANSKA KRUPA
KRUPICE — 22, 63, 85, 272
KRUŠEVO — 179, 194, 199, 218, 258, 290, 300, 311, 312
KUTJEVO — 219
KUTUŠA — 269

LABINOT (U ALBANIJI) — 283
LANIŠTA — 169
LELIJA — 252, 306
LENJINGRAD — 263
LEPENAC — 85
LEPEŠNICA — 63, 85, 310
LEVANJSKA VAROŠ — 60
LEVER TARA — 18, 23, 34, 139, 169, 174, 178, 313, 314
LIBIJA — 67
LIČKI OSIK — 56
LIČKO PETROVO SELO — 160
LIJEVA RIJEKA — 107
LIKA — 34, 42, 56, 69, 160, 161, 203, 234, 237, 238, 264, 271, 274, 276, 288, 296, 300
LIM — 85, 94, 95, 281, 283, 313
LIPOVE RAVNI — 288
LIVANJSKO POLJE — 203
LIVNO — 304, 305
LOKVA (U PREDJELU SUTJESKE) — 249, 317
LONDON — 3—5, 154
LUČKE KOLIBE — 249, 250, 294, 318
LUKOVO ŠUGARJE — 288

LJUBIJA — 203
LJUBINA — 147, 150, 318
LJUBIŠNJA — 165, 286, 317
LJUBIN GROB — 251, 294
LJUBLJANA — 105

MAĐARSKA — 263, 269
MAGLAJ — 258
MAGLIĆ — 144, 227, 240, 249, 318
MAJEVICA — 97, 171, 258, 259, 277, 303, 315

MAKEDONIJA — 263, 269, 275
MAKLJEN — 237
MALA SILJEVICA — 305
MALI ŠTOUC — 216
MALO JEZERO VID. CRNO JEZERO
MANDIĆEVAC — 60
MAOČE — 22, 27, 30, 63, 109, 132, 134, 153, 285, 289, 310
MATEŠEVO — 107, 111, 113, 275, 280, 283
MAZLINA — 40, 206, 256, 257
MEDAK — 56
MEKA GRUDA — 273
MELJAK (KOD PLJEVALJA) — 22, 27, 36, 267, 272
MELJINE — 215—217, 320
MESIĆI — 207, 306
MEŠTROVAC — 106, 107, 168, 312
METALJKA — 27, 93, 272, 281, 310
METOHIJA I KOSOVO VID. KOSOVO
MIHAJLOVIĆI — 22
MIJAČA — 272
MIJAKOVIĆI — 283
MILAN-PLANINA — 223
MILINKLADE — 249, 294
MILOŠEVIĆI — 190, 194, 197, 292
MILJENO — 93
MILJEVINA — 195, 206, 252, 254, 293, 295, 297, 305, 316, 319
MINHEN — 299
MLJEČNIK — 297
MODRO POLJE — 206, 257
MOJKOVAC — 46, 111, 113—115, 119, 123, 130, 131, 133, 139, 149, 151, 153, 238, 275, 280, 283, 312, 313
MOKRA GORA — 281
MORAČA — 270, 278
MORAČA (RIJEKA) — 116, 286
MOSKVA — 76, 80, 263, 274, 276, 292, 311, 313
MOSLAVINA — 277
MOSTAR — 19, 129, 141, 144, 238, 266, 272, 281, 305, 317
MRAMORJE — 297
MRATINJE — 93, 176, 179, 181, 188, 190, 191, 194, 195, 198, 290—293, 316
MRČIN KOLIBE — 305, 311, 318
MRČIN-PLANINA — 202
MREŽICA — 206, 252, 256, 319
MRKALJE, MRKALJI VID. MRKALJ
MRKALJ — 249, 292, 294
MRKALJ KLADE — 200, 201, 249, 293, 316, 317
MRKODO VID. MRKODOL
MRKODOL — 212, 319
MRKONJIĆ GRAD — 69, 203, 265

NEDAJNO — 37, 38, 178, 185, 316
NEGOBUĐE — 139
NEMAČKA VID. NJEMAČKA
NEMILA — 284
NERETVA — 161, 237—241, 269, 272, 279, 281, 297, 299, 303—305
NEŠIĆI — 219
NEVAČKA — 217, 258
NEVESINJE — 40, 69, 88, 238, 266, 268, 273
NEVESINJSKO POLJE — 273
NEZAVISNA DRŽAVA HRVATSKA VID. HRVATSKA
NIKOVIĆI — 185
NIKŠIĆ — 34, 45, 46, 48, 52, 56, 77, 81, 82, 84, 88, 129, 144, 146, 149, 151, 160, 240, 247, 267, 271, 274, 275, 281, 282, 284, 288—291, 310, 314
NIKŠIĆKA ŽUPA — 45
NINKOVIĆI — 193
NOVA GRADIŠKA — 272
NOVI PAZAR — 82
NOVI SAD — 303
NJEGOVUĐA — 178, 291, 315
NJEGOVUĐKO POLJE — 155, 287, 315
NJEMAČKA — 162, 263, 264, 281, 296, 304

OBALJ — 31, 252, 293, 306, 316
OBLIK — 290
OCRKAVLJE — 305
OGRADE (KATUN NA PIVSKOJ PLANINI) — 316
OGULIN — 105, 304
OKUČANI — 272
OLOVO — 145, 215, 217, 221—224, 229, 230, 258, 297, 302, 314, 320, 321
OMAZIĆI — 223
OMERAGIĆI — 306, 309
ORAHOVICA — 85
OSIJEK — 60, 219
OSJEČANI (KOD ZAVIDOVIĆA) — 302
OSJENICA — 206
OSTROŽAC — 238
OŠTRELJ — 96, 203, 310
OŠTRI RAT — 256
OTEŠA — 319
OTOČAC — 56, 268
OZREN (KOD TJENTIŠTA) — 294, 296, 318
OZREN (PLANINA U BOSNI) — 258, 297, 302

PAKLIŠTE — 93
PARKAC — 272
PALESTINA — 269
PALJIKA — 40
PANTELIJA — 256
PAPE — 85
PAPUK — 105, 272, 275
PAUNOVAC — 266
PAZARIĆ — 200
PEĆ — 144
PERUĆICA — 317
PERUŠIĆ — 56
PETRINJA — 237
PETROVAC NA MORU — 270
PETROVAC VID. BOSANSKI PETROVAC
PETROVAČKO POLJE — 6, 266
PETROVIĆI (KOD KLADNJA) — 221—223, 230, 259
PETROVO SELO — 232
PIJEVAC — 206
PIPERI — 124, 283
PIVA (KRAJ U CRNOJ GORI) — 19, 22, 23, 25, 29, 34, 37, 94, 110, 144, 168, 240, 241, 247, 249, 250, 253, 269, 291, 292, 294, 313
PIVA (RIJEKA) — 93, 179, 181, 182, 184, 188, 189, 194, 203, 216, 275, 281, 282, 286, 290, 291, 294, 295, 298, 305, 306, 311—313, 316—318
PIVSKA PLANINA — 53, 268, 317
PIVSKA ŽUPA — 281, 284, 314
PIVSKI MANASTIR — 38, 138
PLAHOVIĆI — 233—236, 304
PLANA (KOD BILEĆE) — 8, 14, 19, 34, 44, 49, 56, 69, 266, 268, 309
PLAN KOLIBE — 316
PLAŠKI — 56
PLEĆA — 294, 295
PLIJEŠ — 252, 296, 306
PLUŽINE — 190, 195, 290, 292
PLJEVLJA — 6, 22, 44, 70, 72, 75, 77, 85, 94, 116, 129, 132, 133, 138, 144, 146, 149, 151, 153, 160, 240, 247, 266, 268—270, 272, 274—276, 280—284, 286, 289, 295, 297, 309, 313, 314
PODGORICA VID. TITOGRAD
PODGRAB — 207, 212
PODGRAĐE — 206
PODKRAJCI — 134
PODMILOGORA — 188—196, 316
PODRAVINA — 60, 277
PODRAVSKA SLATINA — 272
PODROMANIJA — 297
PODROMANIJA (SELO) — 320

POLJA (KOLAŠINSKA) — 135
POPLATIĆI — 257
POPOV DO — 169
POPOV MOST — 194, 292—294, 311, 316
POROMANIJA VID. PODROMANIJA (SELO)
POSAVINA — 302
POTOK TRESKAVAC VID. TRESKAVAC (POTOK)
POTPEĆ, PODPEĆE VID. POTPEĆE
POTPEĆE — 12, 22, 27, 30, 94, 109, 132, 134, 140, 147, 272, 283, 284, 289
POŽEGA VID. SLAVONSKA POŽEGA
PRAČA — 297
PRAČA (RIJEKA) — 206, 298
PRENĆANI — 112, 139, 272
PREPELIČJE — 199, 316
PRESJEKA — 185
PREVILA — 206
PRIBINIĆ — 294
PRIDVORICA — 273
PRIJEDOR — 104, 278, 304
PRIJEPOLJE — 72, 85, 103, 281
PRIJEVOR (KOD SUTJESKE) — 198, 249, 250, 317
PRIMORJE VID. SLOVENAČKO PRIMORJE
PRISOJE — 134
PRNJAVOR — 201, 219, 258, 278, 294, 300
PROKIKE — 34, 268
PROŠĆENJE — 131
PROZOR — 57, 161, 237, 238
PSUNJ — 275
PUSTO POLJE — 292

RADOMIŠLJE — 295, 306
RADOVČE — 283
RADUČ — 234, 303
RADUŠA — 237
RAJLOVAC — 284
RAMA — 238, 304
RATAJ — 202, 252, 295—297, 305, 319
RATKOVAC KOLIBE — 306
RAVAN-PLANINA — 319
RAVNA GORA — 264, 270
RAVNA RIJEKA — 63, 85, 310
RAVNE (KOD KLADNJA) — 226
RAVNO — 83, 138, 284, 290, 314
RAVNO BORJE — 250
RAVZALINA PAVLOVAC — 297
RELJIN KAM — 134, 313
RENOVICA — 207, 212, 306
REPNIK — 223
RIBAREVINA — 63, 109, 123, 124, 313
RIBNIK — 56
RIJEKA — 105, 264
RIJEKA (POTOK KOD MILJEVINE) — 319
RIM — 271, 279
RIPAČKI KLANAC — 274
RISOVAC — 203
ROGATICA — 145, 180, 207, 212, 297, 306, 314
ROMANI — 31
ROMANIJA — 207, 213, 214, 227, 298, 302, 306, 319, 320
ROMANIJA (SELO) — 320
RUDINE (NA PIVSKOJ PLANINI) — 94, 153, 166, 178, 186, 192, 196, 199
RUDO — 247
RUMUNIJA — 105, 269, 312
RUSIJA — 283, 311

SADNŽAK — 6, 34, 56, 69, 88, 93, 104, 116, 124, 127, 133, 141, 144, 149, 161, 162, 216, 237–240, 266, 269, 275, 278, 281, 286, 289—291, 293, 294, 298, 304, 305, 309, 312—314, 317, 318
SANSKI MOST — 272, 304
SARAJEVO — 41, 141, 144, 145, 212, 216, 218, 219, 241, 247, 258, 272, 275, 277, 281, 284, 293, 297, 298, 300, 306, 314, 317, 319, 320
SAVA — 237, 258
SAVEZ SOVJETSKIH SOCIJALISTIČKIH REPUBLIKA — 76, 80, 163, 275, 287, 292, 296
SEMBERIJA — 259, 303
SENKOVAC — 60
SENJ — 34, 268, 271, 288
SEŠIN VRH — 206
SICILIJA — 272, 304
SIGA — 63, 85, 310
SILJEVICA VID. GORNJA SILJEVICA I DONJA SILJEVICA
SINJAC — 290
SINJAJEVINA — 116, 155, 160, 238, 268, 276, 281, 288
SIRIJA — 54
SISAK — 105, 272
SITNIK — 268
SJEDINJENE AMERIČKE DRŽAVE — 3, 42, 80, 162, 163, 310
SJERGOŠTE — 283
SJETLINA — 207, 212, 319
SJEVERNA AMERIKA — 76
SKADAR — 137
SKAKAVAC — 172, 249
SLABIĆI — 289
SLATINA — 77, 169, 312
SLATKA — 134, 283
SLAVONIJA — 61, 84, 105, 141, 171, 219, 269, 272, 276, 277, 279, 300, 320
SLAVONSKA POŽEGA — 219, 259, 272, 276, 300
SLAVONSKI BROD — 54, 105, 259, 271, 310
SLEMENSKA PLANINA — 220
SLOVENČAKO PRIMORJE — 233, 301, 303, 320, 321
SLOVENIJA — 224, 228, 263, 264, 267, 269, 272, 301, 302, 320
SLUNJ — 160, 203, 232, 237, 296, 303
SMIJEĆE (POTOK U PREDJELU SUTJESKE) — 319
SOHA VID. SOKO
SOKO (NA UŠĆU PIVE I TARE) — 93
SOKOLAC — 123, 131, 216, 302, 320
SOKOLOVIĆI — 212, 298
SOLUN — 271, 287
SOPJE — 60
SPLIT — 56, 310
SPREČA — 258, 302
SPUŽ — 124, 313
SOVJETSKI SAVEZ VID. SAVEZ SOVJETSKIH SOCIJALISTIČKIH REPUBLIKA
SRBIJA — 4, 5, 162, 238, 263—265, 269, 270, 275, 311, 320
SREBRENICA — 213, 219, 225, 229, 258, 301, 302, 320, 321
SREDNJI ISTOK — 120, 278, 283, 285, 286
SREDOZEMLJE — 304, 314
SREM — 269, 303
STABNA — 190, 195, 290, 291
STAJNA — 298, 319
STAMBULČIĆI — 216, 298, 319
STOCA (KOD SUTJESKE) — 250, 305
STOJKOVIĆI — 297
STOLAC — 40, 273
STOŽER — 290, 292
STRUGANIK — 265
STUPARI — 223, 231, 301, 303
STRMAC — 292
SUHA — 147, 150, 164, 176, 179, 181, 184, 189, 193, 195, 249, 250, 290, 292, 293, 295, 305, 314—317
SUHA GORA — 199, 249
SUHOPOLJE — 219
SULJEVIĆI — 309
SURDUP — 288
SUŠAK — 203
SUŠICA — 185, 192
SUŠIČKO JEZERO — 180—187, 316
SUTJESKA — 179, 181, 193—195, 197, 203, 216,

240, 241, 249, 250, 282—285, 288—299, 303—305, 313—319, 321
ŠAHBEGOVIĆI — 215, 297, 320
ŠAHOVIĆI — 63, 85, 123, 130—132, 273, 276, 283, 286, 290, 310, 313
ŠARAMPOV — 60
ŠAŠ — 220
ŠAVNIK — 18, 21—23, 29, 34, 35, 37, 45, 48, 110, 138, 144, 153, 184, 187, 197, 201, 241, 268, 271, 291—293, 309, 310, 314
ŠĆEPAN POLJE — 23, 48, 78—83, 87, 93, 94, 147, 150, 172, 173, 192, 247, 267, 276, 282, 284, 285, 289, 292, 311, 312, 314
ŠEKOVIĆI — 171, 258, 259, 389
ŠIPAČNO — 268, 273
ŠIŠKO JEZERO — 113
ŠPANIJA — 55, 67, 236, 296
ŠTAJERSKA — 301
ŠTETIĆI — 169
ŠTIRNO — (KATUN NA RIJECI PIVI) — 189, 191, 291, 292
ŠTOKERAU — 271
ŠTULAC — 178
ŠUMADIJA — 258, 265
ŠUŠNJARI — 276

TARA (RIJEKA) — 18, 22, 23, 38, 113, 134, 135, 137, 139, 146, 168, 169, 173, 174, 178, 187, 192, 196, 266, 276, 281, 282, 286, 289—294, 305, 311—318
TARČIN — 300
TATAROVINA — 270
TEKEUŠIĆI — 319
TEPCA — 18, 23, 107, 139, 169, 173, 174, 178, 179, 290, 291
TESLIĆ — 201, 219, 258, 278
TEŽELJ — 56
TINJE — 268
TISOVO BRDO — 294
TITOGRAD — 124, 129, 137, 267, 283, 284
TITOVA KORENICA — 282
TJENTIŠTE — 24, 194, 197, 201, 215, 227, 249, 250, 286, 290—296, 298, 305, 316, 317
TOCI — 85
TODOROV DO — 185
TOĐEVAC — 195
TOPLO PRISOJE — 286
TOPUSKO — 219
TOVARNICA — 305
TRBUŠĆE — 164, 181, 184, 290
TREBAVA — 258
TREBIČINA — 252, 295
TREBINJE — 34, 144
TREPČA — 67
TRESKAVAC (POTOK U PREDJELU ZELENGORE) — 202, 251
TRESKAVICA — 258, 293, 316, 318
TRNOVAČKE KOLIBE — 290
TRNOVAČKO JEZERO — 176, 179, 181, 184, 191, 195, 198, 290, 293
TRNOVO — 180, 200, 281, 317
TROGLAV — 267
TUNIS — 162
TUPANARI — 223
TURBE — 203
TUŠINJA — 291
TUZLA — 232, 258, 259
TVRDACI — 95

UFA — 275
UGLJEVIK — 225, 301
UHOTICA BRDO — 40
ULOG — 16, 31, 33, 254
UMOLJANI — 16, 252, 267, 293, 306
UNA — 71, 273
UNIŠTA — 83, 102, 103, 169, 312
USOVIČKI POTOK — 318
USTIKOLINA — 20, 30, 85, 93, 206, 267, 274
USTIPRAČA — 207, 298, 306
UZLUP — 22, 23, 37, 38, 48, 165, 166, 168, 169, 172—174, 176—178, 192, 289—292, 312, 315

VAKUF VID. GORNJI VAKUF
VALJEVO — 264, 265
VAREŠ — 302
VAROŠ — 206
VASOJEVIĆI — 73, 109, 270
VAŠINGTON — 280, 300
VAŠKOVO — 112, 134
VELENIĆI — 83
VELEŽ — 19
VELIKA — 61
VELIKA BRITANIJA — 3, 42, 65, 80, 121, 162, 163, 171, 270, 287, 296, 304, 310, 314
VELIKA SILJEVICA — 305
VELIKI ŠTOUC — 316
VELIKO JEZERO VID. CRNO JEZERO
VIJAČANI — 294
VIKOČ — 7, 11, 93, 172
VILUSI — 273
VIŠEGRAD — 212, 216, 219, 241, 293, 297, 298, 306, 319
VIŠNJICA — 169
VIŠNJIĆA DO — 290
VITEZ — 212
VJERNOVIĆI — 312
VLAHOVIĆI — 283
VLASENICA — 213, 216, 221, 222, 224, 229—232, 234, 258, 259, 297, 301—303, 320, 321
VOĆE — 286
VOĆIN — 203, 296
VOJVODIĆI — 316
VOJVODINA — 302, 303
VOLUJAK — 144, 191, 195, 197, 198, 201, 203, 240, 293
VRATLO — 46, 139, 202
VRATNICA — 321
VRATNIK — 271
VRBA — 169
VRBAS — 237, 304
VRBNICA — 24, 109, 164, 184, 193—195, 249, 284, 290—293, 315, 316
VRBNIČKE KOLIBE (U PREDJELU VOLUJKA) — 202, 294, 305, 317, 318
VRBOVAC — 232
VRELA — 313
VRHNICA — 311
VRHOVINE — 56
VRŠKOVO — 313
VRTOČE — 266
VRULJA — 22, 134
VUČEVO — 150, 179, 181, 184, 188, 191, 194, 197, 240, 249, 254, 285, 289, 290, 292, 293, 295, 315, 316
VUČJE SELIŠTE — 316
VUKOJEV KRST — 18

ZABOR — 257
ZABORANI — 17
ZABRĐANI — 263
ZABRĐE — 300
ZAĐEVICE VID. ZAGORICE
ZAGORICE — 202, 252, 319
ZAGREB — 54, 56, 91, 105, 203, 219, 220, 265, 271, 272, 275, 276, 296, 299, 300, 303, 310, 311
ZAHUM — 169
ZAKMUR — 147, 150, 164, 181, 184, 290, 315
ZAVAJIT — 28, 93, 95, 136, 147, 150, 285, 291
ZAVIDOVIĆI — 302
ZAVRAČANI DO — 202, 319
ZELENGORA — 77, 194, 195, 202, 203, 241, 251, 292, 293, 295, 298, 315—318

ZENICA — 221, 258, 272, 302, 320
ZIDANI MOST — 105
ZIMONJIĆA KULA — 265
ZLATAN BOR VID. ZLATNI BOR
ZLATNI BOR — 165, 170, 172, 289, 291, 315
ZVORNIK — 171, 234, 258, 297, 298, 302, 303, 315
ŽABLJAK — 18, 22, 23, 29, 34, 35, 38, 46, 107, 121, 138—187, 197, 201, 267, 268, 270—272, 286, 287, 291, 292, 310, 313—315
ŽEPA — 298
ŽIVINICE — 302
ŽUTA LOKVA — 34, 268

SKRAĆENICE

A—CK SKJ — Arhiv Centralnog komiteta Saveza komunista Jugoslavije
AFŽ — Antifašistički front žena
A—VII — Arhiv Vojnoistorijskog instituta
APR — Albanska partija rada
ASNOS — Antifašistička skupština narodnog oslobođenja Srbije
AVNOJ — Antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Jugoslavije
BAF — Balkan Air-Force — Balkanske vazduhoplovne snage
BiH — Bosna i Hercegovina
BKF — Balkanski komunistički front
CASNO — Crnogorska antifašistička skupština narodnog oslobođenja
CK — Centralni komitet
CO — Centralni odbor
CV — Centralno vijeće
ČA — Oznaka za fond četničkih dokumenata u A—VII
DFJ — Demokratska Federativna Jugoslavija
DSIP — Državni sekretarijat za inostrane poslove
DSNO — Državni sekretarijat narodne odbrane
DV — Dobrovoljačka vojska
FNRJ — Federativna Narodna Republika Jugoslavija
GO — Glavni odbor
GŠ — Glavni štab
GŠH — Glavni štab Hrvatske
HSS — Hrvatska seljačka stranka
IA — Oznaka za fond italijanskih dokumenata u A—VII
IB — Informbiro
IK — Izvršni komitet
IV — Izvršno vijeće
JA — Jugoslovenska armija
JAT — Jugoslovenski aero transport
JNA — Jugoslovenska narodna armija
JNOF — Jedinstveni narodnooslobodilački front
JV — Jugoslovenska vojska
JVUO — Jugoslovenska vojska u otadžbini
KI — Komunistička internacionala
KK — Kotarski komitet
KNOJ — Korpus narodne odbrane Jugoslavije
KOI — Komunistička omladinska internacionala
KOV — Kopnena vojska
KP — Komunistička partija
KPA — Komunistička partija Albanije
KPK — Komunistička partija Kanade
KPH — Komunistička partija Hrvatske
KPJ — Komunistička partija Jugoslavije
KPSl — Komunistička partija Slovenije
KUNMZ — Komunistički univerzitet nacionalnih manjina Zapada
MK — Mesni komitet
MLŠ — Međunarodna lenjinska škola

MVAC — Milizia voluntaria Anticomunista — Dobrovoljačka antikomunistička milicija
NA — Oznaka za fond njemačkih dokumenata u A—VII
NDH — Nezavisna Država Hrvatska
NF — Narodni front
NFJ — Narodni front Jugoslavije
NKOJ — Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije
NO — Narodni odbor
NO — Narodnooslobodilački
NOB — Narodnooslobodilačka borba
NOO — Narodnooslobodilački odbor
NOP — Narodnooslobodilački partizanski
NOP — Narodnooslobodilački pokret
NOPO — Narodnooslobodilački partizanski odred(i)
NOPOJ — Narodnooslobodilački partizanski odredi Jugoslavije
NOR — Narodnooslobodilački rat
NOU — Narodnooslobodilačka(i) udarna(i)
NOV — Narodnooslobodilačka vojska
NOVH — Narodnooslobodilačka vojska Hrvatske
NOVJ — Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije
NR — Narodna Republika
NRH — Narodna Republika Hrvatska
OF — Osvobodilna fronta
OK — Oblasni komitet
OK — Okružni komitet
OKW — Oberkommando der Wehrmacht — Vrhovna komanda njemačkih oružanih snaga
OZNA — Odeljenje zaštite naroda
PA — Protivavionska
PB — Politbiro
PK — Pokrajinski komitet
P.Ka. — Pokrajinski komitet
PO — Pokrajinski odbor
POJ — Partizanski odredi Jugoslavije
PTT — Pošta, telefon i telegraf
RAF — Royal Air Force — Kraljevske vazduhoplovne snage
RIV — Republičko izvršno vijeće
RKP(b) — Ruska komunistička partija (boljševika)
RSDRP — Ruska socijaldemokratska radnička partija
SAD — Sjedinjene Američke Države
SANU — Srpska akademija nauka i umetnosti
SBOTIČ — Savez bankarskih, osiguravajućih, trgovačkih i industrijskih činovnika
SDP — Socijaldemokratska partija
SFRJ — Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija
SIV — Savezno izvršno vijeće
SK — Savez komunista
SKH — Savez komunista Hrvatske
SKJ — Savez komunista Jugoslavije
SKOJ — Savez komunističke omladine Jugoslavije
SKS — Savez komunista Srbije
SNOO — Slovenački narodnooslobodilački odbor
SO — Savezni odbor
SO — Skupština opštine
SOE — Subversive Operations Executive — Uprava za specijalne operacije
SR — Socijalistička republika
SRH — Socijalistička republika Hrvatska
SS — Schutzstafel — Specijalni odred njemačke nacionalne partije

SSJ	—	Savez sindikata Jugoslavije
SSNO	—	Savezni sekretarijat za narodnu odbranu
SSRNJ	—	Socijalistički savez radnog naroda Jugoslavije
SSSR	—	Savez Sovjetskih Socijalističkih Republika
SUBNOR	—	Savez udruženja boraca narodnooslobodilačkog rata
SUBNORJ	—	Savez udruženja boraca narodnooslobodilačkog rata Jugoslavije
TANJUG	—	Telegrafska agencija nova Jugoslavija
UN	—	Ujedinjene nacije
USAO	—	Ujedinjeni savez antifašističke omladine
USAOH	—	Ujedinjeni savez antifašističke omladine Hrvatske
USAOJ	—	Ujedinjeni savez antifašističke omladine Jugoslavije
VK	—	Vrhovna komanda
VŠ	—	Vrhovni štab
VVA	—	Viša vojna akademija
ZAVNOBiH	—	Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine
ZAVNOH	—	Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske

POPIS ILUSTRACIJA

Josip Broz Tito 1943. godine.

Kuća u selu Donje Kruševo u kojoj je boravio Josip Broz Tito od 7. do 12. maja 1943.

Kuća Janje Raonić u selu Đurđevića Tara u kojoj je boravio Josip Broz Tito od 14. do 20. maja 1943.

Josip Broz Tito Maja 1943.

Vrhovni komandant Josip Broz Tito Maja 1943.

Crno jezero, kod Žabljaka, gdje je boravio Josip Broz Tito od 20. do 28. maja 1943.

Pećina kod Crnog jezera, kod Žabljaka, u kojoj je radio Josip Broz Tito krajem maja 1943.

Proleterske jedinice na zastanku na maršu preko Suhe Gore, ispod Maglića, početkom juna 1943.

Katun Mrkalj-klade u kojem je Josip Broz Tito boravio sa Vrhovnim štabom NOV i POJ od 4. do 7. juna 1943.

Priprema mosta na rijeci Sutjesci za prelaz komore 2. proleterske udarne divizije, početkom juna 1943.

Štab 1. proleterske udarne divizije — Koča Popović, Filip Kljajić i Vaso Jovanović između Lučkih koliba i Balinovca, na planini Zelengori, oko 10. juna 1943.

Josip Broz Tito sa dr Ivanom Ribarom pred pećinom za vrijeme boravka u selu Bogovići, na Romaniji, od 18. do 20. juna 1943.

Kuća u selu Bogovići (na Romaniji) u kojoj je Josip Broz boravio noću od 18. do 20. juna 1943.

Dokumenat italijanskog ministarstva unutrašnjih poslova od 18. juna 1943. i plakat koje su izdale njemačke komande u Hrvatskoj o ucjeni Josipa Broza Tita.

Snimak Josipa Broza Tita (fotomontaža) koju su za potrebe popularizacije NOP-a napravili jugoslovenski iseljenici u Južnoj Americi

Faksimil Titovog naređenja Štabu 1. proleterske udarne divizije, od 30. aprila 1943.

Faksimil prve strane „Biltena Vrhovnog štaba Narodnosolobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije", br. 28, od maja 1943, sa Titovim uvodnikom.

Faksimil Titovog naređenja Glavnom štabu NOV i PO Hrvatske, od 9. maja 1943.

Faksimil Titovog naređenja Glavnom štabu NOV i PO Hrvatske, od 17. maja 1943.

Faksimil zapovijesti jedinicama NOV i POJ od 21. maja 1943, koju je uputio, povodom pete neprijateljske ofanzive, vrhovni komandant NOV i POJ Josip Broz Tito radio-stanici „Slobodna Jugoslavija".

Faksimil Titovog radiograma od 24. maja 1943. Izvršnom komitetu Kominterne o prijemu depeše povodom raspuštanja Kominterne.

Faksimil Titovog radiograma od 25. maja 1943. Izvršnom komitetu Kominterne o Prvoj konferenciji KP Albanije i izboru CK KP Albanije.

Faksimil radiograma Politbiroa CK KPJ od 26. maja 1943. Izvršnom komitetu Kominterne o saglasnosti CK KPJ za raspuštanje Kominterne.

Faksimil Titovog naređenja Štabu 1. proleterske udarne divizije, od 26. maja 1943.

Faksimil Titovog naređenja Štabu 1. bosanskog udarnog korpusa, od 5. juna 1943.

Faksimil Titovog radiograma Georgi Dimitrovu, od 12. juna 1943.
Faksimil Titovog naređenja jedinicama Operativne grupe divizija Vrhovnog štaba NOV i POJ, od 16. juna 1943.
Faksimil Titovog radiograma Georgi Dimitrovu, od 22. juna 1943.
Faksimil četvrte i pete strane Titovog radiograma radio-stanici „Slobodna Jugoslavija" o Istri i Slovenskom primorju, od 30. juna 1943.

SADRŽAJ

PREDGOVOR VII

[Izvršnom komitetu Komunističke internacionale] [16. april 1943] 3
[Izvršnom komitetu Komunističke internacionale] [16. april 1943] 6
Štabu I [proleterske udarne] divizije [16. april 1943] 7
Štabu III [udarne] divizije [NOVJ] [16. april 1943] 8
Štabu I [proleterske udarne] divizije [16. april 1943] 9
Štabu VII [udarne] divizije [16. april 1943] 10
Štabu II [proleterske udarne] divizije [16. april 1943] 11
Štab I [proleterske udarne] divizije [16. april 1943] 12
Štabu II [proleterske udarne] divizije [17. april 1943] 13
Štabu II [proleterske udarne] divizije [17. april 1943] 14
Glavni štab [NOV i PO] Hrvatske [17. april 1943] 15
Štabu VII [udarne] divizije [17. april 1943] 16
Štabu VII [udarne] divizije [17. april 1943] 17
Štabu III [udarne] divizije [18. april 1943] 18
Štabu I [proleterske udarne] divizije [18. april 1943] 19
Štabu I [proleterske udarne] divizije [19. april 1943] 20
Štabu III [udarne] divizije [19. april 1943] 21
Štabu I [proleterske udarne] divizije [19. april 1943] 22
Štabu II [proleterske udarne] divizije [19. april 1943] 23
Štabu I [proleterske udarne] divizije [19. april 1943] 24
Štabu II [proleterske udarne] divizije [19. april 1943] 25
Naredba [o uvođenju podoficirskih i oficirskih činova u NOV Jugoslavije] [Aprila, 1943] 26
Štabu I [proleterske udarne] divizije [20. aprila 1943] 27
Štabu II [proleterske udarne] divizije [20. april 1943] 28
Štabu II [proleterske udarne] divizije [20. april 1943] 29
Štabu II [proleterske udarne] divizije [20. april 1943] 30
Štabu VII [udarne] divizije [20. april 1943] 31
Štabu II [proleterske udarne] divizije [20. april 1943] 32
Štabu VII [udarne] divizije [21. april 1943] 33
[Izvršnom komitetu Komunističke internacionale] [22. april 1943] 34
I diviziji [Štabu Prve proleterske udarne divizije] [22. april 1943] 35
Štabu I [proleterske udarne] divizije [22. april 1943] 36
Šrabu II [proleterske udarne] divizije [22. april 1943] 37
Štabu III [udarne] divizije [22. april 1943] 38

Štabu I [proleterske udarne] divizije [22. april 1943] 39
Štabu I [proleterske udarne] divizije [23. april 1943] 40
[Izvršnom komitetu Komunističke internacionale] [23. april 1943] 41
[Izvršnom komitetu Komunističke internacionale] [23. april 1943] 42
Glavni štab [NOV i PO] Hrvatske [23. april 1943] 43
Štabu II [proleterske udarne] divizije [23. april 1943] 44
Štabu III [udarne] divizije NOVJ [24. april 1943] 45
Štabu II [proleterske udarne] divizije [24. april 1943] 46
Štabu III [udarne] divizije [24. april 1943] 47
Štabu II [proleterske udarne] divizije [24. april 1943] 48
[Izvršnom komitetu Komunističke internacionale] [24. april 1943] 49
Štabu II [udarne] divizije [24. april 1943] 50
Glavnom štabu [NOV i PO] Hrvatske [25. april 1943] 51
Štabu II [proleterske udarne] divizije [25. april 1943] 52
Štabu III [udarne] divizije [25. april 1943] 53
[Izvršnom komitetu Komunističke internacionale] [25. april 1943] 54
[Izvršnom komitetu Komunističke internacionale] [26. april 1943] 55
[Izvršnom komitetu Komunističke internacionale] [26. april 1943] 56
Štabu I [proleterske udarne] divizije [26. april 1943] 58
[Sanitetskom odsjeku Vrhovnog štaba NOV i POJ] [26. april 1943] 59
[Izvršnom komitetu Komunističke internacionale] [27. april 1943] 60
Glavnom štabu [NOV i PO] Hrvatske [27. april 1943] 62
Štabu I [proleterske udarne] divizije [27. april 1943] 63
Štabu II [proleterske udarne] divizije [27. april 1943] 64
Štabu II [proleterske udarne] divizije [28. april 1943] 66
[Izvršnom komitetu Komunističke internacionale] [28. april 1943] 67
Štabu I [proleterske udarne] divizije [29. april 1943] 68
[Izvršnom komitetu Komunističke internacionale] [30. april 1943] 69
[Izvršnom komitetu Komunističke internacionale] [30. april 1943] 70
Bosanski korpus [Štabu Prvog bosanskog udarnog korpusa] [30. april 1943] 71
Prva divizija [Štabu Prve proleterske udarne divizije] [30. april 1943] 72
Druga divizija [Štabu Druge proleterske udarne divizije] [30. april 1943] 73
Narodni heroji [30. april 1943] 74
Naredba [svim jedinicama NOV i PO Jugoslavije] [1. maja 1943] 75
[Izvršnom komitetu Komunističke internacionale] [2. maj 1943] 76
Štabu II dalmatinske [narodnooslobodilačke udarne] brigade II prolet[erske] divizije [3. maj 1943] 77
Štabu II prol[eterske udarne] divizije [5. maj 1943] 78
Štabu II prol[eterske] divizije [5. maj 1943] 79
Predsjedništvu Drugog sveslovenskog mitinga u Moskvi [5. maj 1943] 80
[Izvršnom komitetu Komunističke internacionale] [5. maj 1943] 81
Štabu II prol[eterske] divizije [6. maj 1943] 82
Drugu Viti [Cvetkoviću], komesaru Centralne bolnice [6. maj 1943] 83
Štabu [NOV i PO] Hrvatske [7. maj 1943] 84
[Štabu Prve proleterske udarne divizije] [7. maj 1943] 85
Štabu II prol[eterske] divizije [7. maj 1943] 86

Štabu II prol[eterske] divizije [7. maj 1943] 87
[Izvršnom komitetu Komunističke internacionale] [7. maj 1943] 88
Štabu II prol[eterske] divizije [8. maj 1943] 89
[Izvršnom komitetu Komunističke internacionale] [8. maj 1943] 90
Štabu [NOV I PO] Hrvatske — za Hebranga [Andriju] [9. maj 1943] 91
Za Štab [NOV i PO] Hrv[atske] [9. maj 1943] 92
Štabu II proleterske, Majevičke i VI [Istočnobosanske] brigade [10. maj 1943] 93
Štab [NOV i PO] Hrvatske [10. maj 1943] 96
Bos[anski] korpus [Štabu Prvog bosanskog udarnog korpusa] [10. maj 1943] 97
Uredba o sudovima časti za oficire narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije [Maj 1943] 98
Naredba [11. maj 1943] 100
Zakletva [Maj 1943] 101
Bos[anski] korpus [Štabu Drugog bosanskog korpusa] [12. maj 1943] 102
Štabu II prol[eterske] divizije [12. maj 1943] 103
[Izvršnom komitetu Komunističke internacionale] [12. maj 1943] 104
[Izvršnom komitetu Komunističke internacionale] [13. maj 1943] 105
Štabu II prol[eterske] udarne divizije [13. maj 1943] 107
Štabu II prol[eterske udarne] divizije [14. maj 1943] 108
[Štabu Prve proleterske udarne divizije] [14. maj 1943] 109
Štabu II prol[eterske udarne] divizije [14. maj 1943] 110
Štabu II prol[eterske udarne] divizije [14. maj 1943] 111
[Štabu Prve proleterske udarne divizije] [15. maj 1943] 112
Štabu II prol[eterske udarne] divizije [15. maj 1943] 113
[Štabu Prve proleterske udarne divizije] [15. maj 1943] 114
Štabu II prol[eterske udarne] divizije [15. maj 1943] 115
[Izvršnom komitetu Komunističke internacionale] [15. maj 1943] 116
Narodni oficiri i podoficiri [Sredina maja 1943] 117
Štabu II prol[eterske udarne] divizije [15. maj 1943] 119
[Glavnom štabu NOV i PO za Hrvatsku] [16. maj 1943] 120
[Glavnom štabu NOV i PO Hrvatske] [16. maj 1943] 121
[Glavnom štabu NOV i PO za Hrvatsku] [16. maj 1943] 122
Štabu II prol[eterske udarne] divizije [16. maj 1943] 123
[Izvršnom komitetu Komunističke internacionale] [16. maj 1943] 124
[Izvršnom komitetu Komunističke internacionale] [16. maj 1943] 125
[Izvršnom komitetu Komunističke internacionale i Radio-stanici „Slobodna Jugoslavija"] [16. maj 1943] 126
[Izvršnom komitetu Komunističke internacionale] [16. maj 1943] 127
[Štabu Prve proleterske udarne divizije] [16. maj 1943] 128
Za G[lavni] š[tab] H[rvatske] [17. maj 1943] 129
[Štabu Prve proleterske udarne divizije] [17. maj 1943] 130
Štabu II prol[eterske udarne] divizije [17. maj 1943] 131
Štabu VII [udarne] divizije [17. maj 1943] 132
[Izvršnom komitetu Komunističke internacionale] [17. maj 1943] 133
[Šbavu Prve proleterske udarne divizije [18. maj 1943] 134
Štabu II prol[eterske udarne] divizije [18. maj 1943] 135

[Štabu I proleterske divizije] [18. maj 1943] 136
[Štabu Prve proleterske udarne divizije] [18. maj 1943] 137
Štabu II prol[eterske udarne] divizije [20. maj 1943] 138
Štabu II prol[eterske udarne] divizije [20. maj 1943] 139
[Štabu I proleterske udarne divizije] [21. maj 1943] 140
[Radio-stanici „Slobodna Jugoslavija"] [21. maj 1943] 141
[Izvršnom komitetu Komunističke internacionale] [21. maj 1943] 142
Izmjena o označavanju oficirskih i podoficirskih činova NOV i POJ [21. maj 1943] 143
[Glavnom štabu NOV i PO za Hrvatsku] [21. maj 1943] 144
[Štabu Prvog bosanskog udarnog korpusa] [21. maj 1943] 145
[Glavnom štabu NOV i PO za Hrvatsku] [21. maj 1943] 146
Štabu I [proleterske udarne] divizije [21. maj 1943] 147
Štabu II prolet[erske] brigade [22. maj 1943] 148
G[lavni] š[tab] H[rvatske] [23. maj 1943] 149
[Štabu Prve proleterske udarne divizije] [23. maj 1943] 150
[Izvršnom komitetu Komunističke internacionale] [23. maj 1943] 151
[Izvršnom komitetu Komunističke internacionale] [23. maj 1943] 152
[Izvršnom komitetu Komunističke internacionale] [24. maj 1943] 153
[Izvršnom komitetu Komunističke internacionale] [2. maj 1943] 154
[Glavnom štabu NOV i PO za Hrvatsku] [24. maj 1943] 155
I diviziji [Štabu Prve proleterske udarne divizije] [25. maj 1943] 156
Štabu VII [udarne] divizije [25. maj 1943] 157
[Izvršnom komitetu Komunističke internacionale] [25. maj 1943] 158
[Izvršnom komitetu Komunističke internacionale] [26. maj 1943] 159
[Izvršnom komitetu Komunističke internacionale] [26. maj 1943] 160
Narodu Crne Gore, Boke i Sandžaka! Seljaci, radnici i građani! [26. maj 1943] 161
Štabu I [proleterske udarne] divizije [26. maj 1943] 164
[Štabu Prve proleterske udarne divizije] [26. maj 1943] 165
Štabu I [proleterske udarne] divizije [26. maj 1943] 166
Štabu I [proleterske udarne] divizije [27. maj 1943] 167
Štabu I [proleterske udarne] divizije [27. maj 1943] 168
Štabu VII [narodnosolobodilačke udarne] divizije [27. maj 1943] 169
Štabu VII [narodnooslobodilačke udarne] divizije [27. maj 1943] 170
[Glavnom štabu NOV i PO Hrvatske] [28. maj 1943] 171
Štabu I [proleterske udarne] divizije [28. maj 1943] 172
I divizija [Štabu Prve proleterske udarne divizije] [28. maj 1943] 173
Štabu VII [narodnooslobodilačke udarne] divzije [28. maj 1943] 174
Štabu VII [narodnooslobodilačke udarne] divizije [28. maj 1943] 175
Štabu I [proleterske udarne divizije [28. maj 1943] 176
Štabu I [proleterske udarne] divizije [28. maj 1943] 177
Štabu VII [narodnooslobodilačke udarne] divizije [28. maj 1943] 178
[Štabu Prve proleterske udarne divizije] [28. maj 1943] 179
G[lavnom] š[tabu] H[rvatske] [29. maj 1943] 180
Štabu II proleterske brigade [29. maj 1943] 181
Treća divizija [Štabu Treće udarne divizije] [29. maj 1943] 182

Štabu I i II [proleterske] divizije [29. maj 1943] 183
Štabu III [narodnooslobodilačke udarne] divizije [29. maj 1943] 184
Štabu VII [narodnooslobodilačke udarne] divizije [30. maj 1943] 185
Štabu VII [narodnooslobodilačke udarne] divizije [30. maj 1943] 186
Štabu VII [narodnooslobodilačke udarne] divizije [30. maj 1943] 187
Štabu VII [narodnooslobodilačke udarne] divizije [31. maj 1943] 188
Štabu II [proleterske udarne] divizije [31. maj 1943] 189
Štabu II prol[eterske udarne] div[izije] [31. maj 1943] 190
Štabu I [proleterske udarne] divizije [31. maj 1943] 191
Štabu VII [narodnooslobodilačke udarne] divizije [31. maj 1943] 192
Štabu II prolet[erske] brigade [31. maj 1943] 193
[Štabu Prve proleterske udarne divizije] [1. jun 1943] 194
[Štabu Prve proleterske udarne divizije] [1. jun 1943] 195
[Štabu Prve proleterske udarne divizije] [1. jun 1943] 196
[Georgi Dimitrovu] [2. jun 1943] 197
Štabu II prolet[erske] brigade [3. jun 1943] 198
[Štabu Prve proleterske udarne divizije] [4. jun 1943] 199
Bos[anski] korpus [Štabu Prvog bosanskog udarnog korpusa] [5. jun 1943] 200
[Georgi Dimitrovu] [5. jun 1943] 201
[Štabu Prve proleterske udarne divizije] [10. jun 1943] 202
[Georgi Dimitrovu] [12. jun 1943] 203
[Georgi Dimitrovu] [12. jun 1943] 204
Štabu I prol[eterske udarne] divizije [13. jun 1943] 205
[Štabu Prve proleterske udarne divizije] [15. jun 1943] 206
[Štabu Prve proleterske udarne divizije] [16. jun 1943] 207
[Štabovima divizija i brigada] [16. jun 1943] 208
[Štabovima divizija i brigada] [16. jun 1943] 211
[Štabu Prve proleterske udarne divizije] [20. jun 1943] 213
[Punomoć za povjerenike Vrhovnog štaba pri štabovima divizija i brigada] [21. jun 1943] 214
[Štabu Prve proleterske udarne divizije] [22. jun 1943] 215
[Georgi Dimitrovu] [22. jun 1943] 216
[Štabu Prve proleterske udarne divizije] [22. jun 1943] 217
Štabu Prve proleterske udarne divizije [23. jun 1943] 218
[Georgi Dimitrovu] [23. jun 1943] 219
Štabu bos[anskog Prvog udarnog] korpusa [24. jun 1943] 221
[Štabu Prve proleterske udarne divizije] [24. jun 1943] 222
Štabu I [proleterske udarne] divizije [24. jun 1943] 223
[Glavnom štabu NOV i PO za Hrvatsku] [25. jun 1943] 224
[Georgi Dimitrovu] [26. jun 1943] 225
Štabu I [proleterske udarne] divizije [26. jun 1943] 226
[Glavnom štabu NOV i PO za Hrvatsku] [27. jun 1943] 227
[Glavnom štabu NOV i PO za Hrvatsku] za Bevca [Edvarda Kardelja] [27. jun 1943] 228
[Glavnom štabu NOV i PO Hrvatske] [28. jun 1943] 229
[Georgi Dimitrovu] [28. jun 1943] 230

[Štabu Prve proleterske udarne divizije] [28. jun 1943] 231
[Georgi Dimitrovu] [29. jun 1943] 232
[Georgi Dimitrovu i Radio-stanici „Slobodna Jugoslavija"] [30. jun 1943] 233
[Georgi Dimitrovu] [30. jun 1943] 234
Štabu VII udarne brigade Drugu politkomu [30. jun 1943] 235
[Georgi Dimitrovu] [30. jun 1943] 236
Peta neprijateljska ofanziva [Kraj juna 1943] 237

PRILOZI
[Štabovima divizija Operativne grupe Vrhovnog štaba NOV i POJ] Štabu . . . [16. maj 1943] 245
Štabu II prol[eterske udarne] divizije [21. maj 1943] 247
Štabu VII divizije [8. jun 1943] 249
Štabu VII hrvatske divizije [10. jun 1943] 251
Štabu I proleterske [udarne] divizije [11. jun 1943] 252
Štabu I proleterske [udarne] divizije [11. jun 1943] 253
Štabu I prolet[erske udarne] divizije [12. jun 1943] 255
Štabu VII divizije [15. jun 1943] 256
Štabu VII hrvatske divizije [15. jun 1943] 257
Štabu I proletrske divizije [24. jun 1943] 258
NAPOMENE 261
HRONOLOGIJA 307
BIOGRAFSKE BELEŠKE 325
REGISTAR GEOGRAFSKIH NAZIVA 356
SKRAĆENICE 363
POPIS ILUSTRACIJA 366

NIRO »KOMUNIST« — Izdavački centar »Komunist«, Beograd
Izdavačko-knjižarsko poduzeće »Naprijed«, Zagreb
Beogradski izdavačko-grafički zavod, Beograd

JOSIP BROZ TITO
SABRANA DJELA

Tom 15

Recenzenti
dr Branislav Gligorijević
Viktor Kučan
dr Dušan Živković

Registri
Aleksandar Spasojević

Prevodilac
Ljubinka Ribar

Izbor fotografija
Mehmedalija Bojić

Likovno rješenje korica
Jovan Lukić

Grafička oprema
Vladana Mrkonja
Miloš Majstorović

Korektor
Dušan M. Obradović

Štampa
Beogradski izdavačko-grafički zavod, Beograd,
Bulevar vojvode Mišića br. 17

Tiraž 20 000
Izišlo iz štampe oktobra 1982.